TÕDE JA ÕIGUS.

A. H. TAMMSAARE.

TÕDE JA ÕIGUS.

ROMAAN.

V JAGU.

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS.

Korrektor Th. Michelson.

Trükitud J. Mällo trükikojas,
Tartus 1933. a.

I.

Kui üksik rändur kandamiga kaksiti õlal — pikad kummsaapad ripakil ees ja pamp seljas — jõudis Vargamäe maile, lähenes kuu juba silmaringile, muutudes ise aina punasemaks ja punasemaks, nagu võtaks ta oma taevasel teekonnal pikkamisi tuld. Vargamäe välja alt vaadates ta kumas ainult pisut veel üle mäe ja selles kumas meie rändur astuski mööda väljamäge üles, hoidudes teest paremale ja minnes huupi mööda kõrrepõldu, kus mustendasid siin-seal viljaaunad.

Rändur läks viljaaunade vahelt läbi otseteed mäenuki sihis. Seal pidid kasvama vanad männijändrikud — nende juurde tahtis ta. Aga pedakate asemelt ta leidis ainult suure kivivareme, mis varjas kännudki. Siia kivivaremele mees siis istuski, kui oli võtnud pambu seljast, nagu oleks ta juba oma pika öise teekonna lõpul. Istus, võttis mütsi peast, pühkis higi otsaesiselt ja laskis leigel tuulel sasida oma juukseid, kuulatades ise mingit kohinat, mis kuidagi ei tahtnud kosta, vaatas kustuvat kuud ja lausus endamisi:

„Kaob Jõessaare taha. Aga siit lähen käsikaudugi."

Ometi, kui oli küllalt istunud ja tõusis kivilt, polnud minemine sugugi nii lihtne. Kõigepealt sattus ta kartulivagudesse, kus jalad takerdusid pealistesse; siis tuli pimedas vastu kiviaed, mida ta ei tundnud, ja kui ronis sellest üle, leidis peagi püstaia, mis oli talle samuti võõras. Aga ka sellest ta sai oma kandamiga üle ja läks vana mälestuse järele ikka edasi, paiguti kividele ja mätastele komistades. Viimaks ta jõudis mingisugusesse kännustikku, kus tundis nagu kuusevaigu lõhna. Ta jäi seisatama. „Tähendab need olid juba nii suured, et kõlbasid maha võtta," arutas ta mõttes. Nüüd

ta pöördus pisut pahemale ja läks julgesti edasi, lootes leida varsti lattaia, millest pidi üle ronima. Aga selle asemel seisis äkki põiki pikk must kogu ta ees. Mees peatus natukeseks nagu aru pidades või midagi meelde tuletades, pöördus siis ümber ja läks mõned sammud tagasi, seisatas uuesti mõttes, käis pimeduses ringi ja otsis midagi, jäi veel kord seisma ja ütles kuuldavalt, nagu kõneleks ta kellegagi, keda silm pimeduse pärast ei seleta: „Ka seda pihlakat pole enam, mille isa istutas Jussi kuuse asemele." Ja et olla asjas päris kindel, mees kõndis veel kord pikuti ja põiki sauna taga, otsides asjata kadunud aegu.

Lõpuks läks ta sauna ette, leidis ukselingi, mis tuttav, kergitas seda ja tõmbas — uks oli lahti. Ta astus kotta, avas auguga ukse ja katsus tasakesi sisemist toaust — ka see oli riivita ja lukuta. Mees kobis ühes oma kandamiga üle kõrge uksepaku sisse ja pani selle käsikaudu suure ahju kõrvale maha. Nüüd otsis ta kobades redelit, mis pidi viima vommile, ja kui ta selle leidnud, toetas ta istmiku alumisele pulgale, mis tasakesi kääksus. Vaevalt oli ta sellega toime tulnud, kui vanamehe hääl küsis pimedusest:

„Kes see tuli seal, kas oma või võeras?"

Tulija võpatas kogu kehast.

„Oleks nagu ikka oma," vastas ta veidikese aja pärast kõhklevalt.

„Aga häälest ei tunne," arvas vanamees pimedusest. „Tuttav nagu oleks, aga . . ."

„Ega vist tunne küll," lausus tulija, „pole ju ammugi kuulnud."

Nüüd valitses pilkases pimeduses tükk aega vaikus. Siis liigutas vanamees end asemel, nii et säng nagises, ja küsis ebakindlalt, isegi nagu pisut ärevalt:

„Oled õige sina, Indrek, või?"

„Mina, isa," kostis ahju äärest redelipulgalt.

„Seda ma siis nägingi sinust mitu ööd järestikku und," rääkis isa. „Mõtlesin, et mis sinuga veel juhtuda võiks . . . hakkad õige surema või . . . Ah siis sina oled! Tulid kauemaks või?"

„Küllap ikka vist kauemaks," vastas Indrek.

„Ja sauna minu juurde?“

„Kui lubad, isa,“ ütles Indrek alistunult.

Isa liigutas end jällegi asemel, nii et säng nagises, ja ütles siis:

„Poeg, minul pole Vargamäel enam midagi keelata ega käskida.“

„Isegi saunas mitte?“ küsis Indrek.

„Sedagi mitte,“ kinnitas isa. „Ma andsin kõik oma käest ära, et saaks enne surmagi kord vabaks. Inimene on ju niisuke loom, et kui tal midagi on, siis ta on selle vang. Aga miks peaks minusugust mulda veel vangis peetama? Vangirauad olgu noorte tarvis, sest nemad lähevad muidu paha peale. Noor on kui ahne loom, kes jookseb ringi, silmad kirges peas. Aga vana, kuhu saab tema? Ei kuhugi! Tal pole enam õiget silma ega kõrva. Minul, jumal tänatud, on kõrvad jäänud, sest ma kuulsin sind juba siis, kui sa väljas lähenesid saunale — tümp, tümp, tümp! Aga miks sa kohe sisse ei tulnd? Miks läksid esteks tagasi? Mida sa otsisid?“

„Otsisin pihlakat, mis sa ise istutasid Jussi kuuse asemele,“ vastas Indrek.

„Nii, nii,“ lausus isa mõttes. „Sa mäletad veel Jussigi.“

„Pedakaid pole ka enam mäetipul,“ ütles Indrek nagu otsides teist juttu.

„Kes sulle seda ütles?“ küsis isa huvitatult.

„Käisin ise ülal otsimas, leidsin pedakate asemelt kivivareme,“ seletas Indrek.

„Õige, õige,“ kordas isa, „pedakaid pole enam, on ainult kivivare. Ma ütlesin küll, et las nad seista jalal minu surmani — nad olid nimelt kõik juba ära kuivand — aga ei, Sass võttis nad maha. Ma läksin oma silmaga seda tööd vaatama ja ütlesin seal, et võiks jätta ühegi minu rõõmuks sinna, kus ta on seisnud kogu minu ea. Suud mööda seda lubatigi, aga pärast leidsin, et kõigile oli saag säärde pandud. Ja et poleks enam jälgegi vanadest pedakatest, veeti kivivare kändudele. Noored ei armasta vanu tänapäev, nad pole neid vist varemgi armastand. Ka vanad ei armasta noori õieti

ja nõnda elavad nad kõrvuti, nagu oleksid nad pahukses üleaedsed. Aga minusse see enam ei puutu, sest kellele oleks veel vaja minu armastust, ma olen ju ilmas veel ainult tüliks ja risuks ees. See saungi oleks ammu maha kistud ja ase üles küntud, kui mind poleks oma vana luie-kontidega risuks ees. Tänini on ikka kannatatud, eks näe, kas kannatavad surmani või tuleb veel enne kolimine. Ütle nüüd sinagi, Indrek, sa oled ju ilmas rohkem käind ja näind, mis on minusuguse armastus, kel seda vaja?“

„Küllap on ehk ka sinusuguse armastust veel maailmas vaja, isa,“ rääkis Indrek.

„Vargamäel mitte,“ vaidles isa vastu.

„Ehk vajatakse seda Vargamäelgi,“ arvas Indrek.

„Ei, armas poeg, mind ja minu armastust pole enam kellegil vaja. Kui inimene tahab, et temast veel midagi oleks, siis peab ta midagi tegema. Aga mis teen mina? Mis väärtus on minu tegemisel? Ma kannan risu jõkke, et vesi ei saaks joosta. Ükskord pahmitsesin, kui teised tegid tõkkeid, aga nüüd teen ise sedasama. Kui ma kisuks vanu tõkkeid jõest välja, see oleks teine asi, aga ma ei kisu ju. Ma ütlen, et nõnda püüan kala, aga oli aeg, kus ütlesin, et ennem jäägu kõik kalad jõkke, kui et sinna risu kantaks, mis takistab veevoolu. Siis kaevati Vargamäel kraavi, kuivatati maid, et mets läheks kasvama, nüüd ootavad kõik, et riik kaevaks. Minagi mõtlesin kord, et mis oleks, kui keegi võtaks ja puhastaks Vargamäe jõe ära, nii et vesi saaks õieti jooksma ja langeks, ütleme, paar jalga ...“

„Aga need päevad võivad ju nüüd tulla,“ ütles Indrek vahele.

„Kui minu vanad silmad seda veel näeksid!“ ohkas Vargamäe Andres südamepõhjast.

„Ehk näevad,“ arvas Indrek, ja äkki välgatas tal peas mõte, mis tundus nagu mingi eluülesandena ja läbis tuimunud südame värske puhanguna. Õige! Mis oleks, kui tema katsuks kasutada oma tutvusi linnas ja kui ta hakkaks Vargamäel ning igal pool ümberringi õhutama jõe puhastamise ja õgvendamise mõtet! Kui

ta käiks läbi kõik metsanurgatalud ja ka need kauged välimaa-külad, kel heinamaad Vargamäe all jõe ääres! Kui ta räägiks kõigile ainult ühte ja sedasama: jões tuleb vesi alla lasta, siis muutuvad heinamaad, sood ja rabad kõvaks ja kuivaks. Jõe ääres hakkab siis koreda luhaheina asemel kasvama peen ja pehme arurohi, kas või metshärjapea ja hiirehernes. Kümne aasta pärast ei tunne endisi pehmeid ja kõikuvaid maid äragi. Sooheinamaast saab kultuurheinamaa, võserikust saab tiheda metsa, metsast saab heliseva laane. Mehed ise peavad käed külge panema, peavad kokku tulema, aru pidama ja otsuse tegema, peavad palvekirja saatma, peavad, kui vaja, mitu palvekirja saatma.

„Kui minu silmad seda veel näeks," kordas isa samal ajal, kui Indrek andus oma mõtetele, „siis läheks minagi jõe äärde ja hakkaks risu sealt välja kiskuma, mis sinna kannud teised ja mida kannud ma ise. Ma oleks siis kõige õnnelikum inimene maailmas, sest minuaegsed mehed on juba kõik läind. Pole enam Hundipalu Tiitu, Aaseme Aadut, Kingu Priidut, Ämmasoo Villemit, Rava Kustast ega Kukessaare Jaani, aga nemad kõik olid minust nooremad. Elus on ainult Vihukse Anton, aga see olla nüüd veel unisem kui enne ja temasse selle ilma asjad ei puutu. Hinges olla ka Kassiaru Jaska, aga see elab nüüd linnas, on seal majaomanik. Nii et õieti oleks ainult mina, kelle silmad seda näeks, kui Vargamäe jõge hakatakse puhastama."

„Aga eks Pearu ela ka veel?" küsis Indrek isa sõnade vahele.

„Jah, temal on ka alles hing sees," ütles Andres, „aga temast ei olla enam kuigi suurt asja. Mina pole teda küll juba ammugi oma silma saand, aga ma kuulen, et teised räägivad, tema oodata päev-päevalt surma. Mineval talvel, kui see hirmus torm ja tuisk oli, lasti kõla lahti, et Pearu ollagi läind, — surnud just tormi ajal. Mina ja kõik teisedki ütlesid siis, et seda see hirmus torm ja tuisk tähendaski — tuldi Pearu hinge järele. Aga nagu pärast selgus, Pearu vaakunud siis küll hinge, aga jumal pole teda ikkagi võtt, pole veel taht, nõnda et elab tänapäevani. Jalad olla

tal alt ära ja selg teha haiget — vist sellest, et teda häil päevil kord hirmsasti materdati, niisuke asi annab end vanas eas ikka tunda. Tema veab ju minuga vägikaigast, et kes enne, kas mina või tema — kel läheb enne suu mulda täis. Aga Vargamäe jõe puhastamisest pole tal kunagi sooja ega külma olnd. Hoopis teine lugu oleks Tiiduga, kui tema elaks. Aga tema ei ela. Ja kuigi ta elaks, nagu ta enne surma oli, siis ei märkaks ta midagi, sest tema läks lolliks. Mõistad sa, poeg, et niisuke tark inimene, nagu Tiit, läheb äkki lolliks: ei näe, ei kuule, ei pane kedagi tähele, ei vasta küsimistele, ei tunne sind ära. Lihtsalt ei tunne, tee mis tahes. Ma mõtlen veel tänapäevgi, et mis salajast kurja tema küll oli teind, et jumal teda nii raskesti nuhtles."

„Ehk ei olnudki see talle nuhtluseks määratud," ütles Indrek.

„Sa arvad siis, et see on jumala armuand, kui tark inimene läheb lolliks?" küsis isa.

„Kes teab," vastas Indrek, ja nüüd valitses natukene aega pimeduses vaikus. Viimaks ütles isa:

„Sul on ehk tõesti õigus, Tiidule võis see armuand olla, et ta ei kuulnd ega näind, kuis tema noorem poeg nagu väejooksik ja isamaa-äraandja maha lasti. Aga siis peab küsima: kuis võib niisukesel isal, nagu Tiit, olla pojaks isamaa-äraandja. Mis jumala nuhtlus see siis on? Või on ka inimestega, nagu metsaga: okasmetsa järele tuleb lehtmets, lehtmetsa järele okasmets?"

„Võib olla, et nii," oli Indrek nõus. „Vanemad on isamaalased, lapsed kadakad, isad koguvad varandust, pojad pillavad ja muutuvad kerjusteks, üks põlv teeb tööd, teine laseb lilla."

Nõnda jutlesid isa ja poeg pimedas toas maast ja taevast, ilmast ja inimesist, aga mõlemal oli samal ajal tundmus, et nad peaksid ja tahaksid midagi hoopis muud kõnelda. Isa tüüriski sõnad mõnikord hella paiga poole, aga Indrek oskas ikka targu kõrvale põigelda. Viimaks ütles isa otseteed:

„Kuule, Indrek, mina olen sinuga juba tükk aega nagu täie inimesega juttu ajand, aga on see siis tõsi, mis leht sinust kirjutas?“

„Ma pole lugenud, mis lehed minust kirjutavad,“ vastas Indrek, „aga küllap nad ehk tõtt kirjutasid, isa.“

„Aga siis sa oled ju mõrtsukas, Indrek,“ ütles isa.

„Jah, isa,“ vastas Indrek.

„Miks nad ei pane sind siis kinni?“ küsis isa.

„Ma ei tea,“ vastas Indrek nagu lootusetult.

„Tule jumal appi!“ hüüdis isa. „Ennemalt niisukest asja ei olnd. Sõjast saadik oleks nagu kõik aru kaotand. Kõik! Maal ja linnas!“

„Ei, nemad arvavad, et ainult mina olen aru kaotanud, et mina olen pisut lolliks läinud,“ rääkis Indrek.

„Mina küll aru ei saa, et sina oleks lollimaks läind,“ ütles isa.

„Isa, ega minu lollus polegi niisuke, millest aru võib saada, minu lollus või haigus on teissugune, kui ta üldse on olemas.“

„Usud sa siis ise ka, et sa oled lolliks läind?“ küsis isa.

„Ei, isa,“ vastas Indrek. „Aga see ehk ongi minu lolluse või haiguse märk. Teised just seda kinnitavadki. Nad ütlevad: kui inimene veel aru saab, et ta hakkab lolliks minema, siis pole kuigi kardetav, aga kui ta enam aru ei saa, siis on otsas, siis on sootuks halb. Ja minuga olevat nõnda: olen loll või haige, aga ise sellest aru ei saa.“

„Mina ei saa ka sinust praegu aru,“ ütles isa. „Mis lollus või haigus niisuke on, mida inime ise ei mõista, teised aga küll?“

„Ma katsun seletada, isa, aga ära pane pahaks, kui ma asju räägin, mida sa ei tahaks kuulda. Võtame näiteks Jeesuse Kristuse. Meile on õpetatud, et tema on jumalapoeg.“

„Aga seda ta ju ongi," ütles isa vahele.

„Hea küll," oli Indrek nõus. „Jeesus Kristus oli jumalapoeg, suri ristil ja lunastas maailma ja inimesed. Aga, isa, on inimesi, kes küll usuvad, et Jeesus Kristus suri ristil ja kannatas Pontsiuse Pilatuse all, aga kes eitavad, et ta oleks olnud jumalapoeg. Nad ütlevad: ta oli inimene nagu meie kõik. Ta oli ehk palju parem, õiglasem ja vagam kui teised inimesed, ta oli niisuke haruldane inimene, nagu neid sünnib ainult mitme tuhande aasta kohta üks, aga ta oli ometi ainult inimene."

„Nii et nemad tahavad seega öelda, et meie kõik oleme alles lunastamata?" küsis isa ärevalt.

„Seda ehk muidugi ka," rääkis Indrek edasi, „aga asi pole selles ja asi on palju keerulisem. Kui öelda, et Kristus oli ainult inimene, siis on üks kahest: tema kas suri kui petis või..."

„Poeg, Kristusest ei peaks nõnda rääkima, olgu ta jumalapoeg või inimene," ütles isa siin vahele.

„Õige, isa, seda ei peaks," oli Indrek nõus. „Ütleme siis nõnda: Kristus suri kui inimene, aga tema ise uskus kindlasti, et tema sureb kui jumalapoeg. Mõistad, isa! Ta oli inimene, aga pidas end jumalapojaks ja selle tõttu hakkasid teisedki teda jumalapojaks pidama."

„Mina usun, et tema oli tõesti jumalapoeg," kinnitas isa.

„Väga hea, isa, aga need, kes seda ei usu, mis tuleb neil Kristusest pidada? Mis tuleb pidada inimesest, kes usub, et tema on jumalapoeg, ja kes katsub ka teisi seda uskuma panna?"

„Kas siis ilmas on niisukest inimest, kes usuks, et tema on jumalapoeg?"

„Küllap ehk on," arvas Indrek. „Igatahes olen mina inimest näinud, kes uskus ise ja püüdis ka mind uskuma panna, et tema on Poola kuningas."

„Kui liht inimene niisukest asja usub, siis on ta ju loll," arvas isa.

„Ja muidugi, isa, aga ta on veel lollim, kui peab end jumalapojaks. Sest kuningatroonile istuda on kergem kui ristil surra ja maailma lunastada, eks ole nii. Ja kui inimene ometi endast seda usub, siis peab ta väga haige olema. Nimelt pea peab tal haige olema. Muidugi, isa, võiks ka nõnda öelda, et ehk on maailmas inimesi, või kui neid tänapäev ei leidu, siis oli neid ehk varem või neid tuleb hiljem, tuleb nimelt niisuguseid inimesi, kes on peast ja südamest nii haiged, et võivad end uskuda tõelikult jumalapojaks ja võivad nõnda maailma lunastada..."

„Poeg, nüüd hakkad sa lolli juttu ajama," ütles isa vahele.

„Eks ole, isa, ja just niisukeste juttude pärast nad ütlevadki mulle, mina tahtvat mõrtsukaks saada, ilma et ise põrmugi mõrtsukas oleksin. Aga kuule, isa, kas ma siis tõepoolest ajan lolli juttu? Sa ju ometi tead, mis Kristus rääkis usust: kui me ütleksime ka selle mäe vastu, saagu ta üles tõstetud ja merre heidetud, siis peab see sündima. Ja kuidas äratas Kristus Laatsaruse surnust? See haises juba. Noh, nüüd ütlen mina: kui usk võib seda, miks ei või ta siis ka veel suuremat? Miks ei või ta lõpuks sedagi, et muudab lihtsa inimlapse jumalapojaks, kes lunastab maailma, ainult kui sel inimlapsel on küllalt suur ja kindel usk? Mõistad, isa, — küllalt suur ja kindel!"

Nüüd valitses natukene aega vaikus ja siis ütles isa nagu kaastundlikult:

„Indrek, mu poeg, sinuga on asjad halvad. Kas sa just loll juba oled, seda ma ei tea, aga õige asi sinuga küll ei ole. Sina räägid asju, mis on patt pühavaimu vastu, ja seda ei anta andeks ei siin- ega sealilmas. Suur kirjamõistmine ajab su jampsima. Sind kuulates tulevad kadunud ema sõnad meelde. Tema ütles ikka, et sina oled meie patulaps. Nõnda nimetas ta sind, kui ta oma südant vaevas poodud Jussi pärast. Ja nüüd ma hakkan uskuma, et sina, Indrek, oled tõesti meie patulaps, sest sinu ema himustas Vargamäele perenaiseks juba siis, kui tema esimene mees Juss alles

elas, ja mina tahtsin teda omale naiseks, kui ta oli alles teise mehe oma. Mina võib-olla tahtsin ehk pisut selle teise mehe, tähendab sauna Jussi surmagi, nii et ta läkski end pooma otse minu ja oma naise, sinu ema kurja himu pärast. Kui ma nõnda mõtlen — ja see on nõnda —, siis pean ma veel enne surma tunnistama, et õigus oli sinu emal ja mitte minul ning õigus oli ka Krõõdal, minu esimesel naisel, kui ta ütles Vargamäele tulles, et soosild jääb soosillaks ja temast ei saa maanteed. Mina uskusin, et saab, aga pole saanud tänapäevani. Õigus on ehk Vargamäe lastelgi, kes katsuvad, et saaks aga siit minema..."

„Isa, aga mina tulin Vargamäele tagasi ja mina olen juba ammugi mõelnud, et tuleb, mis tuleb, sünnib, mis sünnib, jäägu või kogu maailm kitsaks, Vargamäel leidub ikkagi minu jaoks ruumi," rääkis Indrek isa sõnade vahele.

„Nõnda pole minu lapsed veel kunagi Vargamäest rääkind," ütles isa rõõmuvärinaga südames, peaaegu vapustatult. „Tuleb see sul puhtast südamest, või ainult sellepärast, et hakkad lolliks minema, ei mina tea, aga minu vanainimese süda läheb otse kergeks ja ma olen uuesti nagu poisike, kui kuulen niisukesi sõnu oma poja suust."

Aga isa rõõm ei kestnud kuigi kaua ja tema süda läks varsti jällegi raskeks niihästi Vargamäe kui ka oma poja pärast, sest see ütles:

„Vargamäe on sunnitööliste paik, aga inimene ei saa ilma sunnitööta läbi. Inimene ei oska ilma sunnitööta elada, olgu see sunnitöö vabatahtlik või teiste poolt peale pandud. Mina tahtsin, et teised paneksid mu sunnitööle, aga nemad ei pannud: nemad arvasid, et mina ei vaja seda. Nõnda tulin ma siis ise vabatahtlikult, tulin, isa, sinu juurde, sest sina oled kõik oma paremad aastad elanud siin kui sunnitööline."

„Ei, poeg," vaidles isa vastu, „mina pole olnud Vargamäel ühtegi päeva sunnitööliseks."

„Küll ikka, isa," ütles Indrek; „aga see'p see õige sunnitöö ongi, kus inimene ise tunneb end vabana. Sellisele sunnitööle tulin nüüd minagi."

„Oli selleks siis vaja Vargamäed üles otsida?“ küsis isa etteheitvalt ja halvakspanevalt.

„Just selleks, isa,“ vastas Indrek lihtsalt. „Sinule paistab see muidugi imelikuna ja arusaamatuna, aga ometi on see üsna loomulik. Meie seal linnas oleme pisut vasika moodi, kes äkki laudast välja pääseb ja esimeses tuhinas oma kõhu lahti jookseb. Usu, isa, meil kõigil, või kui mitte just kõigil, siis suuremal hulgal seal linnas on kõhud lahti — ihu ja hinge poolest. Aga kaua sa nõnda elad? Kaua sa nõnda elada saad? Ei kuigi kaua. Sellepärast siis ongi varsti kõik omadega läbi. Ära arva, et ainult mina. Kui see nõnda oleks, siis poleks häda kuigi suur. Paljud, väga paljud! Kes pankrotti, kes vekslivõltsijaks, kes mõrtsukaks, kes röövliks, kes abielurikkujaks, kes pätiks, kes kaabakaks või kelmiks, kes liigkasuvõtjaks, kes valemängijaks või vargaks, kes lukulõhkujaks, kes noorte tüdrukute meelitajaks, kes oma lastega sahkerdajaks, kes iseenda müüjaks. Ja mis kõige hullem: need, kes elavad ja praalivad ausate inimestena, need on need kõige ilgemad, kõige jälgimad. Kes rüüstavad kogu maa, kes pigistavad Vargamäe sunnitöölisegi taskust viimase krossi välja, taovad uhkustades omale vastu õieliaetud rinda ja kisendavad täiest kõrist, et nemad on maailma ja inimeste päästjad. Kõigi nende ja paljude teiste eest, aga mis peaasi — iseenda eest tulin ma ära Vargamäele, tulin sinu juurde, isa, et jõuda selgusele eneses ja teistes.“

„Poeg, minu vana pea ei saa hästi sinu asjust jagu,“ rääkis isa, „aga kui sul oli tarvis Vargamäele tulla, eks sa siis jää pealegi siia. Ainult ma mõtlen, kas see on õige, et tuled kui sunnitööline ja et ka mina olen eland siin kui sunnitööline. Mina olen hakand Vargamäed armastama ja ma suren selle armastusega, seda tunnen ma.“

„Mis on armastus ja mis sunnitöö?“ küsis Indrek. Aga sellest ei saanud vana isa midagi aru. Ta arvas, et täie aruga inimene ei võigi sellest aru saada. Sellepärast ei lausunud ta enam sõnagi, ja kui ta nõnda oli

natukene aega vaikides istunud, tuli tal magus haigutus peale, mis tuletas meelde, et aeg oleks heita koidunele. Sellepärast juhatas ta pojalegi aseme kätte — käskis teda mööda redelit minna vommile, kust ta leiab põhukoti eest. Ta andis isegi juhatust, kuidas kotti soputada, kui tahab pehmemat aset. Aga Indrek ei vajanud koti soputust, ta ei koorinud end õieti riidestki lahti, viskas ainult kuue seljast ja sirutas enda käsikaudu leitud kotile pikali.

„Mis on armastus ja mis sunnitöö?" sonis ta veel kord mõttes, kui oli juba poolunes.

II.

Hämaras valguses Indrek avas silmad, sest ta kuulis naisehäält ütlevat:

„Soo, pudru ja piim on siin, isa, hakka kohe sööma, muidu jahtub ära.“

„Mul on täna ka külaline, tea, mis sellele anda,“ vastas isa.

„Kus ta sul siis on?“ küsis naisehääl.

„Ülal, ahju peal, kus siis mujal, muud aset mul ju polnd,“ seletas isa.

Nende sõnade juures tõusis Indrek vommil istukile, et alla vaadata, ja ta tabas kaks alt üles vahtivat silma, mis peaaegu purskusid vett täis, kui naine tundis ülal istuva mehe ja otsekui hirmunult hüüdis:

„Armas aeg, sina, Indrek!“

„Mina, Maret,“ vastas Indrek lihtsalt ja ronis mööda redelit maha.

„Küll oled sa vanaks läind,“ ütles Maret Indrekule, kui see alla jõudis, kuhu väike neljaruuduline aken suutis pisut rohkem valgust kallata kui üles ahju peale.

„Meie kõik läheme vanaks,“ lausus Indrek ja pöördus õe silmade eest kõrvale, sest need seisid ikka veel pisaraist tulvil.

„Mina olen varssi ainus noor Vargamäel,“ katsus isa naljatada, kes oli akna all juba oma toidu kallale asunud.

„Jah, isa oleks nagu tõepoolest sestsaadik nooremaks läind, kui ta sauna elama asus,“ rääkis Maret peaaegu veendunult.

„Noh, siis muutun ehk minagi jälle nooreks, kui ma mõni aeg isa seltsis saunas saan elanud,“ katsus ka

Indrek naljatada. Aga Maret võttis seda kibetõsiselt, sest ta küsis:

„Tahad sa siis tõesti siia elama asuda?"

„Tahan küll," vastas Indrek.

„Aga sul pidid ju lapsed olema, kes siis neid kasvatab?" küsis Maret etteheitvalt.

„Olen siis mina mõni lastekasvataja, õde?" küsis Indrek nukralt vastu.

„Issand jumal!" ohkas Maret ja pööras silmad pimeda poole, sest need hakkasid sorinal vett jooksma. „Küll on see kõik hirmus!"

„Aga tead, Maret, ärgem rääkigem sellest kunagi enam," palus Indrek. „Selle asemel katsume elada. Katsume paremini elada kui tänini, sest üks päev paremat elu on rohkem väärt kui aasta halvast elust rääkida."

„Mis sa siis tahad tegema hakata, kui sa siia jääd?" küsis Maret.

„Kas siis minu jaoks Vargamäel tööd ei leidu?" küsis Indrek vastu.

„Sa pole ju meie tööga harjund," ütles Maret.

„Küllap harjun jällegi," arvas Indrek.

„Sa pole ju õieti kunagi Vargamäel tööd teind," ütles Maret, nagu püüdes vennale selgeks teha, kui mõttetu on temal tulla Vargamäelt tööd otsima.

„Indrek ütleb, et tema tulnd Vargamäele sunnitööle," rääkis isa nüüd laste jutu vahele.

Neid sõnu kuulates õde jäi vennale pärani silmi otsa vahtima. Ja nagu mõistaks ta äkki isa sõnade kogu kurva mõtte, hakkas ta peaaegu suure häälega nutma. Või oli ta ka iseoma tööd siin tundnud kui sunnitööd ja karjus sellepärast iseoma häda pärast?

„Ära nuta, Maret," rääkis Indrek härdalt, „mina arvasin, et sunnitöö Vargamäel on ometi kergem kui surm, sellepärast tulin."

Sellepeale ei vastanud õde tükil ajal midagi, aga kuuldud sõnad katkestasid äkki pisarate voolu. Ja põlleotsaga silmi kuivatades ta lausus nagu lohutatult:

„Ah nõnda mõtlesid sa seda."

„Nõnda," kinnitas Indrek.

„Siis on muidugi hea, et sa meid ei unustand," ütles Maret peaaegu rõõmsalt.

„No näed, õde, asjad on kõige paremas korras," katsus Indrek nagu naljatada.

Selle naljaga jutt seks korraks õieti lõppeski. Sest isa lõpetas oma hommikueine ja see tuletas meelde, et ka Indrek tahaks ju süüa. Seda Maret tõttaski tooma ja tegi seda sellise hädalise kiiruga, nagu võiks ta muidu ehk hiljaks jääda. Samal ajal Indrek hakkas ettevalmistusi tegema metsaminekuks, sest tema tahtis enne, kui hakkab töö järele ümber vaatama, näha vanu tuttavaid paiku, puid ja põõsaid. Ta tahtis kõige selle seltsis viibida, mille keskel ta kasvanud, rõõmutsenud, hõisanud, unistanud. Sest pikad kadunud aastad olid surunud minevikule lohutava ilupitseri.

„Kas tõmbad iseoma pikad säärikud jalga?" küsis isa.

„Esiteks pidin küll, aga nüüd mõtlesin ümber. Minu omad peavad küll hästi vett, aga risu ja orkide vastu pole nad kuigi kõvad," vastas Indrek.

„Kõige säädsamad oleks pastlad, aga kas su jalad vett kannatavad," arutas isa. „Sa pead ikka seda teadma, et on juba sügisene aeg ja sul tuleb vees solistada, sood pole enam nii kuivad kui olid ükskord."

„Aga pole ju paar nädalat nüüd vihma olnud," katsus Indrek vastu seletada. „Või on siin sadanud?"

„Seda mitte," ütles isa, „aga küllap lähed ja näed kõik ise, see on parem, kui minu seletus."

„Ma paneksin siis pealegi pastlad, kui ma nad kuskilt saaksin," otsustas Indrek.

„Võta minu omad," ütles isa. „Ma lappisin nad hiljuti kinni, ainult pahemal on teine orm pihastanud, selle pean enne uue panema."

Nende sõnadega tõttaski ta seda tegema.

Võis olla kella kümne paiku, kui Indrek oli reisuvalmis. Ka täna, nagu eelmisedki päevad, puhus leige sügisene tuul edelast, lennutades kergeid pilvi nagu suitsuses taevas. Päike paistis nagu läbi halli vina ja sagedasti katsid ruttavad pilved ta peaaegu täiesti, nagu võiks iga silmapilk hakata sadama, et ladiseda

päevade kaupa, aga siis äkki hele päikeseketas välgatas uuesti harvakoelise pilve tagant ja ujus viimaks suitsuvinalisele, kahvatule taevalapile, kust ta süstas varsti jällegi ligiruttava pilve varju. Nõnda oli see kestnud päevi ja öid ja näis, nagu võiks see kesta igavesti.

„Sookask tõmbub juba kollaseks," ütles Indrek sauna ees seistes, kuna isa istus paku otsas ja pusis pastla kallal.

„Juba hakkab värvi andma arukaselegi," rääkis isa. „Mõni haab seisab juba nagu tulle torgatud."

Kui Maret toiduga sauna juurde jõudis, olid Indrekul juba pastlad jalas.

„Kas sa end nõnda ära ei külmeta, jalad saavad ju märjaks," rääkis õde hoolitsevalt.

„Pole viga, vanad karjase jalad," vastas Indrek. Ta tahtis esimesest päevast peale enda viia samasesse eluviisi, millises ta millalgi ammu oli lahkunud Vargamäelt. Ta ei hoolinud sellest, et vaheajal oli tema ise ja ka kõik muu teiseks saanud.

„Kuhu sa kõige enne mõtled minna?" küsis isa, kui Indrek avas saunaukse.

„Mõtlesin otsaga jõe äärde jõuda," vastas Indrek.

„Aga sinna viivad nüüd uued teed, vanad on ammugi kinni kasvanud," seletas isa.

„Mina lähen mööda vanu teid," seletas Indrek.

„Siis lähed mööda rägu."

„Kui rägu, siis rägu," vastas Indrek ja astus uksest välja.

Vaevalt oli ta mõnisada sammu astunud, kui tal tulid tahtmata meelde isa sõnad, mis see ennist pimedas saunas öelnud: või on ka inimestega, nagu metsaga — okasmetsale järgneb lehtmets, lehtmetsale okasmets? Tõepoolest oli see välja ääres igal pool nõnda sündinud. Kus pidi olema lepik, sealt leidis kuusiku, kus kuusik, seal oli tõusnud kaasik, põndakul, kus oli kasvanud igasugune rägu ühes kadakatega, süstsid taeva poole nõtked männid.

Muidugi, see kõik oli üsna harilik näht, aga Indrekut rabas see peaaegu hingepõhjani. Ta tundis sü-

dames valusat pitsitust, nii et jäi tahtmatult seisatama. Maalõhngi oli teiseks muutunud, nagu kohaneks see taimestikule. Ja kui Indreku silmad sattusid kogemata oma pastaldele ja nartsudele, siis paistsid need äkki talle naeruväärsetena. Talle näis tagantjärele, nagu oleks ta pastaldes ja nartsudes ilmunud selleks vanadele paikadele, et tunda end endisena. Aga milleks peab inimene jääma endiseks, kui mets ja maagi muutub kuni tundmatuseni? Milleks taotleda jäädavat, kui kogu maailmgi saab aina teiseks ja uueks?

Ometi, kui Indrek jõudis sohu, kus hüppas mättalt mättale, kuni jalg vääratas ja lipsas veise jalajälje-auku, kust purskus mudast vett kuni põlvedeni üles, viirastus talle äkki kõik, nagu see olnud aastakümneid tagasi: karjakellade kõlin, koera haukumine, tallede määgimine, kes kaotanud mätaste vahel oma ema silmist, lindude laul ja häälitsemine ning leige tuul ja soe päikene. Just nii: soe päikene ja lindude laul, nagu oleks millalgi siin olnud ainult kevade.

Nägemus ja temast tõusnud tundmus oli nii elav, et Indrek jäi kuhugi mätta otsa seisma, nagu peaks ta veel praegugi tundma kevadist soojust ja kuulma lindude laulu. Aga pikkamisi silmad seletasid võhivõõrast ümbrust, seletasid sookaski, mille lehestikku sügise sulatanud juba kollast ja sulgenud kõik laulusuud. Ainult pastlas jalg oli tal märg ja teine kuiv, nagu see oli olnud aastakümned tagasi. Ja talle meenus, kuis ta siis mõnikord oli katsunud, et kui kaua ta õige saab käia ühe kuiva ja teise märja jalaga. Tundide kaupa läks ta siis mättalt mättale ja künkalt künkale, toetudes märja jalaga vette või porri ja viies kuiva jalga ikka kuivalt edasi.

Mõtlematult hakkas ta ka nüüd samuti mängima. Aga see ei õnnestunud tal kuigi kaua, sest kuiv jalg sulpsatas tal peagi vette, pealegi veel nii põhjalikult, et sai palju kõrgemalt märjaks kui teine. Indrek jäi peaaegu imestunult vahtima, et mis koht see küll on, kus leidus nii salalik ja sügav vesi. Ja oligi, mida imetseda: tema jalg oli libisenud kahe mätta vahelisse auku, mis oli jäänus endisest kurikuulsast kraavist, kus

Oru Pearu millalgi ammu oli tammitanud vett Mäe Andrese karjamaale, põhjendades seda oma loodheinamaa kastmisega. Hoolega otsides Indrek leidis veel teisigi samasuguseid auke, mis seisid ridastikku, juhatades Vargamäe alt Jõessaare poole. Neid vaadeldes ta tundis rinnas valusat tuksatust. Ah ainult niipaljuke on säilinud sellest Vargamäe rahvaste suurest elusoonest ja askelduste tallermaast!

Siiski, imestuda polnud siin eriliselt midagi. Vargamäel ei sünni ju midagi muud, kui mis on juba lugematu hulk kordi sündinud laias maailmas. Rahvad ja kultuurid tõusevad ning langevad ja järeletulijad tosivad oma esivanemate tuhas ja põrmus ning ahervartel, olles uhked ja suurelised oma huvide sügavusest ja kustumata teadusehimust. Aga nagu esiisadel-emadel polnud kuigi suurt huvi ega lugupidamist oma kultuuri vastu, samuti on järeletulijailegi nende eluasemed ja eluallikad üsna ükskõiksed asjad, mida võib iga tühise tuju või himukese rahuldamiseks muuta tuhaks ja põrmuks ning ahervarteks, et uutel järeletulijatel oleks jällegi põhjust milleski tosida ja oma tosimisega uhkustada ning ajada rinda ette õieli.

Otse loomusunniliselt Indrek pöördus ümber ja läks aukuderea juhituna välja äärde tagasi, kust oli juba natukene maad eemale jõudnud. Ta tahtis oma silmaga näha Pearu endist loodheinamaad, mis millalgi maksnud niipalju muret ja vaeva, uneta öid ning meelepahandustki. Aga heinamaa asemelt Indrek leidis loomade poritud soo vähese rohu, mõne männijändriku, kasekiitsaka ja hallpaju-põõsaga, kust karjane ei leia vilepuudki, sest Vargamäel pole seda lolli, kes ei teaks, et hallist pajust ei saa üldse vilet, on ju tema pind üleni mügerik, mispärast koor läheb pealt ära tõmmates lõhki.

Indrek otsis ka seda paika, kuhu Pearu oli tahtnud ehitada nii kõva tammi, et teispere karjapoiss ei suudaks seda ära lõhkuda, aga kõigest sellest kange mehe tööst ei olnud kuskil jälgegi leida. Kõik oli kadunud, nagu poleks seda kunagi olnudki. Iseasi, kui oleks siin kaevama hakanud, siis oleks ehk sattunud mõnele vaiale

või ka kivile, millega Mäe Matu millalgi ammu siin pildunud Pearut. Aga Indrekul polnud labidat, või kuigi oleks olnud, siis kaevamisele poleks ta ometi asunud, sest selleks polnud Vargamäe kraav veel küllalt vana. Indrek seisis muidu niisama siin sookaskede keskel, mille lehestikku sügis tippis juba kollast, seisis ja uneles seletamatus nukruses, nagu hakkaks ta päisepäeva ajal aru kaotama. Ometi oli tema aru selge, ainult tema sisemuses langes suur ja lai maailm kokku, muutus olematuks. See oli tema isiklik maailm, täis rõõmu ja kurbust, lootust ja unistusi.

Iga mätas, iga küngas, iga kask, mänd, kadakas ja põõsas oli teiseks saanud, isegi teatud sadakoorse-perekonda ei leidnud ta sealt, kust läks teda otsima. Ometi arvas ta, et kõik võivad muutuda, võivad välja kasvada, aga tema jääb — sadakoorne jääb, sest tema tahab kasvada kõvaks ja sitkeks, et oleks noatera ees nagu luu ja sarv, ja sellepärast kasvab ta tasa ja targu. Võid oodata palju aastaid pikisilmi, et sadakoorsest saaks rehapulka, aga enne tüdineb ootaja, kui jõuab kasvada sadakoorne. Ja nüüd ei olnud teda ometi enam endiselt paigalt leida. Polnud leida enam seda küngastki, mille lõunapoolses otsas seisis millalgi sadakoorse-mätas. Nõnda ei jäänud Indrekul muud üle, kui pidi pettunult edasi minema. Aga ta ei jätnud lootust kuskilt ometi leida midagi tuntut ja tuttavat. Mineviku mälestuste uss näris tema südame kallal.

Kui ta oli tükk aega edasi tampinud mööda vesist padrikut, tõusid tedred suure parinaga natukese maa pealt tema eest lendu — kõik noored kuked, kes heitsid juba verisulgi ja omandasid täiskasvanu musta rüüd, milles võib järgmisel kevadel kuhugi lagendikule või väljamäele mängu ilmuda. See lennuparin oli äkki nii tuttav, nagu oleks ta seda alles eile kuulnud. Ja kui ta kuulatades seisatas, nägi ta enda ees vana kuivanud soomändi, millel latv pealt ära ja murde läheduses pehastunud oksatüügas. Millegipärast köitis see kuivanud mänd Indreku tähelepanu. Ta tundus tuttavana ja sellepärast astus ta temale lähemale. Kui ta on see, mõtles Indrek, siis peavad tal ka madalamal tüve kül-

jes tugevad oksatüükad olema, kuhu võib ronides jalgu toetada.

Õige, oksatüükad olid olemas, aga nii mädanud, et Indrek murdis nad kergesti tüve küljest. Just see oksatüügaste murdmine rabaski Indrekut. Sest mõelda, et see vana männijändrik on nii palju aastaid siin seisnud, ilma et keegi oleks tema vastu niigi palju huvi tundnud, et oleks kas või muidu niisama heast-paremast tema mädanud oksatüükad ära murdnud, oli nagu mingisugune suur elumõistatus. Millalgi oli see mädanud konts olnud kuulus üheoksaga mänd. Talle roniti siis arutihti otsa ja istuti tema ainukesele oksale kiikuma, sest oks oli toores ja tugev, kandis iga aasta hulk rohelisi käbisid, mis lõhnasid vaigust.

Sellel oksal ei kiikunud mitte ainult Indrek, vaid ka kõik teised poisid, keda ta teadnud ja tundnud, sest männijuured olid ühelt poolt soopinnast pisut lahti ja sellepärast oli tema kiikumiseks parem kui ükski teine mänd Vargamäel, võib-olla kogu maailmas. Ja kui ei kiikunud tema oksal mõni poiss, siis istus seal helekollase kõhualusega karjalind või tõusis temalt taeva poole mõni soolõoke ning laskus varsti lauluga siiasamasse vaiguste käbide keskele. Oo, ta võis kas või kümme korda roheliselt männioksalt tõusta ja ikka siiasamasse lauldes tagasi tulla, nagu päästaks just tema lõokese laulupaelad valla. Ja nüüd on see mänd mädanud ja ükski ei tee temast väljagi, nagu poleks teda olemaski. Isegi loomad polnud käinud tema vastu oma kaelu nühkimas, sest muidu lipendaksid kuskil karba küljes mustad, valged või punased karvaudemed.

Indrek katsus mändi maha murda, nagu ta oli murdnud tema oksatüükad, aga tüvi pani alles vastu. Soopedakas, lausus Indrek endamisi ja asus kogu jõuga männi kallale, sest millegipärast tahtis ta tema tingimata maha murda. Aga kõik tema jõupingutused olid asjatud. Isegi männi juured olid nagu uuesti ümberringi maa külge kinni kasvanud. Lõpuks Indrek katsus männile otsa ronida, et proovida, kas endine kiigeoks on veel kõva või mädanud. Ka seda ei suutnud ta. Siis hakkas ta otsima parajat löögipuud, millega ulatuks ok-

sani. Leidis tüki maa pealt peenema kuivanud männi, mille murdis maha ja tõi kohale. Ta hakkas sellega kiigeoksale hoope jagama, aga see murdus ainult ladva poolt, tüügas pidas vastu.

Hulk aega jändas Indrek vana männiga, kuni märkas, et ta oma parema käe oksa otsas veristanud, siis viskas ta löögipuu maha, vaatas veel kord kuivanud männijändrikule otsa ja ütles endamisi: „Isegi surnult teine, raisk, tugevam kui inimene elavalt. Peaks kirve või sae tooma.“ Nõnda ütles ta, kui hakkas verist kätt imedes edasi minema, ja tal ei tulnud kuidagi meelde iseendalt küsida, milleks ta küll peaks selle soopedaka kallale asuma kirve või saega.

Nüüd kõndis ta üsna huupi mööda sood, mis tundus võhivõõrana. Ta unustas kraavi hoopis, kus oli kord vett paisutatud, riieldud ja ärbeldud. Ta otsis ja ei leidnud enam taliteed, kust olid millalgi liikunud lumega heinakoormate voorid, jättes heinakõrsi ja -pepri põõsaste äärde, kuhu jänesed tulid öösiti sööma, jättes tõenduseks pikki jälgi ja ümmarikke pätsikesi. Igal pool aina põõsastik, rägu ja mets, mis oli paiguti nii paks, et varjas päikese täiesti.

Äkki Indrek sattus okastraadist aiale ja jäi vahtima, nagu näeks ta viirastust. Okastraat siin! Jah, ta oli lihtsalt puust puusse tõmmatud ja läks nõnda edasi aina tiheneva ja kõrgeneva metsa poole. Tähendab piir, lausus Indrek endamisi ja läks okastraadi juhituna.

Tal tuli äkki meelde, kuidas köster ja kirjutaja olid kord jõe ääres südaööl vaielnud isamaaliste küsimuste üle: köster oli tahtnud kord kuulda Jõessaare mail koorilaulu, see pidi olema tema arvates see õige luule, kirjutaja aga arvas sellegi luule olevat, kui tema käib südaööl kolm korda jõepõhjas oma kahva otsimas. Vaesed mehed! Kui nad ometi nüüd tuleksid ja vaataksid, siis nad näeksid, et kõige õigem luule on okastraat, mis läheb ühelt elavalt puult teisele.

Jõe äärde jõudes Indrek tundis äkki, kuis tal lõi naerule suu ja kogu ihu ning hing: siin oli kõik nõnda, nagu oleks ta alles mõni päev tagasi siit lahkunud. Ainult lähemal ja kaugemal lömitavad mustjashallid

küünid oleksid nagu rohkem maa ligi lömitanud ja jõevesi vaiksemaks jäänud: havid ei lobistanud enam voo-kaelades kõrkjapadrikus vähemaid vendi püüdes ja partide prääksumist polnud kuskil kuulda. Aga hilised pääsukesed lendlesid ja häälitsesid, nagu ei tunnustaks nad kinnivajunud kraave ega okastraati. Ruttu, ruttu korjasid nad oma poegadele toitu, et need saaksid võimalikult pea jaksu lennuks lõunamaile.

Indrek katsus häälitseda ja hüüda, aga jõgi ja küünid olid tummad: küünid olid heinu täis ja ei kajanud vastu. Aga millalgi olid nad kõik tema hõikele vastanud — kõik, lähemad valjumalt, kaugemad nõrgemalt, olid vastanud, nagu oleksid nad elavad olevused. Indrekut valdas endine nukrus, üksilduse ja mahajäetuse nukrus. Tundus, nagu häälitseksid pääsukesedki ainult sellepärast, et nad on seltsimeeste poolt siia maha jäetud.

Mingi sisemise aje sunnil Indrek läks rohtunud voo juurde, kus oli ennemuiste tõke. Ja leidnud veel praegugi siit tõkke, ta läks seda mööda üle jõe ning läbi heinamaade paju- ja kaserägastikku, kus asusid vanal ajal põdrad, metskitsed ja metsised. Siin ta kolas nagu pimesi ja käsikaudu ringi, aga ei leidnud põtradest ega metskitsedest enam jälgegi. Aga metsiseid nägi.

Päike kaldus juba õhtu poole, kui Indrek jõudis kuhugi välja äärde, ilma et ise oleks õieti teadnud, mis koht see on. Pärast selgus, et ta on Hundipalul, ning imeselgena meenus talle, kuis ta paljude aastate eest istus Tiiduga kord kasepakul ja arutas suuri ja tähtsaid isamaa-asju.

Nüüd ei ole Tiitu enam Hundipalul ja tema järeletulijadki on siit mailt viimseni lahkunud. Siingi on kõik võhivõõras, nagu soos ja rabaski. Kogu ümbrus ja elu oleks nagu mingisugune pettekuju ja tühipaljas illusioon. Esimest korda Indrek tundis sellise selgusega, milline illusioon on elu ja kui õudselt üksikuna inimene seisab maailmas. Meelehärdus haaras voogava lainena kogu olemuse.

Samal ajal keegi võõras noormees tuli rattal kihutades mööda põlluteed väljaotsa poole ja, silmanud Indreku, kargas rattalt maha ja küsis, kust poolt Indrek tulnud ja kas ta ehk karjakelli pole kuulnud. Nõnda sobis nende vahel jutt ja Indrek küsis, kas siin mail veel põtru leidub või mitte.

„Pole sellist kaupa enam,“ rääkis noormees uhkustavalt. „Kes siia tuleb, see sureb. Nüüd on igal mehel oma vintraud ja selle otsa eest ei pääse ükski põder. Ja kuigi meie ise hoiaks, salad teevad nad ikkagi sirgeks. Parem siis juba ise ja kas või salaja.“

„Nii,“ lausus Indrek.

„See on kultuur,“ rääkis noormees iseteadlikult. „Sestsaadik, kui oleme iseseisvad, kasvab kultuur kiiresti, lehtki ütleb seda.“

„Jah, kiiremini kui metsloomad jõuavad sigida,“ rääkis Indrek.

„Aga muidugi, loom inimese tarkuse vastu ei saa,“ oli noormees nõus, jättis head õhtut, istus ratta selga ja kihutas minema, et kuulata, kas kuskilt ei kosta karjakellad.

„Kultuur, kultuur,“ kordas Indrek ja tüüris jällegi jõe poole, et jõuda sillale. „Okastraat ja vintraud,“ lausus ta natukese aja pärast.

Jõudnud jõesilla juurde, ta jäi seisatama ja vaatles neid suuri kive, mis seisid endiselt neil paigul, kuhu Hundipalu Tiit nad aastakümnete eest pannud. „Kas ka see on kultuur?“ küsis Indrek endamisi ja kahtles selles, sest kultuur tähendab ikka millegi või kellegi hävitamist. Ei, ei, need kivid pole mingi kultuur, nad on ainult kivid, et inimesed võiksid käia kuivi jalu veest läbi.

III.

Kui Indrek jõudis õhtul koju, küsis isa temalt: „Kuhu sa siis nüüd otsaga said?"

„Hundipalu välja äärde," vastas Indrek.

„Mis sa siis sinna otsisid?" imestus isa. „Seal elavad ju nüüd võõrad inimesed."

„Võõrad inimesed, aga tuttavad Tiidu kivid silla otsas," vastas Indrek.

„Kivid muidugi on seal Tiidu omad," kinnitas isa nagu nukralt ja küsis siis: „Kas kodumail tundsid veel vanad kohad ära?"

„Ühe männi tundsin," seletas Indrek.

„Eks ma öelnd sulle," rääkis isa, „et kõik on teiseks saand. Ah siis ikkagi ühe männi tundsid ära?" imestus ta.

„Jah, ühe tundsin," kinnitas Indrek, „kuid seegi oli kuivanud."

„Aga kas vana kadund sauna Madise kraavid ka ära tundsid?" päris isa.

„Seal pole ju midagi tunda, neid pole ju enam olemaski," ütles Indrek.

„Jah, neid pole enam olemaski," kinnitas isa, „ja sellepärast ei taha ma sinna poole külgegi vaadata. Seal oli kord minu elu algus Vargamäel ja nüüd on kõik enne möödas, kui mina jõudsin mulda minna. Minu töö ja teod on juba enne mind maetud. Kas sina, Indrek, tead, mis niisuke asi inimesele tähendab?"

„Tean, isa," vastas Indrek.

„Ennem oleks võind ma samuti jalutuks jääda nagu vana sauna Madiski. See oleks mulle isegi parem olnd, sest siis poleks ma seda kõike oma silmaga näind," arvas isa.

„Kas kadunud sauna Madise labidad peaksid veel elus olema?“ küsis Indrek.

„Ah need, kellega ta kraavi kaevas?“ küsis isa nagu arusaamatuses vastu.

„Just need,“ kinnitas Indrek.

„Mättalabidat nägin ma veel tänavu kevadel lakaotsal, aga teistest ei tea ma midagi. Aga milleks sul seda?“ imestus isa.

„Ah milleks?“ küsis Indrek vastu. „Aga ma ju sulle ütlesin, et tulin Vargamäele sunnitööle.“

„Tahad siis sina hakata vana kadunud sauna Madise tööd jatkama?“

„Kui õige katsuks,“ vastas Indrek nagu naljatades ja lisas seletuseks: „Selleks ma ju need pikad kummsäärikudki kaasa võtsin.“

Isa ei vastanud selle peale hulgal ajal sõnagi. Viimaks lausus ta nagu endamisi:

„Ei minu vanainimese pea saa selle ilma asjust enam midagi aru. Mis ütleks küll Hundipalu Tiit, kui ta sinu sõnu kuuleks, sest tema oli just see, kes andis hoogu takka, et ma laseks su minna esteks kirjutaja juurde, siis linna. Ja nüüd tuled sa ise tagasi, tahad tulla kadunud sauna Madise asemele. Või tulevad kõik tagasi, kui nad saavad vanemaks?“

„Võib-olla tulevad kõik,“ ütles Indrek.

„Nii et Andreski oleks tulnd, kui jumal oleks talle päivi and?“ küsis isa.

„Kes teab, ehk oleks ka tema tulnud,“ arvas Indrek. „Sest inimesega on nagu metsloomagagi: jookseb mis jookseb, vanasse paika tuleb ikka tagasi.“

„Aga minu isa ütles ikka, et murdjad ei tule tagasi, iseasi, kui neil on pesa,“ vaidles vana Andres vastu. „Ilves, raip, pistvat kas või mitukümmend versta otseteed edasi. Samuti ka nugis.“

„Joosku kas või sajad ja tuhanded verstad,“ rääkis Indrek pooleldi nagu naljatades, „aga tagasi tuleb ta ikka; või kui ei tule tema, siis tulevad ta pojad, sest maailm on ümmarik ja meie kõik oleme ainult eksijad, kes teeme väiksemaid või suuremaid ringe. Öeldakse isegi, et terved rahvad pöörduvad vanasse paika tagasi:

tulevad jälle kord kivistest linnadest emakese-maalapi juurde."

„Aga küll on see hull, et kõik esimese õhinaga plehku panevad," kurtis isa. „Seal on see minu viimne võsu Sasski. Küll mina temale rääkisin ja südame peale panin, et ta tuleks ja jääks Vargamäele, võtaks kõik oma kätte, mis siin on, aga ei — ei taha. Ennem mässab ta mööda maailma või ja munadega, vasika- ja rebasenahkadega. Ja mul ei jäänd midagi muud üle, kui pidin selle teise Sassi kutsuma, kes tegi inimestele kiriku juures puusärke, kappe ja kummuteid. Kutsusin Mareti mehe, selle vigase jalaga, ja andsin Vargamäe tema kätte, nii et kui kaon mina siit, siis kaob ka minu nimi. Veri jääb, nimi mitte. Aga Mareti Sass elab ka Vargamäel, nagu teeks ta inimestele kiriku juures puusärke: ta küsib hommikust õhtuni, kui midagi tegema hakkab, et mis see sisse toob. Puusärgi vastu ei ole inimesel armastust, isegi siis mitte, kui tal on vigane jalg, nagu Sassil, ja sellepärast arvab ta, et ega Vargamäedki pole vaja armastada. Tema armastab veel põldu ja arumaad, mitte aga sood ja raba. Mina katsun talle küll seletada ja öelda, et, kulla mees ja kallis väimeespoeg, ära armasta sood ja raba, vaid seda, mis soost ja rabast saab teha. See on niisama nagu puusärgiga: inimene pelgab küll teda, mitte aga lauda, millest puusärk tehtud. Aga usu, poeg, ma räägin talle, nagu oleks seinad tal kõrvaks. Sest tema ütleb, et tema ei pelga puusärki ega armasta lauda, vaid himustab raha, mis puusärgi eest makstakse. No mis sa teed niisukese inimesega Vargamäel."

Kui olid küllalt jutelnud, tahtis Indrek teada, kus lakaotsal isa oli kadunud Madise mättalabidat näinud, ja läks tõi selle sealt maha. Aga lähemalt silmitsedes selgus, et endine kõva kasepuu oli kõdunenud ja labida tera üleni läbi roostetunud.

„Nõnda on nende endiste aegade ja asjadega," lausus isa, seistes Indreku ees. „Läbi!"

Ja äkki esimest korda täna pani Indrek oma isa õieti tähele: kössivajunult, kokkutõmbunult, põlved kõnksus, seisis ta sauna ees, nagu oleks ta siin olude

kohaselt väiksemaks kasvanud. Riided näisid liiga pikkadena ja lotendasid laialt keha ümber. Kael peenike ja nagu kössi tõmbunud õlgade vahele. Käed oma kangete sõrmeköntidega ebaloomulikult suured, käsivarred pikad, nagu oleks pidanud endisest Mäe Andresest saama ahvi sugulane, kui ta elaks küllalt kaua. Silmad olid väikeseks jäänud, aga neis helkis veel seda paindumatut terashalli, mille ta toonud siia ühes oma esimese naise Krõõdaga. Näonahk peaaegu tuhakarva ja kümmet pidi kortsus, kuid juustes ikka veel endist värvi.

„Kust mina küll labidaid saan," arutas Indrek ja murdis sauna Madise oma küljest ühe kõdunenud tüki teise järele lahti.

„Küll Sass labidad muretseb, kui aga sinust kraavikaevaja saab," ütles isa. „Ei taha sina ise tema jutule minna, siis võiks mina seda teha. Ja kas mättalabidast on nii väga lugugi, võiksid ju esteks vana kraavide puhastamisega algust teha."

Nõnda siis läkski isa varsti kepi najal mööda mäge üles pere poole, kuna Indrek jäi üksi sauna juurde. Tema tundis end peaaegu pidalitõbisena, kes peab tervetest eemale hoiduma, kui tal on veel põrmugi säilinud ausust ja korralikkust. Iseasi, kui pidalitõbi pureb ka kellegi hinge, mitte ainult keha, siis ei hooli ta enam millestki, vaid nakatab terveid pahemale ja paremale poole.

Muidugi, isa sai perest labidad — kaks labidat, aga mättalabidas puudus, see lubati muretseda kas või homme mispäev, kui seda peaks tingimata vaja olema. Aga pere Sassil oli Indrekule hoopis teissugune ettepanek, hoopis parem ja tulusam, nagu tema arvas. Indrek hakaku põllul suuri kive maa seest välja kaevama, sest Sass tahab need tükkideks lõhkuda ja neist ehitada karjatallid — nimelt tallid, mitte laudad. Mõisad on tükeldatud ja nende tallid lõhutakse maha, veetakse laiali, nüüd olla aeg meil enestel hakata kivitalle ehitama — kivitalle ja kiviaedu, mis oleksid igavesed.

Nõnda oli Sassi arvamus. Aga Indrek jäi oma mõttele truuks: tema tahtis minna sohu kraavi kaevama,

kus maa pehmem ja vesi lähedam, inimesed aga kaugemal, kelle eest ta linnast põgenenud. Ta katsus iseendagi eest põgeneda ja arvas, et see õnnestub tal kergemini soomudas kui põllumullas.

Järgmisel hommikul võttis ta labidad selga ja läks varakult sohu. Isa tuli sauna otsa vaatama, seistes kepi najal, ja küsis temalt järele hüüdes, et kuidas jääb lõunaga. Aga Indrek vastas, et tema pistnud tüki leiba tasku ja sellepärast pole vaja lõuna eest muretseda.

„Kui kõht tühjaks läheb, eks sa tule siis koju!" hüüdis isa, „ega sa palgaline ole, et pead päevast kinni pidama." Aga vaevalt kuulis Indrek neid sõnu. Pealegi tuli isal endalgi rääkides meelde, et Indrek oli ju ennast nimetanud sunnitööliseks. Nõnda siis oligi ehk kõige parem, kui ta isa viimaseid sõnu ei kuulnud.

Ometi ei uskunud see, et poeg jääks esimesel päeval kohe õhtuni sohu. Juba kella kolme, nelja paiku hakkas ta teda ootama ja viie, kuue ajal kaotas sedavõrt kannatuse, et läks talle sohu järele, nagu kardaks ta temaga mingit õnnetust.

Aga Indrekul polnud kogu päev mingit õnnetust olnud. Tema oli sattunud esmalt sellele kraavile, mis jooksis välja-äärega rööbiti, ja oli näinud tema sisselangenud kaldal laia ladvaga kaski ja kuuski. „Nende ladvad peavad teravaks muutuma, nagu nad olid ükskord," oli Indrek öelnud iseendale, ja siinsamas lõigi ta ühe labida maa sisse püsti ning hakkas teisega tööle — hakkas aastakümnete muda vanast kraavisängist välja pilduma. Mis teda kõige rohkem üllatas, oli see, et labidas ulatus teraga mõnes paigas kõva maani — kivirähani ja saueni.

„Eks sa näe hullu, mõnes kohas juba põhi väljas," imestus ka isa, kui oli jõudnud kraavimehe juurde. „Kui sauna Madis siin kord kraavi kaevas, polnd peale pehme turba midagi leida."

„Tähendab põhi on tõusnud või pind langenud," arvas Indrek.

„Küllap see pind ikka vist on langend," rääkis isa. „Turvas on mädanema hakand, temast on muld saand, maa hakkab kõvaks minema. Kui veel kord kraavid

lahti saaksid, siis vaata, et ongi kõik puhtkõva arumaa. Ja tead, mis mina sulle, Indrek, ütlen: kui juba siin põhi välja tuleb, siis peab ta ka Hallikivimäe ja Jõessaare pool labida ette puutuma. Mõistad, poeg: Vargamäel hakkab igal pool põhi välja tulema!" hüüdis vana Andres rõõmsalt ja tema poolkustunud terashallid silmad lõid nagu kilama.

Indrek mõistis isa rõõmu, sest lapsena oli ta ikka ja alati kuulnud, et otsiti maapõhja, nagu oleks selles mingi eluõnnistus — otsiti ja ei leitud teda, sest keegi ei jõudnud nii sügavaid kraave kaevata, et oleks nähtud põhjas kivirähka või savi.

„Võib-olla tuleb aeg, kus väljamägi tema suurte kividega jäetakse sööti ja põldu hakatakse harima siin soos," arvas Indrek.

„Vihuksel ollagi sellega algust tehtud," seletas isa. „Mina pole seda küll oma silmaga näind ega näegi vist, aga ma kuulen, teised räägivad, et Vihuksel küntakse põldu soos."

Ilm hakkas juba videvikuks minema, aga Indrek ei tahtnud ikka veel tööd lõpetada.

„Sa teed täna, nagu näeksid viimast päeva," ütles isa. „Jäta ometi ükskord järele ja lähme koju, sa pole ju lõunatki saand."

„Hakka sina ees minema, küll mina tulen varsti järele," vastas Indrek.

Aga isa ei jätnud mangumast, ja nõnda läksid nad kahekesi üheskoos.

„Kas võib labidad ja kirve siia jätta?" küsis Indrek.

„Parem võta kaasa, muidu pärast mõni peab omaks," arvas isa.

„Ennemalt seda siin ei olnud," ütles Indrek.

„Ennemalt käidi jala või logistati vankriga, aga nüüd kihutatakse jalgrattaga," seletas isa. „Iga jõmpsikas kihutab, nagu oleks tal ei tea mis tähtsat ja hädalist toimetada."

Kui Indrek kodus käsi pesi, küsis isa:

„Mis su peopesad ka ütlevad?"

„Peopesadel nahk lipendab, mis muud," vastas Indrek.

„Küllap on ehk verelgi," arvas isa.

„Kuhu see verigi siis jääb, kui nahk pealt läinud," vastas Indrek.

„Esteks ei peaks nii aplalt," õpetas isa. „Peaks kätele aega andma harjuda."

„Küll nad harjuvad töötadeski," vastas Indrek.

„Ööseks peaks haiged kohad hanerasva või värske võiga sisse määrima," andis isa nõu. Aga Indrek oli igaks juhuks linnast tuubi boorvaseliini kaasa võtnud ja nõnda tarvitas ta seda.

Järgmisel hommikul magamast tõustes Indrek tundis seljas ja ristluus teravat valu. Vaevalt suutis ta enda istukile ajada. Vommilt maharonimine tundus tõsise sunnitööna. Käed olid kanged ja sõrmed ei tahtnud liikuda.

„Kas luud-kondid teevad haiget?" küsis isa.

„Pole suurt viga," vastas Indrek.

„Kuulsin, öösel lärmasid unes, arvasin, et eks see ole luievalust," seletas isa. „Inimene on ikka nõnda — päeval kannatab valu välja, aga öösel ei kannata, siis hakkab karjuma ja rääkima, parnab maad ja taevad kokku ja seda ainult sellepärast, et luud-kondid valutavad. Vaata, täna hommikul pole veel midagi, aga küll sa tunned, mis on homme ja tunahomme, kui sa nii südilt edasi teed. Mina annan sulle nõu täna mitte kraavile minna, las keha puhkab pisut. Kui sa ei taha koju jääda, tule siis minuga metsa, ma lähen mõrra- ja korvivitsu otsima, pajuvõsud peaks juba nüüd küllalt kõvad olema."

Nõnda rääkis isa. Aga Indrek jäi oma mõttele ustavaks — ta tahtis ka täna kraavile minna, liiatigi, kus talle uus terasest mättalabidas perest kätte toodi. Aga kraavilt leidis ta võõrad jäljed ja kraavi seest hulga mättaid, mis tema eile sealt välja pildunud. Kes oli nad kraavi tagasi ajanud või milleks oli seda tehtud? Oli see sündinud juba eile õhtul või alles täna hommikul? Kes teadis, et tema eile kraavil oli? Kes valvas juba algusest saadik tema sammude järele?...

Kogu päeva Indrek ei vabanenud mõttest, et ka siin inimesed ei lase teda silmast. Kui ta õhtul sellest isale rääkis, ütles see:

„Kes seal muu võis käia kui teisepere Eedi, see ju nuusib igal pool."

„On see mõni Karla poegadest või?" küsis Indrek, katsudes järile istuda ja tundes äkki, et ta seda ei saa, nii kangeks ja paindumatuks oli muutunud ristluu.

„Tema ainuke elus poeg," ütles isa, „ja seegi loll."

„Kuis nii — loll?" küsis Indrek, võttis kahe käega redelist kinni ja katsus uuesti istuda. Seda pani isa tähele ja küsis:

„Kas ristluu ei saa oma jõuga?"

„Katsusin, ei saanud," vastas Indrek. „Ma poleks uskunudki, et nii hulluks võib minna."

„Kui ta juba õhtul neid tükka teeb, küll sa siis näed, mis vigurit ta hommikul mängib," hoiatas isa.

Aga ristluu ei läbenudki hommikuni oodata, ta viskas vempe juba õhtulgi. Sest kui Indrek tüki aja pärast hakkas järilt tõusma, tundis ta seljas nii kuuma valu, et jäi esiteks paratamatult edasi istuma. Ja kui ta enda lõpuks ometi hambaid kokku surudes jalule ajas, siis pidi ta kõveras ja köökus seisma, nagu oleks ta äkki vigaseks jäänud.

„Ristluud tuleb veel täna õhtul piiritusega määrida, ei muidu saa," seletas isa. „Mul on teda tilgake pudelipõhjas." Ja ta sundis Indreku oma selga paljastama ning asemele kõhuli laskuma, et hea oleks hõõruda. Nõnda ta siis totsutas ja toimetaski tükk aega oma sõrmeköntidega poja selja kallal.

„Selg sul valge ja pehme nagu topitud," rääkis isa, „kus siis see kannatab niisukest vaeva, nagu kraavikaevamine."

„Ma pole ju paks," vaidles Indrek vastu.

„Mitte paks, vaid pehme," õiendas isa. „Tee mõni kuu tööd, siis ihu läheb kõvaks nagu puu."

Alles siis, kui Indrek lamas juba ülal ahjul, tuli tal meelde isalt küsida:

„Mis selle teisepere Karla pojaga siis õieti on?"

„Ta on lihtsalt loll, muud midagi," vastas isa. „Karlal oli vana, peaaegu tulelukuaegne püstol ja ta andis selle poisile metsas paugutada. Noh, poiss paugutaski. Aga siis juhtus kuidagi õnnetus, püstol läks puruks ja poiss sai peast haavata — leiti teine välja äärest meelemärkuseta maast. Toodi arst, poiss viidi linna, sest Eedi pidi olema ju kohapärija, Vargamäe peremees, nimekandja, suguseltsi jatkaja, nagu Pearu seletas. Oli teine mitu kuud linnas, aga kui tuli koju, siis polnd enam aru peas. Ja nõnda on tänapäevani. Püssi oskab siiski paugutada, nii loll ei ole. Pihta laseb ka, teised räägivad. Vigurijuttu ajada teine vahel, nii et mõned ei usugi tema lollust, arvavad ainult, et lolli mängides pole vaja midagi teha. Aga minu arust on ta täitsa loll ja lolli silmadki on tal..."

Nõnda seletas isa, kuna Indrek vajus unehõlma. Isa märkas seda alles siis, kui poeg ütles und nähes oma esimesed sõnad ülalt vommilt, nagu tahaks ta isale midagi vastata.

„Ütlesid sa midagi või magad juba?" küsis isa arusaamatuses, ja kuna vastust ei tulnud, vaikis ta.

Järgmisel hommikul tõestus isa ettekuulutus: Indrek ei saanud ega saanudki vommilt maha, sest ristluu ja selg olid paindumatud, valudest rääkimata. Tuli lamada see päev ja ka teine päev tagantjärele. Alles kolmandal päeval mees pääses kangestusest, ja et neljandaks oli pühapäev, siis kadus ka see niisamuti nagu eelmisedki. Indrek kirus ja vandus, aga isa õpetas teda, nagu oleks ta alles laps:

„Usu, poeg, looduse vastu ei saa. Tema vastu ei saa inimene ega loomgi. Tema seadusi peab pidama, pole parata. Anna nuumseale tooreid herneid, võid ta ära tappa, aga välissiga läheb nendega rammu. Meie inimene teeb terve eluaeg rasket tööd ja sööb kehva toitu, aga läheb aina tervemaks, aga pane saksale see koorem peale ning meie lobi ette, vaata, viskab varsti vedru."

„Nüüd pannakse ka saksad tööle," ütles Indrek.

„Aga küll näed, ega see heaga lõpe," rääkis isa. „Mina arvan, et ilmas ikkagi ilma saksata läbi ei saa.

Kui paned päris saksa tööle, siis tahab mõni meie inimene saksaks saada, see on kõik. Aga mina arvan, meie inimene on hullem kui päris saks. Tema on targem, sellepärast. Tema teab kõik meie krutskid. Nii et las nad aga mängivad nende ilmaasjadega, peenike tuleb meil pihku varsti kõigile. Kui need ei taha enam tööd teha, kes selleks on harjunud, mis siis nende tööst on loota, kes seda kunagi pole teind. Leht ütleb, et linnas ollagi paljud pankrotis, oodaku nad pisut, siis ulatab hädaots juba maale. Minu arust on see suur ja hirmus sõda rahva lolliks teind. Ükski ei tea enam, mis ta kõik tahaks. Osta jalgratas, siis puudub kramovonn, anna talle kramovonn, siis tahab ta raadipilli. Ükski ei viitsi enam midagi teha ega õppida, kõik olgu valmis tehtud ja õpitud. Leierkastil oli vänt, kust lood välja keerutati, aga nüüd ei viitsi keegi enam vändatagi. Kõik tahavad ainult, et oleks ühtepuhku kulduur ja kulduur. Küll mina olen vahel oma südames jumalat palund, et ta veel pisutki mu elupäivi pikendaks, sest ma tahaks kangesti näha, kui kaua niisuke kulduur õige kestab, et isegi maainimestel pole enam vaja vändata, vaid pillivänt käib aina ise, inimesel pole muud kui lõhu tantsida. Hundipalul olla nüüd niisuke pill ja kulduur, seal käiakse ikka teda kuulamas. Aga Tiidu tehtud soosildadel on augud sees ja pole masinat, millega neid parandada. Käsitsi aga ei või, sest see on raske. Peremees lubab varsti lennukiga sõitma hakata. Eks need näe, kes elavad. Aga mis sina ka sellest kõigest arvad?" küsis isa viimaks Indrekult, kui see midagi ei lausunud, isegi siis mitte, kui isa vahetevahel oodates peatus.

„Ei muud midagi, kui et minu pillivändad ei käi enam ise," rääkis Indrek. „Sellepärast tulin Vargamäele, et uuesti otsast peale hakata. Peab õppima ise pilli mängima, teiste oskus ei aita."

„Aga mina ei saa ikkagi sinust hästi aru, miks sa just siia tulid seda tööd tegema," ütles isa. „Sinul polnud ju maast madalast õiget tööinimese konti, vaid olid nagu pisut saksaks loodud, miks peab siis just niisuke inimene seda kõige raskemat tööd tegema?"

„Las ma aüüd teen pealegi, isa," põikas Indrek vastusest kõrvale, „eks me siis näe, mis sest välja tuleb."

„Välja tuleb," kordas isa. „Selg haige, ristluust ära, käed purud, see on, mis välja tuleb."

„Juba hakkavad kõik jälle vedu võtma," lohutas Indrek, aga ise teadis väga hästi, et see pole isale mingi lohutus. Ainult esimese õhinaga, kui ta mõtles, et leidub ilmas ometi inimene, kes jätkab tema tööd, oli isal Indreku üritusest pisut rõõmu, aga niipea kui oli asja üksinda endamisi arutanud, langes vanainimese süda ära.

Indrek oli omal ajal olnud nagu kogu Vargamäe au ja uhkus ja nüüd tuleb ta siia tagasi nagu läbilastud vares. Just neid sõnu tarvitas isa mõttes, kui ta nokitses mõrra suupuu kallal. Peab siis tõesti kõik see, mis tema, Andres, algatanud, nii-öelda rappa jooksma?

Muidugi, kui inimene ei saa linnas hakkama, sest et tal on see õige maa veri — linna kont ja maa veri, nagu Indrekul, — las ta siis tulla pealegi siia, kus hakkab kas või kraavi kaevama, sest kes võib siin halli taeva all öelda, kus on kellegi inimese õnn, kus leiab keegi oma hingeõnnistuse. Näe röövelgi ristipuus läks taevariiki, ristipuu oli tema taevaredel. Samuti võib inimene ka kraavikaevamisega taeva saada — kraav on jälle tema taevatee. Aga kuulata, kuidas peremees Sasski muiates ütleb: „Ohoh, linnasaksad hakkavad maale tükkima! Kas linnas juba peenike peos? Riik võttis mõisad, linnasaks hakkab talusid üle võtma!" — Jah, seda kuulata vana Andres rahuliku südamega ei suutnud. Tema ei suutnud oma vana peaga taibata, et peremees Sass ei rääkinud sugugi paha pärast, vaid tema mõtles politikat. Sass oli pisut uuema aja inimene, kellele lehed ja parteid olid juba ammugi selgeks teinud, et maa ja linn seisavad vastamisi kui kaks vihaseimat venda, kes tülitsevad päranduse kallal. Enne ei seisnud, aga niipea kui mõisad tükeldati, nüüd seisavad. Seisavad ja katsuvad üksteist ära neelata.

Nõnda on uuema aja asjad, millest vana Vargamäe Andres hästi aru ei saa, ja sellepärast on tal Indreku pärast nii raske. Teeb juttu siit ja sealt ja lõpuks ei saa ometi kelleltki õiget vastust. Indrekki, kes asus tema juurde sauna, põikleb tühiste sõnadega kõrvale, võiab oma rakkus käsi või ihub labidaid. Ainult, kui heidab magama, läheb jutt lahti ja kestab peaaegu kogu öö, nagu katsuks ta unes seda tasa teha, mis jäi tegemata päeval. Aga kui isa temalt vahel küsib, et millest ta küll und näeb, kui ta nii väga räägib ja isegi kätega vehkleb, siis vastab ta, et ei tema hommikul mäleta midagi. Ka sellest isa ei saa hästi aru, kuidas võib niipalju und näha ja nii valjusti rääkida, isegi karjuda, ilma et ärgates teaks, mis, kus ja kuidas. Temal olid ükskord teissugused unenäod, kui ta rähkles siitilma asjadega ja valutas mõnikord oma südant. Tema teadis, mis ta unes näinud, ja tema teadis isegi seda, mis tema unenäod tähendasid, või kui ei teadnud tema ise, siis teadis mõni teine, ütles täielik unenägude seletaja.

Indrek mõistis, et isa tema pärast kannatas, mõistis, et kannatas mõni teinegi, aga ta ei võinud sinna midagi parata. Juba siis, kui tal valmis otsus, et läheb Vargamäele, ta teadis, et viib kannatusi kaasa mitte ainult endale, vaid ka teistele. Teda võis ometi üks tõsiasi lohutada: mitte ainult kannatust, muret ja vaeva ei toonud ta Vargamäe kanti, vaid ka kõige puhtamat rõõmu — kahjurõõmu. Sellest rõõmust saadakse osa Orul, aga võib-olla ka Hundipalul, Kassiarul, Ämmasool, Võõsikul, Kingul ja mujal üksikuil väljamägedel ja soosaartel, ning mis on mõne Vargamäe elaniku kannatused ja vaevad niipaljude inimeste rõõmu vastu, kui mõelda demokraatlikult, nagu praegu mõtlema peab.

Sellest paljude rõõmust Indrek sai isegi paari päeva pärast osa, kui ta asus paranenud ristluuga uuesti kraavitööle. Ilm oli vihmale pöördunud, aga uitsetas ainult niipalju, et hoidis labidavarre parajasti niiske, ilma et oleks olnud vaja vahetevahel pihku sülitada. Indrek töötas peaaegu vastumeelselt, nagu oleks ta tõepoolest juba sunnitööliseks muutunud. Mitte ai-

nult käelihastes, vaid ka kogu kehas tundus väsimust ja lõtvust. Ta jäi silmapilguks labidavarre najale seisatama ja laskis silmil kolletunud kaskedel ümber liikuda. Äkki tabas pilk kuskil põõsa taga mingisugust looma või inimest, kes püüab end varjata. Indrek astus kraavist välja, viskas labida selga ja läks saladusliku põõsa sihis, et otsusele jõuda, mis seal on. Aga enne kui ulatus õieti nägema, sai madalast hallist loomast pikk poisikolakas, kes pistis jooksu.

„Kuhu sa jooksed?!“ hüüdis Indrek. „Seisa!“

Poiss jäigi seisma, pöördus ümber, vahtis Indrekule otsa ja hakkas talle pikkamisi vastu tulema.

„Mis sa piilud siin?“ küsis Indrek.

„Ega Eedi täna esimest korda,“ irvitas poiss kohtlaselt vastu.

„Ah sina oledki see, kes käib mul kraavikaldal jälgi tegemas?“ küsis Indrek.

„Teised käivad ehk ka,“ irvitas poiss endiselt.

„Kes siis veel käivad?“ huvitus Indrek.

„Eedi ei tea,“ vastas poiss ja vaatas häbelikult kõrvale, nagu poleks ta süda puhas.

„Miks sa salaja käid?“ päris Indrek.

„Salaja on parem,“ vastas poiss. „Salaja on kõige parem, siis ei näe keegi. Isa käib ka vahel salaja, aga vanaisa ei saa, temal on kepp ja kargud, need kolisevad.“

„Ah kas vanaisal on juba kargud!“ imestus Indrek.

„Jah, vahel on, vahel ei ole ja vahel on nad hoopis kadund,“ seletas poiss.

„Kuhu nad siis kaovad?“ küsis Indrek.

„Eedi kaotab ära,“ ütles poiss, „kaotab ära, nii et keegi ei leia, ja käib ise nendega.“

„Sinu jalad on ju terved, milleks sa siis karkudega käid?“ imestus Indrek.

„Eedi tahab olla nagu vanaisa,“ seletab poiss. „Vanaisa ei karda kedagi ja ei kuula kellegi sõna, aga Eedi peab kuulama. Kõik kässivad Eedit — vanaisa kässib, isa kässib, ema kässib, Juuli kässib, kõik kässi-

vad, aga Eedi ei taha, et kõik kässivad, Eedi tahab olla nagu vanaisa..."

Poiss jutustas tükk aega vanaisast ja tema karkudest, nagu oleksid need mõned imeasjad. Et teda teistele mõtetele viia, ütles Indrek temale:

„Räägitakse, et sul on ka püss, mis sa siis karkudega teed."

Poisi pilku ilmus midagi kilavat ja suu tegi nagu himutseva liigutuse.

„Püssiga võib lasta," ütles ta ja täiendas: „püssiga võib surnuks lasta, Eedi võib püssiga surnuks lasta, sest pole ühti."

„Kuis nii?" küsis Indrek üllatatult.

„Eedi on loll, sellepärast," irvitas poiss kavalalt.

Indrek jäi talle rabatult otsa vahtima. Alles natukese aja pärast küsis:

„Kes ütleb, et Eedi on loll?"

„Teised ütlevad," seletas poiss. „Ja loll võib püssiga tappa."

„Kust sa seda oled kuulnud?" päris Indrek.

„Eedi kuulas salaja, kui isa ütles vanaisale, et, näe, teisepere Indrek on loll, temale ei tehtud midagi, kui tappis püssiga."

Indrek jäi ammuli sui poisile otsa vahtima. Viimaks ütles ta kõrvale pöördudes nagu alistunult:

„Sa oled tõepoolest loll poiss, Eedi, ja ei peaks vanainimeste juttu salaja pealt kuulama. Põõsaste taga ei pea sa ka nõnda hiilima, kui tahad, tule otseteed minu juurde."

„Eedi tahab salaja," irvitas poiss.

„Siis sa oled halb poiss ja halva poisiga mina ei räägi," ütles Indrek.

Poiss vahtis talle natukene aega nagu arusaamatuses otsa, pöördus siis ümber ja hakkas minema. Indrek mõtles esiteks talle veel midagi öelda, aga pöördus siis ka ise ümber ja lonkis norus peaga kraavile tagasi.

IV.

Mäe Sass oli oma tervel jalal sirgelt seistes kasvult kahtlemata üle keskmise, aga kuna inimesed näevad oma ligimestes kergemini vigu kui voorusi, siis valitses üldine arvamus, et Sass on mitte ainult alla keskmise, vaid lihtsalt lüheldane mees — nimelt siis, kui ta toetub oma vigasele jalale ja laseb terve jala põlvest nõtku. Ta pidi olema lühem isegi oma naisest Maretist, kes olevat oma ema Krõõda konti ja vaimu, nagu vanad inimesed kinnitasid; aga ometi polnud pikem abielupool Maret, vaid tõepoolest Sass, nagu nad seda teiste eeski mõõtnud, et kõik näeksid oma lihasilmaga, millist tühja juttu räägib maailm.

„Kui Sass oleks minust lühem olnd, siis ma poleks temale läindki," ütles Maret kord.

Ütles ta seda ainult suusoojaks või mõtles ta tõsiselt nõnda, seda ei tea keegi tänapäevani. Aga suurt mõju polnud neil sõnul inimesisse mitte, sest need mõõtsid ka pärast seda Sassi pikkust mitte tervelt, vaid vigaselt jalalt. Nõnda elab Vargamäe Sass kogu oma elu inimeste silmis lüheldase mehena, kuigi ise on tublisti üle keskmise. Sedavõrt vastuolus seisavad maailmas inimeste arusaamine ja tõsiasjad. Aga et inimene elab rohkem oma kujutelmadest kui tõsiasjust, siis ei valmista selline seisukord kuigi tõsiseid raskusi. Ainult vahel harva inimene virgub nagu unest ja ehmub selle kuristiku üle, mis lahutab teda tõsisest maailmast. Kuid siis uinub ta uuesti ja võib isegi kogu oma kultuuri ja tsivilisatsiooniga hukkuda, ilma et taipaks, kuis ta pole kunagi õieti osanud eraldada vigu voorusist, kujutelmi tõsiasjust.

Nagu Vargamäe Sasski. Tema oli ei tea miks juba noorest east saadik endale pähe võtnud, et kuna temal teine jalg vigane, siis peab temast saama tingimata parim tantsija ning vastupidavam kõndija, nagu on paljud kõhetud ja kidakeelsed õppinud avalikeks kõnelejaikski. Isegi nekrutivõtmisel püüdis ta võimalikult vähe longata ja kiitis oma tervist, nagu tahaks ta minna kroonuteenistusse näitama, mida suudab viganegi jalg, kui ta on täie mehe all. Aga komisjonis raputati pead, ja Sass sai sõnalausumata valge passi — kõlbmatu!

Üsna loomulik oleks olnud, et Sass oleks õppinud rätsepaks või kingsepaks, sest mõlemad need elukutsed on nagu loodud vigastele. Aga Sass õppis tisleriks ja hakkas puusärke kokku lööma ning inglikujudega ehtima, nagu tahaks ta kõigile, kogu kihelkonnale näidata, kuis ta seisab aastast aastasse oma vigase jalaga pingi ääres püsti, saeb ja hööveldab, ilma et see teeks talle midagi. Ta teeb kogu kihelkonnale puusärgid, aga ise elab oma vigase jalaga priskesti edasi.

Muidugi, ükski ehk ei tulnud sellele, et Sassil on niisugused tagamõtted, Sass isegi ehk polnud selles täiesti teadlik, aga ometi oli see nõnda. Sass tahtis maksku mis maksab iseendale, oma naisele ja oma lastele, pojale ja tütrele, kõigile inimestele näidata, et tema, see puusärgi-Sass, nüüdne Vargamäe Eespere peremees, on ikka ja alati täie mehe eest väljas olnud. Sellepärast pole ei tema naisel ega lastel mingit põhjust oma isa pärast häbeneda ega iseend halvemana tunda. Just nimelt: mitte end halvemana tunda oma isa vigase jala pärast, juba sellepärast mitte, et Sass ise on tema pärast küllalt kannatanud ja kannatab vististi surmani.

Vargamäelegi Sass tuli ehk oma jala pärast. Oleks tal sel silmapilgul, kus vana Andres ilmus oma ettepanekuga, olnud kaks tervet jalga all, siis oleks ta vististi öelnud: „Armas äiapapa, sa oled väga lahke, aga mina olen oma kappide, kummutite ja puusärkidega nii kokku kasvanud, et ei raatsi neist kuidagi lahkuda ja Vargamäe kivide ning pajupõõsastega jän-

dama tulla. Pealegi on mul naine kleenuke ja ei tahaks kuidagi rasket Vargamäe orjust oma peale võtta. Sellepärast siis katsu kuidagi ilma meieta läbi saada, müü kas või Vargamäe ära, kui oma lapsed teda ei taha."

Ja kui Sass oma kahel tervel jalal seistes oleks nõnda öelnud, siis oleks kogu kihelkond kiitnud tema mõistlikku meelt, tema armastust oma naise vastu ja tema õiglast ning omakasupüüdmatut südant. Aga oleks ta samad sõnad rääkinud ja sama sammu astunud oma vigase jalaga, siis poleks mitte ainult kogu kihelkond, vaid ka Andres ise kohe ütelnud: „Arusaadav! Mis ta olekski peale hakanud oma vigase jalaga Vargamäe soodes ja rabades. Sinna peab minema tuliterve inimene. Seegi vaadaku, kaua ta seal vastu peab."

Neid sõnu kartis Sass oma naise ja laste pärast ja sellepärast võttiski ta vana äiapapa ettepaneku peaaegu kõhklemata vastu. Ainuke, kes valutas oma südant, oli Maret, sest tema teadis kõige paremini, mis tähendas minna isakoju. Tema nuttiski mitu head peatäit, aga see ei muutnud asja — Sass jäi oma otsuses kindlaks. Nõnda siis tulidki nad kiriku juurest Vargamäele ja tisleri lastest said talulapsed. Igatahes oli neil siin huvitavam kui kiriku juures, ehk küll enam kunagi nad ei näinud nii palju valgeid höövellaaste kui endisel eluasemel. Vargamäel pole niipalju surnuid kui kiriku juures, sellepärast, arvasid nad alguses. Aga ükskõik, valged höövellaastud viirastusid ka hiljem neile nagu mõni imeline unelm või õnnemaa ja nende kahinat võis meenutada isegi kevadine õrnroheline lehestik oma pehme ja paitava kohinaga.

Ema Maret leidis lõpuks, et ta oli ehk asja liiga traagiliselt võtnud, valades pisaraid, sest Vargamäe polnud ikkagi enam päriselt see Vargamäe, millena ta teda lapsepõlves näinud. Pealegi polnud Sass põrmugi isa Andres. See oli tahtnud ükskord Vargamäest midagi teha ja ei lahkunud sellest unistusest kuni surmani, Sass aga mõtles Vargamäelt ainult midagi saada. Vargamägi oli talle tõepoolest eelkõige see mägi, kus

asusid põllud; sood ja raba ta ei lugenud peaaegu põrmugi kaasa, seda sellepärast, et põldudelt lootis ta kergemini ja rutemini sissetulekuid kui soodest ja rabadest.

Sass ütles, et ega siis Vargamäega ole ometi teisiti kui kummuti või puusärgiga — esimene asi on, mis ma tema eest saan. Maksetakse kummuti eest paremini, klopsin kummuteid, toovad puusärgid rohkem sisse, siis taon puusärke kokku. Lihtne, eks! Vargamäe põllud ja heinamaad on puusärgilauad, muud mitte midagi, kui tahate, isegi kuivad lauad, aga ikkagi ainult lauad. Ka sood ja rabad on lauad, aga alles toored, neist puusärki ei saa teha. Võiks isegi öelda, sood ja rabad on saepakud, mis alles maha võtmata ja laudadeks lõikamata, aga kus on see loll, kes hakkaks toorestest saepakkudest tegema puusärke? Või kes sellist rampa ostaks? Nõnda on lugu Vargamäega Sassi arvates.

Sellekohaselt ta siis hakkaski siin töötama ja talitama. Aga varsti ta taipas, et Vargamäe põllud ja heinamaad pole veel kuivad puusärgilauad, nagu ta alguses targutanud. Andrese eluaegsele vaevale vaatamata kubisesid põllud alles kividest, nii et masinate jõudu siin tarvitama hakata, nagu Sass kavatsenud, oli üsna raske. Sass tõi oma aastate jooksul kogutud kopikad Vargamäele ja mattis nad kividesse ning kiviaedadesse. Aga kive oli Vargamäel veel küllalt ja kiviaedu veel ei kuigi palju, kui Sassi tagavarad jõudsid juba lõpule. See äratas silmapilguks nagu unest. Ta seisis vastamisi tõsiasjaga, mida ta polnud oletanud: matad viimse veeringu, mille vaevaga korjanud, Vargamäele, aga tema nagu ei mõtlegi muutuda ega veeringuid hakata tagasi andma. Kuid Sass sumas edasi, olgugi et tundis end tampivat samal paigal, nagu seisaks jalge all mitte põllumaa, vaid pehme soo.

Nõnda kuni tänase päevani ja edasi vististi kuni surmani. Aga Sassil on mõned head piimalehmad, kes söövad suvel põllul ja talvel mäletsevad ristikheina, mida vanal ajal krõmpsutasid tallis hirnuvad täkud, kellega sõideti pühapäeval uhkustavalt kiriku juurde

ja pandi seal lasilapuu külge röökima. Lehmad annavad Sassile head ja rammusat piima, aga ei Sass ise, tema naine Maret ega poeg ja tütar saa seda rõõsalt ja koorimata maitsta, vaid ta kallatakse „vinkudesse" ja sõidutatakse hommikul vara piimakotta, kust võid ta läbiaetult tagasi tuua ja iseenda, oma perekonna või ka loomade toiduks tarvitada. Pühapäeval kirikuteel on sama hobune aiste vahel, kes vedas argipäeval „vinkusid", ja kiriku ümber ei röögi enam täkud, vaid hiilgavad jalgrataste lademed.

Nõnda on asjad. Aga Vargamäe Sass arvab, et tema elu on aina paremaks läinud ja et jõukus aina kasvab — puusärgilauad kuivavad, kui kasutada tema võrdluskeelt. Arutihti kordab ta kodus ja ka võõraste vastu: „Veel mõni aasta niisukesi piimahindu ja siis te näete, mis Vargamäel sünnib! Ma neile kivisaadanatele veel kord itsi teen, nii et nad mäletavad. Puuaiad maha, kiviaiad asemele! Venelased sisse ja karjatallid puripuhtast punasest raudkivist, nii et silmad kustuvad peal ära!"

Aga esiotsa kulub piimast saadud raha enamasti mujale — jalanõudele, riietele, jalgratastele, grammofonile (sest Sass isegi armastab muusikat, teistest rääkimata), suhkrule, riisile, mannale (ei ju lepi enam keegi omamaa toiduga), masinatele ja nende parandamisele ning igasugusele tühjale-tähjale, millest varemalt ei osatud Vargamäel undki näha. Raha tuleb ja läheb ning tema oleks nagu suure osa oma väärtusest kaotanud. Mitte et tema eest midagi ei saa, vaid kellelgi pole raha vastu enam seda armastust, mis oli Sassil siis, kui ta klopsis kappe ja kummuteid või kui ta tagus puusärgilaudadesse naelu. Küll ei ole Vargamäe Sass veel sinnamaale jõudnud, kus on näiteks Oru Karla, eriti aga enamasti need mehed, keda istutati mööda rasvaseid mõisapõlde laiali. Nemad oleksid nagu hoopis otsustusvõime kaotanud, et üks raha või varandus on minu ja teine on teiste. Nad laenavad paremalt ja pahemalt, kõige meelsamini aga riigilt, sest ega temale ole vaja tagasi maksta, ütlevad nad. Ja

nõnda elatakse lillutades, sest jumal teab, kuniks meid või neid maid, mis meile jagatud. Mis käes, see käes!

Nii et Sassil pole veel sellist asja ja arusaamist rahaga. Tema pole veel laenusid teinud, sest tema teab, et laenutasumine on ikka puhas raharaisk. Korralik inimene peab aga laenu maksma, nõnda tunneb Sass, või muidu oled varas ja petis. Samuti peab igaüks oma eest midagi saama, muidu on jällegi vargus ja pettus või lihtsalt lollus. Aga mis siis see on, kui Indrek kukkus äkki nagu taevast maha Vargamäele ja läks hakkas sõnalausumata kraavi kaevama, ilma et oleks küsinud tööhinda või isegi seda, kas Sass tahab üldse lasta kraavi kaevata?

Muidugi, kui Indrek oleks teinud seda ainult mõni päev või paar nädalatki, siis jumal temaga! Jännaku pealegi, soos ruumi on! Seal võib rohkemgi linnasaksu oma tuju täita, kui meeldib. Aga ei, Indrek ei jända muidu niisama, vaid tema mõtleb nähtavasti tõsiselt. Tema ei jända üldse mitte, vaid teeb tööd. Tema läheb hommikul valgevarus ja tuleb õhtul pimedikus. Ja nagu Sass kuuleb, ta ei söö õiget lõunatki. Ka ei vali ta ilma. Ta läheb mõnikord kraavile, kui hea peremees ei aja koeragi ulu alt välja.

Sass ei saanud lõpuks muidu, kui läks sohu linnamehe tööd vaatama, ja see oli vististi esimene kord tema Vargamäe peremehe põlves, kus teda soos miski tõsiselt huvitas. Aga ta läks nagu teisedki siis, kui Indrekut seal ei olnud. Kuid esimesele korrale järgnes varsti teine ja see juba Indreku kraavil olles. Oli kõle sügisene päev. Pilved tõmbusid juba varese karva, nii et võis hakata esimest lund ootama. Hommikuti oli maa juba ammugi kahutanud ja sookaskedest hoidsid veel harvad oma viimseid koltunud lehti raagus latvade tipul. Öösiti vihisesid kiirestimööduvate tundmatute merelindude tiivad põhjast edelasse. Päeval kostis taeva alt kaa-kaa-kaak, kaa-kaa-kaak — haned läksid, hallad tulid. Juba hakati ütlema, et kui nõnda edasi läheb, siis saab varsti luikesid kuulda — nende nukrat lõpplaulu. Aga Sass tuli kraavile enne luigelaulu. Tuli, seisis ja vaatas ning mõõtis silmaga

läbikaevatud maa pikkust, nägi, et kraav on juba pöördunud põllu äärest jõe poole. Pani ka seda tähele, et valmis kraav on vett peaaegu ääreni täis ja et see tulvil vesi tikub kaevajale järele, peatub aga tammide või vahetõkete taga, mis labidas jätnud vee kaitseks.

„Küll see läheks, kui ots juba jõkke ulatuks," ütles Sass läbi hammaste, nagu oleks tal raske sõnu välja kiskuda oma valkjate vurrude alt. Aga tõepoolest ei teinud sõnad talle kuigi suurt raskust, Sass armastas mõnikord isegi väga rääkida, sest sõnad olid tema arvates maailmas ainukesed asjad, mida sai nii või teisiti keerata, ilma et midagi oleks sellepärast katki. Lükka höövliga pisut viltu või ära löö naelale otse lagipähe, kohe on häda, aga viltu sõnale pistad õige asemele ja asi tahe.

„Võib-olla ei läheks sugugi, vaid hoopis tuleks," vastas Indrek.

„Aga milleks sa siis kaevad?" küsis Sass üllatatult. „Ega sa taha ometi hakata Vargamäele jõest vett laskma?"

„On sedagi siin tehtud," naeris Indrek. „On kraave tammitatud, et vesi ei pääseks jõest väljamäe alla."

„Seda minagi olen kuulnud ja sellepärast olengi kraavidele käega löönud," ütles Sass.

„Aga mis siis, kui vesi jões alaneb, ütleme nii paari jala ümber?" küsis Indrek.

„Suvel kuivaga ta ju alaneb," seletas Sass. „Suvel on ka kraavid kuivad, mis sest siis kõigest kasu?"

„Aga mis oleks, kui vesi alaneks jões ka sügisel, kogu aastaks paar jalga?" küsis Indrek uuesti.

„Seda pole ju," vastas Sass.

„Õige," oli Indrek nõus, „seda veel ei ole, aga seda võiks saada, meil on ju nüüd omad mehed Toompeal."

„Sa arvad, et laenuga?" küsis Sass. „Tänan väga! Sinna silmusesse mina oma pead ei pista."

„Ei," vaidles Indrek vastu, „vaid nõnda, nagu igal pool: riik, nii-öelda kroonu annab osa raha, on olemas niisugune kapital, kust võetakse, ja meie ise peame andma osa."

„Kes need meie ise on?“ kiskus Sass peaaegu põlglikult läbi hammaste. „Arvad sina, et Oru või Hundipalu annavad selleks ühegi marga? Minagi ei taha anda, kui õieti öelda. Pole and ega annagi.“

„Sa oled muidugi Kollaveres käinud,“ ütles Indrek, „ja oled seal jões hobust jootnud, eks. Kas oled tähele pannud, kuidas vesi seal mööda kive koliseb? Aga ometi on see ju sama Vargamäe jõgi. Mis sa arvad, kui võtaks õige kätte ja hakkaks meie jõe süvendamise ja õgvendamisega Kollaverest peale?“

„Sest on ju viisteist, kakskümmend versta!“ hüüdis Sass vastuvaidlevalt.

„Sest pole midagi,“ rääkis Indrek. „Võiks olla isegi kas või sada viisteist, kakskümmend versta, sellest poleks ka midagi. Jõe ääres on ju igal pool heinamaad, tähendab — igal pool elavad inimesed. Sa mõtle ometi, mis sünniks, kui äkki kõik need sajad ja tuhanded inimesed, kes teevad mööda jõeäärt heina, paneksid raha kokku jõepuhastamiseks!“

„Ega nad ei pane ju,“ kinnitas Sass. „Mõni asunikki niidab jõe ääres, arvad sina tõesti, et tema tuleb sellepärast jõge süvendama? Ära usu! Tema ei anna selleks krossigi. Süvenda jõgi valmis ja paku siis, aga küll näed, ikkagi ei taha muidu, kui maksa veel kõrvale.“

„Kaua see asunik asunikuks jääb,“ ütles Indrek, „temast saab ju ka ometi kord pärisperemees ja siis tulevad tal teised mõtted pähe. Siis tulevad tal päris harilikud põllumehe mõtted.“

„Enne on minu suu Vargamäel mulda täis, kui see sünnib,“ ütles Sass veendunult. „See põlv inimesi peab ära surema ja teine asemele kasvama, siis ehk on parandust loota. Minu va äiapapal on tingimata õigus, kui ta ütleb, inimeste veri on sõja ja mässuga nii rikutud, et nemad tahavad ainult võtta ja võtta ning aina teiste käest ja taskust.“

„Usu, õemees,“ ütles Indrek nüüd üsna südamlikult, „inimese veri on ikka rikutud olnud, sest ikka on ta sõdinud ja mässanud. Aga ilmas on ikka ka head verd olnud ja on tänapäevgi. Juba mitmel pool on ühi-

sel jõul jõgesid süvendatud ja õgvendatud ja seda tehakse veelgi."

„Seda olen isegi lehest lugend," kiitis Sass Indrekule järele, „ja ma olen mitu korda mõelnd, et ei tea, mis inimesed need küll peaksid olema, kes seda teevad."

„Need on samasugused inimesed nagu meiegi siin," ütles Indrek. „Nad kaklevad ja peavad sõda, aga siis lepivad uuesti ja hakkavad üheskoos maid kuivatama ja jõgesid süvendama. Sedasama peaksime meiegi. Sa võiksid katsuda rääkida siitnurga meestega, kui nendega kokku puutud. Tee ainult juttu, ei muud midagi, kuuled, mis nad ütlevad. Võid nimetada, et oled lehest lugenud, kuidas mujal maailmas tehakse. Ja seal elavad ju ka ainult surelikud inimesed. Meie nurgas peaks ometi ka mehi leiduma. Ütle neile, et Sahaara kõrvest tahetakse meri teha. Olekski juba tehtud, aga mõned kardavad, et maakera pöörab nende viinamäed ja rohumaad siis põhjanabale, sinna aga ei taha ükski minna. Vargamäe jõe võib siiski ilusasti ära süvendada ja õgvendada, ilma et maakera sellepärast hakkaks pöörduma, seda võib neile rahustuseks lisada. Ja kui peaks mõnigi mees leiduma, kes kuidagi oleks asjast huvitatud, siis võiks omavahel kokku tulla, millalgi pühapäeval, kui kõigil aega. Võiks kokku tulla ja üheskoos asja arutada. Kui ka siin jutt sobib, siis võiks mõne aja pärast katsuda korraldada suurema koosoleku, ütleme, kas või vallamajas või kuskil mujal. Peale seda võiks juba ühise palvekirja peale mõelda, mis läheks ministeeriumi, kõigi meeste nimed all. Mõistad: terved suured, valged leheküljed ainult nimesid. See mõjuks, sest tänapäev tahetakse, et oleks hästi palju inimesi, või kui pole neid endid, siis vähemalt nende nimesidki."

„Mina küll seda asja enda peale ei tahaks võtta," ütles Sass mõtlikult.

„Ega seda ole vajagi, et sa midagi enda peale võtaksid," seletas Indrek. „Sa lihtsalt räägi mõne mehega, kui kokku saad, olgu see täna, homme, ülehomme, sel või tuleval nädalal, lõpuks tee seda kas või alles

tuleval kuul, isegi tuleval aastal, ega see asi põlema lähe, Vargamäe jõgi eest ära ei jookse. Pealegi, sina ise võid asja vastu olla, sest pole midagi, ainult ära teistele ütle, et oled vastu. Nõnda arvavad kõik, et oled poolt. Ja kui asjale lõpuks jalad alla saavad ja paistab, et on kasulik ka poolt olla, noh, siis oledki, sest keegi ei tea, et sa olid alguses vastu."

„Ei noh, kui ma juba kord rääkima hakkan, siis olen ma algusest peale kohe poolt," venitas Sass läbi hammaste, nagu tahaks ta mõista anda, kui pagana raske on talle kogu see krempel. „Linnasaksad teevad nõnda, et hoiavad vorstil kahest otsast korraga kinni, kuni vorst rebeneb pooleks ja jookseb tühjaks."

„Seda parem, kui oled kohe poolt," ütles Indrek, siis on kindel, et asi hakkab liikuma."

Kui mehed olid nõnda küllalt jutelnud ja lahkusid, tundsid nad mõlemad nagu mingit salajast vimma. Sass arutas endamisi kodu poole minnes: Mis see siis nüüd on? Ma naeran linnameest, et tema hoiab vorstil kahest otsast korraga kinni, aga mina ise? Ma olin ju vastu, olen kogu aeg vastu olnud ja nüüd olen ometi poolt. Olen ma tõesti poolt? Ei ju ole! Aga miks ma siis ütlesin, et olen, kui ma ei ole? Kuidas see nõnda võis tulla, et ma ütlesin endast seda, mis ma ei ole? Mis pagana krutski see küll on?

Sass tuli edasi-tagasi arutades otsusele, et teda on tingimata sisse veetud, kuidas? seda ei osanud ta seletada. See mõte ei andnud talle rahu. Ta tahtis asjast kodus pojale rääkida, aga see oli viljapeksumasinaga ametis ja ei tahtnud nähtavasti millestki muust teada. Oskar käis nimelt masinaga mööda talusid teatud tasu eest vilja peksmas ja teenis nõnda endale palka ning taskuraha. Tänagi asutas ta suure kärsitusega reisule, sest temale oli Kassiarul võistleja tekkinud ja seepärast läks asi palju keerulisemaks: pidi hakkama vastastikku teineteist üle trumpama, üle lööma.

Sass seisis natukese aega poja juures ja vaatles tema askeldust, läks siis norus peaga minema, sest ta mõistis, et tema mured ei huvita poega praegusel silmapilgul põrmugi. Toas Sass tegi asjast juttu. Mare-

tiga. See kuulas ja vaikis, aga kui oli küllalt kuulanud, vaatas ta mehele naerdes otsa ja ütles:

„Indrek pole ju milleski süüdi, vaid sinu oma hea süda."

„Mis ma selle südamega teen, kui lähen jõge lahti kaevama," vastas Sass peaaegu pahaselt.

„No kuule," seletas Maret nüüd, „Indrek ju ütles sulle, et sa räägiks ka siis, kui sa ise oled vastu. Ütle nüüd ometi, kas niisukest asja teeks mõni halb inimene? Indrek arvas, näed, et sina oled nõnda hea ja lähed oma suud kulutama tema pärast, lähed ja valetad iseenda peale, nagu oleks ka sina poolt."

„Kuidas nii, tema pärast?" küsis Sass arusaamatuses. „Mis siis Indrekul sellest on? Tahab siis tema õige Vargamäele jäädagi?" Sassi häälest kostis kahklus ja pisut nagu hirmugi.

„Tahab Vargamäele jääda ja tahab koha meie ja me laste käest ära võtta," jätkas Maret oma mehe toonil, hakkas aga ise varsti naerma ja ütles siis südamlikult: „Ei, armas mees, Indrekul endal pole Vargamäe jõest sooja ega külma, arvan ma, aga tema vanal isal küll. Ja kui Indrek tahtis, et sina räägiks tema pärast, siis tema ise rääkis sinuga oma vana isa pärast, ei muud midagi. Sest sel on jõevee madalamaks laskmine juba sest ajast südame peal, kust mina mäletama hakkan. See on neilt päevilt pärit, kus ta alles Vargamäele tuli. Indrek tahaks oma vanale isale rõõmu teha, sellepärast rääkis ta sinule ja koputas sinu heale südamele."

„Kust siis sina seda kõike nii hästi tead ja miks sa minule sellest kunagi pole kõnelnud?" küsis Sass.

„Sina pole ju siin kasvand, mis siis sinule sellest rääkida," ütles Maret. „Sina ei tunne seda vaeva, mis minu isa ja ema kord Vargamäel nägid. Selle vaeva kätte mu ema enneaegu haudagi läks. Mina seda sel ajal ei mõistnud, olin alles väike ja rumal. Ei mõistnud seda õieti siiski, kui sinule tulin. Aga kui asusime Vargamäele elama, siis langesid nagu soomused silmilt. Ja et Indrek on veel kauem siit eemal olnud, siis näevad tema silmad vist veel selgemini. Sellepärast ta seal kraavilgi nüüd nõnda on..."

Kui Maret nõnda rääkis, hakkasid silmad tal omal sorinal vett jooksma. Aga ta ei katsunudki seda mehe eest varjata. See kuulas ja vaatas oma naise pisaraid ning äkki nägi ta kogu oma elu hoopis uues valguses. Võib-olla oli Maret ükskord temale tulnud ainult sellepärast, et ta oli kasvanud Vargamäel. Ta oli näinud siin vaeva ja muret ja sellepärast ei pannud ta tema, Sassi vigast jalga mikski. Muidu võib-olla poleks ta Sassi peale vaadanudki. Nii et kui tema on tänanud mõnikord jumalat hea naise eest, siis tulevikus ei tohiks ta oma tänus ja eestpalves unustada ka Vargamäed. Kõigepealt peakski ehk teda tänama ja alles siis jumalat, peaks Vargamäed armastama ja jumalat tänama.

Nõnda Sass näeb äkki oma elu, kui ta kuuleb oma naise juttu ja vaatab tema pisaraid. Ja ta imestub, kuidas ta on võinud nii kaua elada, nagu oleks ta olnud pimedusega löödud. Nende paremad päevad on Maretiga juba möödas ja alles nüüd ta nagu hakkaks oma elust pisut aru saama. Aga hea seegi, et ta nüüdki taipab. Veel on elupäevi ja aega, et tasuda oma võlga Vargamäele. On lõpuks ehk seegi hea, et Indrek tuli siia, arvab Sass, kuigi see talle alguses hästi ei meeldinud, sest temaga, tähendab Indrekuga, olid nii segased asjad, et ükski ei saanud õieti öelda, mis ta ise on või mis temaga on.

V.

Samal ajal kui Sass lahendas nõnda õnnelikult oma vimma, Indrek heitles kraavil hoopis teissuguse hädaga. Enne Sassi tulekut ta oli joonud janu külma vett ja siis tublisti tööle hakanud, nii et piht tõmbus pisut niiskeks. Nõnda oleks asi üsna korras olnud, kui aga Indrek oleks parajasti tööd edasi teinud. Aga heale jutule sattunult ta jäi labidavarre najale seisma, ilma et oleks soojemat riiet ümber võtnud. Kord tundis küll, et külmavärin oleks nagu kehast läbi käinud, aga ta ei pannud sellele suuremat rõhku. Kuid Sassi minekul märkas äkki, et südame alla tekiks nagu mingisugune kõva asi, mille ots ulatub kuidagi imelikul viisil pähe.

Ta sülitas pihku ja hakkas tööle, nagu oleks ta sattunud marru. See polnud õieti enam kraavikaevamine, mis nüüd sündis, vaid mingisugune hullumeelse rünnak pehmele maale, mida tahetakse ühelt paigalt teise pilduda niisuguse kiiruga, nagu oleneks sellest kellegi elu. Ei olnud enam aega vaadata, kas labidavars kuiv või märg, kas käed puhtad või porised, oli ainuke küsimus maailmas: pingutada lihaseid võimalikult ruttu sel määral, et keha läheks soojaks, et ta muutuks palavaks ja tõmbuks märjaks, hakkaks nõretama, leotaks riided.

Aga keha ei teinud seda. Temal oli nähtavasti üks tung: jääda rahule, seista paigal. Sest miks muidu lihased kippusid muutuma lõdvaks ja nagu kangeks. Nad ei tahtnud sõna kuulata. Mõtled labidaga lüüa siia, aga hoop läheb teisale, tahad visata raske mätta kaldale, aga käed ei pea tasakaalu ja nõnda libiseb ta labidalt ja langeb kraavi tagasi. Korralikust tööst

saab nõnda paljas tosimine. Aga ükskõik, kui tosimine, siis tosimine, ainult sooja tahaks saada, sest muidu hakatakse pead varsti nagu millegi raudsega vitsutama.

Äkki kargab Indrekul meelde, miks pole ta kuube selga pannud. Ta heidab labida käest ja ronib ülepeakaela kraavist välja kuue juurde. Seda selga ajades lõõtsutab ta kõigest jõust, nagu oleks see toiming eriti raske töö. Aga enesele tundub, et hingus pole palav, vaid külm. Ta tormab jällegi kraavi, aga kui mõtleb seal võtta labida, leiab ta selle vartpidi veest. Ta ei imestu, nagu peakski see nõnda olema, ja hakkab uuesti tööle, kuuenööbid kõvasti kinni, kraegi üles tõstetud. Endiselt ei taha kangestunud lihased peaaju käske täita, kaldudes loiult ja lõdvalt oma ülesandeist kõrvale. Aga peaaju piitsutab lakkamatult takka, peaaju teeb sada imet, et lihaseid ja liikmeid ergutada. „Nüüd on ju kuub seljas, nööbid kinni, krae ülal, nüüd peab saama sooja," räägib peaaju. „Veel pisut pingutust, siis on võit meie. Tunnete, südame alt läheb juba soojemaks, nii et kuub aitab lõpuks. Peab aitama! Ilmas on nõnda, et kui miski enam ei aita, siis töö aitab ikka. Tema tingimata! Kord talvel ratsutasid merel noormees ja neiu. Nad armastasid teineteist. Ja et nad olid armunud, siis langesid nad jääprakku — neil polnud aega seda tühist asja tähele panna. Hobused uppusid, nemad ise jooksid märjalt koju. Noormees heitis sooja voodi, aga neiu riietus kuiva, istus teise hobuse selga ja kihutas uuesti merejääle. Kui ta sealt tagasi tuli, sonis juba noormees ja suri paari päeva pärast, ilma et oleks tulnud meelemärkusele. Aga neiu elab, on terve ja armastab teist noormeest. Miks? Sest et läks tööle, kui surm võttis külma käega tal südame alt kinni — läks ratsutama, sest see oli selline neiu, et tema tööks oli ratsutamine. Ratsutamine ja armumine! Aga ükskord sureb ta ometi oma armastuse kätte, sest pole ühti, et ta seekord pääses. Ükskord sureme kõik oma armastuse kätte. Ka mina, s. t. meie, mina ja mu süda, armastasime täna, armastasime oma mõtet, oma unistust, sellepärast peame nüüd töö-

tama. Veel, veel! Sest pole ühti, et higi juba jookseb, nagu kihutaks noor neiu ratsahobuga..."

Nõnda sonis Indrek, sundides end aina kiiremale ja pingutavamale tööle, kuni lihased hakkasid jällegi õieti sõna kuulama, keha läks tõepoolest märjaks ja hakkas leotama riideid. Siis kargas kraavist, haaras labidad ja kirve ning pistis jooksma, nagu oleks tal kurjad tagaajajad kannul. Komistas soos mätaste vahele, tõusis üles, labidad kolisesid käes, ja jooksis edasi. Arumaale jõudnud, andis jalgele uut tuld juurde ja jõudis sellise lõõtsutamisega koju, et isa vaatas talle hirmunult otsa. Õnneks oli tuba soojaks köetud. Indrek kahmas kuiva pesu ja tormas mööda redelit ahjule. Sealt laskis ta oma pikad kummsaapad alla kukkuda. Seljast kisutud riided ladus ta siiasamasse hunnikusse. Kuiv pesu seljas, heitis ta soojale vommile pikali ja ladus endale riideid peale, niipalju kui kätte puutus.

Kogu seda toimingut vaatas isa natukese aega vaikides pealt, siis aga taipas kohe, milles asi, valas ämbrist vett patta ja riputas ahjusuu ette lee kohta, kus hõõgusid elavad söed. Siis läks ta oma karpide kallale kobistama, kust otsis kummeliteed. Riidevirna alt Indrek hakkas isale oma häda kaebama ja seletama, kuis see kõik tulnud. Ta ei jätnud sedagi ütlemata, et jutt Sassiga oli jõest — tema süvendamisest ja õgvendamisest.

„Tuli siis Sass sohu kraavile?" imestus isa.

„Tuli kraavile ja lubas meestega jõe pärast rääkima hakata, kui on paras juhus," vastas Indrek.

„Ilmas sünnivad veel tänapäevgi imed," arvas isa, „aga ära sina mul nüüd surema hakka. Jõgi jõeks, aga ega ta inimest maksa."

„Ära karda, isa," lohutas Indrek, „suur häda on juba möödas."

„Seda näeme alles homme hommikul, ära enne hõiska," arvas isa.

Nõnda oligi. Indrek pääses küll kõrgest palavikust ja otsesest eluhädaohust, aga palaviku ta sai siiski, pealegi mingi salalikult hiiliva ja roniva, mis halvas pea ja tappis luud-liikmed, nagu oleksid need millegi

pehme ja raskega läbi tümmitatud. Selline olukord kestis päevi. Vahel näis, nagu hakkaks järele andma, aga kui katsus üles tõusta, algas vana lugu uuesti otsast peale. Ei aidanud miski muu, kui tuli rahulikult välja kannatada ja lamada. Aga et selline lamamine nii raskeks võib osutuda, seda Indrek poleks varemalt kuidagi uskunud. Juba selle lühikese ajaga oli tema töö talle nagu südame külge kasvanud. Ta arvutas ikka ja jälle uuesti, kuipalju süldi kraavi ta oleks jõudnud kõigi nende äralamatud päevadega valmis kaevata. Pealegi sõi haigus jõu luist-liikmeist ja lihaseist, nagu oleks end lõpuks ometi kätte maksnud see meeletu pingutus, mis ta kraavil viimati läbi teinud.

Esimest korda astus ta üle ukse läve välja vaiksel ja pehmel hilissügisesel päeval, kui eelmisel ööl oli sadanud hea patakas värsket lund peaaegu sulale maale. Kõik kohad ja asjad olid üleni helevalged, nii et tulles peaaegu pimedast toast silmadel hakkas otse valus kogu seda lõpmatut valgust vaadates, nagu oleks kevadine päike äkki ilmunud taeva. Indrek käis ja vaatas sauna ümber. Aga varsti ta ei rahuldunud sellega, sest ümbritsev suur valgus kiskus ta kaugemale. Ta nagu oleks tahtnud näha, kas igal pool on kõik nii valge, puhas ja puutumatu. Pealegi vaikne, isegi enda jalaastumist pole kuulda. Ja kuigi satud vitsaraole, mis jala all murdub, siis tumestab pehme lumi pragina või prõksumise, nii et teda on vaevalt kuulda. Varese kraaksumine ja haraka kädistamine aiateibas on ümbritsetud nagu looriga. Kõik kõlas teisiti, kui Indrek kuulis seda viimati. Metshiir on juba jõudnud põõsa alla oma pisitillukesed jäljed tippida. Kuskil on mõned sammud käinud mingisugune lind. Vares muidugi, mõtleb Indrek ja astub edasi. Mis toimetusi sellel siin pidi olema? arutab ta ise. Siis leiab ta oravajäljed — ikka kaks jalga korraga hüpatud. Eks vaatame, kuhu see on läinud, lausub Indrek endamisi ja läheb oravale mööda jälgi järele. Aga jäljed viivad kuhugi väikese kuuse alla, kus loomake lumme augu kraapinud, nii et sammal väljas. Isegi sammal on käpakes-

tega üles kistud, nii et puhas muld näha. Indrek kummardub ja kraabib sõrmedega pisut mulda, aga ta ei leia midagi iseäralikku. Siis läheb ta uuesti oravale jälgi mööda järele, kuni need kaovad suurema kuuse otsa. Aga mis see siis on? Kuuse all lumel pähklikoored. Kust need? Äkki Indreku suu kisub naerule ja ta ütleb otse kuuldavalt: „Soo, va vennas, alles esimene lumi, aga sina juba talvetagavarade kallal. Vaata, et sul kevadeks peenike peosse ei tule." Indrek ajab pea tagasi ja vahib kuuse otsa, otsides oravat, aga silm ei leia. Vististi on ta mööda puid edasi läinud.

Edasi astub ka Indrek. Alles kauase käimise järele satub ta ka jänesejälile. See paneb ta natukeseks mõtlema. Tähendab lumesadu pidi enne koitu lakkama, arutab ta jänesejälgi vaadeldes, et need täiesti selged ja puhtad. Või ei anna esimene lumi ka haavikuemandalegi rahu, ei lase heledas valguses magada ja sellepärast tuleb päeval välja? Usu, va vennas, selliste ilusate ja puhaste jälgedega viid oma naha hirmus kergesti turule. Ennem oleksid võinud põõsa alla jääda, sealt poleks sind keegi tontki värske lumega leidnud.

Endale peaaegu tähelepanemata Indrek oli jõudnud kraavile. Lumikatte all paistis see üksikuna ja mahajäetuna, peaaegu võõrana. Ei kuski ühtegi jälge elavast hingest. Isegi metshiirel või vesirotil pole uues kraavis või tema kaldas mingit toimingut. Ainult valge lumi! See kattis seda paika, kus Indrek oli viimati peaaegu surmahirmus pingutanud oma lihaseid ja pehme, musta turbaga heidelnud, sest ta teadis, mis tähendab, kui südame alla kerkib midagi kõva ja kui see sirutab oma katsesarved nagu otsaette. Aga valget lund vaadeldes see kõik ei tundunud enam kuigi reaalsena, vaid ennem mingisuguse kurja viirastusena või paremal korral ähvardava ettekujutusena, mille juured peitusid kuskil minevikus. Ja Indrekul tuli meelde, kuis kogu Vargamäe oli tundunud talle esimesel päeval sama tundmatuna ja võõrana nagu oma kaevatud ja lumega kaetud uus kraavgi ning kuis ta meel oli siis muutunud mitmel korral päris härdaks kohe,

et valuta peaaegu pisaraid kurgus. Aga täna mõjus ümbruse võõrus rahustavalt. Heana ja lohutavana tundus seegi, et esimesel päeval oli kõik nii võõras olnud. Ei olnud midagi, mis oleks elustanud möödunud päevi, kus Indrek oli olnud hoopis midagi muud kui tänapäev siin seistes. Siis olid tal vahekorradki kõigega ja kõigiga omasugused. On hea, et kõik on maetud nagu värske lume alla — saab puhata võõrana võõras ümbruses. Keegi pole huvitatud, kes sa oled, kust tuled, kuhu lähed. Kui ometi oleks ka inimestega nõnda! Aga ei ole. Inimene, õnnetu, ei muutu ega unusta. Tema ei taha unustada, nagu kardaks ta oma raske vande kaost suurt õnnetust. Aastatuhandete pärast otsib ta ikka veel oma esivanemate jälgi — tuhnib, kaevab, higistab, näeb vaeva. Ja ometi ei leia ta midagi muud, kui et on juba kõik enne olnud.

Sellises meeleolus Indrek pöördus videviku saabudes kodu poole tagasi. Aga teda ootas suur üllatus. Vaevalt oli ta mõnikümmend sammu astunud, kui lumiste põõsaste vahel tuli vastu noor naine, kes ütles tuttava häälega:

„Tere õhtust, härra."

Indrek võpatas kogu kehast, nagu näeks ta viirastust. Alles tüki aja pärast sai ta lausutud:

„Tiina, teie! Mis see siis peab tähendama? Kuis saite siia? On keegi surnud või?"

„Ei, härra, kõik on terved," vastas Tiina. „Aga vana isa ütles sauna juures, et kui tulen mööda jälgi, siis leian teid tingimata üles, sest ega praegu vist muid jälgi ole, arvas ta. Nõnda siis tulingi."

„Aga miks tulite üldse siia? Ma keelasin selle ju ära..."

„Ei, härra, seda te ei keeland," vaidles tüdruk vastu. „Te ütlesite, et ei tohi kirjutada, sest teie tahate rahu, aga..."

„Tule jumal appi!" hüüdis Indrek otse lootusetult. „Kui on keelatud kirjutamine, siis siiatulek ammugi."

„Mul hakkas hirm, härra," rääkis tüdruk nüüd alistunult ja vaikselt. „Mul hakkas kole hirm," kordas ta.

„Miks siis?" imestus Indrek.

„Ma kartsin teie pärast, härra, kartsin, et teiega võib midagi juhtuda," seletas Tiina. „Ma tundsin, et teiega on midagi, tundsin juba mitu päeva ja ei saand viimaks muidu, kui pidin tulema. Aga kodus ma ei öelnud, et siia tulen, seda mitte, härra. Nii et kodus ei tea keegi midagi, ei vanad ega lapsed."

„Te ei tohi ka tagasi minnes midagi öelda," keelas Indrek.

„Ei, härra," kinnitas Tiina. „Ütlen, nagu estekski, et käisin ema vaatamas, käisin sugulaste pool."

„Üldse ei oleks pidanud te tulema, kas kuulete, Tiina," ütles Indrek.

„Kuulen, härra," vastas tüdruk, „ma enam ei tule."

„Mitte kunagi, mõistate," kinnitas Indrek.

„Mitte kunagi," kordas Tiina, lisas aga üsna alandlikult juurde: „Aga kui mul jälle hakkab hirm, härra, mis ma siis teen?"

„Jääge laste juurde," ütles Indrek.

„Aga kui mul hakkab kole hirm, siis ma hakkan kartma, et ma ajan lastele viimaks hirmu peale," seletas Tiina.

„Mis hirm see teil siis on?" lausus Indrek rohkem mõtlikult kui küsivalt.

„Ma ei tea, mis hirm," vastas tüdruk. „Aga kas härraga ei juhtund nüüd midagi?"

„Olin mõned päevad haigestunud, täna olen esimest päeva väljas," ütles Indrek.

„No näete, härra, kas ma ei tunnud õieti!" hüüdis tüdruk rõõmsalt. „Ma arvasin kohe, et mis hirm see mul ikka on, midagi peab olema või tulema."

„Aga kui teie iga minu haigestuse puhul hakkate siia jooksma," ütles Indrek nüüd ähvardavalt, „siis teadke, mis mina teen: ma lähen siit minema. Ma lähen ükskõik kuhu, hakkan ükskõik mis tegema, aga siia ma ei jää. Ja nüüd peate kohe tagasi minema."

„Jah, härra," ütles Tiina ja hakkas oma mantlit kohendama, nagu mõtleks ta jalamaid minekut teha.

„Ega te siis täna enam jõua kuhugi minna, õhtu juba käes," ütles Indrek, „tahes või tahtmata peate selle öö siin magama."

„See olekski parem, kui ma natukenegi võiks siin olla, muidu mõeldakse linnas, et mis ema ja sugulased need mul küll on, kust nii ruttu tagasi tullakse," rääkis Tiina nüüd õnnelikult. „Ma mõtlesin juba teel tulles, et küll oleks hea, kui härra lubaks ühegi päeva paigal olla, siis võiks juba uskuda, et käisin ema vaatamas. Nojah, käisin vaatasin, et vanainimene on rõõmus ja terve, mis siis muud kui jälle koju tagasi, kus töö ootab. Nõnda võib ju küll olla, härra, eks?"

Tiina ootas natukene aega, et kas Indrek vastab midagi, aga kui see vaikis, hakkas ta uuesti:

„Ma mõtlesin, et härra on peres, kus lapsi, ostsin sellepärast natuke šokolaadi, aga siin pole kedagi. Mis ma nüüd selle šokolaadiga teen, härra? Ega ma ometi hakka teda linna tagasi tassima, tahvlid taskus tüliks."

„Sööge homme teel tagasi minnes ise ära," ütles Indrek, „see on kõige õigem ja parem. Lastele ärge viige, rikute ainult nende hambaid ja kõhtu."

„Tean, härra, et ma koju lastele ei tohi viia," vastas tüdruk, „aga ise ei raatsi ma ka süüa, see on selleks liiga kallis ja hea — Stude oma."

„Siis ma ei tea, mis sellega teha," ütles Indrek, „sest ülal talus pole ka lapsi. Tütar on kõige noorem, aga ka see on juba kuue-, seitsmeteistkümne-aastane."

„Kui kahju!" ütles Tiina, aga tegi seda sellisel toonil, nagu oleks tal otse selle vastu ainult hea meel.

Nüüd vaikisid mõlemad natukene aega nagu nõutult. Aga tüdrukul oli nähtavasti piinlikum kui mehel, sest tema ei kannatanud välja ja hakkas jällegi rääkima, öeldes vabanduvalt:

„Härra annab ehk mulle andeks, kui ma räägin puhast tõtt. See on minust muidugi hirmus rumal, aga mis sinna parata, kui olin nii rumal, et tulin niisukese mõtte peale. Just enne ärasõitu! Mõtlesin, et mis siis, kui härra on haige, kuidas ma lähen linnast maale

üsna tühja kätega. Ja nõnda siis ostsingi. Soo, jumal tänatud, nüüd on see väljas, nüüd on mu süda täiesti puhas," ohkas Tiina lõpuks.

Aga Indreku juures saavutas ta otse vastupidise tulemuse: see oli tänini uskunud tema puhast südant, aga nüüd hakkas ta kõiges kahtlema. Sellepärast ütles ta:

„Kui oli šokolaad teil südamepiinaks, kas siis ka mitte see hirm, millest rääkisite?"

„Kuis nii, härra?" küsis Tiina arusaamatuses. „Ma ütlesin kohe, et hirm oli teie pärast, härra."

„Ma mõtlen nimelt, et kas teil üldse hirmu oli; kas see pole teie väljamõeldis, nagu šokolaadi ostmise põhjuski."

See rabas Tiinat raskesti. Ta seisis hulk aega sõnalausumata ja ütles siis:

„Härra, ma ju ütlesin, et tegin väga rumalasti, kui šokolaadi ostsin, aga oli veel rumalam öelda, et ma seda teie pärast tegin. Sest kui inimene on hakand kord valetama, siis valetagu edasi. Nii kui ta katsub ühegi vale tõeks teha, läheb kõik muu valeks. Tulevikus ma enam nii rumal ei ole. Räägin alati tõtt, aga kui kogematagi tuleb väike vale, siis õiendama ei hakka, mingu see väike vale viimaks ei tea kui suureks."

„Kas te ise ka mõistate, kui kardetavat asja te räägite?" küsis Indrek tüdrukult.

„Aga mis ma pean siis tegema?" küsis tüdruk väriseval häälel vastu, nagu poleks tal nutt enam kuigi kaugel. „Mina olen muidugi rumal ja räägin rumalaid asju, aga ega siis härra sellepärast veel rumalaks pole läind, et ta mind enam põrmugi ei usu. Ma valutan linnas päevade ja ööde kaupa oma südant, nii et hoian teist vahel kahe käega rinnas kinni, sest muidu kardan, et lõhkeb. Läheb prõksti puruks ja ongi kõik valmis. Aga kui siia tulen ja ühe pisikese asja valetan, siis arvab härra kohe, et olen ka oma südamevalu valetand. Ei, härra, südamevalu oli ja, näe, tuli nüüdki jälle tagasi, juba hakkas uuesti. Pealegi, kui härra tahaks, siis võiks ta kohe teada saada, kas ma valetan või räägin tõtt. Sõitku ainult koju..."

„Ma olen praegu kodus," ütles Indrek vaikselt vahele.

Need sõnad lõid tüdruku mõtted segi. Ta vaatas imestunult Indrekule otsa ja laskis siis silmad vanuvas videvikus ümber käia, nagu otsiks ta kõnesolevat kodu värske lumega kaetud põõsastikust. Aga samal ajal meenus talle saun, nagu ta seda hiljuti näinud, ning ta ütles:

„Ah siis niisuke on teie kodu!"

„Jah, niisuke," kinnitas Indrek.

„Aga härra pidi olema ju perepoeg?" kahtles tüdruk.

„Nüüd on härrast ja perepojast järele ainult saunamees ja kraavilõikaja," seletas Indrek.

„Härra, mina kõlbaks ennem sauna kui teie, sest mina kasvasin keldritoas," rääkis tüdruk. „Siin on pisut paremgi kui sügaval maa all, kus terve ilm tallab sul pea peal. Niisuke oli minu kodu. Aga teie kodu, härra, on seal, kus on te lapsed, ja kui te praegu, kas või täna õhtul, võtaks kätte ning sõidaks sinna, siis te kuuleks, nimelt vanaproualt, kuidas mu süda linnas valutas. Muidugi, temale ma ka valetasin, sest ma ei võind ometi öelda, et mu süda valutab teie pärast, härra, ta oleks jumal teab mis mõtlema hakand. Ma ütlesin talle lihtsalt, et süda valutab ema pärast, ja seda valet ma enam tõeks ei lähe tegema. Nüüd olen juba targem kui šokolaadiga. Las vanaproua usub pealegi, et minu süda valutas ema pärast, ega see usk talle kurja tee. Iseasi, kui teeks kurja, siis oleks muidugi hoopis iseasi ja siis peaks ehk lõpuks talle tõtt rääkima."

„Tõtt peab ikka rääkima, Tiina," ütles Indrek.

„Aga ma ei võind ju ometi vanaprouale öelda, et mu süda valutab teie pärast, härra," vaidles tüdruk vastu.

„Miks mitte," ütles Indrek. „Oleksite teie tõtt rääkinud, siis poleks teil olnud vaja siia sõitagi, sest vanaproua oleks teile siis kohe öelnud, et südamevalul on elus vähe tähendust. Valud tulevad ja valud lähevad ja kunagi ei tea, mis on parem, kas et nad tulevad või et nad lähevad."

„Valud tulevad ja valud lähevad," kordas Tiina mõttes tasakesi, ärkas aga siis nagu unest ja ütles: „Aga vanaproua ei osand seda mulle nii ilusasti seletada. Tema ütles kohe, kui ma oma südamevalust rääkisin, et armas laps, eks sa sõida siis pealegi, kui südamevalu järele ei anna."

„Seda ta ütles ju ainult sellepärast, et te talle valetasite," seletas Indrek. „Ega te ometi arva, et vanaproua oleks sedasama öelnud, kui te oleksite talle tõtt rääkinud."

„Nii et seekord tegin ma väga hästi, kui ma tõtt ei rääkind," tuli Tiina põiki vastupidisele otsusele, kui Indrek püüdis teda juhtida. Sellepärast ütles see:

„Tiina, teie olete üsna rikutud tüdruk, meile tulles te olite parem."

„Ei, härra, ma ei ole rikutud," vaidles Tiina südilt vastu. „Või kui olen, siis olin juba teile tulles. Teile, härra, pole ma kunagi valetand ja ei valeta ka, ainult see šokolaad. Aga et ma vanaprouale valetasin, siis sellest on mul ikka veel hea meel, sest nüüd nägin ma oma silmaga, et olete terve, härra, ja sain teada, et mu südamel oli õigus, kui ta valutas, sest teie olite haige, härra. Ainult kui ma teaks, mis ma selle šokolaadiga pean tegema. Kui ma ehk võiks ta teie isale anda? See on hea pehme piimašokolaad."

„Ah see, mis teil endal vale pärast kurgust alla ei lähe, on teie arvates minu vanale isale paras, kes kogu oma elu tõde ja õigust taga nõudnud?" ütles Indrek pooleldi naljatavalt, pooleldi tõsiselt.

„Härra, te ajate mu nutma," ütles Tiina. „Ma olen oma šokolaadiga kõige õnnetum inimene maailmas. Juba rongile istudes hakkas mu süda tema pärast hirmsasti valutama ja ma mõtlesin kohe, et ega see head ei tähenda. Nii see ongi!"

Ta pühkis silmi, sest seal olid tõesti pisarad, ja et nad just sel hetkel jõudsid sauna ette, kus isa neile vastu tuli, siis nägi ka tema Tiina nõres pilku ja küsis:

„Miks sa nutad? Mis sul viga?"

Indrek tahtis midagi rahustavat vastata, kuid Tiina jõudis temast ette, rääkides nõnda:

„Miks ma ei peaks siis nutma, isa! Lapsed saatsid härrale, s. t. oma papale, head pehmet piimašokolaadi, aga härra ütleb, et ei tema ega teie, vanaisa, võta seda oma suu sissegi. Mis ma siis nüüd teen selle šokolaadiga või kuhu ma ta panen? Ja mis ma linnas lastele ütlen, kui nad küsivad, kuhu šokolaad sai ja kes selle ära sõi?"

„Noh, kui häda on ainult šokolaadi söömises, siis pole veel katki midagi," naljatas isa. „Mina söön küll ainult leiba ja rüüpan vett peale, aga kui just tarvis, siis võin ma leiva kõrvale ka pisut šokolaadi hammustada, ega suutäis veel surma too, kui vett hästi peale laanida. Mis Indrek teeb, seda mina ei tea, sest tema oli mitu päeva haige."

Kui Indrek ja Tiina kahekesi tuppa astusid, kuna isa välja jäi, ütles esimene:

„Te olete tõepoolest seda väärt, et ma oleksin pidanud teid jalamaid linna tagasi kihutama."

„Jah, härra, ma oleks pidanud tõesti kohe linna tagasi minema," oli ka Tiina ise nõus, „sest siis poleks seda uut valet enam olnd, pealegi nõnda teie ees. Mul on hirmus kahju ja häbi! Aga see tuli nii iseenesest, et ma ei saand sugugi aega mõelda, et see on ju jälle vale, mis ma ütlen. Muidugi, kui lapsed oleks teadnud, et ma siia tulen, siis oleks nad tingimata midagi härrale saatnud või saata tahtnud — kas või šokolaadi, kui mitte muud. Nii et kui nõnda mõelda, siis mu uus vale ei olnudki päris vale. Liiatigi juhtus see nii hullusti, et mul just koju jõudes pidid silmad märjaks minema. Oleks see sündind metsas, siis poleks sellest midagi olnd. Ma kohe lihtsalt ei teand, mis isale vastata, sest ma kartsin, et kui teie vastate, härra, siis ütlete kõik plauhti välja. Kõik! Et mina teie pärast südant valutand, et ma vanaprouale valetand, et ma teile valetand, et mul on taskus see hirmus šokolaad — kõik, kõik, kõik! Selle hirmu pärast ma hakkasingi nii ülepeakaela rääkima, et tuli ainult vale välja."

Tiina pidi varsti vaikima, sest ka isa tuli tuppa ja süütas lambi. Ja nii hull, kui see oligi, aga lõppes viimaks sellega, et kui tuli õhtusöök, mille valmistamisel

ja laualepanemisel Tiina oskas end kohe kasulikuna näidata, kohanedes silmapilkselt uutele oludele, siis isa tahtis seda šokolaadi näha ja maitsta, mille pärast ennist pisaraid valatud. Ja kui isa oli tükikese tahvli küljest murdnud ja suhu pannud, ütles ta asjatundlikult:

„Suus tal pole vigagi, aga ei tea, mis ta kõhus teeb."

See andis ka Tiinale põhjust rääkimiseks ja ta lausus nagu vabandust paludes:

„Härra, teie ärge sööge, kui kardate oma haiguse pärast."

Aga just nagu Tiina sõnade kiuste ka Indrek murdis nüüd tahvli küljest tubli suutäie ja sõi selle sõnalausumata ära, nagu ei paneks ta mikski seda valet, millesse kogu see šokolaad kastetud. Tiinal hakkas sellest hirmus piinlik, ühtlasi aga nii hea, et tal kippusid uuesti pisarad silma. Ja kui ta õhtul ahju taga pingist, paarist toolist ja järist koostatud asemel lamas, vaibaks oma mantel peal, kippus ta süda sees aina rõõmutsema. Naeratus huulil uinus ta ja hommikul ärkas samuti ning ta kinnitas isale, et tal pole ammugi nii magusat und olnud kui täna öösi.

„Aga unes tihkusid kord, nagu tahaks nutma hakata," ütles isa. „Mõtlesin, et kas õige ikka veel see šokolaadirisu meeles, nii et ei saa magadeski rahu."

Et jutt nõnda jällegi šokolaadile kaldus, siis Tiina kasutas juhust ja pakkus järelejäänud tahvlit isale. Aga see ütles, et tema hommikul parem piibutab, sest see võtab öösise halva maigu suust ära, lisas aga siinsamas juurde, et kui seda šokolaadi tõesti nii palju on, et teda enam kuhugi pole panna, siis tema võiks ta pere Ellile viia, kes on kui mesilane maiustuste järele. Nõnda siis Tiina andiski kõik šokolaadi vana Andrese kätte ja see pistis ta oma pihtkasuka tasku perre viimiseks, et ka seal saadaks osa sellest valest, mis käib šokolaadiga kaasas, nagu ei peetaks kogu Vargamäel, olgu ülal peres või all saunas, tõest enam kuigi suurt lugu.

Seega siis olid asjad kõige paremas korras ja Tiina oleks võinud rõõmsa meelega linna tagasi minna, aga ometi oli ta meel nukker, nagu jääks ta ennem alatiseks siia. Ta oleks tahtnud Indrekule veel midagi öelda, aga ei leidnud parajat juhust ega õigeid sõnu. Lahkudes julges ta ainult isale kätt anda, kuna ta Indrekule ainult pead nokutas. See tegi ta meele veelgi nukramaks. Sellepärast siis, kui ta oli jõudnud mäeharjale ja pöördus sealt alla soosilla poole, hakkasid ta silmad äkki nagu iseenesest vett jooksma, nagu peaksid kõik Vargamäelt lahkuma nutuga.

VI.

Mõne päeva pärast, kui Indrek tundis, et jõud hakkab uuesti kehasse tagasi tulema, asus ta endiselt kraavitööle. Küll sadas vahepeal veelgi lund, nii et sai juba kenakene reetee, aga maa oli pakseneva lume all endiselt sula ja suurenev külmgi ei teinud sellepärast tööle mingit takistust.

„Pole Vargamäel enne seda nähtud, et talvel oleks kraavi kaevatud," rääkis isa. „Vana sauna Madis oli küll kange mees, aga tema ajas ainult üle mihklipäeva. Sina aga ei taha hoolida ei mardist ega kadrist."

„Ma ei hooli näärist ega kolmekuningastki, kui nõnda edasi läheb," ütles Indrek. „Ükski külm ei suuda paksu lume all maad kõvaks teha. Ainult poolelikraavi ei tohi öösiks jätta, siis ei saa hommikul enam maast jagu."

„Ei mina usu, et see terveks talveks nõnda jääb," arvas isa, „küllap ajab lume veel ära ja paneb siis kõva põhja."

Aga tuli mart ja lumi ei läinud, möödus kadrigi, kuid lumi kattis endiselt maad. Vähemad sulad ei jõudnud teda ära võtta. Enne jõulusid tegi külma ja andis siis hulk värsket lund juurde, nii et talv oli täielik. Kõik ohkisid talvteede ja madalamal maal asuvate rukkioraste pärast, mille mädanemist kardeti. Leidus isegi neid, kes käisid orasepõldusid paiguti läbi tallamas, sest segatud lumi ei kaitse enam maapinda külma eest. Nii möödusid jõulud. Kuid siis pööras äkki tuule vesikaarde ja hakkas puhuma, peaaegu lõõtsuma. Lõõtsus nõnda paar päeva ja siis oli igal pool vesi lahti. Uueks aastaks hakkas sadama vihma ja lahistas teda mitu ööd-päeva järgemööda. Kui siis vii-

maks tuul pöördus loodesse ja selgitas pilved, paistis kõrgemail paigul must maa ja madalikel lausa vesi. Kõik kraavid, ojad, nired, sood ja rabad olid muutunud lausa järveks. Jõeäärne hiilgas õhtuse päikese säras, nagu oleks ta elus peegel, millesse tipitud mustendavad küünid ja heinakuhjad. Näis, nagu oleks kevadine suurvesi saabunud juba uueks aastaks! Kuskil oli kuuldud sinikael-partidegi prääksumist.

Algas uus häda: vesi kippus rikkuma jõeäärseid heinu, sest ta ulatus paljudes kohtades küünipõhjadesse ja kuhjalavadesse.

Kolmekuningas läks selgeks ja külmaks ning siis muutus kogu maailm kiilasjääks, mis hiilgas samuti kui elus vesigi — hiilgas veel pareminigi, sest jäähelk heitis hulka värvilisi varjundeid. Nõnda kestis see mitu päeva: selge, vaikne, külm, talvine päike madalas kaares ja pikad tähised ööd.

Indrek ei saanud muidu, kui pidi mitmel korral väljamäele minema ja sealt alla vaatama särava jõe ja kauguses sinendavate metsade poole, mis asusid teisel pool jõge, soid ja rabu. Neist metsadest ei teadnud ta praegu põrmugi rohkem kui Vargamäel karjas käies. See tundus imelikuna ja naljakana. Ta oli palju kuulnud, lugenud ja unistanud metsadest, mis pidid kasvama Aasias, Aafrikas ja Ameerikas, aga neist metsadest, mis paistavad silmapiiril, pole ta ei lugenud ega neid ka näinud — pole tulnud mõttelegi, et neid võiks vaatama minna, nagu seisaks lähedane meist nii kaugel, et temast ei oska unistadagi.

Aga praegu Indrek arvas, et aeg on hakata unistama lähedasest. Ta otsis vanad „noaaegsed" uisud välja — päkapäraselt lõigatud lihtsad puuklombid, venevikati vitsad rauaks all, mis laskis käia peal haljaks ja servadest teravaks, et aja kas või habet. Need puuklombid ta sidus endale jalge alla, milleks isa aitas heietada pehmed punemed, sest kõvad nöörid pidid soonima jalgadesse ja tegema haiget. Nõnda Indrek läks esiteks väljaäärseile loikudele, loikudelt kraavidele, mööda kraave luhtadele ja luhtadelt viimaks jõele, mis helendas kiilasjääs.

Esimesel päeval oli paras tuul ja Indrek laskis uiskudel vihiseda selle ajel, tehes hõlmad lahti ja hoides kätega laiali, et nad paisuksid nagu purjed puhanguil. Möödusid põõsad ja padrikud, möödusid kuhjad ja küünid, möödusid tuttavad jõekäärud ja hakkasid vastu tulema juba vähetuntud, lõpuks võhivõõradki. Aga tuul puhus endise hooga ja jää muutus nagu aina libedamaks. Tõusis liueldes tundmus, nagu oleks kogu maailm ainult kiilasjääs. Õnn, kui oskad liuelda ja kui sul on head rauad all, muidu oled kadunud laps.

Kadunud on isegi iga koerakutsikas, kui tal pole küllalt teravaid küüsi, nagu pere Mullal, kes tuli Indrekuga kaasa ja ei saa nüüd kiilasjääl kuidagi edasi, otsides sellepärast karedamat teed põõsaste vahelt. Seal ta nüüd välgatab oma musta ja valgega ja kaob vahetevahel tükiks ajaks silmast hoopis, nii et Indrek arvab ta olevat tagasi pöördunud koju. Aga siis ilmub ta jällegi silmapiirile, lõuad lõõtsutades laiali, punane keel ripakil suust väljas, ise õnnelik, nii et niuksumine kipub peale.

See on vahest sõit, see on see õige aju, mida Mulla on ihaldanud kogu eluaeg, aga keegi pole teda tänini selles arvesse võtnud. Isegi heinaveole ei taheta teda hea meelega kaasa lasta, sest seal hakkab ta varsti kellegi peale haukuma või kilkama. Ainult siis, kui lumi on metsas nii sügav ja pehme, et Mullal pole vähematki lusti üle kümne sammu teelt kõrvale minna, ei tehta tema kaasatulekuks takistust. Aga mis lõbu pakub Mullale mööda talviseid teid sörkida, kus sõidavad reed, heina-, hao- või puukoormad peal, kus tallavad hobused oma raskete kapjadega, naelutatud rauad all, kus liiguvad kõik need, kes pole vabad ja sinnamaale arenenud, et taipaksid, mis on mets, metsas jäljed, jäljel hais, haisul hurmav võlu!

Täna on Mulla õige kaaslasega kokku sattunud. See ei hooli teest ega millestki muust, kihutab ainult ja ikka tuule järele, et oleks hea kerge minna. Vahel harva peatub ta üürikeseks, nagu mõtleks ta juba ümber pöörduda, aga ei: ta vaatleb ainult viivuks kauget jõekääru, metsatukka, niitude lagendikku või mõnda

tundmatut talu eemal väljamäel ja liugleb siis edasi. See kestab nii hirmus kaua, et Mullagi meelest asi hakkab kahtlaseks minema, sest tema kõht kipub heledaks ja nina soojaks — talvekülmast hoolimata. Aga kui Mulla ninal hakkab soe, siis tema meeleolu langeb: pole mõtet põõsaste vahel sibada, kui sealt hakkavad kaduma hurmavad lõhnad, sest nõnda muutub maailm igavaks ja üksluiseks.

Aga siis sündis säärane ime, et jõeäärseilt niitudelt hakkas kaduma kiilasjää: uisud pidid teed otsima kas mööda sooni ja lohke või nad kahisesid rohulatvade vahel, mis ulatusid jääst läbi. Muidugi, see ime saabus väga pikkamisi, aga Indrek ei pannud teda enne tähele, kui nägi, et Mulla ei otsi enam teed põõsaste vahelt, vaid traavib tema kõrval. Indrek peatus, vaatas ringi ja ärkas nagu unest: jõgi oli luhtadelt oma kallaste vahele tagasi tõmbunud.

„Tähendab umbes siitmaalt või pisut ülaltpoolt peab peale hakkama," lausus ta endamisi, mõeldes jõe süvendamist ja õgvendamist.

Mulla tuli talle ligi ja katsus keelega kätt limpsata, nagu tahaks ta öelda, et ka tema tõmbab kaasa, kui mõte teoks saab. Aga Indrek ei pannud teda tähele, sest tema mõtles inimese mõtteid ja unustas koera. Ta mõtles mõtteid, mis olid kaugel kõigest ümbritsevast. Aga kui ta pilk tabas kogemata metsatukka, millest ta natukese aja eest mööda tulnud, tundus talle, et see oleks nagu oma värvingut muutnud.

„Ega ometi veel õhtu saabu?" lausus Indrek, võttis kella taskust ja vaatas: kaks läbi. „Tähendab ometi nii kaugel," ütles ta siis kuuldavalt ja kahetses peaaegu, et oli tulnud alla tuult siiamaale. Maksis palju vaeva vastu tuult siit tagasi sõuda.

Ta pani kuuehõlmad kinni, et need ei saaks tuult võtta — nõnda algas ta tagasisõitu. Aga kui ta tulles oli valinud lagedamaid paiku, siis nüüd puges ta ühes koeraga põõsaste vahele, et pääseda tuule käest, mis vastu õhtut aina kõvenes. Kuskil küünisuu ees tuulevarjus mugis ta oma kuiva leivasuutäit, mille ta seks juhuks tasku pistnud, kui süda hakkab närbima. Ka

Mullal jooksis suu vett, nähes leivatükki Indreku käes. Polnud parata, pidi poolitama.

Karastunult algasid mõlemad peale einestamist uuesti oma teekonda. Aga pimedik saabus ammu enne, kui nad jõudsid Vargamäe alla tagasi. Pimedik saabus seda rutemini, et tormitsev tuul sai kuskilt lumepilved kätte ja paiskas need Indrekule ja Mullale vastu. Esiteks ainult kübetas lund, mida tuul vihistas lagedalt põõsaste vahele, aga varsti hakkas sadama päris mehemoodi, nii et mätsis silmad täis ja riided eestpoolt üleni valgeks.

Ei näinud enam viie sammugi peale ette ega taha. Oli ainult tuul, oli näkku peksev lumi, olid siin-seal teele sattuvad kuhjad ja küünid ning muu ümberringi ainult pimedus. Nii-öelda käsikaudu Indrek kobas mööda kiilasjääd, kus polnud muud teed ega juhti kui mõlemal pool jõge seisvad padrikud. Tuli padrik vastu pahemalt, pidi hoiduma paremale, tuli paremalt, siis pahemale — see oli tema logi ja kompass. Ei saanud eksida ka kõige pilkasemas pimeduses, võis ainult asjatult oma teed pikendada, eksides jõekäärudel ühest padrikuservast teise. Lagedal katsus koera oma läheduses hoida, lootes, et see tunneb, kui kipub sattuma kärestikule, mida ehk külmast hoolimata ei kata küllalt tugev jää.

Nõnda tulid nad kaua, kaua ja lõpuks üsna pikkamisi, sest mõlemad olid surmani väsinud. Ja kui jõudsid kodumaile, kus oleks pidanud uisuteed otsima lohkudelt ja kraavidest, Indrek otsustas selle asemel vabaneda oma punemetest ja puuklompidest. Nõnda astusid nad lõpuks nagu kaks vana roisku koduteel, Indrek ees, koer jalg-jalalt tema kannul. Aga silm hakkas juba ümbrust seletama, sest lumi andis valgust.

„Ma juba kartsin, et oled kaela peale jõkke läind," ütles isa kodus.

„Paljuke sealgi puudus selle saju ja pimedaga," vastas Indrek.

„Seda minagi," seletas isa, „sest jõgi on salakaval, täna voog kinni, homme juba lahti, pole muud kui

sulpsata sisse. Aga sa pidid selle ajaga üsna kaugel ära käima. Või puhkasid kusagil jalgu?"

„Kogu aeg ühes Mullaga teel — aina plõõnisime kahekesi," vastas Indrek. „Käisime vaatamas, kust tuleb jõesüvendamisega peale hakata."

„Sa räägid, nagu peaks keegi varssi labida selga viskama ja kaevama minema," ütles isa.

„Küllap tulevad ka labidad," kinnitas Indrek. „Mõtlesin õige selle asjaga Oru Karla jutulegi minna."

„Sina võid ju minna, kui arvad," rääkis isa. „Sass ei tee seda mitte. Ja mina ka ei läheks."

„Küll on see naljakas," ütles Indrek nüüd. „Maad ja metsad on tundmatuseni muutunud, aga inimesed on endiseks jäänud."

„Inimesed ja koerad," ütles isa. „Mäe oma käib endiselt Oru akende all kükitamas ja Oru oma Mäe õueväravas või toa ees. Ja sa tee nendega, mis iganes tahad, nemad oma pruuki ei jäta. Isegi soolaga laskmine ei aita, nagu läheks koera kõht ainult siis lahti, kui üleaedne vihase pilguga vaatab."

„Aga miks ta siis vaatab vihase pilguga?" küsis Indrek.

„Vargamäel on ikka niisukesed naabrid olnd, ja ei mina usu, et siia teistsuguseid kunagi tuleb," vastas isa.

„Aga kui katsuksime ise teistsugused olla," lausus Indrek.

„Mis sest kasu oleks," rääkis isa üsna rahulikult. „Oled aasta, oled kaks, katsud olla kolmandagi, viimaks saab süda ometi täis, nagu Jeesusel Kristusel, kui ei leidnud viigipuu otsast marju. Sest võta või praegu: mina elan üksinda saunas, ei tülita kedagi, ei puutu kellegisse. Pearu elab ülal oma toas. Et tal jalad alt otsas on, siis ei saa ta kodust kaugemale. Aga mis ta teeb: ta saadab oma pojapoja sauna seina sisse märki laskma. Mõistad! Mina elan saunas, tema laseb seina sisse märki, nagu oleks see ainuke sein maailmas, kuhu võib märki lasta. Ja mina teda keelata ei saa, sest see sein, kuhu ta laseb, on tema maa peal, ja krunt, kus ta lastes seisab, on ka tema oma, nii et ta

võib teha, mis ta tahab, sest tal on õigus. Kui ma läksin kord poissi keelama, ütles see: ma lasen oma seina sisse, mis teil sellega, teisepere isa, tegemist. Ma võin selle seina mahagi lõhkuda, kui tahan. Mine saa inimesest aru: ta ütleb sulle teisepere isa, aga ise sihib läbi seina sinu pihta, nagu oleksid sa mõni täistopitud tedrekuju. Ütle nüüd ise, poeg, kui koer näeb niisukest asja, kas ta kõht ei pea siis lahti minema."

„Poiss teeb seda ehk rumalast peast," arvas Indrek.

„Inimene ei tee teisele siinilmas midagi rumalast peast," seletas isa, „vaid aina suurest rõõmust, et võib teisele väänata. Ma olen mõnikord seda mõisade ülevõtmisegi asja vaadand ja mõelnd, et kas see ka pole pisut nagu sakstele väänamiseks."

„Kuule, isa," ütles Indrek siin vahele, nagu tahaks ta vastu vaielda.

„Pea, pea, poju," rääkis isa omakorda Indrekut takistades. „Las ma räägin. Oli nimelt nõnda, et kui hakati siin maid jagama, siis tahtsid kõik saada. Kõik! Ja kui said maad kätte, siis hakati neid ära sahkerdama. Oleks ehk jällegi kõik sahkerdand, aga polnud ju niipalju võtjaid. Nii jäi mõnele saajale ikkagi maatükk kätte, hari ise või lase teised harida. Ütle nüüd ise, mis maanälg see niisuke on, mis ajab sahkerdama?"

„Maa ei sattunud jagamisel õigesse kätte, ei muud midagi," ütles Indrek.

„Aga siis ta pole tänapäevani õiges kätes," seletas isa, „sest sahkerdamine käib ju edasi, nagu oleks maa mõni paristamise kaup — kanamunad, vasikanahad, hobusesetukas või midagi niisukest. Alguses paristasid ainult maad ennast, nüüd aga paristavad igasugu maalaenudega. Inimene ei saa siinilmas muidu mitte raasukestki kuskilt, aga kui sulle on kord maatükk heast-paremast pihku pistetud, siis topitakse raha veel tagant järele, hoia aga peo lahti — tõsta lihtsalt kamaluga. Tead, Indrek, kui mina, vanainimene, seda kõike näen ja kuulen, siis pole muud, kui tahaks surra, sest mina ei saa ilmast enam põrmugi aru. Aga kui

ma natukese aja pärast tähele panen, et teisepere koer tuleb nuuskides meie õueväravasse, ja kui meelde turgatab, et teisepere Eedi käib sellesama seina sisse märki laskmas, kus taga mina istun, — ikka põmm ja põmm, põmm ja põmm —, siis ma tahaks veel kaua elada, sest ma tahaks kangesti näha, mis sest küll tuleb, kui koerad elavad Vargamäel endiselt, aga inimestele jagatakse suured varandused jumalamuidu kätte. Tahaks nimelt näha, kui kaua see nõnda jagatakse ja mis siis tuleb, kui enam jagada ei ole. Aga ma usun juba nüüd, mis siis tuleb."

„Mis nimelt, isa?" küsis Indrek.

„Mis muud, kui et koerad hakkavad kükitama," muigas vana Andres. „Sinna viib siin ilmas kõik. Jagatakse, jagatakse ja ühel ilusal päeval pole enam jagada, sest kõik on otsas. Ning siis saavad kõigi hinged täis, et miks enam ei ole. Sest inimene arvab ikka, kui on täna, siis peab ka homme olema. Ja kas sa oskad öelda, mis siis sünnib, kui homme tõesti enam kusagil midagi ei ole? Tead, mina arvan, et meil lähevad saksad ükskord jälle ausse, sest nemad oskavad ikka nõnda asja ajada, et neil midagi on. Ja vaata, kui see aeg kätte jõuab, et meil enam midagi ei ole ja sakstel on, siis lähevad meie inimesed, kes kangesti saada tahavad ja kusagilt enam ei saa, sakste juurde tagasi, et ehk saab sealt veel midagi. Just seda ma tahakski näha, et kas koer läheb oma okse juurde tagasi, nagu pühakiri ütleb."

„Isa, sina teed meie asjad ja inimesed hoopis hulluks," ütles Indrek.

„Usu, poeg, kui ma ütlen, et ei mina neid hullemaks tee. Aga kui ma näen, kuidas inimesed kõik läbi jõravad, mis aga iganes kusagilt kätte saavad, siis pole minul muud mõtet, kui et ei see nõnda küll kaua kesta või. Ja sellepärast polegi mul meie jõe puhastamiseks kuigi suurt lootust: tuleb enne peenike pihku, kui Vargamäeni jõuavad."

„Mis siis muud, kui peame kärmed olema," ütles Indrek.

„Jah, kes tüki tahab hambusse saada, see andku

päkkadele valu, muidu jääb hiljaks," kiitis isa järele pool tõsiselt, pool pilkavalt.

Aga Indrek võttis ometi asja tõsiselt, sest tema ei jaganud kõigiti isa arvamusi. Tema lootis, et küllap leidub ka raha Vargamäe jõe süvendamiseks, kui aga mehed ise mehed on. Nõnda siis ei oodanud ta ainult seda, mis teeb Sass, vaid hakkas ka ise tegutsema. Pealegi oli tal selleks praegu küllalt mahti, sest abi, mida isa vajas mõrdu jõkke viies või neid seal vaadates, nõudis vähe aega ja vaeva.

Indrek meisterdas omale haavalõmmudest suusad, mis polnud küll kuigi suured asjad, aga ometi aitasid nad ta igasugusest lumest ja hangest läbi. Esiteks luusis ta kodumail ümber, mõnikord isegi püssiga, mille laenas pere Oskarilt. Aga harva laskis ta, sest ta ei armastanud pauku. Kord-korralt omandasid tema suusaretked ikka laiema ulatuse, sest metsade, soode ja rabade talvine vaikus võlus. Mõnikord, sattudes värskeile jänesejälile, ta hakkas arga haavikuemandat heast-paremast muidu niisama taga ajama. Aga see ei pakkunud kuigi suurt lõbu, sest loomake kekerdas aina ringi, nagu oleks ta mõni õnnetu eksija. Teinekord kihutas ta lendutõusnud rabakanadele järele, et vaadata, kas leiab nad uuesti üles.

Millalgi kuulis ta metsas kirikukellade löömist ja mõtlemata hakkas ta minema helina poole. Ta ei jätnud enne, kui oli jõudnud kirikumõisa välja alla. Kellad olid ammugi vaikinud, aga Indrekule näis, nagu oleks ta kogu aeg kuulnud nende kumisevat kõma.

Õige! Kirikukellad olid ise küll vaikinud, sest surnu oli juba hauda lastud ja haud kinni aetud. Aga nende helin jäi talvisesse õhku, pehmesse lumme, Indreku südamesse, kus oli olnud võib-olla lapsest saadik, oli olnud isegi siis, kui Indrekul endal polnud sellest vähematki aimu.

Oli silmapilke, kus Indrek läks kodunt kindla kavatsusega vihistada suuskadel nende siniste saludeni, mis paistsid sealpool soid ja rabu, peaaegu nagu maailma lõpul. Aga kui hakkas minema, teemoonaks tükk leibagi taskus, siis sattus kuhugi lagendikule, mis ke-

set metsa või padrikut ja mis tundus äkki hirmus üksikuna ja mahajäetuna. Indrek jäi seisatades vaatama, nagu peaks lagendikul midagi sündima, aga seal polnud midagi peale puhta valge lume ja imelise rahu ning vaikuse.

Suusad pöördusid nagu iseendast seniselt sõidusihilt kõrvale, et teha ring ümber lagendiku. Aga äkki Indrek nägi mõned kuivanud männid ja siinsamas unustas ta oma esialgse kavatsuse. Ta murdis kaks peenemat mändi maha, lõikas vaiguseid laaste, korjas peeni samblasi oksi ja tegi tule üles, mille ääres istus kaua aega, nagu tahaks ta olla üksikule lumelagendikule seltsiks. Ja kui viimaks siit tõusis, ei jätkanud enam endist teed, vaid pöördus kodu poole tagasi, nagu oleks ta kavatsus selles seisnudki.

Aga ometi sai ta oma rännakuil ka sinnamaale, kus asusid need sinised metsad, mis paistsid Vargamäelt vaadates silmapiiril. Õieti ei teadnud ta ju seda, sest lähedalt polnud ükski mets sinine, aga ta uskus, et küllap ta oma suusajälgi tegi sinimetsadessegi. See oli ükskord sajuse ilmaga. Ta läks kodunt välja, et jõel mõrdu vaadata, aga siis unustas selle, pöördus teist teed ja ajas lumele järele, nagu peaks ta vaatama, kuhu see läheb. Ning ta nägi, et lumi läheb ajades aina edasi, läheb isegi üle selle lagendiku, mille ääres Indrek oli lõkke paistel istunud, läheb läbi padrikute, üle niitude ja karjamaade, üle aedade ja kraavide, üle lohkude ja põndakute, üle aukude ja laugaste, nii et Indrekul pole muud, kui kihutagu suuskadel järele. Sest pole ühti, et tal pole täna leivatükki taskus, sest lumi lendab ju ka ilma leivata. Lumi lendab nagu jumala linnuke taeva all, kuidas ei peaks temaga kaasa lendama.

Aga Indrek ei jõudnudki sel päeval näha, kuhu lumi ajades läheb. Metsadest said uuesti lagendikud, padrikutest heinamaad, küngastest põllulapid, kuid lumi läks aina edasi. Indrek jäi kuskil põlluaia all seisma ja pühkis otsaesiselt higi. Aga kui oli pühkinud, tundis, et on väsinud ja tahab juua. Ta pidi peoga lund võtma ja suhu panema, aga lükkas suusad selle

asemel üle hange aiateivaste vahelt läbi ning sõitis talu õue. Noor tüdruk võttis kaevust parajasti vett. Kui Indrek talt juua palus, küsis ta, et ehk võõras tahab leigemat. Muidugi, kui on leigemat, siis leigemat.

Toas istus poolkurt ning poolpime vanamees ja lappis käsikaudu pastlaid. Indrek istus talle ligi ja katsus juttu ajada, küsides, kas neil ka on Vargamäe jõe ääres heinamaid. Aga ei, neil seal ei olnud, nemad tegid heina Võsaallikal.

„See on ju ikka seesama jõgi, vanaisa," rääkis tüdruk nüüd vahele, pakkudes Indrekule kruusiga kalja.

Aga ei, vanamees polnud sellega nõus ja jäi kindlaks, et jõe nimi on Võsaallika, mitte Vargamäe. Indrek leppis sellega ja küsis, kas ehk jõgi vihmaga üle ei aja. Muidugi, miks mitte, kui vett palju. Aga kas ei peaks siis jõge süvendama või õgvendama? Süvendama? Milleks? Et vesi vähemaks jääks? „Aga teda on viimastel aastatel niikuinii liiga vähe," arvas vanamees. „Kui olid metsad mõisniku käes, siis hoiti neid, aga nüüd käib laastamine aastast aastasse. Jagamine ja laastamine! Kardavad vist, et mõisnikud hakkavad neid tagasi võtma, siis pole muud kui maha. Nii et eks tule võta, leiad ainult paljad kännastikud! Noh, ja tead, külamees, kui meil on ainult kännastikud, ega siis enam vihmagi tule. Vihm armastab metsa. Äikegi armastab metsa, sest piksel on pikasse puusse hea lüüa. Öeldakse, et riik kuivatab mõnes kohas sood ära, sina, külamees, tahad hakata jõge tühjaks laskma, aga mis meie vaestest põldudest nõnda saab? Mis saab meie liivasössidest? Taevavesi tuleb ju ainult sinna, kus on maavett ees."

Selline oli vanamehe veendumus, kes lappis käsikaudu iseoma või kellegi teise pastlaid. Ei aidanud mingisugused seletused. Vastuväitele, et igal pool pole mitte põlluks liivasöss, kostis vanamees, et las siis kuivatavad ja süvendavad need, kel pole liivasöss. Aga kui Indrek hakkas minema, ütles tüdruk, et vanaisa juttu ei maksa tähele panna, sest temal on vanainimese jutt ja isa taob temale ikka tulist rauda vastu — isa ja

ka Robert. Nende arvamused ei hakka ka küll kokku, aga vanaisale vaidlevad nad mõlemad vastu.

Nõnda oli selles talus: vanaisa oli isa vastu ja isa poja vastu, kuid isa ja poeg olid üheskoos vanaisa vastu. Aga neid talusid leidus vähe, kus olid asjalised vanaisa, isa ja poeg. Enamasti vanaisa puudus. Sagedasti puudus ka poeg, nii et oli ainult isa tütardega. Seal oli kõne lihtsam. Kuskil leidus poeg emaga, seal oli veel kõige lihtsam, sest poeg kui uuema aja inimene ütles kohe, et miks mitte! Miks mitte hakata jõge puhastama, kui raha saab. Võib ju ükskõik mis teha, kui antakse raha ainult selleks, mitte aga mõneks muuks otstarbeks. Peaasi, peab raha vastu võtma, kui pakutakse. Paljud on võtnud. Ega ta mööda külge maha jookse. Eriti, kui pole tarvis tagasi maksta.

Niisuguseid ja ka teissuguseid inimesi Indrek nägi ja kuulis ümberringi, kui ta luusis mööda metsi ja astus vahetevahel kuhugi sisse kas jooma, jalgu puhkama või lihtsalt asjast juttu tegema. Pärast soode ja rabade üksilduses kodu poole tulles oli tal ikka tundmus, nagu oleks ta käinud savi sõtkumas — jutuajamisega nimelt. Peaaegu kellelgi polnud esimeseks küsimuseks, mis kasu tema ise ettevõttest saab, vaid mis saavad teised. Ning kui võis arvata, et teiste tulu on ehk suurem kui temal, kõnelejal, siis vaibus huvi asja vastu — vaibus isegi siis, kui teised üldse tulu said, mitte tema üksi. Oh jaa! Milleks siis mina, kui teistel kasulikum! Las nemad teevad ja toimetavad! Mina ootan, kuni minul kasulikum.

Nõnda pooldasid enamasti kõik ootamist, tahtsid näha, mis asjast välja tuleb. Kui veab, eks siis löö sekka. Muidugi, kui riik maksaks kõik, mis vaja, siis muidugi, sest mis siis veel arutada, aga... Mingisuguse aga taha jäi ikka kõik peatuma.

VII.

Ometi saadi nädalate jooksul sinnamaale, et ühel selgel ja säraval talvisel pühapäeval hakkas Vargamäe Eesperesse koguma mehi — noori, keskealisi ja ka vanu. Neid tuli jalgsi ja hobusega, aga ei puudunud ka sellised, kes vihistasid suuskadel, sall sõlmes ümber kaela. Indrekule olid paljud hoopis tundmatud, kas vaheajal tõusnud noorsugu või uustulnukad.

Nähti siin Metsakandi ja Soovälja mehi, viimased ühes saunikutega, nagu oleks ka neil põhjust Vargamäe jõe süvendamiseks ja õgvendamiseks; ilmusid Ämmasoo, Võõsiku, Hundipalu ja Rava peremehed; tuli uus Kassiaru, et kõik võiksid näha, kuidas seal lähevad mehed aina turrumaks; saabus mehi kaugemailt küladestki ja üksikuist metsataludest, mis kükitasid endiselt oma mäenukkidel; oli tulnud isegi puhtvälimaa mehi, kes käisid Vargamäe mail jõe ääres heina tegemas.

Isegi Oru Karla seisis, käed kasukataskus, Mäe õues ja ajas kaugemalttulnud meestega juttu. Aga ta püüdis näo teha ja mõista anda, et tema on muidu niisama siin, mitte päriselt. Tema pole tulnud asja ajama, vaid ainult vaatama ja kuulama, mis teised teevad ja räägivad.

Nõnda püüdis Karla oma üleaedse õues teeselda, kuhu ta polnud oma jalga tõstnud mitmel-setmel aastal. Vana Pearu tuli omal ajal purjus peagagi, et ei katkeks hoopis tükkis igasugune vahekord „nuabrimehega“, aga poeg ei tulnud ei purjus ega kainelt. Praegu seisis ta, nagu ei mõtlekski sisse astuda, vaid siitsamast ümber pöörduda ja koju tagasi minna. Ta ehk ootas Sassilt erilist kutset, aga see ei pannud oma

üleaedset nagu tähelegi. Temal oli muudki toimetada ja askeldada. Aitas sellestki, et ta saatis Karlale kutse, ja sedagi tegi ta enam Indreku pealekäimisel kui omal soovil.

Kutse viis Elli ja sellega Karla ajas lahkesti diplomaatlikku juttu. Ta ütles, et kui ta koosolekule tuleb, siis mitte sellepärast, et Sass kutsub, vaid et Elli selle kutse toob. Sassi kutse ei maksa Karla ees midagi, sest Sass pole Vargamäe õige ega täielik peremees. Elli andku temale, Karlale, see otsekohesus ja avameelsus andeks, sest Sass on ikkagi tema isa, kuid parata pole midagi, selline on Karla õige arvamus. Ja tema ometi teab, mis on Vargamäe ja milline peab olema tema peremees. Mis aga puutub Ellisse, siis on tema oma ema Mareti tütar, kellest Karla on alati lugu pidanud, sest Maret on õndsa Krõõda tütar ja Krõõt olnud kõige kuldsem inimene maailmas. Isegi Vargamäel olnud siis kuldsed ajad, kui Krõõt veel elanud. Seda Elli peaks vanalt Pearult, Karla isalt, kuulma, millised kuldsed ajad olnud Vargamäel Krõõda eluajal. Ei pahandust ega riidu, vaid õiged naaberlikud vahekorrad, nagu olema peab. Aga suri Krõõt, ja sestsaadik on ka Vargamäe elu lörris. Nüüd tuli Maret, aga temal pole õiget meest, õiget Vargamäe peremeest. Ainult lapsed, kui need ükskord asjaliseks saavad, jah, kui lapsed ükskord!...

Aga Mäe Ellil polnud aega kuulata, mis siis tuleb või on, kui ükskord lapsed... Ta vabandus teispere isa ees ja tõttas koju. See vaatas talle järele ja küsis pojalt, et kas see ka tähele pannud, kui viisakas tütarlaps on teispere Elli. Aga ei, Eedi tegi näo, nagu poleks ta seda kunagi näinud ega ka sellest kuulnud. Ta vaatas kohtlaselt, peaaegu lollakalt isale otsa, nagu ei mõistaks ta õieti, mis see tahab.

Nõnda olid Mäe ja Oru vahelised asjad, kui Karla seisis keset naabermehe õue ja pidas aru, kas astuda üle ukseläve või mitte. Mõni seda teab, millega lugu oleks lõppenud, kui mitte Elli poleks seasööma-ämbriga mööda läinud, oma siniste silmadega Karlale otsa vaadanud ning küsinud, kas teispere isa ei tahagi sisse

astuda. Oh jaa, miks mitte, muidugi, kohmas Karla nüüd vastuseks ja astuski varsti ühes kellegi teisega tuppa.

Mõlemad kambrid olid puupüsti rahvast täis ja et sinna kõik ära ei mahtunud, siis oli madal rehetoauks lahti jäetud, et ka need, kes seisavad ruumipuudusel toas, võiksid läbi ukseaugu pisutki sellest kuulda ja näha, mis kambris tehakse või kõneldakse.

Need olid samad ruumid, kus niipalju söödud ja joodud, loetud ja lauldud, naerdud ja nutetud. Aga see kõik, mis siin aastakümnete jooksul sündinud, oli kadunud, olematuks saanud, unustatud isegi lähemate kaastegelaste ja kaaskannatajate poolt, kui nad veel elavad. Suurem hulk neist oli läinud juba seda teed, kust ei tule enam keegi tagasi, ja muutunud järelejäänuile sama ükskõikseks, nagu need sündmusedki, mis moodustasid ükskord nende maise elu.

Istus kambrinurgas kössivajunult veel vana Mäe Andres, aga temast ei teinud pea keegi enam välja. Ja ometi on tema see, kes on ehitanud kord need hooned, askeldanud siin aastakümned, nõudnud tõde ja õigust taga kodus ja väljas oma naabermehega. Tema on ka see, kes on tähtsail elupööranguil siin ruumes lugenud ja laulnud, nii et nutsid naised ja lapsed ning pühkisid silmi täied mehedki. Ainult Vihukse Anton jäi alati enne magama, kui pisarad jõudsid silma tulla, nagu ta tänagi nohiseb sooja müüri ääres, ilma et oleks jõudnud sõnakestki kuulda sellest, millest siin mõeldakse kõnelda.

Eluhooned on jäänud, sest praegune peremees korjab alles raha uute ehitamiseks, aga elu ise on läinud. Vana elu on läinud ja tema asemele on uus tulnud, nii et eluhooned sörgivad elule järele. Sellepärast näevadki need põlised seinad täna seda ebatavalist meestesumma ja kuulevad nende ebatavalist jutukõminat: Vargamäe jõe peab ära puhastama, tema vee alla laskma! Aga kes on enne siin kuulnud, et selleks oleks kokku tuldud aru pidama kas või kaksi, kolmigi? Ei, sellest unistas ja rääkis siin ainult vana Andres,

kes istub nüüd vaiksena toanurgas, nagu ei huvitaks asi teda enam kuigi palju.

Enne tuldi siin kokku, kui oli keegi matta, ristida, laulatada või kroonuteenistusse saata, ja siis olid ikka mehed ja naised segi, lapsigi oli kaasa toodud, kes kilasid ja askeldasid vanade keskel. Aga nüüd on ainult mehed, nagu oleksid naised ja lapsed Vargamäe mailt hoopis kadunud.

Ja keegi ei mõtlegi söömisest ega joomisest, nagu oleks ka sellest tänapäev suurem puudus kui vanal õndsal ajal, kus pikk pidulaud ägises leiva- ja saiavilukate, lihaliudade, süldikausside, koogitaldrikute ja mannapudrukuhjade all. Et aga ei katkeks sootuks side mineviku ja oleviku mälestuste ja elu tõelikkuse ja illusiooni vahel, selleks oli praegune peremees muretsenud vähemalt õllekannu eest.

Võib-olla poleks ta ise sellele mõttele tulnud, kuid et Vargamäel pruuliti õlut ikka veel vana Andrese retsepti järele, siis oli see jõulus tähendanud, et kui see suur päev tõesti kord peaks tulema, kus mehed sõidavad kaugelt ja lähedalt kokku aru pidama Vargamäe jõe pärast, siis peaks neile meestele vähemalt janu juua andma. Selleks otstarbeks siis jäetigi kõige suurem ankur tagavaraks ja seda tehti lausa hea õnne peale, sest jõulus ei olnud veel keegi kindel, kas asjast midagi välja tuleb või ei. Aga kuigi paljuks varutud märjukesest ei piisanud, temast jätkus ainult paariks januks igale mehele, nii rohkesti oli meesväge kokku tulnud. See ei toonud ei laulu ega räuskavat kisa, mis valitses vanal ajal kõigil koosviibimistel Vargamäe eluhoonetes.

Aga teine tuju pääses ometi meeste südameisse, kui olid kord rüübanud vana Andrese pruulitud märjukest. See andis nagu julgust ja lootust. Ja kui siis lõpuks Sass, seistes eeskambri seina ääres nõnda, et tema oleks näha ka neile, kes asetsesid tagakambris ja toas, ütles, et mehed ju kõik teavad, milleks nad täna siia kokku tulnud, ja et sellepärast tema ei hakka vana asja kordama, vaid küsib ainult, et kas nad siis ikka tahavad selle jõepuhastamisega peale hakata või mitte,

jah, kui Sass oli need sõnad kõigile kuuldavalt kuidagi ära öelnud, tõusis vana Andresel toolil tundmus, nagu istuks ta jõululaupäeva õhtul kirikus, kuulaks õpetaja jutlust ja orelimängu ning näeks säravat kuuske altari ees. Nõnda tundis tema.

Aga nooremad mehed ei kuulnud orelit ega jutlust, ei näinud altarit ega jõulukuuske ja sellepärast arvasid nemad, et asi pole sugugi veel nii selge, nagu Vargamäe peremees arvab, mispärast tuleb tingimata selle üle läbi rääkida. Sest milleks siia siis kokku tuldud? Et aga võimalik oleks läbirääkimisi pidada, selleks oli vaja juhatajat, kes annaks sõna ja peaks pisutki korda.

Vargamäe Sass oleks tahtnud, et Indrek oleks võtnud juhatamise enda kätte. Sedasama lootis ka vana Andres teiste selja taga, sest siis oleks jäänud kõigil tundmus, et asja algatajad, arendajad ja teostajad on Vargamäe mehed. Ometi kujunes asi hoopis teiseks. Sest kui mõnelt poolt tuletati juhatajana meelde Indrekut, valitses Vargamäe eluhoonetes peaaegu vaikus, aga niipea kui nimetati Kassiarut, kostis kõikjalt heakskiitev sumin. Nii siis asuski juhatajaks Kassiaru ja ta tegi seda nõnda, nagu ei võikski see teisiti olla. Sest tema oli juhatamisega harjunud maakonnavalitsuses, vallavolikogus, lauluseltsis, panga nõukogus, tõukarja-ühingus ja muil ettevõtteil.

Kui Vargamäe eluhoonetele oli kokkutulnud hulk masendavalt suur, siis Kassiaru Nõmmannile oli see ainult käputäis inimesi, kellega võib talitada oma heaksarvamuse järele. Ja sellepärast ütles ta sissejuhatuseks kohe, et kokku on tuldud küll Vargamäe jõe pärast, kuid rääkida võiks siin ka muist asjust, näiteks kas või suurest Muulu soost ja rabast, mille kuivatamine ei annaks mitte vähemale inimeste arvule tulu kui Vargamäe jõe süvendamine. Muidugi, tema, Kassiaru, ei taha oma arvamustega peale käia, kuid tema räägib seda ainult hoiatuseks, et ei hakataks tühja töö ja vaevaga peale, mis ei vii tema arvates praegusel ajal kuhugi. Vargamäe jõe süvendamine on liiga suur ja kulukas töö, kui et see ministeeriumis pooldamist leiaks. Kassiaru võib seda oma kogemuste najal kin-

nitada, sest temal on teatud suhted. Temal on kõikjal teatud suhted ja sellepärast on temal need olud ja asjad selged. Iseasi Muulu soo kuivatamine, sest see ei nõua kuigi suurt kulu. See ei nõua riigilt rohkem kui aga emakraavi kaevamist, kõik muu võivad mehed teha igaüks omaette, nagu kellelegi sobib. Kes tahab, juhtigu omad kraavid emakraavi, kes ei taha, see ärgu tehku seda. Nii et igaüks oleks täiesti vaba, kas üldse kraavi kaevata ja oma maad kuivatada või mitte. „Jõepuhastamisega aga, nagu siin seda kavatsetakse, tuleb sundus kaela, pidagem seda meeles, mehed," ütles Kassiaru hoiatavalt, peaaegu ähvardavalt. „Sest kõige paremal korral riik annab teatud summa ja meie peame muu muretsema, mis tööde läbiviimiseks ära kulub. Asjatundjad teevad kava ja hindavad töö ära, aga meie asjatundjad harilikult eksivad, nii et meile võib kaela tulla palju suurem summa kui esialgselt arvatud. Palju, palju suurem! Valitsus ju oma osa tagant järele ei suurenda, nii et, mis läheb üle eelarve, see kõik tuleb meie kaela, lisaks sellele, mis võtsime enda peale eelarve järele. Vaadake, niisugune oleks seisukord, kui ministeerium meid kuulda võtaks. Aga mina ei arva, et ta võtab, ja siis pole lähemal ajal loota teisegi kava, s. t. Muulu soo emakraavi kaevamist läbi viia, sest te mõistate isegi, et mis näoga sa lähed homme uue palvega, kui täna tulid umbes samasuguse pärast pika ninaga tagasi."

Sellepärast Kassiaru pooldas mitte põhimõtteliselt, vaid praktiliselt ja taktiliselt — neid sõnu ta toonitas eriliselt — Muulu raba kuivatamist. Sest põhimõttega pole siin ju tegemist, on ju üks ja sama veelaskmine ja maakuivatamine kõik, sündigu see jõe ääres või laukarabas. Pealegi üks teist ei takista, sest Muulu soos oleks veekukkumine nii hea, et praegune veeseis jões ei oleks kuidagi takistuseks. Kaudselt mõjuks Muulu kuivatamine ka Vargamäe maile tervendavalt, sest siis ei täidaks vesi enam sealsetele maadele peale. Võib-olla oleks Muulu raba kuivatamine paljudes paigus isegi kasulikum kui jõevee allalaskmine. Muidugi, kõige otstarbekohasem oleks teha mõ-

lemad korraga — süvendada jõgi ja kuivatada Muulu, aga maailmas ei sünni kõik asjad otstarbekohasuse pärast, vaid et . . . sest et . . . kuna ju . . . sellepärast siis . . . nii et . . .

Kassiaru rääkis ja rääkis, nagu oleks ta ainult selleks juhatajakohale valitudki. Teatud mõttes oli tema teguviis õigustatudki. Sest tema ise ei tahtnud ühegi teise arvamust kuulda ja suurem hulk koosviibijaist kuulas ka parema meelega Kassiaru Nõmmanni kui ühtegi teist. Tema pidi ometi teadma, mis ta ütleb, miks muidu istub ta igas kasulikus ettevõttes ja sõidab sagedasti linnagi vahet kas oma autoga või raudteevagunis, nagu teatud korral sobivam. Ja nõnda oleks võinudki selline imelik asi juhtuda, et inimesed tulevad kauge maa tagant kokku arutama Vargamäe jõe süvendamise ja õgvendamise küsimust, aga otsustavad siinsamas ministeeriumilt paluda Muulu soo emakraavi kaevamist. Ühesõnaga — kokku tulles näivad päris mõistlikud mehed, aga kui on natukene aega viibinud ühe katuse all, siis unustavad oma endise aru ja hakkavad väntama pahemale ning paremale, nagu oleksid nad kädisevad harakad aiateibas.

Toas ütles küll üks vanem mees, et Kassiaru tahtvat hakata oma õuealust riigirahaga kuivatama, sest tema rentinud ju suure pläraka Muulu rabast endale ning mõtlevat selle päriseks osta, niipea kui tema kraavitamiskava läbi läheks. Aga sellele hakkas Oru Karla, kes siinsamas seisis, kohe vastu vaidlema, öeldes, et mis puutub see asjasse, kes on rentnik, peaasi, kes omanik, see las kraavitab. Pealegi, kes takistab teisi, et ka nemad igaüks head plärakat riigiraba rendile ei võta või et nad lõpuks neid plärakaid päriseks ei osta? Igaüks võib seda. Kui aga teistel pole ettevõtlikku vaimu, ainult Kassiarul, miks siis riik peaks sellepärast oma raba kuivatamata jätma, liiatigi kus see kasulik kõigile, ka Vargamäele, sest vesi täidab Muulu poolt tõepoolest peale, see on kindel nagu . . . nagu . . .

Karlal ei tulnud äkki meelde, kui kindel see on. Alguses mõtles ta öelda: „nagu aamen kirikus", aga jättis selle ütlemata, sest tema arvates pole ei aamen

ega kirik enam kuigi kindlad. Need olid ainult tema lapsepõlves kindlad asjad, sest siis valitsesid saksad mõisas ja kirikus ning venelased koolis ja kohtus. Siis oli kindel aeg ja kindlad asjad. Nüüd on teisiti. Nüüd on kõikjal eestlased ja Karla ei tea enam, mis on kindel. Mis on kindlam, kas aamen kirikus või Kassiaru sõna Vargamäe Eespere kambris? Karlale näib, et Kassiaru oleks nagu kindlam kui õpetaja kantslis. Ja sellepärast lõpetab ta viimaks oma lause: see on kindel, nagu Kassiaru Nõmmann seda ütleb.

Ometi leidus ka neid, kes nii väga ei kahelnud asjade kindluses, nagu tegi seda Oru Karla. Või kui kahtlesid, siis kahtlesid lõpuni ja ütlesid, et ka Kassiaru Nõmmann pole kindel, kuigi tal on rendil hea plärakas riigiraba, istub panga-nõukogus, etendab laulu ja mängu, juhib kontrollkarja ja teeb sadat asja, ainult oma talus talitavad hommikust õhtuni võõrad inimesed — palgalised.

Üks neid, kes lõpuni kahtlesid, oli Vargamäe Indrek. Sellepärast palus ta viimaks sõna, kui teisi kõnelejaid ei ilmunud. Aga juhataja ei tundnud teda ära ja küsis, kust mehi tema on, ning kui Indrek oma nime ütles, vaatas Kassiaru talle teeseldud imestusega otsa ja ütles siis:

„Ah jaa! Mäletan, mäletan! Lugesin lehest. Teil oli hiljuti linnas protsess."

„Kas see ka asjasse puutub?" küsis Indrek vastu.

„Mitte just," lausus Kassiaru muigavalt, „aga täna, nagu ma näen, on siin koos ümberkaudsed maaomanikud, kuid teie olete ju linnaelanik, niipalju kui mina tean."

„Mina olen siin sündinud ja kasvanud, sellepärast tunnen siit nurka ja olusid paremini kui paljud teised, igatahes paremini kui teie, härra juhataja, sest mina olen siit-nurga põline elanik, teie aga ainult uustulnuk."

„See ei puutu sugugi asjasse," hüüdis Kassiaru vahele.

„Puutub!" hüüdis Indrek vastu, „sest ka Vargamäe Eespere praegune peremees on uustulnuk, kes ei

tunne hästi kohalikke olusid, ja sellepärast volitas ta minu enda asemel seletusi andma. Sass, ehk oled nii hea ja ütled juhatajale, et sa tõesti minu oled volitanud."

Sassile tuli see volituseandmine sootuks ootamata. Isegi koosolijad ühes juhatajaga panid tähele, et Sassile tuli see hoopis ootamata. Ometi leidis Sass peagi, mis tal teha: pöördus Kassiaru poole ja ütles sellele, et oleks jah kõige parem, kui Indrek asjast räägiks, sest temap see kogu ettevõtte algataja ja hing olevatki. Seda viimast Sass seletas otse meelega, sest ta tahtis kõigile korraga öelda, et kui Vargamäe jõe puhastamise pärast on nii palju rahvast kokku tulnud, siis pole see sündinud ei Kassiaru Nõmmanni ega ka kellegi teise võhivõõra poolt, vaid et asja eesotsas seisavad Vargamäe mehed ise. Sellepärast ärgu räägitagu siin Muulu rabast, vaid ainult Vargamäe jõest. Muulu raba pärast võidakse uus koosolek kokku kutsuda, tehku seda Kassiaru või mõni teine.

Muidugi, kogu see pikk seletus mõlkus ainult Sassi meeles ja teised ei saanud kunagi teada, et Vargamäe Eespere peremees oma vigase jalaga nii südilt oli mõelnud. Sass isegi unustas varsti oma mõtted, ja kui Indrek pärast neid kõigi kuuldes kordas, uskus ta, et tema polegi neid mõtteid mõelnud, vaid ainult Indrek. See aga ei vaielnud Kassiaru Nõmmanni kavale otseteed vastu, vaid käsitles seda kui täiendus-ettepanekut. Sest miks mitte kuivatada ka Muulu raba, kui seda võiks teha ühes Vargamäe jõe süvendamise ja õgvendamisega? Aga ei võivat kõne allagi tulla arvamus, nagu võiks Muulu raba emakraav kuidagi lahendada Vargamäe jõe küsimust. Otse selle vastu! Sest kui jõgi ei suuda praegugi oma vett ära tõmmata, nii et ümberkaudsed maad aina soostuvad ja soostuvad, mis sünniks veel siis, kui juhitakse ka Muulu laugaste vesi ühes kaasamineva mudaga temasse? Ummistus aina kasvaks ja soostumine võtaks uut hoogu. Luhaheina asemele ilmuks varsti konnaosi. See protsess olevatki juba käimas (vahelehüüe: õige!). Aga ega siis ometi selleks ole kokku tuldud, et aru pidada, kuidas Vargamäe jõge

kinni matta, temas nii-öelda vett paisutada. Mis aga sellesse puutuvat, nagu võiks Muulu emakraav ministeeriumis kergemalt poolehoidu leida kui Vargamäe jõe süvendamine, siis olevat lugu otse vastupidine, sest jõe süvendamisel ja õgvendamisel on palju üldisem ja ulatuslikum tähendus kui Muulu kraavi kaevamisel, ja sellepärast võidavat just siin valitsuse abi loota. Kui aga tahetakse, et asi rutemini ja kindlamalt liiguks, siis peaksid need, kes ettevõttest kasu loodavad, valmis olema teatud protsendi kulusid oma kanda võtma, sest see tõendaks ministeeriumis kõige paremini, et kogu tööd peetakse koha peal tähtsaks ja tulusaks, mis on igatahes peaasi. Ja ärgu lastagu end enneaegu hirmutada kuludega, mida veel kuskil pole olemas. Samuti ärgu murtagu nii väga pead, kui palju üks või teine saab kasu. Üks olgu igal mehel vankumata meeles: kõik saavad kasu. Igaüks, kes täna palvekirjale alla kirjutab, võitleb üldise asja eest, mitte ainult oma õuealuse pärast. Praegu piirab jõeäärseid heinamaid pajurägu ja kasevõserik, aga kui vesi jões paar jalgagi langeks, siis saaks võserikust tihnik, millest inimene läbi ei pääse. Ja kes oskab praegu arvata, milline väärtus sel tihnikul on tulevikus, kui meie metsade lagastamist jätkatakse endise hooga? Viletsa hao asemel võidakse ükskord lõigata saepakke, süvendage ainult jõgi.

„Muinasjutt," lausus juhataja siinkohal vahele.

„Seda on millalgi Vargamäe jõe ääres juba tehtud, nii et see muinasjutt on sündinud lugu," vastas Indrek ja jutustas, kuidas kakskümmend viis, kolmkümmend aastat tagasi käinud õnnis vallakirjutaja ja veel õndsam köster Vargamäe jõel vähki püüdmas; kuidas nad kahekesi vaielnud isamaa-armastuse üle; kuidas kirjutaja südaöõl käinud jõepõhjas oma kalleid natte otsimas ja sealt ilmatusuured kännud leidnud; kuidas need kännud Vargamäe Andrese ja Hundipalu Tiidu meeled siis ärevile ajanud ja kuidas vana sauna Madis, siit-nurga põline elanik, rääkinud nagu muinasjuttu sanglepalaanest, mis piiranud millalgi jõge; kuidas just neist jõepõhja-kändudest tekkinudki tema isal ja risti-

isal mõte jõevee allalaskmisest, et tuleksid tagasi vanad muinasjutulised sanglepalaane-ajad.

„Muidugi, tol korral mõte jäi ainult mõtteks," jätkas Indrek, „sest meil polnud siis isandat, kes oleks vaevaks võtnud meid liigvee vastu kaitsta. Aga nüüd on see isand saabunud: meie ise oleme see vägev isand, sest riik — see oleme nüüd meie. Kes saab meid takistada, kui me midagi tõesti tahame? Kes saab meie palvele tähelepanu keelata, kui seal all seisavad sajad, isegi tuhanded nimed? Kes mõtlekski meile tähelepanu keelata, kui me talitame, nagu tegid seda ükskord minu isa ja Hundipalu Tiit, olles valmis ohvrit kandma isamaa-altarile? Sest ärgu ometi ükski arvaku, et Tiit pani jõe ääres oma kivilahmakate alla ainult kuuseoksad ja kadakad, vaid ka tükike oma isamaa-armastusest — armastusest, mida ei mõõdetud ainult isikliku tuluga, sissetulekuga, saagiga, rahaga. See oli aeg, kus inimesed laulsid isamaa-armastusest, mängisid isamaa-armastusest, puhusid pasunat isamaa-armastusest, ohverdasid oma viimsed veeringud isamaa-armastusest. Pisut sellest armastusest on meilegi tänapäev vaja, kui tahame teostada seda, millest unistasid meie isad. Meil peab olema pisut vana õndsa köstri verd, kes ütles kord öösi tule ääres, et õige isamaa-armastus ja luule on see, kui soode ja rabade asemele tekivad laaned, niidud ja nurmed."

Nüüd muutusid äkki kõik ruumid üldiseks jutuporinaks, sest ükski ei tahtnud enam ainult kuulata, vaid ka ise midagi öelda. Isegi Kassiaru ei leidnud enam endist tähelepanu, kui ta ikka veel katsus rääkida Muulu raba emakraavist. Ainult siis läksid meeste kõrvad uuesti kikki, kui ta hakkas rääkima isamaa-armastusest — sest ka tema olevat tuline isamaalane, nagu ta kinnitas, ja kui ta seletas, et palja armastusega ei jõuta siinilmas kuigi kaugele, mille tõenduseks olevat meie esivanemate isamaalised ettevõttedki: need kõik varisenud haledalt kokku. Kuid temale vastas Indrek siinsamas löögivalmilt:

„Praegused ettevõtted ei taha isamaa-armastusest

kuuldagi, aga miks siis need veel haledamini kokku varisevad? Miks on meil varsti ainult virn protestitud veksleid?"

„Meil puudub asjatundmine, nagu praegugi," hüüdis Kassiaru.

„Õige!" hüüdis Indrek vastu. „Meil puudub asjatundmine. Sest meil tükivad igal pool etteotsa mehed, kes arvavad, et kuna neil on kõige suurem suu ja isu, siis tunnevad nemad ka kõiki asju kõige paremini. Nõnda nad siis etendavad näitemängu ja jalgpalli, sest nad arvavad, et üks mäng ta kõik; nad müütavad vana rauda ja vanu maale, sest et mõlemad on vanad; nad hangeldavad maaga, majadega ja kas või taevatähtedega, sest nad arvavad, et kõik on ühesugused kinnisvarad; nad juhivad panku ja vürtspoode, sest ärid on ju mõlemad; nad kasvatavad kartuleid ja kaktuseid, sest üks jumalavili ta kõik; nad armastavad koeri ja kas või kirpe, sest üks kui teine on moodne koduloom; nad mängivad suurt osa pulliühisustes ja ka iludusvõistlusil, sest nad usuvad, et mõlemal pool on tegemist tõulise järeletuleva sooga; nad veaksid sisse kas või rästikuid ning välja mädamune, kui aga kõliseks kuld, veniks hõbe ja krabiseks paber. Ja kui rästikud ning mädamunad ei anna küllalt tulu, siis nõuavad nad riigilt isamaalikule ettevõttele toetust. Need on inimesed, kel puudub armastus ja kohusetunne isegi oma laste ja laste ema vastu, rahvast või isamaast hoopis rääkimata..."

„Aga me võitsime ju vabadussõja!" karjus keegi noormees läbi ukseaugu toast.

„Siis elas meis meie isade vaim," vastas Indrek sellele.

Nüüd muutus kolm ruumi üldiseks karjumiseks. Käed tõusid õhku ja tegid ebamääraseid liigutusi. Kassiaru tagus rusikaga vastu lauda ja küsis, kas teda kui juhatajat tahetakse kuulata või mitte. Muidugi taheti, aga see ei takistanud kedagi vahele hüüdmast, nii et endist korda ei saadudki enam majja. Lõpuks ei jäänud muud üle, kui asuti hääletama. Aga siin sündis uus segadus, sest Kassiaru tahtis kõigepealt Muulu

raba küsimuse otsustada. Ainult suure müra ja käraga suudeti teda selles takistada. Kui aga küsimus esitati, kas jõgi ja soo mõlemad või ainult jõgi, siis oli silmapaistev enamus esimese teisendi poolt. Nõnda siis pisteti mõlemad palvekirja. Lahkarvamusi tekitas veel see kuludeosa, mis mehed pidid oma kanda võtma. Ühed olid valmis kas või viiskümmend protsenti tasuma, kui aga saaks asjaga hakkama, teised ei tahtnud üle kahekümne viie protsendi pennigi maksta. Indreku seletuse tõttu, et kuna maapind ei esita töötades erilisi raskusi, siis kulude üldsumma ei võiks siin liiga kõrgeks tõusta, lepiti viimaks kolmekümne viie protsendi peale kokku, olgugi et Kassiaru aina hoiatas.

Palvekirja kirjutamine — või õigem selle ümberkirjutamine ja teisendamine, sest Indrekul oli ta juba valmis, ainult et seal puudus Muulu raba — ja nimede allapanemine nõudis hulk aega, liiatigi et viimasel toimingul pääsesid uuesti vaidlused valla. Tõusis nimelt küsimus, kes peab või kes on õigustatud esimesena alla kirjutama? Kassiaru Nõmmann arvas, et temal on see õilis õigus, sest tema oli ju koosoleku juhataja. Indrek raius sellele tuliselt vastu, seletades, et loomulikult las kirjutab see esimesena palvekirjale alla, kelle eestvõttel ja majas kogu asi toimub. Pika sõnavahetuse järele kalduski enamus Indreku poole ja nõnda tuli esimesena alla kirjutada praegusel Vargamäe Eespere peremehel Sassil. Aga tema tegi seda peaaegu vastu tahtmist, sest ta kartis, et jumal teab, millise silmuse ta endale sellega kaela paneb.

Mitmed koosolijaist ei kirjutanudki alla, sest neil puudusid maatükid kas Vargamäe ümbruses või üldse. Nende hulka kuulusid mõned saunamehed, kes olid tulnud muidu niisama teiste nalja pealt vaatama, nagu nad ütlesid, muude seas ka Vargamäe Indrek ja vana Andres, kes oli kõik oma maad andnud väimehele või õieti oma tütre Mareti pojale, kelle asemikuna kuni oma surmani pidi toimima tema isa Sass.

Vana Andres, loovutanud oma õigused, arvas seekord, et temal ei tule kunagi seda kahetseda. Ometi kahetses ta täna, sest tema ise oleks tahtnud palvekirjale

esimesena alla kirjutada. Aga nüüd tuli nõnda, et ei kirjutanud ei tema ega ka ükski tema poegadest või tütardest, vaid selle asemel tegi seda võhivõõras veri Sassi käega. Pearu ise ka ei kirjutanud, aga tema poolt tegi seda vähemalt poegki. Andres oleks hea meelega näinud, et ka Oru Karla jätaks alla kirjutamata. Kord nagu kalduski asi sinnapoole, sest Kassiaru, kes polnud võinud esimesena kirjutada, hoidus silmatorkavalt kõrvale ja Oru Karla seltsis temaga. Kui aga kõik olid laua ääres ära käinud, hüüti Kassiarule ja Oru Karlale, et nüüd on kord nende käes. Mehed mõtlesid pisut, aga siis Kassiaru hakkas liikuma laua poole ja tema kannul ka Karla. Pärale jõudnud, Kassiaru peremees pöördus Oru Karla poole ja ütles, et torgaku siis pealegi oma nimi alla, tema ise — ta ütles nimelt, et tema ise kirjutab viimasena. Nõnda see siis sündiski. Ja vana Vargamäe Andres sai toolil kössitades üpris kurvaks ning ta küsis südames oma jumalalt, millega on küll tema ja Hundipalu Tiidu sugu ja veri patustanud, et nendest täna polnud ühtki siin, kes oleks ühes teistega oma nime palvekirjale alla pannud. Nagu oleksid vana Pearu sõnad ometi täide läinud, et nemad Tiiduga kasvatasid hobusevargaid või nagu Tiit ütles — maavargaid, kohavargaid, sest Tiidult ja Andreselt on nende talud läinud.

VIII.

Vargamäe suurpäev ei andnud inimestele hingeliselt neid tulemusi, mida nii mõnigi oli lootnud. Ta tõi isegi teatud pettumuse. Oli kaua räägitud ja oodatud ning lõpuks polnud ometi midagi muud saavutatud, kui et pidi endiselt pimesi edasi ootama ja lootma.

Vanal Andresel oli esialgu tundmus, et oleks ehk parem olnud, kui tema selle päevani poleks üldse elanud — kui ta oleks surnud ühes Hundipalu Tiiduga. Kuigi siis Vargamäe oleks läinud võhivõõraste kätte, nagu Hundipalugi, tema ise poleks seda oma silmaga näinud. Aga nüüd ta peab elama võõrana võõral maal, kuigi see on tema oma Vargamäe, mida ta ikka veel armastab.

Indrek ei jõudnud tükil ajal unustada Kassiaru sõnu ja muiet meestesumma ees, et ah jaa! ta on Indreku kohta lehest lugenud, sel olnud linnas mingisugune protsess. Mujal igal pool oleks ta seda kergemini ära kannatanud kui Vargamäe eluhoonetes, mis alles nii meenutasid möödunud aegu ja olusid.

Aga ka Kassiaru Nõmmanni meeleolu polnud roosiline. Tema oli hoopis unustanud, et ta Indrekut sõnadega riivanud, sest oma teada oli ta ainult puhast tõtt kõnelnud. Õieti polnudki ta temale tervet tõtt öelnud, muidu oleks ta pidanud protesti tõstma, et Indreku taoline mees üldse kipub sõna võtma ausate ja korralikkude inimeste seas. Kassiaru kahetseski tagantjärele, et ta seda polnud teinud, sest siis poleks tal tarvitsenud kogu meeskonna ees kuulata Indreku hiilivalt riivavaid pisteid ning näha tuttavate ja sõprade näos pilkusid, millest võis järeldada, et nemad peavad teda löödud meheks.

„Sai kitli peale," irvitas keegi toas, kui Kassiaru sealt läbi läks, ja ta oli kindel, et nende sõnade ja naeruga mõeldi teda, Kassiarut. Aga oodaku nad! Kassiaru näitab neile veel, kes saab kitli peale, tema istub ju alles pangajuhatuses ja sealt ulatub ta käsi ja sõna kaugele. Kassiaru on oma sügavamas hingepõhjas veendunud, et temale on rasket ülekohut tehtud, pealegi täiesti ilma põhjuseta, ja kel sellepärast naer peale kipub, selle paneb Kassiaru nutma.

Ärgu tuldagu Kassiarule kõnelema vaeste isamaa-armastusest. Kui keegi ei armasta varandust, kuis võib ta siis isamaad armastada, sest ka isamaa on varandus, puhtpaljas varandus. Isamaa on tõelikult see põhikapital, mille mõistlik inimene paneb protsente kandma. Kui neist protsentidest kõigile ei jätku, siis pole süüdi üksikud oma saagihimuga, vaid selleks on lihtis põhjus: meie põhivarandus, meie põhikapital, s. t. isamaa on liiga väike ja kehv, kui et sest kõigile jätkuks. Kassiaru ei mõista kuidagi, milles on tema siin süüdi. Tema armastab oma isamaad ja kasustab teda, tehku teised sedasama, tee on vaba. Isamaa on ju nagu naine: kui sa ütled, et sa teda armastad, siis pead teda ka kasustama, muidu on sinu armujutt tühine.

Nõnda kaitses Kassiaru peremees ennast oma mõttes Indreku arvatavate süüdistuste ja pistete vastu. Ta kordas oma kaitsekõnet ikka ja jälle uuesti ning aina teisendatud kujul, nagu kahtleks ta ise selle tões ja õiguses. Samal ajal haudus ta aga teatud plaani, mis tal oli tärganud just Indreku sõnade ärritaval mõjul. Nimelt: kas ei peaks kõigest väest kaasa aitama, et kogu kavatsus tõepoolest teostuks, ja kas ei oleks kuidagi võimalik töid oma kätte saada, olgu tervena või vähemalt teatud mõistlik osagi. Nõnda võiks ta kõigile tegelikult tõendada, et pole sellest küllalt, kui isamaad armastatakse, vaid oma armastuse peab oskama ja suutma ka teoks muuta, sest armastus on tegu. Kassiaru suudab ja oskab seda, kes ei usu, see tulgu ja vaadaku.

Selles peitus Kassiaru peremehe lohutus. Aga

Oru Karla ei osanud end peaaegu millegagi lohutada. Sest kui ta tuli sel selgel ja säraval talvisel pühapäeval koju ja jutustas Pearule, mis naabertalus sündinud, ütles see:

„Poeg, Orul oleks pidand see sündima."

„Sedasama ütles mulle täna ka Kassiaru Nõmmann," vastas Karla.

„Kassiaru tunneb rehnutti," kinnitas Pearu, „aga sina, poeg, ei tunne."

„Tunnen, isa," vaidles Karla vastu. „Rehnutt oli mul algusest peale selge, aga..."

„Aga mis siis veel, kui rehnutt selge?" küsis isa, kui Karla peatus.

„Ma ei uskunud, et sest ülepea midagi tuleb," seletas poeg.

„Aga, näe, nemad uskusid ja lõid su üle," ütles Pearu. „Köntjalg lõi su üle, mu poeg."

„Ei, isa, Köntjalg poleks midagi teind, kui Indrekut poleks olnd," seletas Karla. „Sel on ju lõuad nagu kirikuõpetajal kantslis."

„Seda minagi arvasin, et see on tema töö," lausus Pearu nagu alistunult. „Sellest on linnas mees suand, aga mina uskusin, et temast tuleb hobusevaras või mõni muu suli ja karmansik. Usu, Karla, mina uskusin seda tõesti. Aga mul oli sitt usk, nii et hakka viimaks veel vanas eas seda usku vahetama. Sa reakisid kord, et ta tahtnud oma naist tappa..."

„Seda kuulda oli," ütles Karla.

„No pidi see aga vemmal olema, kui tast muidu jägu ei suadud," arvas Pearu. „Indrekul on hea süda, temal oleks nagu kadund Krõeda süda, ja kui inimesel on hea süda, siis tast suab kergesti mõrtsukas. Ma olen seda vanast Andresest märkind, sest ka tema ei ole sitt mees. Ja tema oleks mu mitu korda elus maha löönd, kui ta aga oleks mu kätte suand. Aga ei suand, sest minul oli alati tema rehnutt selge. Õel inimene annab kitli peale, aga hea inimene lööb su korra pealt maha, seda pead sa, poeg, meeles pidama. Sellepärast pea õieti rehnutti, kui sa köntjalaga asju õiendad, ka tema on hea inimene."

„Seda mu eitki ütleb," lausus Karla, „et jätku ma see teisepere Sass rahule."

„Ah siis eide plära pärast sa lasidki mehed Mäele kokku minna?" küsis Pearu, nagu oleks ta just seda oodanudki, et Karla hakkaks oma naisest rääkima. Ja kui see ei vastanud, jätkas ta: „Seda ma mõtlen ja peangi aru, et mis rehnutt see niisuke minu pojal on: kogu ilm aetakse nuabri poole kokku, aga tema vuatab pealt ja ei tee ühtigi. Ah see on siis sinu eide tarkus! Nojah, kui eit pikutab pükstes, siis tuat sörgib seelikus."

„Ei, isa, minul on omad püksid ja eidel omad," katsus Karla vastu vaielda.

„Kulla poeg, majas on ainult ühed püksid ja need on eide või tuadi jalas," rääkis Pearu. „Minu vanamooril püksa ei olnd ja, näe, Oru jäi võitjaks: Mäe Andres on saunas ja peres kõnnib köntjalg. Pane tähele: mina sain Andresest võitu ja temal ei aidand ei ta jumalasõna ega suur ihuramm, aga sina lased lombakal omale jala taha panna."

„Isa, ma ju ütlesin sulle, et see pole Sass, vaid Indrek," rääkis Karla.

„Hea küll, et Indrek, mis siis sest," ütles Pearu. „Kas siis te Kassiaruga kahekesi temast võitu ei suand?"

„Sa oleks pidand kuulma, kuidas ta Kassiarule punktid ette pani, nii et see ei osand mimm ega memm öelda," seletas Karla.

„Enne oleks pidand tegema," ajas Pearu oma. „Oleks pidand tegema nõnda, et mehed oleks tulnd kokku kas või vallamajasse, kui mitte mujale, ja sinna Indrek poleks suand, sest tema pole ju muaomanik. Mis on linna-untsakatel muameeste seltsis tegemist või reakimist?"

„Tema tegi enda kohe Sassi vollmahimeheks, kui Kassiaru katsus talle pulka lõugu pista," seletas Karla.

„Muidugi, mis tal oma kodus viga mängida!" venitas Pearu. „Aga minul, armas poeg, on kahju, et ma näen, kuidas Oru hakkab Mäele alla jääma. Oru jääb Mäe päkaaluseks, selleks jääb ta. Sest, vuata, Karla,

mis see aitab, et Orul on vänge Pearu poeg peremeheks, kui ta jääb Mäe Andrese vigasele väimehele alla. Mis see aitab, et sina oled terve ja tema vigane, kui Mäe on Orust üle. See on hullem, kui et mees on mehest üle. Mees sureb, aga koht jääb, see ei sure. Seda rehnutti Andres tundis. Tema verd oleks Orule vaja..."

„Isa, sa hakkad vanaks jääma," ütles Karla nüüd. „Sa ei mõtle enam, mis sa räägid. Kui Andres seda kõike nii hästi tundis, miks tal siis poega peremeheks ei ole?"

„See on hoopis teine rehnutt," vastas Pearu. „Andrese poeg elab linnas, aga kui tuleb korraks Vargamäele, siis pistab endale vöövahele sinu, pistab kange Kassiaru Nõmmanni, pistab terve Kõrvenurga ja, kui mina oleks noor, siis pistaks vist ka minu. Niisuke on Andrese poeg, kui ta tuleb korraks koju käima. See on, mis mu vana hinge ja südant sööb. Sest vuata, poeg: teie hakkate kord seda jõge puhastama, kuhu kogu ilm on kand risu. Kõik on kand — peremehed, sulased, saunamehed, vabadikud ja karjapoisid. Ja küll sa näed, te puhastate ometi selle jõe ära, nii et rohi ja mets hakkab kasvama. Ja kasvab lausa kõigi silma all. Aga kui sa näed ja kui näevad seda sinu lapsed, näevad võeradki inimesed, mis te siis kõik ütlete? Eks ole siis kõigil keelel või mõttes: seda on vana Mäe Andrese poeg teind. See on Andrese, minu vana vihamehe poja töö. Tema võttis asja üles, tema ajas mehed kokku, tema pani nad tööle. Vuata, poeg, kui ma nõnda mõtlen, siis ma arvangi, et Orule oleks vana Andrese verd, talle oleks õndsa Krõeda verd vaja — Eessuke olgu temaga, hallelooja! Sest mis on minu lapsed teind? Mis oled sina, mu poeg, teind? Joosepile ma keelasin oma vänge vihamehe esimest tütart, aga see on tema endale, ta lastele ja terve majale õnnistust toond, seda olen ma märkind. Sedasama õnnistust oleks ka Orule vaja. Vihamehe veri toob Orule õnnistust, sest see on kange veri."

„Aga minu poiss ei märka Mäe Ellit," ütles Karla.

„Poiss on alles noor," ütles Pearu nagu lohutavalt.

„Isa, ma kardan, minu poisile ei aita aastad," rääkis Karla lootusetult.

„Jäksi tal ju on, ehk tuleb viimaks ka nutti," arvas Pearu. „Krutskid on tal ju juurde tulnd."

„Mis aitavad tema krutskid," ütles Karla ja lõi käega.

Mõlemad vaikisid tükk aega. Siis ütles Pearu:

„Sul peaks olema noor naine, kes kannaks veel lapsi ilmale."

„Seda aru olen isegi pidand," vastas Karla.

„Noh, siis on see õige rehnutt, kui mõlemad ühte ja sedasama," rääkis Pearu. „Olgu kas või võeras naine, aga olgu noor. Mehel peab olema noor naine. Sest vana naine on hullem kui vana õunapuu. Õunapuule lööd naelagi sisse, mis ulatab südameni, ja ta hakkab uuesti vilja kandma, aga mis teed vana naisega? Mis paneb selle vilja kandma? Ei miski."

„Jah, isegi raudnael ei pane teda vilja kandma," kiitis Karla isale järele.

„Muidugi mitte," kinnitas Pearu, „löö või ots südamesse, nagu õunapuule. Nii et peab olema noor. Ja kange verega. Sest mis aitab paljas noorus, kui pole kangust. Vargamäele on kangust vaja, muidu siin ei saa. Mäe Sassil on kangust ja sellepärast ei tee vigane jalg talle ühtigi, teeb ta veel kangemaks. Tõsi jutt! Kui inimesel on mõni viga, siis see viga teeb ta palju kangemaks, seda olen mina oma elus tähele pand. Vaata meie poissigi. Sest pole ühti, et tal on pea haige, rammu on tal juba praegu mehe eest, nagu oleks pea jäks kehasse läind. Ainult kui teaks, kas tal veri on terve. Sest kui tal oleks veri terve..."

„Tohtrid ütlesid küll, et terve, sest et viga tuli pärast, mitte emaihus," seletas Karla.

„Tohter on nagu kaval mustlaseeit, tema kuulutab ikka head, et noos oleks suurem. Et inimene rõõmsama meelega annaks. Nõnda on tohtrid. Ütlevad haigele, et homme tõuseb sängist, aga võta näpust! Homme tuuakse puusärk koju. Tohtreid ma ei usu. Aga

kui suaks katsuda, nii et prooviks, siis oleks selge ilma tohtrita. Kui näeks, mis laps see on, mis ta suab. Ja kui see oleks terve verega ning poeg, siis jätaks Oru temale, poisi pojale, nagu Andres andis Mäe Mareti pojale. Nii peaks tegema.“

„Aga kui laps ei ole terve verega, mis siis?“ küsis Karla. „Siis on meil kaks niisukest kaelas.“

„Poeg, sul ei ole rehnutti peas,“ ütles vana Pearu. „Sest kui laps ei ole terve verega, siis me teame, et poisi veri on tõesti haige ning meie ütleme, et asi meisse ei puutu ja et meie ei tea. Küsigu poisilt. Aga mis nad temalt küsivad, kui tema veri on haige! Las küsivad! Ega tema ole ometi mingi otsaline, kui tema veri on haige. Mitte kui midagi nad talle ei tee. Ei tehtud Mäe Indrekule, ei tehta ka meie poisile. Nõnda saaks kindla otsa peale.“

„Küll on see minu asi õige hulluks läind,“ ohkas Karla. „Hakka ise oma last kas või kurja peale õpetama. Sest ega siis tema heaga kellegi ligi pease.“

„Ä'ä ütle ühtigi, küllap peaseb heagagi,“ vastas Pearu. „Aga kulu võib see tublisti teha.“

„Isa, mina ei usu, et sellest tembust kunagi asja saaks,“ ütles Karla otsustavalt.

„Noh, kui ei sua sellest, siis suab ehk teisest,“ arvas Pearu.

„Misukesest teisest?“ küsis Karla peaaegu kohkunult, et mis see isa oma vanas peas suurest igavusest veel on välja haudunud.

„Sellest, mu pojuke, et laps oleks sinu, aga isaks hakkaks poiss,“ rääkis Pearu. „See ongi see päris rehnutt, teine on muidu niisama. Teine on ainult reakida, aga see on teha, sest see on seadsam — sinu veri on ju terve. Oru saaks nõnda õige pärija, õige peremehe, kel õige nimi.“

„Ja mina peaks veel vanas eas oma eite petma hakkama?“ küsis Karla.

„Võib-olla petma, võib-olla mitte, ma ei tea,“ ütles Pearu. „Aga kas õigem on oma vana isa ja Orut petta, mis? Ma andsin Oru ju selleks sulle, et sina annad ta oma pojale edasi. Kus on su poeg? Pean ma tõesti

surres nägema, et Orul pole õiget pärijat? Eedist ei saa ju peremeest, milleks temale siis koht? Kui temast ei saa ka lapse isa, milleks temale siis pärandus? Kuule, poeg, kõigil on ehk kergem, kui petad oma eite, eidelgi on kergem."

„Isa, sa ajad nüüd hullu juttu," ütles Karla.

Pearu hakkas kavalasti naerma ja rääkis:

„Ajangi ehk tõepoolest hullu juttu. Aga testamenti võin siiski muuta, kui tahan, selleks olen veel küllalt noor."

„Isa, sa lähed lausa päise päeva ajal lolliks!" hüüdis Karla nüüd hirmunult. „Mis su meeled täna korraga nii segi on ajanud? Kas ikka see Mäe asi või?"

„Ei, poju, minu meeled on selged, aga sinul pole täit aru peas. Sina usud, et vana Pearu võib rahus surra, kui Orul pole õiget pärijat. Aga tema ei sure nõnda ülepea mitte, jääbki elama. Haud ei võta teda vastu. Tema ise hakkab oma pojale pärijaks."

„Isa, kallis isa, mis sinuga täna on?" küsis Karla murelikult.

„Ma tahan Orule pärijat, õiget peremeest," vastas Pearu. „Seda olen ma mõelnd ja arutand juba sest ajast suadik, kus sa tõid poisi linnast koju. Ma olen oodand. Aga nüüd ei taha enam, tänasest peale ei taha. Mina tahan surema hakata, sest vuata, poeg, see tänane asi seal Mäel on mu eluhimu kustutand. Mina ei taha näha ega kuulda, kuidas ilm hakkab reakima Mäest ja tema rahvast, mitte aga Orust, kuidas ilm läheb Orust mööda, nagu teda poleks olemaski. Minust, Pearust, vanast mullast, võib ta mööda minna, sest mina ise olen möödas, aga Orust mitte, sest Oru elab alles, Oru on priske ja noor. Aga sina küsid minult, kas sa pead veel vanas eas oma eite petma hakkama? Sina sead oma ahtra eide viljaka Oru kõrvale, nagu ta polekski surelik inimene. Ei, poeg, sinu eit on juba praegu surnud. Kui ta elab, siis andku poeg, andku Orule õige pärija. Sina ise oled ka surnd mees, kui su ihus pole enam õigeid pärijaid. Pean siis mina, vana muld, hakkama Orule pärijat muretsema? Pean ma hakkama

naist võtma, pulmi pidama? Kes tuleb isameheks, kui Oru Pearu sõidab kosja? Oru Pearule ei tule keegi isameheks, kõik arvavad, et tal pole täit aru peas. Oma poegki arvab. Arvavad, et tal pole täit aru olnudki. Aga Oru Pearul oli rohkem kui täis aru, tal oli kahe mehe aru, nagu kuradil, kes suab kahe mehe vastu. Pearul on ikka veel rohkem kui täis aru, aga vastu ei sua ta enam kellegile. Ei sua, sest ta on vana. Ta ei sua enam naisegi vastu ja sellepärast ta enam ei pulmita. Aga naisi tulemas oleks. Oo! naisi oleks! Naisi on ikka tulemas, sest naine mõtleb, kui ei sua oma mees vastu, siis suab mõni teine. Suab võeras! Naine ei karda pettust, nagu minu poeg Karla. Naine mõtleb ainult: suaks Oru kätte, suaks Orule pärija! Nõnda mõtleb naine, kui läheb võera mehega. Sest võeralt suab naine lapse, oma mehelt lapsele nime, õige nime. Nõnda teeks naine, kui ta tuleks Oru Pearule. Ja Pearu ütleks: see on tema laps. Pearu näitaks, et kui ta ei sua enam meeste vastu, siis naise vöö jäksab ta ikka veel lahti teha. Seda näitaks ta, kui ta võtab lapse omaks. Ning see naine armastaks teda, armastaks selle võera lapse pärast, armastaks ja ootaks minu surma. Jah, kui naisel oleks laps käes, siis ootaks ta Pearu surma. Aga teisedki ootavad, ootavad ja ütlevad: on sel, raipel, aga visa hing! Andres läks sauna, et kellegil poleks vaja tema surma oodata, läks teiste tülist ära. Aga kuhu lähen mina? Kuhu läheb Pearu?"

„Isa, ära räägi patujuttu," sõitles teda Karla. „Sinu surma pole keegi oodand."

„Nüüd hakkavad ootama, sinagi, poeg, hakkad," vastas Pearu. „Ootavad, sest miks nõuan Orule pärijat, miks reagin naisevõtmisest, miks reagin testamendist, miks reagin Andrese ja Krõeda verest. Sina, poeg, ütled — Elli! Sa ütled, et meie poiss ei näe, kui kena ja viisakas tütarlaps on Mäe Elli. Kes reagib Ellist? Orul pole ju meest kasvamas, kes peastaks kord selle tüdruku vöö, Orul pole, ega tulegi! Mina reagin Joosepi esimesest või teisest pojast, see on see Andrese ja õndsa Krõeda veri. Et kui sinul pole õiget pärijat ja kui see ei tulegi, sest sina ise ei taha seda

iseenda, oma laste või eide pärast, ja et kui siis teeks nõnda, et Oru pärijaks oleks teine Joosepi poeg, muidugi peale sind, peale sinu surma või ka enne seda, kui sina ise seda tahad ja nõnda arvad. Seda olen mina mõelnd. Nõnda tuleks meie vahmiil ja Andrese ning Krõeda kange veri, sest Liisi oli nende esimene laps. Siis põlnd veel mingit vistart Mäe ja Oru vahel, nii et Liisi veri jäi vaenust rikkumata, nagu oli rikkumata Joosepigi veri, sellepärast pidigi neist kahest kirikualtari ees puar suama. Seda olen mina siin oma apluagri tagakambris välja tuhteerind. Rikkumata veri, seda oleks Orule vaja, siis ehk jätaks teisepere koergi oma kükitamise meie akna all."

„Sina, isa, tahaks siis minu pärandusest ilma jätta?" küsis Karla üsna asjalikult, ilma et oleks põrmugi arvestanud Pearu tundelikuks muutunud tooni.

„Ei, poeg, ma ei taha seda," vastas Pearu ka pisut kainemalt. „Kui ma seda oleks taht, siis poleks ma üldse reakima hakand. Aga ma ju reagin, et oleks sul õige pärija, kellest suaks õige peremees..."

„Kas siis Orul ei või koduväi peremeheks olla nagu Mäelgi?" küsis Karla.

„Aga kust mina tean, kes kord Oru koduväiks suab. Mäel on köntjalg, kust sina niisukese võtad? Kust sa võtad niisukse, et tal oleks midagi, mis teeb vere kõvaks, meele kangeks? Sassil on vigane jalg, mis on Oru koduväil?"

„Isa, kui sa vigast otsid, siis on meie poiss Orule paras," ütles Karla nüüd.

„Poeg, sa ei tunne rehnutti," rääkis Pearu nagu lootusetult. „Haige pea teeb vere pahaks, aga haige jalg kangeks ja kõvaks, ning kui oli juba enne kange ja kõva, siis veel kangemaks ja kõvemaks. See on nagu õunapuuga, mis läheb pookimisega paremaks. Nõnda on lugu. Viga on inimesel õnneasi, hea viga nimelt. Sellepärast ära tule oma poisiga, sest temal on sitt viga küljes. Nagu oleks sõnnikuvankri assiots healt õunapuult lahmaka koort pealt ära viind. Sinu poisil polnd õnne. Hea küll, et püstoliraip lõhkes, aga miks siis kohe pähe? Oleks võind ainult teise silma. Minu

isal oli kord ühesilmaga ruun, aga see oli nii pagana kange loom, et peaaegu nagu täkk, märadki inkusid, kui läks ligi, sest et tahtis nuusutada. Mõistad, poeg, ise ruun, aga tahab nuusutada, nii kange verega. Siis ei suand keegi aru, mis see on, aga nüüd ütlen ma: ei midagi muud, kui ühe silmaga, pime silm tegi vere kangeks, nii et ruunast sai peaaegu täkk. Sest küll märad tunnevad, kas on sugugi täku verd või ei ole. Aga sinu poiss ei tunne ise midagi ega tunne ka tüdrukud, Mäe Ellist reakimata. Sinu poisil nagu polekski poisi verd. Ja sellepärast tema vanaisa, see vana Oru Pearu ütlebki, et mis pärija või peremees tema on. Uut on vaja. Aga sina ei taha, ütled, et peab eite petma ja seda sina ei taha. Noh, kui ei taha, ütlen mina, eks siis las tuleb Joosepi poeg. Ja ma ütlen veelgi: see oleks see kõikse parem. Sinu eidele see muidugi ei meeldi, aga siis tehku nii, et sul poleks tarvis petta ja et ometi oleks pärija. Mõistad, poeg, seda võib pettusega, aga võib ka kokkuleppimisega, nii et sina ja eit oleks ühes nõus. Sest ega see ole ometi abielurikkumine, kui kohale tahetakse õiget pärijat, kohale ja iseendale. Nii et teie peaks kahekesi aru pidama, kuidas see seadsam on. Aga kui eit ei taha aru pidada, tahab ehk lahutada, nüüd, reagitakse, olla see kangesti moodis ja passilik, jah, kui eit tahab ehk seda, siis ma ei tea, siis on ehk petmine parem, Orule muidugi, sest et pole varanduse jaotust. Nii et sellest kõigest võid sa, kallis Karla, näha, kuidas sinu vana isa armastab sind ja Vargamäe Orut. Aga kui sina armastad ainult oma eite ja ei mitte Vargamäe Orut, siis ei ole sina veart, et sinu sugu ta päriseks suaks. Siis las tulla Joosepi poeg, kes toob Orule minu ja mu vänge nuabrimehe, minu kange vihamehe Mäe Andrese ja tema õndsa esimese naise, selle Mäe põhiema vere, kelle nime, oh poeg, ei pea sa ilma asjata suhu võtma, sest Issand ei jäta seda nuhtlemata, kes tema nime kurjasti pruugib, hallelooja, uamen!..."

Vana Pearu hakkas lõpuks rääkima peaaegu prohveti viisil, aga Karla ei pannud seda tähele, sest tema südant hakkas vaevama suur mure iseenda, oma eide ja

kõige enam oma soo pärast. Mis peab sest kõigest saama, kui isa lõpuks ometi muudab testamendi, et anda Oru Joosepi pojale? Mõne silmapilguga püüdis ta mõista keerdkäigud, mille arutamiseks isa oma vanas peas oli tarvitanud võib-olla aastaid, ja ilma et oleks jõudnud õieti mingile kindlale otsusele, ütles ta viimaks:

„Isa, kui õige sina katsuks minu eidega neist asjust rääkida."

„Miks siis mina?" küsis Pearu. „Need on eide ja tuadi asjad, naise ja mehe asjad, sest nemad on üks liha, ja need asjad puuduvad nende liha."

„Isa, sina räägid sellest nagu vanainimene, mitte kui mees," seletas Karla. „Vanainimene võib rääkida, sest pole ühti. Kui sa olid noor, siis rääkisid purjus peaga, nüüd räägid vanainimese peaga, nõnda mõtlen ma."

„Karla, selle jutuga oled sa oma isa õige poeg," ütles Pearu nüüd peaaegu rõõmsalt. „Just nii see elus ongi, et kui inimene on noor, siis reagib ta purjus peaga, ja kui ta on vana, siis reagib ta vana peaga, muidu pannakse talle seda pahaks. Lapsele lüüakse suu peale, kui tema leivalops muidu kinni ei seisa, aga purjus inimese ja vana suud ei sule keegi, neid kuulatakse. Hea küll, ma võtan selle asja oma kätte. Sina oled siis süüst lahti, võid öelda, et ei sina tea sest õhkagi, mis mina, vanainimene, oma arus haun, mis rehnutti ma pean."

Aga kui isa oli sellega nõus, mis Karla temalt soovinud, hakkas see kohe seda kahetsema. Võib-olla oleks targem olnud isale seda mitte öelda, siis oleks asi ehk pisutki veel peatuma jäänud, aga nüüd hakkab ta liikuma. Võib-olla tulevad isal äkki need mõtted sellepärast, et ta tunneb oma surma lähedust, siis oleks kõige targem olnud, kui oleks kõigiti katsunud asja viivitada. Vanad inimesed surevad ikka enamasti kevadel ja sügisel, ehk ongi lähenev kevade isal viimseks. Sellised mõtted vilasid Karla peas, kui ta ütles:

„Isa, kas sa ei kannataks selle asjaga pisut? Kas sa ei ootaks kevadeni, kui hakkavad välised tööd, siis

oleks nagu pisut lahedam, pole järjest toas nii ninapidi koos, pole vaja aina teineteisele otsa vahtida. Oled rääkind ja oled kuuland ning lähed kevadise tuule kätte, kus lahedam, olgugi süda raske sees. Ja eit ei pääse ühtepuhku kallale, saab natukenegi hinge tagasi tõmmata. Sinul oleks ka rohkem aega, rohkem mahti, kui jääd eidega kahekesi koju.

Karla rääkis, ilma et isegi õieti teadis, millest. Tal oli ainult üks asi meeles: isa peab takistama, asja peab viivitama. Pearu kuulas teda vanainimese kannatlikkusega. Viimaks ütles ta:

„Poeg, su püksid hakkavad tusti sõeluma! Oru ajab sulle hirmu peale! Aga hea küll, ma ootan kevadeni. Ma ootan, et sa näeks, kuis ma sind armastan. Aga kui sa ehk loodad, et ma hakkan varsti surema, nii et sa suad minust ilusasti lahti, siis sa eksid, poeg. Vanal Pearul ei tule enne surma, kui Oru asjad juttis, seda pea meeles. Ja mis ma veel tahtsin öelda: et kui sa ehk minu surma ootad ja sellepärast kevadet soovid, siis — mis on suurem patt, kas eite petta, et pärijat suada, või oma vana isa surma oodata? Seda tahtsin sulle, poeg, enne veel südame peale panna, kui ma jään kevadet ootama."

Need olid rasked sõnad, Karla tundis, et olid, aga ometi oli tal hea meel, et asi on kevadeni edasi lükatud.

IX.

Kestsid päikesepaistesed talvised päevad ja tuhattähised ööd. Lõunaajal tilkusid juba päikesepoolsed katuseräästad, nii et veest sai kuke juua. Õhtupoole kasvasid tilgete asemele pikad, halkjad ja läbipaistvad purikad, alt peened, pealt jämedad, nagu oleksid nad eriline tõug heledaid porgandeid, mis juurduvad õhus. Aga kui juhtus mõni harilikust soojem ja vaiksem päev, siis langesid need heledad õhukasvud üksteise järele ülalt alla ja purunesid maas heleda kõlinaga.

Nõnda oli nende iga. Aga Vargamäel ei pannud seda keegi tähele, sest nõnda oli sündinud siin juba enne Andrese ja õndsa Krõõda tulekut, sündis kogu nende eluaeg, sünnib tänapäev ja sünnib ka tulevikus, kui on ammu möödunud praegune inimpõlv. Ka Indrek polnud seda varemalt tähele pannud, aga nüüd pani. Ta isegi ei tea, miks talle äkki puutusid silma jääpurikad, need kevadise päikese treitud looduse mängukannid. Nad puutusid silma, kuis nad heast-paremast ühel ilusal päeval ilmusid, paisusid, kasvasid ja siis niisama heast-paremast langedes purunesid. Nad armastasid inimeste eluhoonete lähedust, armastasid nagu inimese endagi lähedust, aga siis kargasid nad äkki ülalt alla ja said otsa, nagu poleks neil inimestest sooja ega külma. Miks nõnda? Milleks see kõik? Kas muidu ei saa?

Ei, Vargamäel päike muidu ei saanud, kui pidi kevadel katuseräästasse jääpurikad treima ja nad pärast ise ülalt alla puruks pilduma. Nõnda oli päikesega Vargamäel. Aga Indrek mõtles, et mis hakkab vaene päikene siis peale, kui ükskord võib-olla Vargamäel enam pole inimest ega tema eluhooneid, kuhu küll ri-

putab ta siis oma jääpurikad, et neid pärast puruks pilduda? Võib-olla päike ei treigi siis enam purikaid? Võib-olla on päike siis vana ja ei armasta enam mängida? Kui kaob inimene, siis kaob ka purikas, mis? Kui kaob inimene, siis kaob ka katuseräästas, kuhu istutada purikaid. Päike, kallis, kui armastad oma purikaid, siis pead ka inimest armastama, sest tema valmistab purikate tarvis katuseräästaid!

Nõnda Indrek kõneles kirgavalt heleda päikesega, kui mõtles jääpurikaist saunaräästas, kõneles endamisi ja vihistas suuskadel mööda sädelevat lumelagendikku, kuhu oli oma jälgi teinud ainult mõni metsloom või -lind. Silmad kippusid kustuma valguse küllusest ja eredusest, kogu keha joobus temast luudeni ja üdini.

Kauged metsasalud koorusid pikkamisi oma ähmasest, peaaegu hallist talverüüst ja tõmbasid enestele ümber kord-korralt aina sinendavamad kevadevärvid, nagu püüaksid nad võistelda taevaga, mille serva nad kandsid. Noores kuusetihnikus oli keskpäeval juba tunda mingit erilist värsket lõhna. Rebane lamas ühel päeval paksu põõsa ääres nii pikk kui ta oli, jalad ette ja taha välja sirutatud, saba luuana lumel, ning ta oli päikesesoojusest nii joobunud, et Indrek sattus talle mõnesammulisse lähedusse, enne kui ta oma uimast virgus ning maast kargas. Jänes ei mallanud enam päeval magada, vaid kekerdas mööda põõsavahesid, nagu hakkaks ta juba teise jänese jälgi ajama, tema lõhna haistma. Rabakana losutas esimesel lumestvabanenud kulututiga mättatipul ja ta laskis inimese juba palju lähemale kui kuu aega tagasi. Ühel päeval Indrek kuulis varese kraaksumist ja pisut hiljem häälitses talvike noore kuuse ladval. Aga siis pöördusid ilmad tuulele ja sajule ja kevadest polnud enam märkigi tunda.

Mäe Sass hakkas palke maha võtma, sest tal oli kavatsus uusi eluhooneid ehitada, mitte küll tuleval suvel, aga võib-olla järgneval või selle järgmisel. Vana Andres hoiatas teda, öeldes, et milleks palgid nii vara valmis teha, lähevad käes enne mädanema, kui jõuab nad seina panna. Aga Sass vastas äiapapale:

„Ma tegin omal ajal surnutegi eluhooned ikka kuivast puust, milleks siis elavatele hakata ehitama toorest."

Ja nõnda ta siis jätkaski kuuskede ja mändide mahalaskmist, kuigi õieti ei teadnud, millal võib nad seina panna. Tema tahtis lasta nad ära pinnata ja siis katuse alla virna laduda, kus vihmavesi ei pääseks nende pragudesse nõrguma. Osa mõeldud katusealusest oligi tal juba valmis, puuduva osa tahtis juurde ehitada. Kuna Indrek tüdines lausa luusimisest, siis läks ta lõpuks ilma kutsumata Sassile ja Oskarile appi puid pulgestama: hakkas seal saeotsa kinni või võttis kirve ja puhastas palke okstest.

„Kas on veel meeles, et hea kirves ei kannata kuiva kuuseoksa?" küsis Indrekult vana Andres, kes ka oli tulnud nooremate nalja pealt vaatama. Sest puude mahalaskmisega sai mõnikord tõepoolest nalja, kuigi see nali võis väga hädaohtlikult ja kurvalt lõppeda. Mõtled ja sead nõnda, et puu peaks langema sinna, aga tema pime-loom langeb hoopis teisele poole või teisiti, kui inimene tahab. Selles ongi kogu nali. Ainult vaata ette, et sa ise alla ei jää.

„Küllap on!" hüüdis Indrek isale vastu. „Aga kui ei kannata tera, siis kannatab silm ometi."

„See muidugi," möönas Andres.

Ja jälle pole muud kuulda kui aga sae sihkat-sahkat, sihkat-sahkat, kirvesilma klips-klops, kilks-kolks, kirvetera nätsked hammustused või hele kõlin ning oksarisu põlemispragin. Põletamist toimetab vana Andres ja teeb seda peaaegu vastumeelselt. Tema arvates ei peaks üldse midagi metsas põletama, nagu tahetaks jumalailma kütta, vaid ka kõige peenema risu ja rägu peaks koju viima ning ahju ajama, kust temast saaks sooja inimene, mitte jumal. Sest jumal ei vaja meie kütet, tema kütab ise oma ahju, kuumutab päikese kerist. Nõnda arvab vana Andres. Aga Sass arvab vastupidiselt, Vargamäe pole metsast nii lage, et peaks kütteks tarvitama peent puru. Oksad küll, seda muidugi, aga risu tulle, sest seda ussipesa ei hakka keegi koju vedama.

Ja nõnda siis põletabki vana Andres, kuid mitte nii väga sellepärast, et ta seda tegema peab, vaid et ta ise midagi teha tahab. Okkaline oksapuru langeb särinal sütele ja kargab natukese aja pärast praksudes põlema. Valge suits tõuseb taeva poole, kust tuuleõhk katsub teda maapinna lähemale suruda, mahalangenud puudessegi hajutada, mis mattuvad ühes saagivate ja raiuvate meestega nagu paksu udulinikusse. Nõnda saavad ka nemad osa magusalt lõhnavast kuuseoksa-suitsust, mis imbub kõikjale — riietesse, juustesse, kogu kehasse, nagu oleksid nad lähedalt sugulased nende karuste hiiglastega, keda nad mees-mehelt jalust rabavad ja pärast okstest puhastavad. Õhtul viivad nad selle lõhna enestega kojugi kaasa, nagu peaksid ka Vargamäe vanade eluhoonete palgid haistma, et värske puu on saabumas, mis astub varsti nende asemele varjama inimest tuulte, sadude, külma ja muu kurja eest.

Vahetevahel vana Andres istub tule äärde kännu otsa ja otsib piibu ning tubakakoti välja. Seda teeb ta viimasel ajal kord-korralt ikka harvemini, sest tubakas pole enam kosutuseks ega rahustuseks, vaid muutub päev-päevalt ikka rohkem nuhtluseks. Tubakas läheb kangeks, tubakas läheb hirmus kangeks, nii et kui mõnegi korra oled piibust tõmmanud, siis kohe luksumine käes.

Kui see juhtus esimest korda, vana Andres pidas tõsiselt aru, et mis hull selle tubaka arusse on läinud, et ta luksuma ajab. Enne ta pole seda tempu teinud. Ja Andres võttis lehttubakat, mille ta ise kasvatanud ja „kunskoppi moorinud", nii et ta oleks hea ja suupärane. Ta võttis neid pikki pruune lehti, mis kasvavad pikkade, punaõieliste varte otsas ja on määratud „havanna" sigarite tegemiseks, nagu ta seda kindlasti teab. Sest selle tubaka esimesed seemned sai ta vanalt parunihärralt, kes andes ütles, et see on see puhthavanna, mida parun isegi suitsetab. Ainult seda vana parun ei teadnud, kuidas seda tubakat „moorida", et tast saaks see päris havanna. Apteeker ja tohter ka ei teadnud, Andres küsis, kui ta käis viimast korda Mari pärast nende juures. Nemad tundsid inimese rohtu, aga tu-

baka rohtu mitte. Vaat' seda kuulsat tubakat Andres panigi nüüd piipu ja katsus suitsetada, et kas ka tema ajab luksuma. Ja tule jumal appi — ka tema ajas! Esiteks ei ajanud, aga pärast hakkas ajama.

Andres mõtles kaua asja üle järele: mõtles maast, kus tubakas kasvanud; mõtles sõnnikust, millega maad väetanud; mõtles tubaka kuivatamisest ja tema „moorimisest"; mõtles seemneist, millest ta tubaka kasvatanud. Aga ainult ühest asjast ei mõelnud ta alguses mitte, nimelt: kõik on hea ja õige, mis tubakasse puutub, ainult Andres ise pole enam õige — Andres hakkab vanaks jääma. Aastad olid temalt palju rõõmusid ja lõbusid võtnud, nüüd läks ka tubakas, mis oli peaaegu viimne. Jäi järele veel paljas elu ja olemine ning lohutuseks teadmine, et tema isaga oli ükskord niisamuti sündinud: ta lahkus siitilmast, kui kõik lõbud ja rõõmud olid ta maha jätnud.

Õhtul ei saanud vana Andres muidu, kui pidi Indrekule ütlema:

„Mõtle ometi, minu silmad peavad seda veel nägema, et Vargamäel raiutakse uute eluhoonete tarvis palke. Kui mina praegusi hooneid ehitasin, siis tegin ma oma teada nad nii hästi ja nii suurte akendega, et minu eaks pidi aitama. Nemad pidid minu matma, mitte mina neid."

„Ega seda veel sellepärast tea, kes kumma matab," arvas Indrek, „või need vanad hooned kohe maha kistakse, niipea kui uued valmis saavad."

„Noh, kui pere asub uue katuse alla, siis mina kolin kohe alt saunast üles vana hoonesse," ütles Andres ja lisas natukese aja pärast: „Sinna tahaks ma surra. Sinnasamasse, kus surid Krõõt ja Mari."

Indrek ei lausunud seepeale midagi. Ka isa vaikis, nagu ootaks ta. Lõpuks jätkas:

„Küll on inimese elu imelik! Teed ja ründad, kogud ja korjad, ja kui ootad surma, siis istud võera ulu all ning sinu oma kodus elavad peaaegu võerad inimesed, kes raiuvad sinu kasvatatud metsa uuteks eluhooneteks. Ei minu vanainimese mõistus aru saa, miks jumal selle küll nõnda on seadnud. Kui sina, Indrek,

oleks võind näha, mis mu süda täna sees ütles, kui nad neid kuuska maha lasid, raginal üksteisest mööda, mürinal teineteise otsa. Mina mäletan, kui need kuused olid alles rehavarre jämedused. Minu silma all on nad suureks kasvand. Mina tegin neile aiagi ümber, et loomad oma terava sõrgadega ja sead oma ninaga ei saaks nende juuri rikkuda või mulla alt välja ajada. Nõnda nad kasvasid tänini minu silma all. Veel hiljuti ütlesin ma neile: kuusekesed, teil on veel aega kasvada, minul aeg minna. Aga neid ei ole enam ja mina olen alles siin. Ma täna hakkasin meelega seal oksi põletama, et saan niigi palju oma kuuskedest. Saan ninaalusegi kord soojaks ja magusa suitsuhaisu riietesse."

„Isa, kas sul hea meel ei ole, et me just sinu kasvatatud puid täna maha võtsime?" küsis Indrek. „Mina arvan, et kui mina oleksin inimestele midagi niisukest muretsenud, nagu see kuusik seal, siis mina oleksin oma eluga väga rahul."

„Mina olen ju ka rahul," vastas Andres, „aga meele teeb nukraks ometi. Ei tahaks viimaseks siiailma jääda. Tükk tüki järele kaob või heidetakse kõrvale kõik see, mis oli minu elu sisu. Minust endast on ammugi paljas vari järele jäänd, varjuks saab päev-päevalt ka mu elu. Aga surm ei tule."

„Isa, kui surm ei tule, siis pole tal veel aeg tulla," lohutas Indrek. „Laseme enne Vargamäe jões vee alla, hakkame siis surma ootama."

„Jah, poeg, selleks tahaks ma küll veel elada," oli Andres nõus.

„No näed, isa, ilmas leidub ikka midagi, milleks maksab elada," kinnitas Indrek.

„Aga elus läheb ikka teisiti, kui sa tahad või mõtled," rääkis Andres vaikselt ja rahulikult, nagu tuletaks ta üsna ükskõikseid asju meelde. „Minu elus on see küll nõnda olnd. Mõtlesin, et Andresest saab kord Vargamäel peremees, aga peremeheks on Sass, see lombak, keda üleaedne sõimab köntjalaks. Sass ei tulnd mul kunagi meelde, et temast peaks saama minu järel-

tulija. Puusärgitegija, kihelkonna kirstumees, see on Vargamäel peremeheks."

„Oled sa siis Sassiga nii õnnetu, isa?" küsis Indrek.

„Ei, poeg, ma poleks kunagi uskund, et temast saab sihuke mees," vastas Andres. „Ja Maret, see on minu kõige parema südamega tütar, sel on õndsa Krõõda süda. Aga ega siis see pole see, mis ma tahtsin."

„On ehk hea, et inimene ei saa kõike, mis ta tahab," arvas Indrek.

„Seda muidugi," oli Andres nõus. „Sinust tahtsin ma kirikuõpetajat saada, või kui mitte seda, siis advokaati ometi, aga nüüd juba hakkan uskuma, et ongi parem, et sinust pole ei ühte ega teist saand. Sest ega kirikuõpetaja poleks ometi tulnd meestele Vargamäe jõest jutlust pidama. Aga näe, sina pidasid ja see aitas, Kassiaru siblis pärast seda nagu kukk kapukates. Kuulus ja kange Kassiaru, see Oru Karla sõber, nõuandja ja eestkostja. Ja kui sa oleks saand advokaadiks, ega sa siis oleks enam minu vanainimese juurde siia suitsusauna tulnd silku sütel küpsetama või kartuleid tulisest tuhast otsima. Ei, siis ma oleks praegu siin sama üksinda nagu minevalgi talvel. Aga nüüd oled mulle seltsiks. Ma olen tähele pand, et vanainimene tahab samuti teiste seltsi nagu lapski, sest inimesest saab vanas eas uuesti laps. Piipugi, raibet, ei kannata teine enam! Piipu ega viina! Oru Pearu ei või, nagu kuulda, enam sugugi viina võtta, läheb kohe lolliks, aga mina ei või piipu tõmmata, hakkan luksuma. Nii me elame, sest hinged on sees. Ja sina, Indrek, tulid minu juurde. Aga sind ma ootasin kõige vähem. Ülepea ei oodand. Nõnda on elus. Ootad, ei tule, ei oota, tuleb. See jõevee allalaskminegi, jõe puhastamine, ega ma sedagi enam oodand ega mõelnd, ja vaata, nüüd see ehk just tulebki. Ja tead, Indrek, mis ma veel ootasin, mina ja Maret ka, meie mõlemad?"

Isa vaikis, et kas Indrek vastab midagi, ja jätkas siis endisest veel vaiksemalt ja rahulikumalt:

„Meie ootasime sinu surma. Maret otsis lehest surmakuulutustki, et ehk pannakse sinna, kui see juhtub. Tema ütles nimelt, et tuleb see vabasurm, nagu

leht kirjutab. Aga mina olen aina mõelnd, et kas inimese surm on vaba või ei ole, ja olen oma aruga otsustand, et ei ole. Tapa ise, lase teist tappa või sure, nagu inimesed ikka surevad, ikka ei ole vaba. Mina arvan, et kui inimene pistab käe iseoma elu külge, siis keegi sunnib teda, keegi ajab, nii et ta peab minema."

„Aga kes siis?" küsis Indrek.

„Inimesed ütlevad, et vanakuri, aga mina olen mõelnd ja otsustand, et kuis siis tema seda võib ja saab, kui on jumal taevas ja Jeesus Kristus siinilmas? Kuis tema võib oma käe pista inimese elu külge, kui inimene on lunastud, pestud Talle veres? Ei, tema ei või seda mitte. Ja ei või ka olla, et vanakuri tuleks jumala käsul, sest milleks hakkab jumal kuradit käskima, kui tal on omal inglid. Nii et see peab ikka jumal ise olema, kes ajab inimest seda tegema. Sest kui inime on niisuke, nagu mõni inime on, et temast enam midagi loota ei ole, head nimelt ei ole, milleks siis niisuke inime veel peaks elama? Ja jumal näeb seda, kui inime on niisuke, ning siis ta ütlebki oma inglile, mine ja vaata, et see asi oleks lõpetud. Sellest ei ole enam midagi head loota. Ja siis ingel tuleb ja seisab selle inimese selja taga, seisab alati, seisab öösel ja päeval, hommikul ja õhtul. See inime küll ei näe teda, aga ta tunneb oma südames, et ingel seisab ja ootab. Noh, ja kui kaua siis surelik inimene jaksab sellele vastu pidada, et ingel alati ootab? Ei kuigi kaua! Nõnda see lõpp siis tulebki, sest et jumal on nõnda otsustand."

„Aga nõnda see ei või ju olla, isa," katsus Indrek vastu vaielda. „Hea küll, kui inimene tapab enda ise. Aga mis siis, kui tapab teine, tapab röövel?"

„Ka siis on see jumala tahtmine: selle inimese päevad on loetud," vastas isa.

„Aga mõnikord üks tapab teise kogemata," seletas Indrek. „Nägin kord linnas, kuidas tütarlaps jäi veoauto alla ja sai silmapilkselt surma. Miks olid tema päevad loetud? Kas temast polnud ka enam midagi head loota?"

„Ega tema päevad polnudki loetud," vastas isa. „Tema surma jumal saatis autojuhi pärast, selle päevad on varssi loetud, ingel on juba teel tema selja taha, et hakata seal seisma, kuni on lõpp käes. Laps oli hea, laps oli süütu ja tema oleks eluajaks heaks jäänd, jumal teadis seda, sellepärast polnud vaja, et ta nii kaua kõnniks siin ajalikus elus. Aga autojuht, sellega oli jumala juures halb asi, sellepärast saadeti talle viimane hoiatus — süüta lapse surm. Tema ise ütleb, et kogemata, inimesed tunnistavad, et kogemata, kohus otsustab, et kogemata, aga ei mitte, vaid jumala ingel seisis autojuhi selja taga ja nõnda sündis see. Jumal tahtis seda."

Ja nagu oleks Indrek selle seletusega rahuldatud, ta ei esitanud enam uusi küsimusi. Sellepärast võis isa rahulikult jätkata:

„Sinugi asi on nõnda, olen mina mõelnd. Sinu naine oli hea, kui sina läksid teda tapma..."

„Isa, ma palun!" hüüdis Indrek ja kargas järilt püsti.

„Ei, ei, poeg, luba, et ma sulle ütlen, kuidas mina seda arvan. Mina ei saa muidu sinuga ühe katuse all elada ja ühest riistast juua, kui pean seda sulle ütlema. Kuula ilusasti mind ära, sest võib-olla seisab jumala ingel ka minu selja taga, kui ma seda sulle ütlen."

Indreku näos kiskusid lihased otse kramplikult kokku. Ta tegi kätega mingeid saamatult kobavaid liigutusi, pööras ja väänas pisut oma kehagi, nagu tahaks ta ära minna, aga jäi ometi paigale ja istus uuesti järile. See sündinud, isa hakkas uuesti rääkima.

„Jah, mina olen kõige selle aja mõelnd ja arutand ja ei ole muud otsust leind, kui et sinu naine oli hea. Sest oleks ta olnd halb, siis oleks jumal oma ingli läkitand tema selja taha. Aga ta ei läkitand. Jumala ingel tuli sinu selja taha ja nõnda sündis see. Muidugi, kohus tegi õieti, kui ta sind ei nuhelnd ega karistand, sest mis võib ajalik inimene jumala tahtmise vastu. Aga ma olen oma südames aru pidand, et mis asi see küll võiks olla, et jumal sind nõnda taga kiu-

sab? On see sinu kurjuse või headuse pärast? Sest ühte kiusab jumal headusest, teist kurjusest. Kui oled liiga hea, siis jumal saab kadedaks, et inimene tahab temast parem olla, ja nõnda siis tulebki kõik. Tuleb kurjus, et ole hea, eks katsu veel hea olla. Siiski võib-olla kurjus tuleb selleks, et inimene oleks veel palju parem kui ta on, sest kui inimene on kurja teind, siis katsub ikka seda heaga tasuda. Vahel mõtlen ma, et jumala ingel ei seisagi sinu selja taga sinu enda, vaid minu pärast, seisab kadund sauna Jussi pärast, seisab sinu ema Mari pärast, seisab terve Vargamäe elu pärast, nagu ta on olnd. Sellepärast sa ehk selle jutlusegi ülal toas pidasid, et nad hakkaks Vargamäe jõge puhastama. Jumal on valind sind oma tööriistaks sinu vanemate patu pärast, sest neile annab ta andeks, aga sinule, nende lapsele, mitte."

„Isa," pöördus Indrek nüüd vana Andrese poole, kui see ikka enam ja enam langes jumala tahtmise imelikesse keerdkäikudesse, „ükskord rääkisid sa hoopis teisiti. Mäletad, kui tulid, Antsu surnukeha reel, ja kui me siis pärast kahekesi seisime tallis hobuste juures, sul oli veel pihtkasukas seljas. Minul on see nii selgesti meeles, nagu oleks see alles eile olnud."

„Jah, Indrek, see oleks nagu alles eile olnd, kui sa seda nõnda ütled," kordas isa. „Aga sest ajast saadik olen ma oma jumala ja Õnnistegijaga juba ammugi leppind. Siis ma arvasin, et jumal teeb mulle ülekohut, et ta teeb mulle verist ülekohut ja et tema poeg pole kunagi ilma ega inimesi lunastand. Sest siis ma mõtlesin ainult iseennast, mõtlesin oma õigust. Aga kui tuli sõda ja kui ma lugesin, mis sündis ka teiste inimeste õigusega, siis ma küsisin: mis see siis nüüd on? mis lugu on ülepea inimese õigusega? mis lugu on jumala endagi õigusega inimese juures maa peal, kui kõik kutsuvad teda vastastikku appi tapma? Ons jumalast saanud mõrtsukas? Peab jumal minema iseenda vastu sõtta? Peab ta iseenda tapma? Sest vaata, poeg, kui jumal läheks meie poolt ja läheks ka sakste poolt — ja jumal võib seda, sest ta on igal pool — kui ta nõnda läheks, siis saaks ta ju iseendaga silm silma

vastu kokku. Eks ole nõnda? Kas sa ei ütleks mulle, mis sünnib jumalaga, kui ta saab nõnda iseendaga silm silma vastu kokku? Mis sünniks inimesegagi, kui temaga nõnda äkki sünniks? Kui mina nõnda siin aseme äärel istuks ja näeks, et mina istun iseenda kõrval, siis mina teaks, et minu surmatund on ligi. Mina teaks, et minu kõrval istub see, kes peab elama sealpool hauda edasi, kui mind enam ei ole. Aga kas jumal on ka surelik, et ta läheks hauda ja elaks pärast edasi? Ei, poeg, jumal on vaim, teda ei saa hauda panna. Aga kuis ta siis läheb iseendaga sõtta, kui teda ei saa hauda panna? Mis õigus see on, et inime seda nõuab ja palub? Vaata, Indrek, seda õigust polegi, inimene ainult usub, et on kusagil niisuke õigus. Inimene usub, et tema ajab jumala ta enda vastu ja et jumalast saab jumala mõrtsukas, nagu inimene on inimese mõrtsukas. Inimene teeb seda sellepärast, et tal oleks hea näpuga jumalale näidata ja öelda: näe, jumalgi tappis jumala, miks siis inimene ei või inimest tappa. Selleks mõtleski inime niisukese õiguse välja, et kutsuda jumalat jumala enda vastu. Kui mina tol korral Antsuga koju tulin ja sinule hobuste kuuldes jumalast ja tema pojast nõnda rääkisin, öeldes, et mingu nad ära Vargamäelt, Vargamäe eluhoonetest, mingu ise ja võtku ka pühavaim kaasa, nii et Vargamägi oleks oma kivide, soode ja rabadega, oma kraavide, ojade ja jõega jumala hingeaurust täiesti puhas, jah, kui ma nõnda sinu ja hobuste kuuldes kõnelesin, oli mul kindel usk oma õigusesse. Sest jumal ise oli selle usu mulle and, arvasin ma. Jumal ise oli mulle õiguse-usu and oma pühakirjaga. Selle kirjaga läksingi ma siis jumala enda vastu sõtta. Ma ütlesin: kui oled jumal, miks ei pea sa siis oma sõna?"

„Kas siis jumalal pole tarvis oma sõna pidada?" küsis Indrek vahele.

„Küll ikka," vastas Andres. „Aga kas inimesel on õigus seda temalt nõuda? Kas minul oli õigus? Ja kas ma olin jumalasõna õieti mõistnud? Kas see oligi jumalasõna, mis ma katsusin mõista? Vaata, poeg, sin-

namaale jõudsin ma suure sõja ajal, kui nägin ja kuulsin, mis ilmas sündis. Pühakiri polegi ehk jumalasõna, vaid tühine inimese tarkus, seesama tarkus, mis tahtis ajada jumala tema enda vastu. Inimene kirjutas suure kirja ja ütles siis: see on jumalasõna, ning kui jumal neid inimesesõnu ei pidand, siis neeti ja vannuti ta ära, sest ta põlnd täitnud inimese õigust. Mina olin tol korral üks neist, kes nõudis jumalalt, et ta täidaks inimese õigust. Aga mis siis, kui see õigus oli vaen jumala vastu? Eks ma siis nõudnud, et jumal läheks iseenda vastu? Ja seda nõudsid siis paljud, väga paljud. Nõnda tuli sõda, sest kõik lootsid, et jumal on nendega. Aga kui ma nägin, kuidas sõdides sai kõik tühjaks — vanemad ja ülemad, kuningad ja keisrid, vene keisergi, kellele olin kirikus altari ees truudust vandund — jah, seda nähes ütlesin ma: kõik on tühi, selge tühi, tühi vaimunärimine. Inime on uhke oma tõega, inime on iseennast täis oma õigusega, aga jumala ees ei maksa see midagi. Kus on teie kiidetud pühakiri ja kus on teie õigused, mis te jumalalt saand? Neid ei ole. Neid pole kunagi olnd. Te olete ainult oma inimlikus nõtruses uskund, et nad on olemas, ja olete jumalalt nõudnud, et tema teeks teile teie nõtra usku mööda. Aga jumal ei tee, sest siis peaks ta minema iseenda vastu. Jumal tahab rahus elada ja tahab, et ka inimene elaks rahus. Aga inimene ihkab võitlust, oma pühakirjagi on ta mõelnd ainult võitluseks. Noh, siis võidelgu pealegi, mis on jumalal sellega tegemist. Tema laseb oma päikese paista heade ja kurjade peale. Minagi tahtsin võitlust ja tulin selleks Vargamäele. Ma tahtsin linna ehitada, nagu ma oma kanguses suurustavalt ütlesin, aga ei ehitand, kutsusin siia ainult puusärgitegija peremeheks. Seda tegin ma. Sest jumal õnnistas Vargamäe kive, mättaid, pajupõõsaid ja kadakaid samuti nagu mindki, aga ometi võitlesid need minu vastu. Isegi Pearut õnnistas ta samuti kui mind, õnnistas isegi rohkem kui mind, ja ometi oli tema mu vihasem vaenlane. Nõnda teeb jumal ja inimese õigus ei maksa tema ees midagi, õigus ja tahtmine. Mina kaevasin kraavi, et maad kuivatada,

aga Pearu tammitas vett, et sedasama maad üle ujutada, ning jumal õnnistas me mõlemi kätetööd. Mina tegin aeda, et loomad põllule ei pääseks, aga Pearu tegi väravaid lahti, et tee oleks vaba, ning jumal oli ka temaga. Mina ajasin põllupeenraid sirgeks, Pearu minu poole kõveraks ja meie mõlemi selja taga oleks nagu jumala ingel seisnud. Mina rääkisin tõtt, tema valetas, aga mind ei kuulatud ega ustud rohkem kui teda. Jumal on mulle and pika ea siin maa peal, aga ka Pearul on alles hing sees, nagu oleks just tema see, kes peab nägema, kui kaua õige jumal mind laseb elada. Nõnda on jumala ja nõnda inimese õigusega. Jumalale meeldib Vargamäe pajupõõsas samuti kui inimenegi, kes juurib seda pajupõõsast. Ja nõnda see siis sünnibki: põõsas võrsub ja kasvab ning inimene juurib — päevast päeva, aastast aastasse."

„Isa, sa ei usu jumalat," ütles Indrek üsna vaikselt.

„Ei, poeg, mina usun," kinnitas isa, „ja mina olen ta ammugi Vargamäe maile tagasi kutsund. Aga ma ei kutsu teda enam sõdima oma õiguse eest, sest minu õigus on inimese õigus ja see on jumala ees tühine asi. Inimese uskki on jumala ees tühine asi. Sest jumal teab ja näeb, et inimene usub oma labidat, millega ta maad kaevab, ja oma kirvest, millega puud raiub, ikka rohkem kui teda, jumalat. Oma loomagi usub inimene rohkem kui jumalat. Ja kui tõtt öelda, siis oma vihameestki usub ta rohkem, teistest inimestest rääkimata. Pearu oli küll üks riivatu inimeseloom, aga ometi uskusin ma päris kindlasti, et minu elu kallale ta salajas ei kipu ja katust pea peal põlema ei pista, aga jumalas pole ma sellegi poolest üsna kindel olnd. Kust mina tean, millal ta kas või oma pikse mulle kaela saadab. Ükskord süütas ta isegi südatalvel kiriku põlema, mis siis veel minust viletsast."

„Isa, ei mina mõista, milleks sul jumal, kui sa teda niigi palju ei usalda kui Oru Pearut," ütles Indrek.

„Poeg, sinus räägib uskmata meel," vastas vana Andres. „Sa kaevad kraavi, sul on kaks labidat, aga kas sa arvad, et üks labidas küsib teiselt, usub ja usal-

dab ta sind, oma peremeest, või mitte? Ja ütleme, et üks labidas tõesti teiselt nõnda küsiks, kas see puudub siis sinusse, labida peremehesse? Ei ju puudu. Sina ei taha teadagi, mis labidas sinust arvab. Aga miks siis jumal peaks teada tahtma, mis inimene temast arvab, kas ta usaldab ja usub teda või mitte? Ons inimene jumala ees rohkem kui kraavi labidas? Ja milleks on labidal usk inimesesse? Inime tarvitab ju teda, mitte tema inimest. Nõnda ka jumal: tema peab inimest usaldama ja uskuma, mitte inime teda, sest inime on siinilmas tema tööriist. Ja jumal usaldab! Jumal usub inimest! Ning kui ta enam sugugi ei usu ega usalda, siis saadab ta oma ingli, et see seisaks ta selja taga, kuni kõik saab sündinud siin ajalikus elus. Jumal usub ja usaldab kõiki inimesi. Ka Pearut on ta usaldand ja on temasse uskund, usub tänase päevani, sest muidu oleks ta ammugi oma ingli läkitand tema selja taha. Miks ta Pearut usub ja usaldab, mina sellest küll oma inimesemõistusega jagu ei saa, aga ma näen, et ta usaldab. Võib-olla on jumal Vargamäel samuti seadnud, nagu sina kraavil: sul on kaks labidat, mättalabidas ja turbalabidas. Kui nüüd inime on jumala kraavilabidas, siis ehk on nõnda, et Pearu on jumalal tema kraavitöö juures mättalabidaks, mina aga turbalabidaks. Aga võib-olla et ka vastupidi — mina mättalabidas ja Pearu turbalabidas —, sest kes võib teada jumala majapidamist."

„Kui see oleks nõnda," rääkis Indrek, keda asi hakkas juba pisut huvitama, „kui te Pearuga oleksite tõesti jumala kraavilabidad, miks te siis kogu oma eluaja olete nõnda vastastikku vängelnud? Miks te ei elanud rahus, nagu minu labidad kraavil?"

„Vaata, poeg, üks on inimese tööriist, teine jumala tööriist, see on kõik," vastas isa. „Nagu jumal kõrgem inimesest, nõnda ka tema tööriist kõrgem inimese tööriistast. Ja selles oma kõrguses teiste tööriistade seas läheb inimene kõrgiks. Ta läheb uhkeks oma tõe ja õiguse peale ja sellest tulebki siis vänklemine. Inimene vänkleb ja unustab, et ta on ikkagi ainult tööriist siin ajalikus ilmas, ning ta hakkab oma õigusega

tülitama jumalat — oma tööriista-õigusega. Nõnda on kõrgi inimesega. Ja ma ei saa veel tänapäevani muidu, kui pean aina oma tõe ja õiguse peale mõtlema, kui tuleb Pearu meelde, nii nõrk ja kõlbmatu olen ma jumala tööriistade seas. Mõtlen oma pikki aastaid ja kõike, mis ma teind ning näind, ja usun, et kui ma algaks oma elu Vargamäel uuesti, siis hakkaks just vanast otsast peale — hakkaks oma inimese õigusest peale. Niisuke jumala tööriist olen mina.“

X.

Nõnda olid isa ja Indrek maailma ja inimeste, taeva ja jumala asju arutanud ja seda mitte ainult täna, kus nad tulid kuuskede mahavõtmiselt ja risu põletamiselt, magus suitsulõhn rõivais. Nad tegid seda sagedasti, õigem — isa tegi seda sagedasti pikil sügise- ja talveõhtuil, mida veetsid üheskoos soojas toas, laual väike klaasiga lamp, mille valgus tungis läbi neljaruudulise katmata akna heleda joana välja pimedusse.

Õieti polnud seda valgust kellelegi seal vaja, sest siit ei läinud mööda mingit teed ega jalgrada, ainult Indrek ja vana Andres tegid siin oma jälgi, vahel harva ka mõni jänes, vares, harakas või ka põldpüü, kui lumi tõusis igal pool, ka lagedail väljadel hirmus kõrgeks. Valgus paistis muidu niisama läbi akna, nagu sünnib nii paljugi asju maailmas — sünnib heast-paremast, ilma et ükski küsiks või kostaks miks, milleks või kuidas?

Vana Andres oli üksinda saunas elades peaaegu otsusele jõudnud, et inimesegagi on lugu siinilmas samuti nagu selle valgusega, mis paistab sauna aknast pimedusse: täna paistab, homme ei paista, ülehomme võib-olla paistab uuesti, aga siis on see juba uus valgus, uus inimene. Inimene on jumala lamp, mis peab valgustama tema elupimedust, sellepärast on inimene igavene — jumala pärast, et ei kaoks tema eluvalgus ega saabuks pilkane pimedus. Nõnda kõnnib inimene siinilmas ja kõnnib ka sealilmas.

Indrek kuulas isa inimelu teisendeid, kuulas nagu vaikset muusikat, mis helises kõrvus isegi siis, kui isa norskas asemel juba magada, helises järgmisel päevalgi sirgeid kuuski laasides, lõhnavat heina kuhjast või

küünist koormasse tõstes, puid lõhkudes, jõel mõrdu vaadates või suuskadel vihistades.

Nõnda saabus kevade, saabus mõtlemata, tahtmata, ootamata, sest kõik olid sellega harjunud, et ta nõnda saabub. Ainult elavamaks ja rõõmsamaks muutus kõik. Kõigil langes nagu midagi rasket õlgadelt, rinnalt, südamelt, hingelt.

Ühel õhtul Indrek kuulis sauna ees seistes, et ülal peres pumbati vett ja lauldi, ja tal tuli äkki imeselgelt silmade ette endine kaevuhark, kriiksuv vinn ja kook, mille otsas rippus ämber. Kui vana see ämber oli või kes ta koogu otsa pannud, seda ta ei teadnud. Aga tema uurded olid pehastunud ja tema ülemine serv kulunud, hallikas ja karvaselt pehme, nii et kui sealt juua, siis oli pisut kõditav tundmus, nagu sööks hobune oma paksude mokkadega su peost leivaraasukesi või nagu annaksid hobusele suud. Jah, kui kaevul oli alles see imelik ämber, siis laulsid Mäel Liisi ja Maret, kuna Indrek istus haopinu varjus päikesepaistel ja kuulas. Tõsi jutt! Indrekule näis äkki siin sauna ees seistes, et Vargamäel polnudki tol ajal muud kui päikesepaiste haopinu taga ja Liisi ning Mareti laul.

Nüüd laulab Elli, laulab üksinda, sest suviline pole veel sisse tulnud, või kui tulebki, siis võib-olla ei laula ta. Ei laula ei suviline-sulane ega suviline-tüdruk, sest neil on võib-olla hoopis teised huvid. Ellilgi on teised huvid, kui olid Liisil ja Maretil tol ajal, aga laulda armastab ta siiski, sest see on talle emast külge jäänud. On külge jäänud mõned endised lauludki, nagu tahaks Elli nendega tõendada, et Vargamäe on alles endine, sest pole midagi, et kaevul puudub hobusemokaservaline ämber.

Aga veel enne, kui kevade läks lauluks Mäe Elli suus ja südames, hakkasid häälitsema linnud. Vares ei vaakunud mitte ainult hommikuti, vaid laskis oma häält kuulda kogu päeva, kui aga leidus mahti. Aga temal oli juba kibe kevadine toiming käes: ta kas otsis suure rutuga pesale paika või ta lendas juba, pesa aluspuud nokas.

Harakas kädistas ja pildus saba, nagu oleks ta tuulelipp kuuseladvas või aiateibas. Aga kui sootuks vaikselt läheneda mööda musta maad tihedale kuusetihnikule, siis võis tähele panna, nagu sosistaks keegi teisele valjusti midagi kõrva või nagu kordaks keegi teisele: hästi-hästi, hästi-hästi! Indrek teadis, kes nõnda hästitab paksus kuusetihnikus. Aga kuigi ta poleks teadnud, siis oleks ta seda varsti teada saanud, sest niipea kui jalg puutus sõredat ja krabisevat kevadist lund metsa ääres, tõusis kädisev harakapaar puude latvadesse, nagu tahaksid nad inimesele hüüda: ei meie tea midagi, ei meie tee midagi, ei meil ole midagi. Aga ometi oli ka harakas juba pesa kallal ametis, seda enam, et tema tahtis ehitada paremini kui vares. Tema tahtis ehitada pesale katusegi, et oleks enesel hea ja soe haududa ja poegadel kasvada.

Pasknäär oli vaikseks ja saladuslikuks muutunud, nii et teda polnud kuulda ega näha, nagu oleks ta kevadeks Vargamäe mailt lahkunud. Lepalind vinditas päevad otsa mööda põllualuseid puid, salusid ja metsi ja lõoke lõõritas enda aina kõrgemale ja kõrgemale, nagu ei tahakski ta enam maa peale tagasi tulla, sest et siin lõhkeb süda suure rõõmu pärast, hoia muudkui kahe tiivaga teda kõvasti kinni.

Kuldnokad juurdlesid vanade ja uute kastide kallal, et kas kõlbavad või peab minema paremaid otsima. Kaks kasti olid varblased oma eluasemeks sisse seadnud, neil algasid nüüd palavad päevad. Ei aidanud midagi, et nad kutsusid kokku terve oma suguseltsi tõendama, kuidas nemad juba ammust ajast siin elutsenud, — kuldnokad küütisid nad kastidest välja ja pildusid nende pesad tagantjärele, et ei jääks neist haisugi siia. Sest kuldnokkade meelest oli otse hirmus asi see varblaste kõrgem tsivilisatsioon, mis oli inimese eeskujul omaks võtnud udusulepadjad. Kuldnokk ei tohtinud oma poegi nendega hellitada, sest pikkade reisude tarvis pidid nad maast-madalast lihtsusega harjuma. Laul, vile ja lihtsus, need olid kuldnoka kolm voorust.

Partide prääksumine kostis päevad läbi, sest suure

vee tõttu olid nad mööda kraave ja sooni kaugele sohu ja põllu äärde tulnud, nagu otsiksid nad oma silmadele puhkust sellest kiirgusest, sädelusest ja helkide pimestavast mängust, mis täitis nüüd kogu lagendikku kahe padriku vahel, kus lookles jõesäng.

Indrek tõusis mitu korda Vargamäe kõrgemale tipule ainult selleks, et vaadata päikesekiirte mängu jõeluhtade lagendikul. Aga lõpuks võttis ta püssi, tõmbas jalga oma pikad kummsaapad ja läks vete-, valguse- ja värvide-mängu lähedalt vaatama. Ta sumas mööda jõeäärt sügavas vees, kus noolisid noored havid, kes olid siia tulnud päikesesoojuses suplema. Ta seisis kuskil põõsa või mõne paksu kuuse varjus ja vaatas, kuis tulid lõuna poolt kured ja metshaned. Tundide kaupa võis ta istuda kuskil jõelähedas küünis, et piiluda läbi seinapragude, kas juhtub tema lähedusse midagi, mis kõlbaks lasta. Elus pole tal vedanud, pole õnne olnud, ehk on siis jahilgi.

Aga kui see õnn tõesti juhtus, siis jättis ta tema kasutamata. Tõstis vahel püssigi palge, sihtis, aga ei lasknud siiski, öeldes: las ta elab. Oma istumist ja piilumist ei jätnud ta ometi mitte, nagu ootaks ta uut ja suuremat õnne. Ise mõtles: milleks ma istun, kui ma ei lase? Milleks kiusata õnne, kui sa teda ei katsu tabada? Et mitte tappa? mitte verd valada? Jah, kord oli ta õnne pärast tahtnud tappa, aga ta oli tapnud ainult oma õnne. Nõnda oli tema õnnega lugu. Sellepärast ta ehk ei lasknudki enam, kuigi jahiõnn tuli otse nina alla, püssi suu ette.

Millalgi jõe äärest tulles ta käis oma kraavi vaatamas, aga sool oli alles põhi all ja mätaste vahel paiguti lund. Kuid mättatippudel kasvasid juba mustpead. Ta tõmbas neist mõned üles: nende valge, tupest tulev vars oli õrn ja karge, nagu oleks ta valmistatud jäätisest. „Need ajavad oma pea läbi lumegi välja,“ ütles isa kodus, kui Indrek neid talle näitas.

Ei võtnud enam kuigi palju aega, kui päikesepaisteline noor lepik südapäeval täitus imelise vaikse prigina ja praginaga, nagu sibliksid tuhanded sajajalgsed putukad mööda kuivi lehti, mis lamavad mi-

nevasest sügisest saadik lepajuurtel. Aga ei see nõnda häälitsenud putukakari kuivanud lehis, vaid nõnda laulis värske mahl, mis tungis lepapungadesse. Indrek tundis seda mahlalaulu lapsest saadik, ta oli pannud millalgi vend Andrestki seda kuulatama, kuid sellele meeldis isegi varese kraaksumine rohkem kui leppade mahlalaul, lepalinnu laulust rääkimata.

Ühel päeval Mäe Elli jooksis suure ajuga alla sauna juurde ja hüüdis:

„Vanaisa, õunapuudel lõid esimesed õied lahti! Kas tuled nüüd vaatama? Sa ise käskisid sõna tuua."

„Eks pea siis tulema, mis muud," vastas Andres. „Õunapuud õitsevad ainult kord aastas ja tuleval kevadel suu ehk juba mulda täis."

„Kas mina ka võin tulla?" küsis Indrek naljatades.

„Teid see ei huvita, onu," vastas Elli.

„Miks see siis meid ei huvita?" küsis Indrek, rõhutades eriliselt sõna meid, sest ta tahtis tütarlapsele tema lubadust meelde tuletada — Indrekule sina, mitte teie öelda. Elli mõistis Indreku viibet, läks näost punaseks, hakkas naerma ja ütles siis:

„Noh, hea küll, onu: sind see ei huvita. Kas olete nüüd rahul?"

„Meie ei ole rahul," vastas Indrek, ja nüüd hakkasid nad mõlemad naerma.

„Onu, ma ei saa kohe teile sina öeldud, kui teil on need pikad kummist saapad jalas," seletas Elli nüüd. „Need saapad teevad su võeraks."

„Siis teeme nõnda, et kui mul on need saapad jalas, olen teie, kui ei ole, siis sina," rääkis Indrek. „Oled nõus?"

„Olen nõus," naeris Elli.

„Tubli!" hüüdis Indrek. „Aga kui ma need saapad jalast ära võtan, kas ma siis võin tulla õunapuuõisi vaatama?"

„Onu, sa teed minuga rumalat nalja, nagu oleks ma tõesti pisi tita," ütles Elli nüüd ja tema hallidesse silmadesse, mis ta vanaisalt pärinud, ilmus pisut nagu valus ja pelglik helk.

„Eks sa ju minu ja vanaisa kõrval oledki alles tita," ütles Indrek.

„Ei taha olla!" hüüdis Elli.

„Nii see on," vastas Indrek, „sina ei taha noor olla, meie isaga ei taha vanad olla."

„Ei, lapsed," rääkis vana Andres nende jutu vahele, „mina olen oma aastatega üsna rahul. Mul on praegu palju kergem elada kui noores eas. Siis tahtsin sadat asja, aga nüüd ei taha enam midagi, sest milleks tahta, kui surm tuleb niikuinii varssi."

„Aga õunapuuõied, vanaisa?" hüüdis Elli.

„Jah, õunapuuõied, need ongi, mis ma veel näha tahan," oli vana Andres nõus. „Õunapuuõied ja noored puud, neid tahan ma veel näha. Nemad jäävad siiailma kasvama, kui mina ära lähen."

„Aga noored inimesed jäävad ju ka, vanaisa," tuletas Elli meelde.

„Need muidugi ka, need ka," kinnitas Andres, „aga noore inimesega on teine lugu kui noore puuga. Noor puu armastab vanainimest, aga noor inimene ei armasta, seda olen mina oma elus tähele pand. Noor inimene armastab joosta ja hüpata, aga noor puu seisab paigal, nii et noor puu on natuke nagu vanainime, ainult et noor puu veel kasvab, aga vana inime ei kasva, või kui kasvab, siis maa poole, mullale lähemale. Vana inime on noortele tüliks, mis tast armastada. Nagu mina teilegi paergu, ma ei jaksa nii ruttu mäest üleski minna kui teie, peate mind ootama. Aga te minge kahekesi ees, küll mina tulen üksinda järele, üksinda ongi rahulikum."

„Ei, isa," vastas Indrek, „lähme juba kõik üheskoos, kolme armastab jumal."

Nõnda nad siis läksidki tasakesi, astudes jalg jala ette. Andres hakkas jällegi oma juttu noorest puust ja noorest inimesest ja tal oli peaaegu ükskõik, kas teised teda kuulasid või mitte. Elli kitkus samal ajal põllult esimesi rohulajusid ja näitas neid Indrekule, nagu oleksid need mingisugused haruldased asjad. Tema paksud valkjaskollakad juuksed olid kahte patsi tehtud, mis ulatusid niueteni. Igakord, kui ta kum-

mardus maast midagi võtma, langes üks või teine pats üle õla ette ja puutus otsaga hiljuti lume alt vabanenud maad. See aga ei meeldinud Ellile, sest ta pildus patse kordamööda üle õla tagasi, nagu oleks ta neile kuri, aga ometi tundus see kurjus enam edevusena kui tõsise meelepahana.

Õunapuuaeda jõudnud, teised jäid ootama ja vaatama, kuidas vanaisa tõstab silmad puhkenud õite poole, kuid see oli need juba nähtavasti unustanud. Õite imetlemise asemel ta hakkas aias kohe midagi toimetama, leidis kuskilt murdunud oksa, katsus tugesid, mida õunapuud vajasid siis, kui nad ägasid raske viljakoorma all, vaatas, kas maapind tüvede ümber kohevil ja rammutatud, võttis kuskilt kivi ja viskas selle eemale aia äärde, korjas maast paar vitsaraagu ja vaatas, kuhu need panna.

„Seal see vanainimese asi on," lausus Indrek tasakesi endale, „tuleb õisi vaatama, aga hakkab selle asemel aeda koristama."

„Nõnda teeb ta alati," seletas Maret. „Mineval kevadel oli just niisama: paneb minule ja Ellile südame peale, et niipea kui esimesed õied ilmuvad, kohe temale sauna sõna viia. Noh, Elli ka viis ja isa tuli kohe alt üles, aga justament nagu tänavugi — ei tõstnud kordagi silmi õite poole. Mina siis ütlesin talle — aga mineval kevadel oli ta alles hulga kõbusam kui praegu — ütlesin, et, isa, sa ei vaatagi õisi, nagu poleks neid olemaski. Aga tema vastas üsna rahulikult: õied olla alles väga kõrgel, tema ei taha oma vana kaela nende pärast hakata tagasi ajama. Et küll nad tulevad madalamale, tulevad hoopis madalale, tulevad maha, siis tema näeb ja vaatab. Küllap ta tänavugi jääb seda aega ootama."

Aga ei, tänavu vana Andres toimis teisiti. Kui oli natukene aega õunapuude all kõndinud, jäi ta seisma, katsus oma aastakümnetevanuse vimma seljas sirgu ajada ning vahtis üles õunapuude latva.

„Indrek," hüüdis ta natukese vaatlemise järele, ja kui see ligi astus, näitas ülespoole ja rääkis: „Näed sa seda õiekobarat seal, ühest servast vist natuke roosa

teine, kui mu silmaseletus mind ei peta, ma tahaks selle omale saada. Seal kasvavad küll ilusad punased õunad, aga võib-olla mina neid enam ei näe ega söö, las siis saan need õiedki."

Nõnda rääkis ta, kuna Indrek katsus ronida õunapuuharude vahele, et käsi ulatuks murdma soovitud õiekobarat.

„Onu, las mina!" hüüdis Elli ja jooksis õunapuu juurde. Ning enne kui Indrek sai ronimisega õieti hakkamagi, oli tüdruk juba õunapuu otsas ja murdis vanaisa näidatud õiekobara.

„Isa, mis sa sellega teed?" küsis Maret, kes ka ligi astus.

„Ei midagi," vastas Andres. „Ma võtan ta muidu niisama sauna juurde kaasa."

Aga kui Andres hakkas natukese aja pärast mäelt alla minema, pahemas käes õunapuuoks õiekobaraga, paremas kõver kadakane kepp, mille ta ise aastate eest valmistanud, jooksis Elli talle toaotsa järele ja ütles:

„Vanaisa, kas ma saadan pärast onuga väikese purgi alla, kuhu õied võib vette panna?"

„Ei, laps," vastas Andres. „Purk võib sauna juures katki minna."

„Aga õied närtsivad ju nõnda hirmus ruttu ära!" hüüdis Elli nagu kahetsedes.

Sellepeale vana Andrese üleni kortsunud ja kokku kiskunud nägu tõmbus nagu naerule ja alles siis lausus ta:

„Laps, õunapuu otsas oleks nad kauem värsked seisnud kui veepurgis." Ütles ja hakkas edasi minema, pahemas õunapuuõied ja paremas kõver kadakane kepp.

Tütarlaps vaatas talle natukene aega nagu arusaamatuses või haletsedes järele, pöördus aga siis äkki ümber ja läks joostes tagasi, nagu oleks tal suur rõõm, et pole vaja klaaspurki sauna juurde saata, kus ta võib katki minna. Aga tõepoolest Elli ei joosnud klaaspurgi pärast, üldse mitte millegi pärast, vaid et ta muidu ei saanud, kui pidi jooksma. Tema jooksis samuti, nagu jooksid valged pilved helesinises taevas.

Tuult ei tunnegi, nii et pilved võiksid pisutki peatuda, aga ei, nemad aina jooksevad, aina lendavad, nagu oleks jumal teab mis tähtsat kuskil ilmaotsas lahti.

Indrek ja Maret jäid silmapilguks kahekesi ja õde ütles vennale:

„Isa hakkab vist surema, miks ta muidu oma õunapuuõitega nõnda."

„Ei sellest tea midagi," vastas Indrek.

„Aga niisukest asja näen ma esimest korda," rääkis Maret. „See peab ometi midagi tähendama. Kirikukülas elas kord vanamees, kes ei rääkinud mitu aastat sõnagi. Ühel ilusal kevadisel päeval oli ta äkki öelnud mõned sõnad ja näidand ise käega akna poole. Kõik said rõõmsaks, et, näe, kevade toob inimesele tervise tagasi. Aga kolmandal päeval peale seda suri ta. Meie saime seda sellepärast teada, et Sassi käest telliti puusärk. Samuti ka meie isa: tema pole kunagi õisi ega lilli tuppa tahtnud, nelipühis ainult kaski. Tema on ikka öelnud, et Vargamäel las lilled ja õied kasvavad aias, põllul ja heinamaal, mitte toas. Ja nüüd korraga läheb tema ise, ühes käes kepp, teises õied, nagu ei olekski ta enam Vargamäe elanik."

Sel silmapilgul Elli jõudis tagasi ja ütles:

„Ei vanaisal ole õitest enam kuigi palju arusaamist."

„Miks nii?" küsis Indrek.

„Ta ei tahtnud purki, kuhu õied vette panna," kostis Elli. „Milleks ta üldse nad kaasa viib, kui ta neid ei armasta."

„Las ta nüüd viib, need ju ta oma istutatud õunapuu otsast," ütles ema.

„Ega sa siis ometi nende õunapuuõite pärast vanaisale toaotsa järele joosnud," ütles Indrek omalt poolt.

„Kust sina seda tead, onu?" hüüdis tüdruk üllatatult vastu. „Ma hakkan sind kartma, sest sa loed mõtteid. Ma olen varemalt ka tähele pand, et sa loed mu mõtteid." Ja ema poole pöördudes Elli rääkis edasi: „Kui me esteks kolmekesi alt üles tulime, ütles vanaisa, et noored ei armasta vanu. Ta ütles nimelt, et noored puud armastavad vanainimest rohkem kui noo-

red inimesed. Ja tead, ema, kui nüüd vanaisa hakkas siit alla tagasi minema, siis tahtsin mina talle näidata, et ma teda armastan, ja sellepärast ma jooksingi talle toaotsa järele ja küsisin, et kas ta ei taha veepurki, kuhu võib oma õied sisse panna. Aga kust teab seda onu?"

„Onu vist armastab sind, laps, mis see muud ikka on," vastas Maret. „Kui meie Sassiga noored olime, siis me ikka lugesime teineteise mõtteid. Mõnikord on veel nüüdki nõnda, et üks mõtleb ja teine ütleb. See on armastus."

„Ja sina ei armasta vanaisa, sest sa ei oska tema mõtteid lugeda," seletas Indrek.

„Mina armastan," kinnitas Elli.

„Siis sa ei armasta õieti," ütles Indrek.

„Aga mis ma siis oleks pidand tegema, et teda õieti armastada?" küsis Elli.

„Ma ei tea seda," vastas Indrek, „sest ma pole veel nii vana kui mu isa. Aga kui ma kunagi nii vanaks peaksin saama, siis ma ütlen sulle."

Nüüd hakkas Maret naerma ja temaga naeris kaasa ka Elli, nagu oleks Indrek öelnud midagi naljakat. Aga see jäi endiselt tõsiseks ja siis ütles Maret oma naeru seletuseks:

„Elli on siis juba ise vana inimene."

„Jah, siis ma olen juba sootuks vana, nii et ma tean kõik isegi," arvas Elli.

„Ei, seda ei või sa ometi teada, mis mina siis tean, sest mina olen ja jään sinust teatud aastate võrra vanemaks. Minul on oma isaga seesama. Mina olen juba vana..."

„Onu, sa ei ole veel vana!" hüüdis Elli vahele.

„Sinuga võrreldes ometi küllalt," vastas Indrek. „Ja siiski ei tea ma õieti, mis sa pead tegema, et vanaisa tunneks seda armastusena. Võib-olla peaksid ei midagi tegema, nagu ei tee puudki midagi. Sest kui lähed midagi tegema, siis vanaisa tunneb seda kohe kui tülitamist."

„Aga siis ma ei saagi ju teda armastada, kui ma mitte midagi ei või talle teha!" hüüdis Elli.

„Võib olla," lausus Indrek. „Võib olla, et siinilmas ongi nõnda, et vanad ei saa noori ega noored vanu armastada. Ei oska, ei taha. Sa pakud talle veepurki, aga . . ."

„Aga vanaisa hakkas naerma ja ütles, et õunapuus seisavad õied kauem värsked kui veepurgis," rääkis Elli vahele. „Saad sa, onu, sellest aru? Egas siis tervet õunapuud pole võimalik tuppa tuua."

„Seda ei peagi, nõnda arvab vanaisa," rääkis Indrek. „Õitki ei pea tuppa tooma, või kui tuua, siis las ta närtsib võimalikult pea, nõnda on vanaisa armastus õunapuuõie vastu. Sinu armastus on teisiti ja sellepärast elate kui kaks võõrast teineteise kõrval."

Aga kui Maret oli nõnda Indreku ja Elli arutust pealt kuulanud, ütles ta, kui tütar oli läinud:

„Mina arvan siiski, et isal on surm ukse ees. Teisepere isa kuulukse ka juba ammugi kõõksuvat, nii et vanad hakkavad ehk korraga minema. Kahekesi on nad siin Vargamäel rünnand ja ärbelnd, kahekesi üheskoos ka lähevad, nii et pane kas või ühe vankri peale ja vii ühte hauda."

Aga vanal Andresel endal oli oma elust ja surmast teine arusaamine. Tema läks alla sauna, pistis õitseva õunapuuoksa akna kõrvale suitsunud seinaprao vahele, võttis siis labida ja astus sellega välja. Ta kõndis mööda koplit piki aia äärt ja katsus, kas maa juba igal pool sula, eriti neis paigus, kuhu tuul oli talvel kokku kuhjanud päratumad hanged, mis pidasid kevadisele päikesele ja tuulele kaua vastu. Ja kui ta leidis, et labidatera ette ei puutunud kuskil enam kirssi, läks ta sooserva, et seal mätastelt juurida noori kuuski. Need tõi ta kopliaia äärde ja hakkas sinna maha istutama. Parajasti oli ta esimeste kuuskedega pärale jõudnud, kui Indrek tuli ülalt alla. Ta astus isa juurde ja küsis:

„Mis sa nendega tegema hakkad?"

„Panen nad parema söödamaa peale," vastas isa. „Neid ei raiu siit keegi enne maha, kui minu päevad loetud. Nad jäävad minust Vargamäele kasvama, jäävad minu mälestuseks."

„Kogu Vargamäe on ju sinu mälestuseks," ütles Indrek. Aga isa vaidles sellele vastu, öeldes:

„Vargamäel on teisedki töötand, mine võta tagantjärele kinni, kus minu, kus teiste töö. Aga need kuused istutan mina üksinda, need on minu töö. Kui minu päevini elad, siis on nad juba nii suured, et saab puusärgilaudu."

Nõnda rääkis isa oma sookuuski paremale söödamaale paigutades ja jätkas seda toimingut päevade kaupa suure innuga, nagu oleks tal mõni tükitöö, mille eest maksetakse kõrget tasu või mis peab olema teatud ajaks valmis.

Sassi arvates oli osa puid istutatud paigale, mille tema kavatsenud lähemal ajal põlluks teha, aga vanale äiapapale ei lausunud ta sellest sõnagi. Nõnda toimis ta enam oma naise Mareti kui iseenda soovil. Aga see oli ükskõik, peaasi, et vana Andres võis häirimata oma puid edasi istutada ja sellest unistada, kuidas Indrek saab neist tema eas puusärgi laudu.

Sass ei tahtnud alguses Mareti sõnu kuuldavaks võtta, sest ta ütles:

„Kui vanainimene tahab midagi teha, las ta siis teeb, millest oleks kasu, aga nüüd pean mina hakkama neid puid juurima, mida tema nii suure vaevaga soost välja äärde kannab."

Aga Maret vastas mehele:

„Tema on oma kasuliku töö Vargamäel juba ammugi teind, eks ta siis vanas easki või oma lõbuks pisut ka tühja tööd teha. Kui ta nii väga tahab sinna istutada, las ta siis istutab pealegi."

Kui Sass ikka veel ei tahtnud oma arvamusest loobuda, jutustas Maret talle õunapuuõie-loo ja selle, mis Indrek ning Elli sealjuures kõnelnud. Maret oskas seda nõnda jutustada ja seletada, et Sasski ei saanud lõpuks muud öelda, kui et:

„Nojah! Kui see nõnda on, ega siis tea ühti, ehk on tõesti surm tulekul."

„Seda minagi," kinnitas Maret, „sest, kes neid ilmaasju teab. Sellepärast las ta teeb ja lõbutseb, ega

siis need sookuused niipea suureks kasva, et neist jagu ei saa."

„Noh, tösserdagu ta siis pealegi, kui süda kutsub," lausus Sass nüüd.

„Setu tal lõbu veel jäänd," arvas Maret.

Nõnda siis tegi vana Andres võib-olla esimest korda oma elus puhttühja tööd, isegi kahjulikku tööd, sest teised pidid seda varsti lõhkuma, mis tema suuri vaevu teinud. Aga võib-olla kui ta ise oleks seda teadnud, siis oleks ta ometi edasi töötanud, sest ta oleks öelnud: ilmas on ikka nõnda, et üks teeb ja teine hävitab, aga sellepärast pole veel keegi oma tööd seisma pand, milleks siis mina peaks Vargamäel see esimene olema.

XI.

Kuigi Indrek sai teada, millist tühja ja mõttetut tööd isa tegi, ometi hakkas selle tööind ka temasse, hakkas võib-olla just sellepärast, et ta teadis, kui tühja ja mõttetut tööd tegi isa. Juba järgmisel päeval Indrek läks kraavile ja algas kaevamist. Suurte mättalahmakute all leidus veel külmetist, aga temal ei tulnud sellega kuigi palju tegemist, sest ainult mätaste servad ulatusid mõnes paigas vanasse kraavisängi. Suurem rist oli veega, sest seda oli soos alles liiga palju ja täitis varsti õõnsuse, mis labidas jõudis teha. Aga Indrek ei hoolinud sellest, vaeva sai pisut rohkem näha, kuid nõu kaudu pääses raskusist üle.

Esimesil päevil kordus käte, selja, ristluuga ja kogu kehaga umbes sama, mis mineval sügisel, kui ta oma kraavitööd alustas, aga kõik palju nõrgemal kujul. Oli pisut valu ja vaeva, oli tümmitatud ihuliikmeid, rakkus käsi, aga tööd see ei suutnud takistada. Ta ei jäänud oma valutava keha pärast ühekski päevaks koju lamama ega raisanud sellepärast ainustki töötundi. Päev päeva kõrva läks ta hommikul vara kraavile, kui soos veelompides kõlises alles jääkirmetis, ja ei tulnud sealt enne õhtut.

„Inimeste elu on ikka pisut kergemaks läind, kui ta ennevanasti oli," rääkis isa Indrekule öökülmade puhul. „Kui vana sauna Madis veel Vargamäel kraavi kaevas, siis ei tund keegi kummsaapaid. Tal polnd nahast veesaapaidki, või kui oli, siis ei raatsind ta neid jalga panna. Kõik oma kraavid lõikas ta pastaldega või palja jalu. Selle eest oli ka veerand eluiga jalutu."

„Mina mõtlen suvel ka palja jalu hakata kraavil käima," ütles Indrek.

„Suvel muidugi,“ oli isa nõus, „palja jalu on jahedam, pole nii palav.“

Aga enne kui sinnamaale jõuti, sündis midagi, mis puutus alguses ainult Indrekusse, pärast aga kogu Vargamäesse. Nimelt ilmus ühel ilusal päeval Indreku juurde kraavile uuesti Tiina. Ta oli linnast ära tulnud ja, nagu ta ise ütles, selleks Vargamäele saabunud, et siit mitte enam lahkuda. Ta rääkis seda kui endastmõistetavat asja, ja kui Indrek temalt seletust päris, siis jutustas ta pika loo, kuidas linnas väiksem laps haige olnud, kaua põdenud ja lõpuks ometi terveks saanud; kuidas vanaproua teda, Tiinat, lapse haiguses süüdistanud ja kuidas seetõttu vahekorrad selliseks muutunud, et pole olnud enam ainustki valget päeva. Tema, Tiina arvates olnud riidude põhjuseks mitte lapse haigus, vaid see, et vanaproua tahtnud temast lahti saada. Heaga pole ta tahtnud seda teha, sest siis oleks pidanud ta talitama härra, s. t. Indreku tahtmise vastu, nõnda ta siis valis tee, et tema, vanaproua, oleks süüta ja et Tiina oleks ometi läinud. Sest mis võib vanaproua sinna parata, kui Tiina enam sõna ei kuula ja lõpuks ära läheb, ning mis võib Tiina parata, kui vanaproua enam millegagi ei lepi ja hommikust õhtuni, sagedasti isegi õhtust hommikuni riidleb? Kumbki ei või midagi, nagu ka Indrek ei või midagi, et asi sinnamaale jõudnud.

„Härra,“ ütles Tiina lõpuks, nagu tahaks ta vanaprouat kaitsta ja vabandada, „mind ei ole ka tõesti seal enam tarvis. Tuleval sügisel üks laps läheb kooli, teine lasteaeda, minul poleks siis muud kui ainult tubade kraamimine ja toidutegemine. Aga mis siis vanaproua ise hakkab tegema? Arvate teie, härra, et tema oskab istuda, käed rüpes? Eluilmaski! Noh, aga siis olin ju mina ülearu, sest sellest tööst kahele ei jätku. Seni kui vanaproual oli pood, siis oli teine asi, aga niipea kui ta sai poe ära anda, läks kodus kohe põrguks. Ja lapsed pidid seda alati pealt kuulama. Nii et mina arvasin kõige paremaks ära tulla.“

„Hea küll, Tiina, see võib kõik õige olla,“ rääkis Indrek, „aga milleks tulite siia?“

„Aga kuhu ma pidin siis minema, härra?" küsis tüdruk imestunult vastu. „Teie võtsite mu teenistusse, teie tegite kauba, teie lubasite palga..."

„On teil siis palka veel saada?" küsis Indrek.

„Ei, vanaproua maksis kõik välja," vastas Tiina. „Ta tahtis mulle isegi kahe nädala palga ette maksta, aga ma ei võtnd, sest ega ma temaga polnd kaupa teind, vaid teiega, härra; tema maksis ainult palka. Ma tahtsin kuulda, kuidas teie, härra, otsustate, kas ütlete mind üles või jätate nüüd oma juurde, teil ju ka siin majapidamine."

Indrek vahtis natukene aega arusaamatuses tüdrukule otsa ja ütles siis:

„Tiina, ma ei saa hästi aru, kas te olete nii rumal või teete end nii rumalaks. Teie olite linnas mitte minu, vaid vanaproua teenistuses. Teie teenisite linnas meie majapidamises. Seni kui olin mina, käsutasin ja otsustasin mina, ning kui mina tulin sealt ära, läks otsustamine vanaproua kätte. Kui tema teid enam ei vaja või kui teie ise ei taha tema juures enam teenida, siis pole minul selle kohta ometi midagi öelda. Mis aga puutub minu majapidamisse siin, siis te nägite juba mineval sügisel oma silmaga, et minul pole siin mingit majapidamist, kus võiks kasutada teiesugust teenijat. Mul pole teid tarvis ja pealegi pole teie siia kõlvuline. Aitas sellestki jandist, mis oli mineval sügisel šokolaadiga."

„Härra, kas te siis kunagi enam mulle seda šokolaadilugu andeks ei anna?" küsis Tiina, nagu poleks Indrek midagi muud öelnudki.

„Ma olen selle juba unustanud," vastas Indrek, „aga ma ei taha, et sellised asjad võiksid korduda."

„Härra, nad ei kordu ju," kinnitas Tiina, „nüüd pole mul šokolaadi ega kompvekki kaasas, saia natuke oli, aga selle sõin tee peal ise ära."

„Aga kuulge, Tiina, küsimus pole ju lõpuks selles, kas teil on šokolaadi ja kompvekki kaasas või mitte, vaid et minul pole teiega siin midagi peale hakata ning et teil polnud mingit põhjust siia tulla," rääkis Indrek.

„Härra, see ei ole ju nii," seletas Tiina. „Sest ma olin ju linnas teie laste juures ja kui ma sealt ära tulin, siis pidin ma ometi teile seda ütlema ja seletama, miks ma ära tulin, nii et te teaksite, et mind seal enam ei ole, sest muidu võite mind süüdistada, kui lastega midagi sünnib. Ja nendega sünnib, see on kindel..."

„Mis nendega siis sünnib?" küsis Indrek peaaegu hirmunult.

„Vaadake, härra," seletas Tiina, „seni kui mina seal olin, katsusin ma kõik nõnda teha ja seada, nagu oli proua eluajal. Proua oli mind nõnda käskind ja mina täitsin, kuigi teda ennast enam ei olnd: vahetasin lastel sagedasti pesu, andsin neile eraldi süüa, pesin neid, mängisin nendega, kui mahti leidsin. Aga vanaprouale see ei meeldind, tema ütles, et see maksab liiga palju, meil pole seda kuskilt võtta. Ja pealegi hellitab see lapsed ära, seletas ta, nad ei jõua haigustele nõnda vastu panna. Tiki jäändki haigeks just suurest pesemisest, igavesest poputamisest ja tossutamisest, nõnda ütles ta. Noh, ja nüüd lähebki kõik, nagu vanaproua heaks arvab, sest ega siis tema ometi viitsi lastega seda teha, mis mina tegin. Tema poputab ja tossutab iseennast, mitte lapsi. Sellepärast ma ütlesingi, et seal nüüd tingimata midagi sünnib."

„Aga ehk vanaproual ongi õigus," lausus Indrek rahustunult.

„Kui härra seda ütleb ja arvab," vastas Tiina. „Aga proua ise tahtis seda teisiti. Ja kui ma haigemajas teda vaatamas käisin, siis küsis ta igapäev minult, et kas ma lastega ikka kõik nõnda teen, nagu tema seda käskind ja juhatand, ja proua pani mulle alati südame peale, et kui temaga midagi peaks juhtuma, siis tehku ma karvapealt ikka nõnda edasi, nagu tema seda nõudnud."

Senini Tiina oli Indreku ees püsti seisnud, kes asus kraavis turbal, mida ta parajasti oli välja pildunud. Nüüd ütles tüdruk:

„Härra, kas lubaksite mind siia mättale istuda, mu jalad on hirmus väsind?"

„Sinna ma ei soovita," vastas Indrek, „ennist oli uss seal rõngas päikesepaistel, nüüd ta on vist seal mätta sees."

„Härra, te ajate mulle hirmu peale!" hüüdis tüdruk ja pidi peaaegu Indreku juurde kraavi kargama. „Ma kardan koledasti usse. Need on kõige vastikumad loomad ilmas!"

„Vaadake seda mätast seal," näitas Indrek käega, „sinna võiksite muidu väga hästi istuda, aga ma kardan, te külmetate end ära, kevadine maa on salakaval oma kirsiga. Siiski, pidage, ma teen teile istme."

Nende sõnadega Indrek ronis kraavist välja, läks kasepõõsa juurde, painutas mõned parajad puud kõverasse ja ütles siis tüdrukule:

„Soo, tulge istuge siia peale. Aga hoidke, et te maha ei kuku, sest nad võivad teil alt ära lipsata. Muidu on see praegu kõige parem iste soos, pole ussi ega külma karta ja vedrutab veel pealegi."

Nõnda siis Tiina seadiski enda kõverdatud kaskedele istuma, mida kattis juba õrnpehmelt kahisev lehestik. Aga kui ta tundis end oma istmel liiga ebakindlana, õpetas Indrek:

„Võtke teise käega sirgetest kaskedest kinni."

„Jah, härra," vastas tüdruk, aga ta teostas õpetuse nii oskamatult, et iste lipsas tal alt minema. Vähe puudus, siis oleks ta end porist leidnud. „Ma seisan parem püsti," ütles ta, „muidu saan viimaks märjaks."

„No kuulge," ütles Indrek, „milleks püsti seista, kui niisuke tore iste olemas, ainult temaga peab pisut harjuma." Ja ta painutas kased uuesti kõverasse, laskis tüdruku neile peale istuda ja andis talle siis ühe sirge kase pihku. „Nii," ütles ta. „On nüüd hea? Natukese aja pärast muutub iste palju rahulikumaks, kased harjuvad oma seisukorraga. Siis võite tasapisi kiikudagi."

„Kas nad katki ei lähe?" küsis Tiina.

„Pole karta," vastas Indrek, „need on sookased." Ning nüüd painutas ta teisest põõsast ka iseenda tarvis mõned kased istmeks.

„Küll on siin ilus," ütles Tiina nagu mingis ekstaasis, kui nad olid natukene aega vaikides istunud.

„Ilus?" küsis Indrek ja vaatas tüdrukule mõttetult otsa, nagu viibiks ta ise kuski kaugel.

„Jah, härra," kinnitas Tiina.

„Vaikne, rahulik, seda küll," lausus Indrek.

„Ma tahaks siia jääda, härra," ütles tüdruk nagu paluvalt.

„Ärge rääkige rumalust," vastas Indrek teatud kärsitusega.

„Ei, härra," vaidles tüdruk vastu. „Ma tahan tõesti siia jääda. Kas teil siis enam sugugi mind tarvis ei ole?"

„Ei, Tiina, minul pole teile mingit tööd anda ja seda pole ka tulevikus loota," seletas Indrek. „Kraavikaevaja ei vaja teenijat."

„Kas kraavikaevajad elavad kõik üksi?" küsis tüdruk nagu huvitatult.

„Kuis nii üksi?" küsis Indrek vastu, nagu ei taipaks ta tüdruku sõnade mõtet.

„No nii, et tal ei ole kedagi, kes kodus süüa teeks, seda metsa järele viiks, pesu peseks ja lapiks, sokke nõeluks, maja valvaks ja korras peaks," seletas Tiina.

„Kraavikaevajal on ehk selleks naine, mitte teenija," ütles Indrek nüüd.

„Kas siis teenija ei või seda teha?" küsis Tiina.

„Aga kust ta palka saab? Kraavikaevajal pole talle maksta."

„Aga kui tal on naine, kust siis see saab?"

„Kes siis naisele palka maksab."

„Noh, aga kui teenija jääks ka ilma palgata?"

„Millest ta siis elab?"

„Millest naine elab?"

„Naine teenib ise, teeb tööd."

„Aga eks teenija tee siis tööd ja teeni, nii et oleks süüa ja riiet."

Nõnda rääkisid nad lause-lauselt vastastikku, kuni Indrek jäi vait, nagu mõtleks ta järele, et mis see siis nüüd kõik on või mis see peab tähendama. Lõpuks ütles ta üsna selgelt ja rahulikult:

„Olgu kuis on, aga mina pole see kraavikaevaja, kes vajaks praegu naist või sellist teenijat, kes muretseb ise endale süüa ja riiet. Mina tahan olla üksi."

„Aga teil on ju vana isa," lausus tüdruk.

„See on tükk minevikku, mitte olevikku, ammugi mitte tulevikku," rääkis Indrek. „Ma katsun elada minevikus, vähemalt mõni aeg. Nõnda on mul praegu kõige parem. Ja seda ma ei muuda. Mis mul vaja, selle natukese eest muretseb õde ja õetütar..."

„See ülal talus ongi teie õetütar, see noor tüdruk?" küsis Tiina.

„Kust teie teda tunnete?" imestus Indrek.

„Ma tulin ju sealt läbi," seletas Tiina. „Ta oli õues, ma teretasin ja küsisin, et kas teie, härra, peaks kodus olema, ja tema vastas, et olete vist kraavil. Ta tuli veel minuga toaotsa ja seletas, kuidas ma teid võiks leida. Aga viimaks nägi, et isa all koplis, ning ütles: minge vanaisa juurde, küll tema teile näitab. Nõnda ma tunnen teda. Minule ta kangesti meeldib, meie kahekesi saaks vist väga hästi läbi."

„Ärge olge selles nii kindel," ütles Indrek, „Elli pole ehk sugugi nii hea, kui teie arvate."

„Ega ju mina pole ka nii hirmus hea," seletas Tiina, „aga kui keegi sulle meeldib, siis teed ju kõik, mis ta tahab, ja nõnda saad ikka läbi. Ja mina saaks härra õetütrega tingimata hästi läbi. Härra õega ka."

„Milleks te seda nii väga toonitate?" küsis Indrek.

„Ma mõtlen nimelt, et kui teil, härra, mind tarvis ei ole, siis ehk on teie õel, soovitate mind temale, ütlete, et olen korralik tüdruk ja et minust pole midagi halba karta. Seda te võiks küll, härra. Ja et ma sel korral teile šokolaadi pärast valetasin, siis ma tõotan teile vandega, et ma seda enam kunagi ei tee, nii et ka selle poolest pole teil enam midagi karta."

„Aga mina ei saa teid siiski oma õele soovitada," ütles Indrek.

„Kas tal pole tarvis?" küsis Tiina.

„Ei, tarvis tal juba oleks," rääkis Indrek, „ja suveks võtab ta tingimata kellegi, aga..."

„Aga miks siis härra mind ei või soovitada?“

„Te ei oska ju maal midagi teha, olete linnas kasvanud ja elanud.“

„Ei, ma olen maal ka olnud,“ vaidles tüdruk vastu, „olen isegi loogu võtnud ja pisut niitnud. Lehmi olen katsunud ka lüpsa, aga minu käest lõi lehm lüpsiku ümber.“

„No näete,“ ütles Indrek, „aga minu õel on niisukest tüdrukut vaja, kelle käest lehm jalaga lüpsikut ümber ei löö.“

„Minu käest ta nüüd ka enam ei löö, sest siis olin ma alles väikene,“ seletas Tiina.

„Ei, Tiina, teil on kõige mõistlikum linna tagasi minna, seal olete harjunud, seal ka elage. Seal on teil kergem töö ja palka saate ka rohkem, sest seal te oskate rohkem.“

„Ma võin maal esteks ka vähema palgaga, kuni õpin kõike tegema, mis siin vaja,“ ütles tüdruk nüüd. „Las härra õde võtab mu alguses ainult toidu eest, ma ei söö ju kuigi palju, palk määraku pärast, kui ta näeb, mis mu töö väärt on. Kas te mind nõnda ka ei või oma õele soovitada, härra?“

„Ei, ka nõnda mitte,“ ütles Indrek.

„Tähendab härra tahab minust lihtsalt lahti saada, ei muud midagi,“ ütles Tiina nüüd ja Indrek mõtles temale seda kinnitada, aga kui ta nägi, et tüdrukul on silmad vett täis, hakkas tal temast kahju ning ta muutis oma esialgselt kavatsetud sõnu, öeldes:

„Talus on suvel täit ja tugevat inimest vaja. Ei ole nii väga tähtis, mis inimene sööb või mis ta maksab, vaid kas ta tööga toime saab, kas ta täie inimese eest väljas suudab olla, sest muidu jääb töö tegemata või teised peavad mitme eest rühmeldama.“

Tiina istus natukene aega vaikides, nagu mõtleks ta Indreku sõnade üle järele, ja ütles siis:

„Härra, kas lubate, et ma ise teie õega räägin? Ma ei luiska talle midagi, ütlen kõik nagu on, aga ütlen ka seda, et ma olen keldrikorteris sündind ja kasvand ning et mina pole ometi mõni preili, kes...“

„Ja ometi olete nagu mõni preili," ütles Indrek vahele.

„Kas tõesti olen, härra?" küsis Tiina äkki rõõmsalt, nagu oleks juba kõik elumured lahendatud.

„Kas tõesti," kordas Indrek nagu osatades ja lisas siis: „Prouagi ei tahtnud teid alguses just sellepärast majja võtta, et olete teenijaks liiga peenike. Aga mis teiega siis veel siin maal peale hakata, kus on sõnnikuvedu, kartulivõtt, rehepeks ja muud niisugused asjad."

„Uskuge, härra, ma teen kõik, ma teen kõik hea meelega, kui ma aga võiks siia jääda," kinnitas Tiina. „Nüüd ma teen veel parema meelega, kui härra ütleb, et ma olen pisut preili moodi."

Jälle vaikisid mõlemad natukene aega, siis ütles Indrek?

„Lõpuks — jumal teiega, Tiina! Kui te nii väga tahate maale jääda, jääge! Pealegi ei saa ju mina teid selles takistada..."

„Eks ole, härra, teil pole ju mingit õigust mind selles takistada, seda arvasin mina isegi," rääkis Tiina kärmesti vahele. „Nii et kui mina tahan jääda, siis võin ma ka ilma teie loata jääda. Ainult kui ma koha leian, kui ma ulualuse saan."

„Aga minu soovitust ärge arvestage, seda pidage meeles," kinnitas Indrek.

„Kas härra seda ka ei või öelda, et ma korralik tüdruk olen ja et mind võib usaldada?" küsis Tiina.

„Hea küll, seda ma ütlen, kui minult küsitakse," vastas Indrek.

„Tänan teid, härra, sellegi eest," ütles Tiina ja tõusis kooldunud kaskedelt, et minekut teha. Ja läkski, nii et kadus sookaskede rohelusse, kuna Indrek hakkas kraavist turvast välja pilduma. Aga nõnda kestis see ainult mõni minut, siis tuli Tiina tagasi ja ütles:

„Härra, ma mõtlesin järele... ma nõnda ei jää, kui teie ei taha... ma ei tee teie tahtmise vastu."

Need sõnad öelnud, ta pöördus kõrvale ja hakkas nutma, aga tegi seda nii vaikselt ja omaette, nagu po-

lekski siin sookaskede keskel kedagi teist kui aga tema üksi, või nagu poleks kellelgi sellega midagi tegemist, et tema seisab siin, märjad silmad vastu rohelist põõsast. Alles natukese aja pärast sai ta edasi rääkida, ilma et oleks nägu õieti Indreku poole pööranud: „Teie olete, härra, minu vastu nii hea olnud, te olete ka teiste vastu nõnda olnud, et kui teie tahate, et mina lähen, siis lähen ma. Nüüd te teate. Seda ma tahtsingi teile öelda. Mina jään ainult siis, kui teie lubate, muidu mitte."

„Aga ma juba ütlesin teile, et minu luba pole teil tarvis," rääkis Indrek.

„Noh, kui mitte just luba, siis öelge vähemalt, et teil pole midagi selle vastu, kui ma jään," palus Tiina.

„Hea küll, seda võin ma öelda, kui te nii väga jääda tahate," vastas Indrek.

„Ma nii väga tahan," ütles Tiina.

„Noh, siis jääge, kui see teid kuidagi aitab," rääkis Indrek. „Ja pidage meeles, Tiina: teie tulite siia nii-öelda minu kaudu ja tõttu, kui teie läbi midagi sünnib, siis puutub see ka minusse, sest inimesed panevad teie teod vähemalt osaltki minu arvele. Sellepärast hoidke end!"

„Ma hoian, härra!" vastas Tiina, ja tema süda hüppas rõõmu pärast sees, et Indrek temaga nii tõsiselt rääkis. Aga ta rõõm kasvas veelgi suuremaks, sest Indrek jätkas:

„Minule isiklikult oleks muidugi parem olnud, kui ma teid siin ei näeks, sest teie tuletate mulle linnasündmusi meelde. Aga te olite seal mulle suureks abiks, olite tubli tüdruk, sellepärast jääge pealegi, kui nii väga tahate ja kui kuidagi jääda saate."

„Kui härra ka oma õele võiks öelda, et ma olen tubli tüdruk," mangus Tiina.

„Seda ma ju ei tea, kas te maal sama tubli olete kui linnas," vastas Indrek.

„Tõsi küll, härra, seda te ju ei tea," oli ka tüdruk ise nõus. „Aga kas te ei lubaks mind täna öösiks sauna jääda, nii et homme hommikul hakkan ma siis uut kohta otsima?"

Oh jaa! Seda muidugi, sellega Indrek oli nõus. Nõnda siis Tiina läks kraavilt sauna juurde meeleolus, nagu oleks ta natukese ajaga, väikese rääkimisega ja mõne tühise pisaraga võitnud poole maailma. Aga kui Indrek õhtul koju tuli, ootas teda soe tuba ja soe toit ning kogu eluruum oli nagu värskema õhu ning teissuguse välimuse omandanud. Mis siin oli muutunud, seda ta ei teadnud öelda, aga et midagi tõepoolest oli muutunud, selles polnud kahtlust.

Pealegi Tiina oli jõudnud juba isale oma loo ära jutustada ja temale öelda, kui väga ta tahaks maale teenima jääda. Isa oli ta siis kohe oma varju alla võtnud ja sellepärast ütles ta esimesel parajal silmapilgul Indrekule, et võib-olla saaks Tiina ülal Maretiga kaupa, see ju niikuinii otsib suilist. Mis aga sellesse puutuvat, et tüdruk pole maatööga nii väga harjunud, siis — eks ta õpi. Kui inimesel on töö peale niisugused lahtised käed nagu Tiinal, arvas isa, siis hakkab ta varsti kõike tegema.

„Ta teenis sinu juures hulk aega, sa peaks teadma, mis inime ta on," lõpetas isa oma rääkimise.

„Ta teenis ju linnas, mitte maal," vastas Indrek, põigeldes vastusest kõrvale.

„Linnas näeb ju veel paremini, mis inimene keegi on," ütles isa.

„Seal oli ta korralik," lausus Indrek vastu tahtmist, sest pärast Tiina äratulekut üksi kraavil asja üle järele mõeldes muutus tema süda millegipärast rahutuks, hakkas peaaegu valutama, nii et kui ta praegu oleks pidanud otsustama, kas Tiina võib jääda või peab ta minema, siis oleks ta tingimata pooldanud viimast ja oleks seda ka tüdrukule endale öelnud. Tiina isegi näis seda Indreku meelemuutust aimavat ja hoidus sellepärast pelglikult temast eemale, et see ei saaks mahti oma endist luba tagasi võtta.

Aga saunas liikus ja talitas ta nagu oma inimene. Et Indrek endale vahepeal oli sängi kokku kloppinud ja all isa juures magas, siis tegi Tiina oma aseme sõnalausumata vommile, nagu oleks ta varemalt kelle-

gagi selles asjas läbi rääkinud. Indreku märkusele, et tema oleks võinud ju ahjule ronida, vastas tüdruk:

„Ei, härra, ongi viisakam, kui teie isaga kahekesi all ja mina üksi ülal.“

Nõnda ta siis roniski vommile, nagu oleks see tal üsna harjunud asi, tõepoolest aga tegi ta seda täna esimest korda, sest seal talus, kus ta noores eas ühes emaga mõned suved veetnud, polnud enam sellist ahju ega ahjupealist.

XII.

Järgmisel hommikul Tiina oli aegsasti jalul ja hakkas talitama, nagu oleks õhtul keegi talle öelnud, mis ta tegema peab. Ta läks ämbriga kaevule, kus polnud vinna ega kooku, pumbast rääkimata, vaid kus rakkeil seisis pikk konks veevõtmiseks. Kui ta sellega natukene aega oli kolistanud ja udinud, tuli ta tuppa tagasi ja ütles kaeblikult:

„Härra, ma tahtsin vett võtta, aga ämber läks kaevu."

„Muidugi läheb selle konksuga kaevu, kui ei oska võtta," vastas Indrek. „Miks te ämbrit kinni ei sidunud?"

„Mis nüüd saab?" küsis Tiina peaaegu hirmunult.

„Peab ämbri välja võtma, mis muud," ütles Indrek ja läks kaevule, kus põlvitas rakkeile ja hakkas konksuga ämbrisanga püüdma, kuni ta selle kätte sai.

„Soo, nüüd ma tean, kuidas maal peab ämbrit kaevust püüdma," ütles Tiina, kes oli kogu toimingut kummargil kaevurakkeil jälginud, nagu oleks ka temast seal kuidagi abi.

„Pole tähtis, et te oskate ämbrit kaevust püüda," ütles Indrek, „vaid peate oskama nõnda vett võtta, et ämber kaevu ei lähe."

„Kas härra õe juures on ka niisuke kaev?" küsis Tiina.

„Hullem," ütles Indrek, „palju hullem."

„Mis seal siis veel on?!" hüüdis Tiina kohkunult.

„Küllap näete, kui sinna saate," ütles Indrek, võttis veeämbri ja läks toa poole.

„Härra, lubage, et mina," rääkis Tiina ja haaras ämbrisangast kinni, nagu tahaks ta selle Indreku käest

ära kiskuda. Aga see ei mõelnudki ämbrist loobuda, vaid ütles:

„Siin pole mingit härrat, siin on ainult sauna Indrek."

Aga ka Tiina ei lasknud enam ämbrisanga peost. Nõnda läksid nad kahekesi kõrvu veeämbriga, nagu oleks see äkki nii raskeks muutunud, et üks ei jaksa teda enam kanda. Samal ajal Tiina rääkis:

„Ei, härra, minule olete ja jääte härraks, elage linnas või maal saunas."

Toas tuld tehes Tiina läkastas suitsu käes ja käis vesiste silmadega, aga ta võttis seda lihtsa paratamatusena, nagu ei võikski see teisiti olla. Ta õppis peagi tõsiasja tundma, et saunas on kasulik küürakas olla, sest niikuinii pead suitsu pärast kõveras käima. Kui ta küsis Indrekult, mis toitu ta peab valmistama, sai ta vastuseks, et peab koorega kartuleid keetma. Seda siis Tiina tegigi ja murdis pead, mis veel tuleb. Aga nagu pärast selgus, ei tulnud midagi, mis oleks nõudnud valmistamist. Tiina vihjas suitsusingile, mida ta eile õhtul nii-öelda omapead küpsetanud, aga Indrek ütles, et selle küpsetamine on töö- ja toiduraisk. Toorelt paar kildu lõigata, seda võib, aga ka mitte alati, sest sissetulekud ei luba. Peaasi — lihtsus! Tükk leiba, kartuleid, silku või heeringat, piima, vahetevahel pisut võid — sellest aitab, peab aitama! Töö lihtne, toit lihtne. On töö raske, siis söö kas või puupulki ja kive sisse, ikka seedib ära, nõnda arvas Indrek praegu ja katsus sellekohaselt elada.

Maret oli tahtnud talle lõunaks kraavile midagi järele saata, aga Indrek leppis lõpuks ainult sellega, et saadetagu õhtuks sauna juurde. Nõnda see oli siis jäänudki tänapäevani. Aga hommikuti Elli tuli piimapudeliga, selle Indrek võttis kraavile kaasa. Täna hommikul sauna juurest tagasi tulnud, Elli ütles emale:

„All on seda moodi, nagu ei lähekski see tüdruk enam ära."

„Ei või olla, mis see onu ta tegema paneb," vastas Maret. „Ega ta teda kraavile saa kaasa võtta. Ta

käis ju sügisel ka, onu tahab ju ometi teada, mis linnas lastega sünnib."

„Aga miks ta siis asjad kaasa on toonud?" küsis Elli. „Tal oli eile ju suur pamp seljas, kui ta tuli. Ja saunas oli kõik tehtud, kui mina sinna läksin, andsin ainult piimapudeli ära ja tulin."

See pani Maretigi pisut mõtlema. Temal tõusid äkki erilised kahtlused Tiina suhtes: temal tõusid naiselikud kahtlused teise naise suhtes, kes tuleb juba teist korda linnast maale. Ja tahtmatult viirastusid talle venna abielulised viperused ning tema vabatahtlik sunnitöö Vargamäe soos. Kas need asjad ehk ei ole kuidagi ühenduses selle naisega, kes viibib praegu all saunas?

„Küllap pärast kuuleb, mis selle inimesega on," ütles Maret viimaks tütrele, lootes vanaisalt lähemaid teateid. Kuid asi lahenes veel lihtsamalt. Ei võtnud pikka aega, kui juba see kahtlustatud inimene tuli ise alt saunast üles ja jutustas Maretile, nii et iga teinegi võis pealt kuulata, kuidas temaga õieti lood on. Jutustas, kuis temale siin meeldib ja kuis ta tahaks siia jääda, aga ei ole kohta ega teenistust; kuis ta härrat — Tiina nimetas Indrekut ainult nõnda — palunud, et see teda oma õele soovitaks, ja kuis ning miks see seda mitte ei tee, ainult niipalju on lubanud öelda, et tema, Tiina, on korralik ja tubli tüdruk. Ja nüüd Tiina tulnud hea õnne peale ise kuulama, kas härra õde teda ehk ometi enda juurde ei võta, mõneks ajaks proovilegi, kui mitte muidu. Tõsi jutt, perenaine võtku proovile ja öelgu pärast, millist palka ta võib maksta. Tiina võib ka vähema palgaga, eriti alguses, sest tema teeniks hea meelega, kui mitte härra enda, siis ometi härra õegi juures.

Tiina jutustas ja seletas kogu asja nii lihtsalt ning kuidagi kohtlaselt ja naljakalt, et ta võitis Mareti südame kohe. Samuti ta meeldis Ellile, kes käis salajas emale peale, et see Tiina ära kaupleks. Aga Maret ei tahtnud seda ometi muidu teha, kui mõtles enne Sassiga aru pidada, sest suvine tegemine puutub rohkem välist kui tubast tööd, seega rohkem peremeest kui pe-

renaist. Kuna Sass kündis parajasti toatagusel väljal, siis mindi sinna. Peremehele ei torganud võõras tulijas midagi muud erilist silma kui aga tema kõnnak, mis oli nagu teissugune kui muudel inimestel. Et aga Sassil endal teine jalg vigane, siis oleks naeruväärt olnud tüdruku kõnnakule rõhku panna. Ainult „kleenuke“ kont, see tegi pisut muret, ja tööoskus, sest mis palka sa inimesele lubad, kui sa ei tea, mis ta heinakaarel teeb. Kuna aga viimaseil aastail üldse pidi juhuslikkude tööjõududega leppima, siis riskeeris peremees ka siin.

„Kui kaua te Indreku juures teenisite?“ küsis Sass viimaks, et üldse midagi küsida.

„Härra juures olin üle kahe aasta, peremees,“ vastas Tiina.

„Ja saite toime?“

„Sain toime,“ kinnitas Tiina. „Härra lubas teile öelda, kui küsite, et ma olen korralik ja tubli tüdruk. Linnas ma saagisin ja lõhkusin puidki.“

„Kui vana te olete?“

„Kakskümmend viis juba täis,“ vastas Tiina punastudes, nagu oleks niipalju aastaid häbiasi.

„Ei mina teid nii vanaks võind pidada,“ ütles Sass.

„Mina ka pidasin teid palju nooremaks,“ ütles Maret. „Mina lugesin teid nii Elli kilda — see on varssi kaheksateistkümnene.“

Sellega õieti see „peretellimine“ lõppeski — piltlikult öeldud, hambasse vaatamisega, nagu oleks inimene pisut hobuse tõugu loom. Põllult tagasi jõudnud, ema ütles Ellile:

„Siin ta on, see sinu abi, ära pärast nurise. Tahtsid — said!“

„Kas Elli siis tahtis mind?“ küsis Tiina.

„Ajas kui hull peale, et — ema, võta see, võta ära!“ rääkis Maret.

„Minule Elli meeldis eile ka kohe,“ ütles Tiina.

„Noh, siis katsuge, et läbi saate, nii et mossitamist ei tule,“ rääkis Maret. „Mineval suvel oli alatine häda, ei sobinud teised.“

„Küll meie juba sobime, perenaine, ma ei kardagi," kinnitas Tiina ja vaatas Ellile naeratades otsa, kes vastas sellesamaga, nagu oleksid mõlemad leidnud korraga otsitud õnne.

„Noh, mis siis muud, kui minge tooge oma asjad alt üles," ütles Maret.

„Ega mul olegi suurt midagi tuua, jätsin enamasti kõik linna, ei jõudnud ju seljas kanda," seletas Tiina ja läks mäelt sauna poole, nagu oleks tal kümme paari jalgu all.

Sauna uksed olid lahti, aga kodus polnud kedagi. Tiina võttis oma pambu ja lahtised riided ning läks, ilma et oleks võinud kellelegi öelda, kuhu või millal. Isa tuli alles õhtupoolikul koju, aga tema ei pannud Tiina riiete ja pambu kadu tähelegi. Indrekul oli kogu asi südame peal ja tema küsis õhtul koju tulles isalt kohe:

„Kuhu Tiina oma pambuga läks?"

„Ei mina tea sellest midagi," vastas isa. „Mina pole teda sestsaadik silma saand, kui ta ennist üles läks kohta kauplema. Ju ta vist siis koha kätte sai."

„Ma mõtlesin, et tulevad minu käest enne järele kuulama," lausus Indrek.

„Mis seal veel kuulata, kui inimene nii kaua majas olnd," vastas isa. „Tuuakse iga kevade linnast uued, kust kohalt sa neid nüüdsel ajal järele kuulad."

Aga Indrek oleks ometi tahtnud, et Maret oleks temaga enne rääkinud, kui ta Tiinaga kauba kindlaks tegi. Ja talle tundus endale praegu, et kui Maret oleks seda teinud, siis tema, Indrek, oleks talle nõu andnud Tiinat mitte võtta. Milleks Indrek sellist nõu tahtis anda, seda ta ei teadnud, aga ta tundis ometi, et ta nõnda oleks talitanud. On aga Tiina juba kohal ja kaup kindel, siis olgu, Indrek vahele segama ei lähe, seda mitte.

Ei võtnud kuigi palju aega, kui Tiina ise teatega uksest sisse astus, et temal koht käes ja kaup kindel. Ta jäi nähtavasti ootama, mis Indrek vastab, ja kui see vaikis, nagu ei huvitaks see teade teda põrmugi, taganes tüdruk ukse juurde ja ütles tasakesi ning nukralt:

„Härra, teile ei meeldi, et ma koha sain. Te olete sellepärast minu peale pahane."

„Ei, Tiina," vastas Indrek, „ma olen ainult väsinud."

Aga kui Tiina tühjade toidunõudega alt üles läks, oli endine hüplev rõõm nagu peoga võetud ja süda muutus valusaks ning raskeks. Ja ta otsustas võimalikult harva sauna juurde minna, sest võib-olla Indrek kardab, et Tiina hakkab nüüd iga päev teda tülitamas käima, ja sellepärast ongi ta nii tusane. Aga ei, Tiina ei tee seda, Tiinal ei ole tarvis, sest temal on sellestki küll, et ta võis jääda siia.

Oma nukrusele ja südamevalule vaatamata tundis ta ometi, kuidas kogu keha täidab peaaegu õnnejoovastus. Ja mis tähendab elus südamevalu, kui oled õnnelik? Õnn on selline imelik asi, et tema ei tulegi ilma nukruse ja valuta, seda on Tiina iseenese juures tähele pannud. Teistel võib-olla tuleb ta teisiti, tuleb ilma igasuguse vaevata, aga Tiinal ei tule. Sellepärast on tema harjunud ka valusa südamega rõõmus olema, nii et teised arvavad, nagu polekski temal kunagi mingit valu ega vaeva.

Samale arvamusele jõuti varsti ka Vargamäel. Sellest oma mehega juttu tehes Maret ütles kord:

„Tiina on muretu ja rõõmus, nagu polekski ta veel täiskasvanud inimene."

„Nüüd tapavad elumured lapsigi," vastas Sass ja tuletas meelde karjalast, kes vihmase ilma pärast endale nööri kaela pannud.

„Ega siis ikka ainult vihmase ilma pärast," vaidles Maret vastu.

„Lehes seisis ju," kinnitas Sass; „vihmane ilm ja naabri perepoeg ning nöör kaela. Ei maksa elada, kui ei saa vihmast lahti ega perepoega kätte."

„Noored saavad nüüd enneaegu vanaks," arvas Maret ja hakkas meelde tuletama iseenda noorust ning võrdlema seda Elli omaga. Aga Sass arvas otse vastupidi, et noored saavad nüüd liiga hilja vanaks ja selles olevat see elu häda ning kurja juur.

„Ma vaatan Oskarit," rääkis ta, „ta on ju täiskasvanud mees, väeteenistusest läbi ja kõik, aga elab, nagu oleks alles laps. Või arvad sina, et temale teeb põrmugi peavalu, mis kohaga saab, mis kividega põllul või uute hoonetega? Ära usu! On vaba silmapilk, siis, vaata, istub ratta selga ja on läind. Pärast kuula, kuhu otsaga jõund. Nagu oleks kogu tarkus selles, et saaks võimalikult kaugele."

„Aga kui ratas on kord ostetud, miks siis mitte minna," ütles Maret.

„Hea küll, et ostetud," rääkis Sass, „aga kui kaugele sa ikka lähed, ega rattaga ilmast välja pääse. Ja tagasi tuled ometi vanasse paika. Kui elasime kiriku juures, siis ütlesin alati, et mingu inimene, kuhu ta läheb, minu juurde jõuab ta ikka tagasi, s. t. puusärgitegija juurde. Aga meie lastega on vist see häda, et nad pole Vargamäel sündind, et nad mäletavad endist kodu, sellepärast nad aina läheksid kuhugi."

„Ei, Sass, nii see küll ei ole," vaidles Maret vastu. „Meie omal ajal olime ju kõik siin sündind, aga minema kippusime ikkagi, ainult siis polnd veel rattaid, pidi jala minema."

„Nojah, siis lõpuks tulebki nõnda, nagu Oskar kord ütles, et tema ise lillutab rattaga, aga poeg võib-olla vuristab juba lennukiga. Hea küll, kui lennukiga, siis lennukiga. Aga kas ta jõuab kaugemale kui rattaga või jala? Kas ta jõuab kaugemale kui mina oma vigase jalaga? Inimesed hakkavad ehk lõpuks muidu niisama õhku tõusma, lihtsalt, ilma lennukita, aga ega nad ilmast välja ikka pääse. Mina oma vigase jalaga jõudsin Vargamäele, Oskar oma rattaga ei saa lõpuks ka kaugemale ning tema poeg oma lennukiga tuleb siiasamasse. Lehes seisis, et tähedki tulevad maa peale, väiksemad enne, suuremad pärast. Tähendab nemadki tulevad siit oma puusärgitegijat otsima, mis siis veel inimesest rääkida."

„Aga ega siis tähed ometi Vargamäele lange," ütles Maret. „Kõige vanemadki inimesed pole kuulnud, et siia oleks mõni täht kukkund."

„Kus see Vargamägigi on, ikka maa peal, ei kusagil mujal," seletas Sass. „See ongi, millest inimesed aru ei saa, ammugi mitte noored. Ajavad, kihutavad, aga varsti läheb kõht tühjaks, ja siis koju tagasi. Näe Indrekki, tema tahtis kõige kaugemale, läkski ehk kõige kaugemale, aga nüüd on ta siin."

„Teda ju tühi kõht ei ajand," katsus Maret vastu vaielda.

„Tühi kõht või midagi muud, aga tagasi tuli," rääkis Sass. „Sellepärast ütlen ma, et kui saaks hoopis minema, siis oleks teine asi. Kui saaks nõnda, et tõused õhku ja lähed, nii et ei tulegi enam tagasi, vaat' siis maksaks minna. Või kui ei lähe igaveseks, siis ometi mõnekskümneks aastaks, siis juba maksaks lennuki peale mõelda, siis hakkaks minagi veel mõtlema."

Nõnda Maret ja Sass arutasid noorte lennuhimu. Aga just nüüd, kus nad seda arutasid, hakkas noortel lennuhimu nagu kahanema — miks? keegi ei teadnud, noored isegi vist mitte. Algas kõik õieti sellest, et kui Oskar ja Elli mõtlesid kuhugi minna, kutsusid nad ka Tiinat kaasa. Aga see vaatas neile oma suurte pruunide silmadega naeratades otsa ja ütles, et tema pole kunagi kuskil käinud ja jääb ka Vargamäel koju, sest temal on siingi hea küll. Veel enam: siin on parem kui mujal, sest siin on vaiksem. Pealegi, tema pole enam nii noor, et ei võiks kodus olla.

Viimased sõnad ajasid teistele naeru peale ja Oskar ütles tõsiselt:

„Te olete noorem kui kõik külatüdrukud kokku."

„See ainult paistab nõnda, sest ma olen hirmus kõhn," seletas Tiina.

„Te pole sugugi nii hirmus kõhn," vaidles Oskar vastu, astus tüdrukule lähemale ja vahtis talle oma siniste silmadega tungivalt otsa, nagu uuriks ta tema kõhnust. Pikkuselt oli ta ligemasti peajagu Tiinast ees ja see pidi pisut ülespoole vaatama, et noormehe pilku vastata. Aga see kestis ainult silmapilgu nõnda, siis pöördus Tiina nagu häbi tundes kõrvale ja ütles:

„Mina ei oska teiste rõõmu kaasa teha, seda peab lapsest saadik õppima, aga mina põdesin noorelt kaua."

„Aga nüüd te olete ju terve?“ ütles Elli.

„Nüüd küll,“ vastas Tiina.

„Noh, siis hakkame nüüd õppima,“ ütles Oskar. „Me õpetame teile paari nädalaga kõik tantsud selgeks.“

Aga Tiina ei tahtnud tantsima õppida, nagu mõtleks ta näidata, et elus võib ka ilma selleta läbi saada. Elus võib ilma palju muutagi läbi saada ja sealjuures ometi õnnelik olla, seda nagu katsus Tiina teistele tõendada.

Ning Vargamäel sündis päise päeva ajal ime: Oskari ja Elli rattasõidud hakkasid harvemaks ja lühemaks muutuma, muutusid silmanähtavalt, olgugi, et keegi ei pannud seda enne tähele, kui muutus oli peaaegu lõpule viidud. Alles siis ärkasid kõik nagu unest. Ons inimesed tänavu kevadisest tööst nii väsinud? Ons rattad korrast ära? Ons Vargamäe mail peod ja lõbustused lõppenud mingi üldise leina puhul? Ei üks ega teine. Inimesed pidutsevad ja lõbutsevad endiselt, inimesed lõbutsevad seda rohkem, mida raskem neil on, et nõnda üürikesekski eluraskust unustada.

Kui Vargamäe noored seda asja isekeskis arutasid, heitis Oskar õele ette, et temast ei saavat kuhugi ja üksi olevat igav minna. Aga Elli vastas vennale ennast kaitstes:

„Enne sa armastasid ikka üksi käia, mina pidin tüliks olema.“

„Aga nüüd ei taha enam üksi,“ ütles Oskar.

„Eks mine siis Tiinaga,“ ütles Elli.

„Millal ma enne Tiinaga käinud,“ vastas Oskar.

„Ükskord on ikka esimene kord,“ arvas Elli.

„Tiina minuga ei tule,“ ütles Oskar nüüd, ja nõnda pildusid nad vastastikku Tiina nime suust suhu, nagu oleksid nad leidnud mõne uue mängu, millel ei ole lõppu. Mõlemal oli mängides pisut nagu piinlik ja häbi, aga kumbki ei tahtnud enne loobuda, nagu peituks kogu mängu mõte selles, kes kauem vastu peab.

Vargamäe vanad mängisid seda mängu pisut teisiti. Nende nägudel ei ilmnenud ei piinlikkust ega häbi, vaid rahutus, peaaegu mure, esiteks Maretil, pä-

rast ka Sassil. Sest Maret ei tahtnud, et Sass millestki ilma jääks, mida kasvatas Vargamäe pind. Ta ütles:

„Vanamees, kas oled ka märgand, et meie lapsed on kodusemaks jäänd?“

„Ei minu silma pole see puutund,“ vastas Sass ja lisas: „Aga nüüd, kus sina seda ütled, tuleb ka minul meelde, et lapsed on tõepoolest kodusemaks jäänd.“

„Nad on väga koduseks jäänd,“ kinnitas Maret.

„Sa nagu tahad midagi sellega öelda,“ lausus Sass.

„Kuis siis muidu,“ vastas Maret. „Meie lapsed jäid sestsaadik kodusemaks, kui me Tiina võtsime.“

„Ega siis ometi Tiina pärast?“‘ küsis Sass.

„Ma ei tea,“ vastas Maret, „näen ainult, et Tiina ei taha kuhugi minna ja et ka meie lapsed seisavad kodus.“

„Sa räägid seda nõnda, nagu oleks see halb, et nad kodus seisavad,“ ütles Sass.

„Halb või hea,“ rääkis Maret, „aga mulle torkas äkki silma, et Oskar ei kipu kuhugi, või kuigi läheb, siis käib nagu tuld toomas. Alguses ei teadnud ma sellest midagi märkida, aga siis hakkas Elli kaebama, et ei saa enam kuhugi, sest Oskar ei taha kaasa minna, ja kuhu see tütarlaps siis ihuüksi . . .“

„Nii et see asi on siis Oskarist välja läind,“ lausus Sass mõttes.

„Oskarist, Oskarist,“ kordas Maret, „hakkab tüdrukut taga hoidma.“

„Ah nii arvad sina,“ venitas Sass läbi hammaste, nagu läheks tal kõnelemine äkki raskeks.

„Heldene aeg, mis siis muud!“ hüüdis Maret mehele vastu, ja nüüd istusid nad kahekesi tummalt teineteise kõrval, nagu oleks noorte armastus mingi murelik asi.

„Nojah, poiss on ju selles eas,“ rääkis Sass natukese aja pärast, „et pole muud kui las hakkab naist võtma, aga kas naiseks just Tiina peab olema, kellest ükski õieti ei tea, mis ta on ja mis tal on.“

„Ja kuhu nad panna,“ ütles Maret.

„Oleksid uued kambrid valmis, siis . . .“ mõtles Sass öelda.

„Ei, vanamees," ütles Maret vahele, „uued kambrid ei aita siin midagi. Mina olen Vargamäel kauem eland kui sina ja ei mina ole näind, et siin uued hooned midagi aitaks."

„Tead, eit, mis mina ütlen: kui tarvis, anname koha noorte kätte ja lähme ise kas või kiriku juurde tagasi. Hakkan jällegi inimestele puusärke tegema, kui see on tarvilikum kui Vargamäel kivide lõhkumine. Seda olen ma juba ammugi mõelnd."

„Aga mis saab siis Ellist?" küsis Maret. „Misuke mees tuleb teda puusärgitegija juurest otsima?"

„Ah, mis saab Ellist!" vastas Sass ja jäi mõtlema. Nõnda nad siis mõtlesidki kahekesi ja kumbki ei teadnud õieti, mis peab nende tütrest saama, kui ta pole enam peretütar, kes võiks loota kaasavarana hobuseid, lehmi ja lambaid ning igasugust muud naudi.

Ükskord Maret oli mõelnud, et tema läheb Vargamäelt kas või putkena paljalt minema, kui aga saaks minema, aga nüüd mõtles ta, nagu oli kord mõelnud tema ema: mõtles, mida Vargamäe võiks kaasa anda, kui siit minnakse. Mõtles veel rohkemgi. Mõtles, et raske on siit lahkuda ja õnnelik on inimene, kes võib oma elupäevad siin lõpetada. Mõtles oma õde Liisit, kes oli siit läinud kõige suurema „lauluga" ja kes veel praegu, kus tal oma uues elukohas juba täiskasvanud lapsed, ei saa ilma silmi pühkimata Vargamäelt alla minna. Mõtles ja imestus, kuidas ilmas on kõik kaksipidi ja muutlik, ainult ei saanud kuidagi aru, mis või kes on muutunud, kas inimesed või Vargamäe, või koguni mõlemad.

„Ega need asjad ühe päevaga sünni," ütles Sass lõpuks, kui juba küllalt mõeldud. „Läheb ehk kõik niisama üle, noorte inimeste asi."

„Ei läind meil enestel, miks ta siis meie lastelgi peaks minema," vaidles Maret vastu. „Me pole seda tõugu, pole seda verd."

„Kust meie teame, mis verd see Tiina on," ütles Sass.

„Seda halvem, kui ta poisiga muidu liperdama hakkab," rääkis Maret. „Aga ei mina usu. Mis siis niisu-

kese tüdruku arus oleks, kui ta Vargamäe perenaiseks ei tahaks saada. Kõige rohkem seda kardangi, et ta kipub ainult Vargamäe perenaiseks, ei muud midagi. Mul tuleb nagu läbi udu meelde, et minu ema ütles kord, pruuni silmadega inimesi ei või usaldada, nemad on kavalad ja võltsid. Ja Tiinal on pruunid silmad, päris pruunid kohe, ma veel täna vaatasin üsna hoolega. Tead, vanamees, ma olen hakand viimastel päevadel seda tüdrukut tähele panema. Ei mina aru saa, mis loom ta õieti on. Oleks teine nagu alati nukker, aga nii kui teda kõnetad, siis naeratab sulle rõõmsalt vastu. Ja väsimatu on ta, teeb kas või üle jõu, sest paljuke tal siis seda kehakest Vargamäe töö tarvis on. Sellepärast ma arvangi, et kipub perenaiseks, — näitab, et jäksab küll. Ja poiss on tal juba südame peal, seda näen ta silmist. Aga välja temast ei tee, varjab. Tema ei tee kellestki välja, niisuke on ta, aga kui temast välja tehakse, siis on ta nagu sula või. Mõnikord hakkan teist peaaegu kartma, kahetsen, et mis me tast võtsime. Oleks pidand ikka enne Indrekuga rääkima."

„Sina ajad asja koguni hulluks," ütles Sass. „Tüdruk vaikne nagu hiir, aga sina räägid, nagu oleks sul mõni madu majas."

„Usu, vanamees, just niisuke tundmus on mul vahel," kinnitas Maret.

„Eks las ta siis läheb, kui sa nii väga kardad, meil ju kuu kaup," rääkis Sass. „Maksa kahe nädala palk ette ja oled tast päeva pealt lahti. Ta ju ise tahtis proovile, noh, nüüd on siis proov läbi, ei muud midagi. Meil on ikkagi tugevamat tööjõudu heinaajaks tarvis, see on kõik."

Aga Maret ei võinud ka sellega leppida. Sest mis ütleks Indrek, kui nad nõnda talitavad, ja mis teeks Oskar, selles polnud Maret ka kindel. Tema oli Vargamäel tähele pannud, et mida enam sa üht asja keelad, seda enam hakatakse teda tahtma, tahetakse viimaks ainult sellepärast, et teda nii kangesti keelatakse.

XIII.

Samal ajal, kui vanemaid muljus mure nende laste pärast, muutusid lapsed aina rõõmsamaks, nagu oleks vanemate mure laste rõõmu seemneks. Tiinagi muutus päev-päevalt rõõmsamaks, nagu külvaksid Vargamäe vanad ka tema jaoks rõõmuseemet. Indrek polnud linnas kunagi kuulnud, et Tiina laulaks, ta isegi ei teadnud, kas ta laulda oskab, aga Vargamäel hakkas ta kuulma tema lauluhäält, esiteks ühes Elli häälega, aga pärast ka üksinda. Oli see ilus hääl? Sellest Indrek ei mõelnud, sellest ei tulnud meelde mõelda. Õieti ta ei kuulnudki seda kui Tiina laulu, vaid kui midagi, mis elustas mälestusi, sest ka ükskord ammu oli Vargamäel laulnud kaks häält. Jah, siis olid Liisi ja Maret laulnud, ning nagu pärast selgus, nad laulsid endid mehele. Hakkavad ka Tiina ja Elli endid mehele laulma?

Aga see oli ükskõik. Peaasjaks jäi, et Vargamäel hakati laulma, hakati häälitsema, nagu polnud tehtud mitmel-setmel aastal. Esiteks laulis Elli, siis hakkas laulma ka Tiina, ja kui nemad olid juba küllalt laulnud, tegi ka Oskar oma suu lahti — hõiskeks, hüüdeks, varsti aga pikemaks joruks, mis muutus aegamööda tüdrukutele kaasaaitavaks lauluks. Laul sai Vargamäel peaaegu nagu kurjaks tõveks. Sest kui Oru Karla kuulis, kuidas Mäe noored laulavad, ütles ta kord oma pojale:

„Eedi, kas kuuled?"

„Tüdrukud laulavad," vastas Eedi.

Poisi sõnades ja hääletoonis tundus äkki rohkem aru, kui isa seda tänini tähele pannud. Sellepärast ütles ta:

„Eks sa ei tee ka oma suud lahti?"
Aga Eedi lõi kahtleva pilgu isale, sest ta arvas, et see nokib teda muidu niisama.
„Kuuled, Mäe Oskar laulab tüdrukutega kaasa, kas sa ei tahaks ka?"
„Tüdrukud ei taha mind," ütles Eedi.
„Sa pead ise mees olema, ega tüdrukud muidu taha," õpetas isa. „Pead enda paremini riide panema — saapad jalga ja rätiku ilusasti kaela, tüdrukud armastavad seda."
Eedi kuulas ja pidas nähtavasti aru, et mis isa sõnadest arvata. Aga paari päeva pärast sündis ometi selline ime, et kui Mäe noored häält tegid, siis ei saanud ka Oru Eedi muidu, kui tegi oma suu lahti. See tuli talle endalegi nii ootamata, et ta peaaegu pidi ümber vaatama, et kes karjub nii valju häälega. Kuid varsti ta harjus sellega ja siis võis kogu Vargamäe kuulda, kuidas häälitses Oru Eedi.
„Ei tea, mis selle meie poisi arusse on läind, see on korraga hõiskama hakand," rääkis ema murelikult, nagu peaks tema poja hõiskamine kuulutama midagi kurja.
„Meie poiss hakkab meheks saama, mis muud," vastas Karla Idale. „Ega ta 's ometi alati või selleks tossiks jääda, mis ta tänini olnd."
„Mis head sest võib tulla, kui laps hakkab meheks saama," ütles Ida, „sest Eedil on ju alles lapse aru."
Aga Karla oli poja muutusest teises arvamuses. Temal tekkisid rõõmulikud lootused, nii et ta tõttas neist Pearulegi rääkima.
„Tüdrukud on nii mõnegi mehele täie aru pähä pand," ütles see, „ega hullu tea, ehk teevad ka meie poisist viimaks mehe. Ainult kui ta neile ligi peaseks, nii et ta õieti teaks, mis tüdruk on, seda oleks tarvis."
„Las nad esteks healitsevad ja hõiskavad, loomadki tahavad enne healt teha," ütles Karla.
„Jah, poeg, las nad aga jaalitsevad ja jorutavad, kukuvad ja kudrutavad, ega muidu pesale minda," oli ka Pearu nõus.

Nõnda siis huikas Eedi nagu öökull Mäe noortele eemalt vastu. Aga tema huikeid ei pandud mikski. Ainult Tiinal tekkis eemalt-huikaja vastu mingisugune haletsev kaastundmus ja pisut nagu haiglane uudishimu ja huvi, sest temale meenus poissi kuulates tema oma noorus pikkade, igavate aastatega. Kui ta oleks sel ajal kuskil Vargamäel asunud, siis oleks ta ehk samuti huikama hakanud, nagu see tundmatu poiss seal aedade taga või lainetava rukki varjus.

Muide, sellest oma tundmusest Tiina ei lausunud Oskarile ja Ellile sõnagi, sest tema ei usaldanud üldse ühelegi hingele oma sisemusest midagi. Üheleainsale ta ehk oleks võinud midagi öelda, aga see ei küsinud, see polnud temast põrmugi huvitatud ja nõnda võib Tiina kogu oma ea elada, ilma et keegi õieti teaks või taipaks, mis on tema elu.

Päevad kadusid naeru, nalja, hõiske ja lauluga, nagu oleks Vargamäe tõesti muutunud maapealseks paradiisiks, kuhu taevatähedki tulevad lõpuks puhkama, kui nad juba küllalt ülal säranud. Noortel ei tulnud nagu meeldegi, et lõpetad täna raske tööga ning et algad homme sellesamaga.

Tiinagi sai päevad otsa jõlkuda mööda tolmavat põldu äkke või rulli taga, kuna Oskar samal ajal tagus kesal kividele auke sisse. Vahetevahel kostsid sealt valjud paugud, nii et noorel märal kogu keha kargas hirmu pärast. Tiina polnud kunagi varemalt näinud, et noor keha võiks nõnda hirmu käes karata, ja see rabas teda nagu mõni ilmutus. Kas ka tema võiks nõnda võpatada? Mis paneks tema nõnda võpatama? Mis ajaks temale sellise hirmu peale? Ta ei teadnud. Aga iga kord, kui hobusekeha raputas hirmuvärin, oleks ka tema tahtnud kaasa väriseda. Elu poleks nagu õige elu, kui ei tunne sellist värinat.

Seda noore keha loomusunnilist hirmu Tiina võis tundma õppida ainult sellepärast, et meessuviline saabus alles sõnnikuveoks. See oli alles noor poiss, aastat kakskümmend viis, nagu Tiinagi, kasvult ei pikk ega lühike, ei kõhn ega paks, vaid üsna paras. Silmad sinakashallid, huuled paksud, hambad laiad,

valkjad juuksed otse üle lagipea visatud, kogu olendis midagi lohmakat ja jõhkrat, aga sellest hoolimata ometi päris kena ja meeldiv poiss. Tema silmatorkavaks iseärasuseks esimesest päevast peale oli see, et ta töötades viskas särgigi seljast. Pruuniks põlenud ja paiguti kestama löönud piht, rind ja käsivarred tõendasid, et mees ei tööta täna esimest päeva nõnda. Tervitades ütles ta järjekindlalt ja nagu eriliselt toonitades mitte „tere“, vaid „tervis“. See mõjus Vargamäel väga „vahvalt“. Oskariga jutule sattudes küsis poiss varsti, et kus ümberkaudsed poisid treenimas käivad, sest üksi on ju nahkne, hulgakesi hubasem, just nii — hubasem, sest ka see kõlas „vahvalt“. Oskar ei saanud esimesel silmapilgul arugi, millest jutt, aga kui Ott — nõnda oli poisi nimi — jõudis rekordideni, siis oli korraga kõik selge. Aga siin läheduses polnud spordiringi, lähemas linnakeses küll: seal võisteldi ja sealt sõideti ka mujale võistlema.

„Kui kaugel see siis on?“ küsis Ott.

„Kilomeetrit kakskümmend viis, kolmkümmend,“ vastas Oskar.

„See maa on ju ainult nuusata!“ hüüdis Ott.

„Muidugi, kui rattaga,“ arvas Oskar.

„Peremehel on ju ratas,“ ütles suviline.

„Ei, peremehel ei ole,“ vastas Oskar.

„Noh, siis noorel peremehel,“ irvitas poiss.

„Noor peremees oma ratast võera kätte ei anna,“ ütles Oskar.

„No tohoo, tont!“ hüüdis Ott, nagu kuuleks ta jumal teab mis olematut asja. „Mineval aastal olin kusagil suviliseks, seal sõitsin peremehe rattaga isegi viiekümne kilomeetri tagant linna.“

„See pidi küll mõni vana loks olema?“ küsis Oskar.

„Ei, otse tuliuus,“ vaidles poiss vastu. „Just kevadel ostetud, et oleks võtta, kui tarvis tuleb.“

„Võib olla,“ lausus Oskar kahtlevalt, „aga meil küll niisukest ratast ei ole. Ja minu arvates ei saagi niisukest olla, sest ükski ratas ei pea kuigi kaua vastu, kui igamees temaga võib sõita.“

„Mis mehed ja rattad teil siis siin on?“ küsis Ott nagu imestudes. „Te peaks minema Hollandisse, seal alles näeksite: igaühel on ratas jalge vahel ja kõik peremehe poolt.“

„Olete teie Hollandis käind?“ küsis Oskar.

„Mina mitte, aga teised inimesed, ja nemad teavad,“ ütles Ott. „Minu üks sõber oli seal ja teine käis Taanis, vaat' kus alles rahvas elab!“

„Kõik võib olla,“ arvas Oskar. „Meie siin saame vaevalt iseendale hargi jalge vahele ja seegi suuremalt jaolt võlgu.“

„Võlgu võiks minagi osta, aga keegi peaks käemeheks hakkama. Peremees võiks,“ rääkis Ott.

„Kes tahab sellega jännata, võib ju sisse lennata,“ ütles Oskar.

„Miks kohe sisse lennata?“ küsis poiss imestunult. „Mina ostan palgaga, mis peremehe käes sees, ja peremees peab selle kinni, aga kui palka enam ei ole, mis siis peremehel sellest. Ega siis peremees saa mind sundida, et ma tema juures ratta tasa teeniks, milles siis tema süüdi on? Temal ei ole miskit süüdi. Mina võin ju mujale minna ja seal ratta tasa teenida. Ja kui ei saa, siis võtku ratas tagasi, muud õigust ei ole, või kannatagu, kuni ma raha saan. Praegu ostavad ju kõik nõnda. Sest milleks kohe välja maksta, kui võlgu saab. Nüüd pole enam endine aeg, kus pidi olema alati raha näpus, nüüd on usaldus. Inimesed usaldavad üksteist, sellepoolest on praegu hoopis vahvam elada. Ja kuhu see inimene läheb või mis ta teeb? Enne pistis Venemaale, kuhu nüüd? Ei kuhugi. Meie maa on kitsas ja politsei kui hagijas sul jälgi mööda kannul. Ei lähe sa omagi rattaga kuhugi, võeraga ammugi mitte. Sõidad, teed oma tuuri ära ja tuled tagasi. Ja oma rattaga oled veel hooletum kui võeraga. Tõsi jutt! Mina olen võera rattaga palju hoolsam kui omaga. Omaga pole ju vastutust, aga võeraga on, sellepärast. Noorperemees, te võiks korraks minuga proovi teha, küll te siis näete. Andke oma ratas ühekski väikseks sõiduks minu kätte. Uskuge, te ei kahetse. Mina olen spordimees ja ei peta. Sest, kes ajab sporti, see ei saa petta.

Sport teeb inimese korralikuks ja ausaks. Seda võib näha Inglismaal. Praegu on üsna kindel, et kui sakslane oleks sama kange spordimees olnd kui inglane, siis poleks ilmasõda tulndki. Mõistate, peremees, ilmasõda oleks jäänd tulemata, kui sport oleks olnd kangem, ja teie kardate oma ratast proovikski minu kätte anda."

Nõnda seletas suviline jalgratta, maailmasõja ja spordi vahekorda suure veendumusega, sest ta oli seda kuskilt lugenud, raadiost või asjatundvalt inimeselt kuulnud. Nii et kahelda polnud siin midagi.

Vargamäe Oskar muigas ja lausus endamisi: „See vend oskab hambasse puhuda," kuid ometi hakkas tal süda sees pikkamisi nõrkuma ja ta juba mõtles, et noh, korraks võiks ju ratta ta kätte anda, kui näeb, mis mees ta üldse on.

Ja nägigi. Mees oli kui mees muistegi, käristas sõnnikut tõsta ja ka kive vankrile veeretada ning sealt hunnikusse tõsta. Aga laulda ei armastanud, seda mitte. Tõsine inimene ei laulvat nüüdsel ajal, vaid ajab sporti. Laul olevat naljavendade ajaviide, aga sport nõuab täit meest ja täit kuraasi. Tõsisemad naisedki jätavad nüüd laulu ja lähevad üle spordile. Loetagu lehest, mis sünnib Inglismaal ja Ameerikas. Endisel ajal inimesed võistlesid lauluga, nüüd astub kõikjal asemele sport.

Ott ütles nimelt kõikjal, mitte igal pool, ja see oli palju mõjuvam ning usaldustäratavam kui vanad kulunud sõnad. Kõigepealt äratas see usaldust Ellis, aga vähehaaval ka Oskaris, ainult Tiina kuulas noormeest, nagu ei kuulekski ta midagi või nagu ei mõistaks ta kuuldust ainustki sõna. Sass ütles millalgi poisi juttu kuulates:

„Linnas lähevad need asjad üsna hulluks, ei meie tea siin sest veel ühti."

„Küll jõuab otsaga siiagi," ennustas Ott suurustavalt. „Mina kas või ise hakkan Vargamäel instruktoriks."

Ja seda ta oleks ehk võinudki, kui asjad oleksid arenenud endise hooga ja endises kaares. Aga varsti

juhtus midagi, mis muutis kogu seisukorra ja vahekorrad. Saabus päev, kus Ott hakkas Oskarilt tõsiselt ratast peale ajama. Kui see ikka veel kõheles, ütles suviline nokkivalt:

„Te ju ise niikuinii kuhugi ei sõida, teil on liim kodus."

Oskar ei taibanud kohe, millele Ott sihtis, ja sellepärast täiendas see oma ütlust, jätkates:

„Peremees, ärge nüüd mind katsuge lolliks teha, mina tunnen nooti, kui asi tüdrukutesse puutub."

Nüüd läks Oskar üleni punaseks ja ei teadnud, kuhu oma silmad panna, sest teine oli jõhkralt selle paljastanud, mida tema ise ehk vaevalt nagu loori taha aimanud.

„Mis tüdrukutest te räägite?" küsis ta viimaks kobamisi.

„Räägin ainult ühestainsast," naeris Ott, „räägin teie mannist."

„Minul pole mingit manni."

„Noh, kui veel ei ole, siis saate ta," rääkis Ott, „mina teda teilt üle lööma ei tule, peremehel on eesõigus."

„Kui mina teist aru saaks," hakkas Oskar.

„Jätke sõprade vahel tühi lori!" hüüdis Ott. „Kui te aru pole saand, milleks siis see punastamine? Tunneme! Aga mina arvan, teie ei hakka temaga õigest otsast peale. Ta on ju linnatüdruk ja linnas aetakse neid asju teisiti. Linnas pole enam moodis laul, vaid sport, mõistate," naeris poiss lõpuks laia lõuaga ja tegi käega mingisuguse liigutuse.

Oskar kuulas peaaegu ammuli sui. Mitte et tema poleks selliste kõnekäändude ja võtetega varemalt tuttav, vaid et neid tarvitatakse praegu tema enese, eriti aga Tiina kohta. Millegipärast see riivas teda hingepõhjani. Ta pöördus kõrvale ja ütles pahaselt:

„Jätke niisuke keel! Mina ei saa sellest aru ja ma ei tahagi sellest aru saada."

„Ma pole ju veel midagi öelnud," vastas Ott, „ma andsin teile ainult head nõu, et linnatüdrukutega peab käpa külge lööma, see meeldib neile."

„See hea nõu pidage iseendale," vastas Oskar peaaegu juba ärritatult.

„Ka seda võib," lõõpis poiss vastu, „aga te kahetsete, pidage meeles."

„Mida ma peaks kahetsema?" küsis Oskar.

„Ma löön ta teilt üle, veame kihla," suurustas Ott. „Sest pole midagi, et teie olete peremees, mina sulane."

„Inimene on tõepoolest napakaks läind!" hüüdis Oskar nüüd.

„Kas annate oma ratast mulle sõita või ei?" küsis poiss otsustavalt.

„Ei mõtlegi enam anda," vastas Oskar samuti. „Kes teistest inimestest nõnda räägib ja neid nõnda kohtleb, see ei hooli ka võerast rattast põrmugi."

„Oleme rääkind," ütles poiss ähvardavalt. „Ei saa ratast sõita, siis võib tüdrukutele sõidu sisse teha."

„Vaadake, et teile enesele sõitu sisse ei tehta," ütles Oskar.

„Minule? Kes teeb? Peremees? Maksku kuupalk ette, lähen jalamaid," ütles Ott.

„Leidub peale peremehe ehk ka teisi sõidutegijaid," arvas Oskar nüüd, „ja see sünnib juba ilma palga ette või tagant järele maksmata."

„Ohoh! Asi hakkab järsku huvitavaks minema!" katsus Ott üleolevalt naerda.

„Küllap hakkab, kui vaja on," vastas Oskar, ja nõnda seks korraks lõppeski. Aga meeste vahele jäi salavimm hõõguma.

Siitmaalt peale Ott muutis äkki oma käitumist tüdrukutega. Kui ta varemalt polnud neist peaaegu väljagi teinud, siis nüüd pööras ta kogu oma tähelepanu neile, Tiinale silmatorkavamalt, Ellile viisakamalt ja tagasihoidlikumalt. Juba mõne päeva pärast sai ta nii kaugele, et oli Tiinal käsitsi kallal, kus selleks leidus vähimgi võimalus. Ja igakord, kui see sündis, või kui Ott ajas Tiinaga oma laia juttu, tõmbus Elli kuidagi nagu siil kerra, muutus vaikseks ja sõnakehvaks, peaaegu tusaseks, nagu oleks temale mille-

gagi liiga tehtud. Tiina oli endiselt lahke ja naerul, aga paar korda Oskar märkas tema silmis pisaraid.

„Mis teil on?“ küsis poiss tüdrukult.

„Ei midagi, niisama omad asjad,“ vastas Tiina.

„Ma mõtlesin, et Oti pärast,“ lausus Oskar.

„See muidugi ka . . . kiusab,“ ütles tüdruk.

Sellest oli küllalt. Kui Ott järgmine kord oma tegelikkude naljadega asus Tiina kallale, nii et see tal käes vingus, astus Oskar ligi ja ütles:

„Jätke Tiina rahule, ta ei taha, et te teda nõnda käperdate.“

Seda Ott oli nagu oodanudki. Ta pöördus löögivalmilt ümber ja küsis:

„Kust teie seda nii hästi teate?“

„Teil on ju omal silmad peas, näete, Tiina nutab,“ vastas Oskar.

„Ta nutab hoopis sellepärast, et teie me asja segate,“ ütles Ott irvitades. „Ja mis on teil sellega üldse pistmist? Teie pole ju veel Vargamäel peremeheks.“

„Aga minust saab Vargamäe peremees ja sellepärast ärge tülitage teisi inimesi,“ ütles Oskar suure iseteadvuse ja uhkusega.

„Ootame ära, kas saab,“ hüüdis Ott, „aga seni, Tiina, oleme Vargamäel vabad.“ Ta mõtles uuesti käed tüdruku külge pista, kuid nüüd astus Oskar vahele, öeldes vihaselt:

„Kas siis tõesti muidu ei saa, kui peab käsitsi kallale minema?“

„Ei, tõesti mitte!“ hüüdis Ott, nagu oleks ta just seda oodanudki, ja tahtis rusikaga Oskarile lõua alla anda. Aga see oli kaitseväes pisut rusikavõitlusega tutvust teinud ja sellepärast oskas ta kõrvale põigelda ning omalt poolt Otile müksu küljekontidele anda, nii et see tuikuma lõi. Peale seda mindi käsitsi kokku ja pekseti teineteist, nagu saadi. Varsti oli mõlemal näos verd. Viimaks Oskar virutas oma vastase maha, aga see haaras tal silmapilkselt jalust kinni ning nüüd veeresid nad nagu kaks kiskjat, kes lõhuvad teineteise keha küüntega. Õieti öelda kehad olid mõlemal alles terved, aga särgid olid silmapilguga närudeks muutu-

nud. Teadmata, millega asi oleks lõppenud, kui mitte Tiina poleks tuppa joosnud ja peremeest kutsunud. Sass saabus, hea tümmikas käes.

„Poisid, mis see peab tähendama?“ küsis ta.

Aga poisid ei teadnud esiotsa muud, kui vabanesid teineteisest, ajasid end maast üles ja jäid tolknevate särgiräbalatega seisma, mõlemad lõõtsutades, Oskar tõsisena, Ott irvitavana, nagu oleks tehtud rumalat nalja.

„Mis siin lahti on?“ küsis Sass.

„Ott tikub Tiinale kallale,“ ütles Oskar isale.

Aga nüüd sündis midagi hoopis ootamatut. Niipea kui Oskar oli need sõnad öelnud, avanes lähedane aidauks — asi sündis nimelt aida juures —, sealt astus välja Elli ja ütles, ilma et keegi oleks temalt midagi küsinud:

„Ott ei teinud ju Tiinale midagi, mis ta tühja piriseb. Ma olin ju aidas, kuulsin kõik. Oskar ajab muidu tühja juttu, tema ei või ju kannatada, kui keegi Tiina peale vaatabki.“

Kõik seisid nagu löödult — kolm meest ühe tütarlapse ees, sest Tiina oli toa juurde jäänud. Kangestus kestis ainult mõne silmapilgu, siis ütles Sass:

„Kas kuuled, Oskar? Ja teie, Ott, pidage oma käed teistest inimestest rahu, Elli tunnistust pole mul vaja, mul on omal silmad ja kõrvad peas. Aga kui te ehk selleks seda teete, et minema saada, siis palk ootab toas.“

Ütles, pöördus ümber ja läks toa juurde, kus viskas kaika pinumaale.

„Tõbras niisuke!“ kiskus Oskar südametäiega läbi hammaste, nagu seda tema isa armastas teha, aga võimatu oli mõista, keda ta tõpraks nimetas. Ott püüdis üleolevalt kogu janti naljana näidelda ja kirus:

„Mehele ei teinud suurt vigagi, aga särgi tossu võttis välja. Õnneks oli vana tükk seljas.“

Elli seisis aidatrepil ja katsus naeratada, aga tema hallides silmades ja tuule- ning päikesepargitud näos ilmnes rohkem piinlikkust ja nõutust kui naeru.

Toas Maret päris Tiinalt aru, mis aida juures õieti sündinud, ja see katsus asjakäiku jutustada, aga sellest ei tulnud suurt midagi välja, sest rääkimist takistas peaaegu närviline nuuksumine. See kestis veel siiski, kui Sass aida juurest tagasi jõudis ja tuppa astus.

„Tänavu oleme endile õige põrgu majja saand," ütles Sass.

„Kulla, pai peremees, mina pole selles mitte süüdi," nuuksus Tiina vastu, omal nina nurgas, nagu oleks ta alles lapse ohtu.

„Süüdi või mitte süüdi, aga põhjuseks olete ometi, et poisid nagu koerad teineteise turja kinni kargavad," vastas Sass. „Muidugi, see Ott näib ka paras vemmal olema, sihukest pole mul juba ammugi olnd."

„Ta ei anna mulle rahu," kaebas Tiina, kelle nutt pikkamisi vaibus.

„Küll ta nüüd annab," lohutas Sass, aga endal olid hoopis teised tagamõtted. Neist rääkis ta alles siis, kui jäi Maretiga üksinda.

„Kuule, eit," ütles ta, „meie peaks oma sulase ja tüdruku mõlemad minema küütima." Ja kui Maret talle küsivalt otsa vahtis, jutustas ta, mis aida juures olnud ning kuidas Elli Oti eest välja astunud.

„Vanamees, sa ajad mulle hirmu peale!" hüüdis Maret. „Mis selle Elli arusse siis on läind?"

„Poisi suur suu ja hea hakkamine meeldib, mis muud," arvas Sass. „Eks näe, mis pärast tuleb. Aga kui ma sulle õieti oma arvamist ütlen, siis on see ju kõik sellepärast, et Indrek mineval sügisel siia tuli. Mul läks kohe süda nagu raskeks, kui sa ütlesid, et ta koju tulnd ja sauna isa juurde mõtleb jääda."

„Aga kuhu ta siis, vaeneke, pidi minema," ütles Maret nagu vennale armu paludes.

„Ega ma siis seda pole öelnd, et ta ei oleks pidand tulema," vastas Sass. „Muidugi, kui ta tulla tahtis, siis pidi ta tulema ja mina pole mõelnd seda sugugi takistada, ma ainult ütlen, mis mu süda siis tundis, kui ma kuulsin, et tema tahab sauna jääda. See oli niisuke tundmus, nagu mõne puusärgi tegemise juures. Teed ühte, ei tunne midagi, teed teist, süda ei tunne ka mi-

dagi, aga hakkad kolmat tegema, siis ei saa kordagi höövliga lükata, et poleks tundmust, nagu hööveldaks iseoma südant. Nõnda oli mul kiriku juures mõnikord. Ja kui ma kraavile läksin ja nägin, kuidas Indrek oma valge ja kõhna kätega labidat turbasse vajutas, siis oli mul ka natuke samasugune tundmus, ning ma mõtlesin, et vana veri hakkab Vargamäele tagasi valguma, mis see küll peaks tähendama? Noh, nüüd hakkab juba selguma, mis see tähendab. Aga ega me veel kõike tea, mis meid ootab, me alles algame suve ja Vargamäe elab õieti ainult suvel."

„Jah, ennevanasti olid need kõige hirmsamad riiud ja kohtukäimised ikka suvel," ütles Maret.

„Elli tuleb aidast tuppa magama tuua," ütles Sass, „sest kui ta Tiina ja Oskariga väntas, mis ta siis veel seal teeb."

„Temale võiks aseme tahakambri panna, see oleks kõige parem," arvas Maret ja lisas siis: „Aga mis Tiinaga saab?"

„Tema tehku ise, mis tema tahab," arvas Sass, kuid Maret ütles selle vastu:

„Selle peaks ka aidast tuppa tooma, oma poisi pärast nimelt."

Nõnda otsustasid vanad noorte saatust ja veel samal õhtul sai Elli käsu tagakambri üle kolida aidast, kus ta polnud veel üle paari nädala maganud. Kui ta emalt selle käsu põhjust küsis, vastas see:

„Te lähete seal hulgakesi naginasse, isa ei taha seda."

„Aga me magame ju Tiinaga kahekesi, teised meie juurde ei pääse," vaidles Elli vastu.

„Mis te veel Tiinaga kahekesi magate, kui sa juba isale käid tema peale kaebamas," ütles Maret.

„Aga mul oli ju õigus, et..."

„Rumal laps," rääkis ema vahele. „Kui sa ometi ise märkaks, kui rumal laps sa alles oled!"

Aga kui Elli läks aida juurde oma asju korjama, vaatas Tiina hirmunult tema tegevust ja küsis:

„Kas mina pean üksi siia jääma?"

„Nagu näha," vastas Elli pirtsakalt.

Sellepeale Tiina läks nagu suur patune toa juurde ja ütles Maretile:

„Perenaine, lubage, et mina tulen ka aidast ära kambri magama."

„Seda ma tahtsingi teilt küsida, et kas te ka ei tahaks aidast ära tulla," vastas Maret.

„Aga muidugi, perenaine, ma olen teile selle eest nii tänulik," ütles Tiina.

Aga Ott, kes seda toimingut oli muigega pealt vaadanud, ütles järgmisel päeval Ellile nelja silma all:

„Kas vanad kartsid, et viin tütre ä'ä?"

„Teenija pärast on siin majas suurem mure," vastas Elli pilkavalt.

„No mitte kõigil," vastas Ott.

„Pooltel ometi," kinnitas tüdruk.

„See ainult nalja viluks," ütles poiss. „Kuidas seda lõbu siis muidu saab."

„Või nalja viluks," osatas Elli.

„Ah te ei usu?" küsis Ott. „Ärge olge ometi nii laps, Elli! Te olete ju palju noorem kui tema. Pealegi on ta kuiv, nii et krõbiseb."

Sellest oli küll, et noorel tütarlapsel kogu nägu naeratama lööks ja silmi ilmuks häbelik sära. Algas esimene aimus suurest õnnest, mis tabab mõnikord inimesi.

XIV.

Vargamäel muutus äkki pinevaks. Laulud vaikisid, või kuigi neid oli veel kuulda, siis ainult Elli suust, nagu oleks tema ainus võidumees üldises ihude ja hingede heitluses. Aga temagi laul ei meeldinud enam õieti kellelegi, nagu oleks lühikese ajaga maksvusele pääsenud Oti arvamus, et ennevanasti oli laul, nüüd sport. Laulda võib nüüd masingi, milleks siis veel inimene peaks oma kõri käristama, aga sportida — ei, armas veli, seda juba masin ei mõista. Nõnda oli laulu ja spordiga Oti arvates, ja Elli oli esimene, kes andis temale õiguse või vähemalt andis talle kõige rohkem õigust. Aga ometi oli tema ka see, kes pööras ise sellele õigusele kõige vähem tähelepanu, sest miks ta muidu kippus laulma. Seda tegi ta mõnikord isegi nii palju või sündmatul silmapilgul, et isa oli sunnitud teda talitsema, öeldes:

„Mis sa aina huikad, nagu oleksid metsas eksinud."

„Kas kuulsid," ütles Ott Ellile hiljem kahemõtteliselt lööpides, „vana ei armasta enam laulu, eelistab vaikset sporti, aga tütar aina laulaks, et teised teaks, kus me oleme. Milleks peavad teised seda teadma?"

„Pidage oma suu!" ütles Elli nagu vihaselt.

„Ma pean, suu ma pean," kinnitas poiss, „ainult käsi ei saa ma pidada."

„Need pean mina, kui tarvis tuleb," ütles Elli.

„Aga kui tarvis ei tule, mis siis?" küsis poiss naerdes ja paljastas oma laiad, tugevad hambad, kuna suu venis peaaegu kõrvuni lahti, mis heast meelest liikusid.

„Kui tarvis ei tule, siis ei ole midagi," vastas tüdruk.

„Aga kui tarvis on, kas siis võivad käed sportida?" naeris poiss.

„Te lähete oma spordiga ogaraks," ütles tüdruk nagu halvakspanevalt.

„Seda teevad noored tüdrukud, mitte sport," vastas Ott.

„Nojah, kui mitme järel korraga joostakse," pistis Elli.

„Ei, üks on hullem kui mitu, üks on palju hullem," kinnitas poiss.

Nõnda rääkisid nad kahekesi, kui olid loogu võttes sattunud teistest pisut lahku, sest et Elli riisus ja Ott korjas tema eest parajasti suuri. Muidugi, Ott korjas ka teiste eest suuri, võis korjata peremehe endagi eest, Tiinast rääkimata, kuid kõige parema meelega tegi ta seda Elli ees, tegi isegi nii sagedasti, et see Sassile silma torkas ja teda endamisi lausuma ajas:

„Mis ta ometi tellerdab seal tüdruku ees, nagu kukk takkus, ei märka tööd teha."

Ott oli Tiina rahule jätnud, või olgu siis, et ütles tüdrukule vahetevahel mõne lõõpiva sõna, pealegi nii heasüdamlikul, peaaegu sõbralikul toonil, nagu poleks nende kahe vahel või nende kahe pärast kunagi midagi sündinud. Tiinagi naeratas poisile endiselt vastu, sest tema nagu ei osanudki ilma oma hariliku naeratuseta elada. Aga Oskar ei saanud kuidagi aru, miks või milleks see naeratus. Tema mõistis Tiina naeratust ainult siis, kui see oli määratud temale. Et aga need kahele poole suunatud naeratused kordusid, paratamatult korduma pidid, sest kuhu pääses Tiina heinakaarel või heinu kaarutades ühe või teise poisi eest, siis kõrvetas see Oskari südant kahest otsast korraga.

Üksi sellest mõeldes või seda nagu eriti maitstes, arutas ta sagedasti kibedusega, et mis on tal sellest kasu, et tema on üksik perepoeg ja tulevane Vargamäe peremees ja teine ainult kuupalgaline, kui pead temaga jagama naeratusigi. Midagi muud, kas või Vargamäed temaga jagada, sellest saaks Oskar veel aru ja lepiks

ehk sellega, aga loovutada väiksemgi osa Tiina naeratusist, see ei mahtunud tal ei pähe ega südamesse. Naeratus pole ometi mõni mõis, mida esiteks planeeritakse ja mõõdetakse ja pärast tükk-tükilt välja jagatakse. Ja ometi jagas Tiina oma naeratusi ilma mõõdu ja plaanita, nagu ei maksaks need midagi või nagu oleks tal neid nii lõpmatult palju, et jätkub kõigile.

Nõnda kasvas Oskaril viha, aga mitte Tiina vastu, kes naeratas, vaid Oti vastu, kes ei võinud ju midagi sinna parata, et Tiina talle vahetevahel naeratas. Ja ei olnud kedagi, kes oleks Oskarile seletanud, kui hirmus ülekohtune on tema viha. Ainult Elli südames leidus nii palju õiglust, et seal süttis otse püha viha Tiina vastu, kui see jagas oma naeratusi Otile, seal süttis lõpuks viha, kui Tiina üldse naeratab, nagu oleks naeratamine Vargamäel kuritegu, mis peaks siit kaduma igaveseks ajaks.

Aga Ott ei tee sellest kõigest väljagi, viskab ainult siin-seal mõne lööpiva sõna, nagu puuduks tal õige arusaamine vihast ja õigusest. Tema oleks nagu mõni pühak või vana Andrese taoline tudike, kes lööb käega Vargamäe õigusele ja ülekohtule. Kauaks elu, liiatigi kauaks noorust, et vaevata oma südant tühiste asjadega. Ei ole ju kuigi tähtis, kuidas elad, peaasi, et elad, et maitsed iga jumala päeva, iga tundi, iga päikesepaistest silmapilku. Homme võib-olla on uus sõda, uus tapmine, uued hädad, sellepärast kasutagem tänast päeva.

Nõnda mõtles Ott, või kui ta ei mõelnud, siis vähemalt tundis ta. See tundmus ehk oligi, mis ajas teda loomusunniliselt nende kilda, kes pingutasid oma lihaseid igasuguseiks enneolematuiks saavutusiks. Kordki olla teistest üle, kordki särada hulga ees, kordki tõelikult elada, sest homme või ülehomme oled niikuinii unustatud. Ei ole mõtet kükitada oma toanurgas või kuskil Vargamäel, sest õnn luusib tänapäev mööda laia maailma, lokid lennul tuule käes.

Sellest siis tuligi, et ei aidanud ei Tiina naeratused ega Elli õiglane viha nende pärast, Ott tahtis ikkagi vabal silmapilgul Vargamäelt alla ning aina sinnapoole, kus on rohkem rahvast. Ta läks Aiu ja Aaseme

poole, ta läks suurelise Kassiaru poole, ta läks Urvakülla ja sealtki veel edasi, kuni tuli lihtsale mõttele, et kui noorperemees ei anna ratast, siis vähemalt võib ta autobuse rattaid tarvitada, et pääseda lähemasse linnakesesse.

Muidugi, Ott ei hakanud luusima ega sõitma, ilma et poleks enne sellest rääkinud Elliga. Ei ta kutsus tüdrukut kaasa ja oli valmis tema eest autobuse rahagi maksma, sõitku ainult. Aga kui isa ja ema ei lasknud Ellil Otiga kaasaminekust rääkidagi, või olgu see kas siiasamasse Aiu ja Aaseme maile mõnele simmanile, siis tundis poiss end üsna vabana. Ei puutunud ometi temasse, kas tüdruk ei saa või ei taha kaasa tulla, peaasi, et ta ei tule. Nõnda läks ta üksinda esimesel korral, kui Elli jäi maha silmi pühkima, ja nõnda läks ta ka hiljem. Mis tähendasid tüdruku pisarad! Need tulid ja läksid nagu sadu aprillis.

Aga Elli südames oli suur valu, nii suur, et ta otsis lepitust isegi Tiina ja Oskariga. Sest ta arvas, et kui ka need läheksid kuhugi poole, siis laseksid vanemad ka teda minna. Kuid lepitusest ei tulnud muud, kui hõõgus aina uut viha ja vaenu, nagu see oli Vargamäel olnud põlisest ajast. Tiina oleks ju lõpuks kõigega leppinud ja nõus olnud, aga Oskariga ei saadud hakkama. Tema tahtis küll õega leppida, sest ta polnud talle õieti kuri olnudki, aga kui Elli viis jutu pidudele, ütles Oskar kohe:

„Iga hulgusega ei lähe ma ometi üheskoos pidule."

Need olid Elli kõrvus rasked sõnad, hirmus rasked, aga ta kannatas nad ära, sest tal oli veel üks teine plaan, mille teostamisel Oskar oleks võinud tal abiks olla. Ta ütles:

„Kui sa ise ei taha temaga ühele pidule tulla, siis las ometi mina lähen."

„Kõige suurema lahkusega, ole nii hea," vastas Oskar.

„Sa tead ju, et isa ja ema ei lase," ütles Elli.

„Mis siis mina sinna võin parata."

„Võid küll, kui sa aga tahad," rääkis Elli meelitavalt. „Võid, kui sa tahad vend olla."

„Noh, hea küll, ütleme et tahan vend olla, mis siis?"

„Siis lähme üheskoos kodust välja ja teie Tiinaga lähete ühte, meie Otiga teise kohta, nii et sul pole sugugi tarvis temaga ühes olla."

„Suurepärane!" hüüdis Oskar nüüd, nagu oleks ta täis kõlblat viha. „Ah sina arvad, et kui mina olen sinu vend, siis mina hakkan oma isa ja ema selleks petma, neile valetama, et sina võiksid selle hulgusega kuhugi minna?"

Sellest Elli nägi ja tundis selgesti, kui asjatu oli olnud tema leppimiskatse. See asjatus oli seda hirmsam, et ta ilmnes palju teravamalt oma venna kui võõra juures. Sellepärast süttis Elli rinnas kaks eredat tulukest korraga — valu ja viha: valu, et kõik nurjus tema käes, ja viha, et selle nurjumise põhjuseks oli tema oma vend. Nõnda siis pahvatas ta äkki välja, mis ta alguses oli tagasi surunud.

„Kui Ott on hulgus, siis on ju Tiina samasugune hulgus," ütles ta.

„Kui ta samasugune oleks, siis jookseks ka tema nagu hull koer ringi," vastas Oskar.

„Jooksekski, kui sina tal kahe käega sabast kinni ei hoiaks," sähvas Elli.

„Sa hoiad ju Oti sabast mitte ainult kahe käega, vaid ka küünte ja hammastega kinni, aga ei aita, ikka jookseb. Ei aita muud, kui jookse ise kaasa, ja kui seda muidu ei saa, siis tahad, et ka mina, su vend, joosku kaasa. Lõpuks peavad ehk ka isa ja ema Otil sappa kinni kargama ja talle järele traavima."

Elli hakkas nutma, sest vend oli osanud tema häda naeruväärseks teha. Aga alla ei tahtnud ta siiski anda ja ütles:

„Eks me näe, kui kaua sa õige seda Tiina saba jõuad hoida, juba nüüd naeratab ta Otile lahkemalt kui sinule."

„Mitte Tiina ei tiku Otile, vaid Ott Tiinale ligi, sest sinust temale ei aita," sähvas Oskar puudutatult.

„Ennem ikka minust kui Tiinast, sest see on kuiv, nii et krõbiseb!" purskas Elli nüüd vennale. See jäi

peaaegu ehmunult seisatama ja ütles alles natukese aja pärast üsna vaikselt:

„Ah niisukesi sõnu tarvitate teie kahekesi rääkides! Sest ega sina ometi ise praegu selle peale tulnd."

Elli hakkas uue hooga nutma, seistes aidas sama kirjatud kirstu juures, kuhu oli õnnis Krõõt millalgi ammu nõjatunud, kui ta tuli väljalt rukkivihkude vedamiselt, kus Andres oli rääkinud talle oma esimesed karmid sõnad. Jah, siis oli õnnis Krõõt oma kirstu avanud, kaanele toeks määratud kandilise puu püsti vahele pannud, kirstukapist valge linase rätiku võtnud ning nutnud selle sisse oma esimesed valusad pisarad Vargamäel. Need saidki siis seemneks kõigile teistele, mis hiljem voolasid samal paigal või kuskil mujal. Aga Krõõt ei teadnud siis, et tema külv on nii visa, ja Ellil polnud täna vähematki aimu, et siia kirstu juurde on vanaema pannud pisarad idanema.

„Tüdruk, tead mis mina sulle ütlen," rääkis Oskar natukese aja pärast, „sina ära kaota aru selle poisiga, sest ega temast ikka sinu võtjat saa. Või kuigi saaks, kuhu sa siis temaga läheks, tal pole ju endalgi ulualust."

Aga Oskar sai vastuse, mis pani ta otse võpatama, nii üllatav oli see. Tema oli ikka pidanud oma õde lapseks, aga nüüd selgus, nagu oleks ta äkki oma vennast aastatega ette jõudnud.

„Tal pole tarviski kuhugi minna," ütles Elli pisaraid kuivatades, „tal on siingi ruumi, sest ega siis Vargamäe üksi sinu jaoks ole."

„Ka seda on tema sulle juba õpetanud?" küsis Oskar, kui oli vastuse ootamatusest toibunud.

„Milleks siis tema kõik," vastas Elli, „eks mul omal ole aru peas, et me oleme ainult kahekesi pärijad."

„Kas sa selle peale ei mõtle ka, et isa ja ema võivad veel paarkümmend aastat elada?" küsis vend.

„Aga siis pead sina niisamuti mõtlema."

„Mõtlen ka," kinnitas Oskar.

„Noh, eks siis mõtleme mõlemad . . ."

„Minu arvates oled sina ainult rumal tüdruk, ei muud midagi," rääkis Oskar natukese aja pärast. „Sina tuled ikka kohe enda ja minu võrdlusega platsi. Aga see ei aita ju. Mina olen poiss, sina tüdruk, mõtle ometi selle peale. Mis sinuga võib sündida, see minuga ei sünni. Kui sa ennast ei hoia, siis võid sa lapse saada, aga mina last ei saa."

„Miks ei saa, Tiinaga võid ju saada," ütles Elli.

„Tiina saab siis lapse, mitte mina," vastas vend. „Mõtle ometi hästi järele. Meil on ju siin mitmel pool olnd — ikka lapsega tüdrukud, mitte lapsega mehed. Õde, seda ära sa kunagi unusta. Ja kui ei olekski seda, sest milleks kohe see kõige hullem, kui läheks kõik ilusasti, nii et sa asuks siia elama, aga siis küsin ma: kuidas niisuke inimene siin pärastki elab, kui ta nüüd nõnda tahab ümber joosta? Kuis ta pärast sinust hoolima hakkab, kui ta nüüd ei hooli?"

„Ta ju hoolib," vaidles Elli vastu.

„Kus ta siis hoolib, kui sina siin tõinad ja tema mõne teisega ei tea kus tantsib või mõni teab, mis muudki teeb."

„Kõik pole sinusugused, et jäävad kohe ühe sappa rippuma," sähvas Elli nagu halvakspanevalt.

„Aga miks sa siis nutad?" küsis vend ja lisas siis rahulikult ja veendunult: „Tead, Elli, Ott ja sina võite minu üle naerda, kui tahate, aga mina ei häbene enam põrmugi ütlemast, et mina hoian jah ainult Tiina sabast kinni, hoian ja ei lase miski hinna eest lahti. Tiina meeldib mulle ja sellest aitab, olgu teisi tüdrukuid või tuhandeid tema kõrval. Minule pole neid olemas. Kui sina oleksid Otile sedasama, mis Tiina minule, siis ma ehk ei ütleks sulle sõnagi, sest siis poleks ju midagi parata, aga nüüd . . ."

„Küllap tuleb ka see päev, kus mina temale midagi olen," ütles Elli nagu suurustavalt ja ähvardavalt.

„Annaks jumal," vastas Oskar, kuigi ta ise mõtles otse vastupidist, sest ta poleks kunagi tahtnud, et Ellil ja Otil oleks teineteisega lähemalt tegemist.

Aga Elli mõtles oma nooruses otse selle vastu. Tema mõtles, et kui Ott teda nii vähe arvestab, siis on

tal selleks ju õigus, sest mis on Elli teinud, et ta poisile midagi loeks? Ei midagi! Elli tundis end poisi ees peaaegu süüdlasena nõnda mõeldes ja tal hakkas temast isegi kahju ning hale meel. Õieti öelda, ta ei teadnud, kellest tal hakkas hale meel, kas Otist, kes jookseb — venna sõna mööda — nagu hull koer ümber, või iseendast, kes istub Vargamäel ja igatseb. Kas siis miski ei aita, et üks nõnda ei jookseks ja teine nõnda ei igatseks?

Samal ajal, kui Elli nõnda oma noort südant ja pead vaevas, olid Tiinal omad mured. Aga tema oli vist ainuke Vargamäel, kelle mured olid peaaegu lapse mured. Vana Andres ehk saunas muretses ka sama moodi, sest tema muretses oma istutatud kuuskede eest ja käis neid vahetevahel kastmas, kuigi peaaegu kõigil oli teada, et need kuused sinna ei jää, vaid et nad kistakse varsti ühes juurtega üles. Nii mõttetud mured olid vanal sauna Andresel.

Tiina muretses sellepärast, et igal pool, kuhu tema läheb, algavad kohe riiud ja nääklemised, ja kuigi tema oma teada midagi halba ei tee, ometi näivad kõik uskuvat, et just tema on kõigi riidude põhjuseks ning algatajaks. Ja mida rohkem ta katsub kõigi vastu ühesuguselt hea ja lahke olla, et kellelgi poleks temale midagi ette heita, seda rohkem kisub ta enda ikka mitmepidisema vihavaenu keerdu. Naeratab ta Otile, keda ta ise kardab, siis välguvad Elli silmad temale ja Oskari silmad Otile kurjust, räägib ta mõne lahkema sõna Oskariga, siis mõõdavad peremees ja perenaine teda riivavate pilkudega; katsub ta aga nendega sõbralikku juttu teha, siis saab ta tundmuse, nagu oleks ta mõni tüütu kärbes või mesilane meepoti ümber. Nõnda on ta katsunud õnne igapidi, aga tema nõutus on päev-päevalt ainult kasvanud. Ta oli ükskord isegi nii õnnetu, et hakkas oma häda Indrekule saunas kaebama, kui läks sinna toitu viima. Seisis ukse kõrval, et välja tulla, võttis selleks isegi ukselingist kinni, aga ometi ei saanud tulema. Lõpuks suu hakkas iseendast rääkima. Aga kui ta arvas, et ta on juba küllalt öelnud, kinnitas ta lõpuks tõsiselt:

„Ja ma ei ole neile kellegile miskit paha teind, uskuge, härra, ma pole tahtnudki neile paha teha, sest nad kõik on head inimesed . . ."

„Ainult et kaklevad ise ja ei anna ka teile rahu," ütles Indrek muiates vahele.

„Jah, ei anna ka minule rahu," kiitis Tiina Indrekule järele.

„Sellest võite näha, kuidas headus inimestesse mõjub," rääkis Indrek edasi, aga Tiina ei saanud hästi aru, heidab ta ikka veel nalja või mõtleb ta seda tõsiselt. „Headus on siinilmas üldse kõige kurja juur. Sest kui sa oled hea, siis arvavad kõik, et sa mitte ainult ei taha, vaid et ka pead kõigile midagi andma. Aga kust võtab ka kõige rikkam niipalju, et kõigile anda? Öeldakse, jumal olevat hea ja rikas heldusest, aga näe, inimesed ei tee muud, kui on just sama headuse ja helduse pärast üksteisel kõris kinni. Just niisamuti nagu teie seal ülal. Huvitav ainult, mis te neile olete andnud?"

„Ma pole neile midagi annud," vastas Tiina, ilma et ise oleks õieti mõistnud, mida temalt küsitud.

„Mida teilt siis loodetakse?" küsis Indrek.

„Ma ei tea, härra!" hüüdis Tiina õnnetult. „Ma ei tea midagi."

„Mis seal siis on juhtunud?"

„Ei midagi," vastas Tiina, „ainult Sass ja Ott kaklesid minu pärast ja ma kutsusin peremehe vahele."

„Ja peremees tuli?" küsis Indrek.

„Tuli kaikaga," ütles Tiina ja pööras silmad kõrvale, sest tal oli hirmus häbi.

Nüüd valitses saunas natukene aega vaikus, alles siis ütles Indrek:

„No näete, Tiina, just nii, nagu ma ütlesin: headus on kurja juur. Kui mina poleks teie vastu hea olnud, siis poleks teie ehk siia jäänud ja nõnda poleks ka seda riidu olnud. Aga mina olin ju teie vastu ainult sellepärast hea ja lubasin teil siia jääda, et teie olite enne minu vastu hea. Nõnda siis — omad vitsad peksavad. Lõikate ise oma tegude vilja."

„Ei, härra," vaidles Tiina vastu, „enne olite teie minu vastu hea ja siis alles mina härra vastu, nõnda oli see."

„Olgu või nõnda," leppis Indrek, „siis lõikate nüüd minu headuse vilja suure kaklemisega."

Nõnda rääkis Indrek Tiinaga ja see tuli sama targalt üles tagasi, nagu ta oli esiteks alla saunagi läinud. Peab inimene muutuma kurjaks? Peab Tiina saama kurjaks? Kuidas ta seda peab tegema? Mida ta selleks peab tegema? Tiina ei oska kuri olla. Ta ei oska õieti heagi olla. Tiina lihtsalt on nagu ta on. Ta on lapsest saadik nõnda. Võib-olla on see sellepärast, et ta noores eas nii kaua põdes. Võib-olla et need, kes on lapsest saadik terved, õpivad olema head ja kurjad vaheldamisi, nagu asi nõuab. Tiina pole seda õppinud. Aga võib ka olla, et ta on heast-paremast muidu niisama selliseks loodud; et jumal on oma ingli tema kätki juurde läkitanud ja lasknud öelda: „Annan sulle ellu ainult headuse kaasa, annan ainult katseks, et kordki näha, mis sest tuleb, kui ühelgi inimesel on ainult headus eluteel kaasas"; et jumal on lasknud oma inglil eelmistele sõnadele juurde lisada: „Oma pojalegi, sinu Õnnistegijale, andsin kurjuse südamesse, et ta templis võiks piitsutada rahavahetajaid ja needa viigipuu, aga sinule ei anna. Ometi pead sa teadma ja kindlasti uskuma, et su jumal pole sind maha jätnud, sest vaata, ma võtan su kurjuse oma kätte hoiule, nii et kui sul tuleb elus kitsas kätte ja sa oma hingehädas hüüad minu poole, siis tahan ma su palvet kuulda ja sulle su kurjuseosa oma ingliga kätte läkitada ning sina pead mind tänama".

Jah, võib-olla et Tiina kätki juures midagi selletaolist oli sündinud. Aga kui see tõesti nõnda sündis, siis pidi see küll väga vara olema, sest Tiina ise ei tea sellest midagi. Lihtsalt ei mäleta! Sellepärast ei murra ta nende küsimuste kallal oma pead, vaid katsub palja headusega ilmas läbi saada, sest et tal esiotsa muud käepärast ei ole. Ainult vahetevahel mõtleb ta, et kas siis kedagi ei leidu, kelle vastu võiks lihtsalt hea olla, ilma et sellele järgneks halba. Õieti öelda —

see polegi päris mõtlemine, vaid midagi unistamise taolist: unistamine kaastundmusest kellegi vastu, kes oleks veel viletsam ja kaitsetum kui tema. Oo, Tiina nagu aimabki juba, aimab ammust aega, kes see niisuke on! Ta huikab kui öökull üksinda, ilma et keegi võtaks vaevaks talle vastata. Ta huikab isegi nüüd veel, kui Vargamäel on teiste laulud ja huiked juba vaikinud, nagu oleks sport tõepoolest oma võidukäiguga juba siia jõudnud.

Nõnda see siis sündiski, et kui Tiina üksinda tagaväljal sõnnikut laotas ja Oru Eedi teisel pool peenart rukkis huikama hakkas, tulles kord-korralt aina lähemale, nagu hääle järele võis otsustada, tegi Tiina ei tea miks äkki häält vastu — tegi küll tasakesi, aga ometi tegi. Ja Eedi, kes tavaliselt kõrvale hoidus, tõusis lõpuks rukkis püsti ja tuli peenrale välja.

„Kes see huikab seal?" küsis Tiina naeratades.

„Mina," vastas Eedi; aga siis tuli tal äkki midagi meelde, ta tõmbas mütsi peast ja ütles: „Tere, jõudu!"

„Tere, jõudu tarvis," vastas Tiina ja naeris poisile veel enam. „Miks sa huikad nõnda?" küsis ta.

Poiss mõtles natukene aega, nagu valiks vastust, ja ütles siis:

„Teised huikavad ka."

„Teised laulavad," ütles Tiina.

„Mina ei oska veel laulda," seletas poiss.

„Miks sa ei õpi, oled juba suur poiss?"

„Olen suur poiss ja mul on palju rammu," kiitis Eedi. „Ma olen kõigist üle."

„Kellest sa siis üle oled?" küsis Tiina.

„Kõigist — Juulist, Helenest — kõigist."

„Kes need Juuli ja Helene on?"

„Õed."

„Sa siis katsud nendega ka rammu?"

„Tüdrukud teevad poisist mehe, sellepärast."

„Kes seda ütleb?"

„Vanaisa... Ma olen sinust ka üle."

„Minust muidugi," oli Tiina nõus.

„Ma tahan sinuga rammu katsuda, sa oled ju ka tüdruk."

„Teine kord, siis. Täna on mul sõnnikused käed ja riided, määrin su ära, aga poiss peab puhas olema, muidu tüdrukud ei taha temaga rammu katsuda. Ja tead, Eedi, kui sa tahad ruttu meheks saada, siis ei pea sa tüdrukutega rammu katsuma, vaid nende vastu hea ja viisakas olema. Viisakad poisid saavad kõige enne meheks."

„Mina tahan meheks saada, sest siis saan ma peremeheks."

„No näed," ütles Tiina, „siis õpi viisakust, tüdrukud muidu sind meheks ei tee".

„Tüdrukud on ilusad," kiitis poiss. „Vanaisa ütleb alati: Eedi, vaata, tüdrukud on ilusad."

„Ega siis kõik tüdrukud ilusad ole," vaidles Tiina vastu.

„Sina oled ka ilus, Tiina," kinnitas poiss, ja nii hirmus rumal kui see ka oli, aga Tiina tundis ometi, et tal oli seda hea kuulda.

„Kes seda sulle on öelnd?" küsis ta.

„Teised ütlevad, et teisepere Tiina on ilus tüdruk," vastas poiss.

„Kuule, Eedi, ja pea meeles: teisepere Tiina on vana tüdruk, vana tüdruk, vana tüdruk."

Poiss vahtis hulk aega üksisilmi Tiinat, kuidas see töötas ja ütles siis:

„Ei, Tiina on ilus tüdruk, Tiina on ilusam kui Juuli ja Helene."

Nüüd tundis Tiina äkki, et tal jooksid hirmuvärinad millegipärast üle keha. Ta ei lausunud enam sõnagi ega pööranud pilku poisi poole. Nõnda kulus tükk aega. Aga lõpuks ei saanud ta ometi muidu, kui pidi vaatama, kas poiss on kadunud või seisab endiselt. Nähes teda vanal paigal, nagu oleks ta sinna sambaks seatud, ütles Tiina:

„Eedi, pole viisakas nõnda seista, kui teisepere tüdruk sõnnikut laotab."

„Kas istuda võib?" küsis poiss.

„Ei, ka see pole viisakas," vastas Tiina. „Peab ära minema, see on viisakas."

„Eedi vaatab rukkist," ütles poiss.

„See pole sugugi viisakas," seletas Tiina. „Kui poiss tahab meheks saada, siis on ta teisepere tüdruku vastu nii viisakas, et ta läheb ka rukkist ära, läheb eemale, kaugele."

„Ja huikab," ütles poiss.

„Ja huikab ning ootab, kas tüdruk vastu huikab, ainult siis tuleb viisakas poiss lähedale. Nii et Eedi on viisakas ja hakkab ilusasti minema."

Poiss mõtles natukene, ja tegi siis minekut, jäi aga varsti uuesti seisatama, nagu tuletaks ta midagi meelde.

„Viisakas poiss ütleb teisepere tüdrukule head päeva, kui ta minema hakkab," õpetas Tiina.

Nüüd Eedi pöördus ümber, tõmbas mütsi peast, katsus isegi kraapjalga teha ja ütles:

„Head päeva!"

„Head päeva," vastas Tiina. „Ole ikka tüdrukute vastu viisakas, siis saad varsti meheks."

Nõnda Mäe Tiina õpetas Oru Eedile häid kombeid, kuna ta ise samal ajal laotas kärmesti-kärmesti sõnnikut, sest vilumatuse tõttu ta kartis, et ei jõua tööga küllalt edasi.

See kõnelus ei jäänud neil viimseks, sest poiss oli sellest päevast saadik tüdrukul nagu takjas sabas. Tal nagu polnudki muud ülesannet kui valvata, millal Tiina juhtub kuskil üksi jääma, et siis nagu maa alt tema ette ilmuda. Esiteks pidas ta Tiina antud viisakusreeglist kinni — lähenes alles siis, kui tema huikele vastatud, aga varsti unustas ta selle.

Ei tea, kas see olenes harjumusest või tõelikkusest, aga Tiinale näis, nagu võtaks poiss ruttu aru juurde. Ta teretas juba viisakalt ja jumalagajättu ei unustanud ta enam kunagi. Aga oma rammuga ja muude võimistega armastas ta endiselt kiidelda, nii et Tiina pidi tahes või tahtmata otsusele jõudma, kuivõrt tema oli eksinud poisi abituses, mahajäetuses ja üksilduses. Ennem tundis poiss end suurena ja vägevana, kelle ümber keerleb kogu nähtav ja tajutav maailm.

Kord sattus ta rääkima püssilaskmisest. Ta näitas nagu uhkustades haavaarmile oma peas ja ütles:

„Näed, Tiina, kuhu läks."

„See oleks võind sul silma peast ära võtta," tähendas tüdruk.

„Ei võtnud ühtigi," vastas poiss ja lisas suurustavalt: „Nüüd ma oskan juba paremini lasta. Nüüd ma lasen ka suure püssiga, ja kohe külge."

„Ega siis alati või külge lasta," ütles Tiina.

„Eedi võib alati," kinnitas poiss. „Mina võin kõigile külge lasta."

„See pole viisakas, kui nõnda räägitakse," õpetas Tiina. „Inimestele ei või ju külge lasta, inimestele mitte."

„Eedi võib," ajas poiss nagu jonnakalt oma, „Eedi pea on haige, sellepärast võib."

„Kes sulle seda on öelnd?" küsis Tiina, tundes südames värinat.

„Teised ütlevad," vastas poiss.

„Mis nad ütlevad?" päris Tiina nagu hirmuga.

„Nad ütlevad, kui krutskid teen: jäta Eedi rahule, temal pole aru. Aga mul on juba aru, ainult nemad ei tea, et mul on juba aru. Keegi ei tea seda, ainult mina ise, mina ja sina nüüd ka, Tiina, sinule ma ütlen. Aga see on saladus, see on meie saladus, Tiina, et mul on juba aru. Teised ei tohi seda teada, sest siis ei või enam krutskid teha, sellepärast."

„Aga miks sa siis teed krutskid, see pole sugugi viisakas, nõnda ei saa sinust kunagi meest, jäädki poisiks," seletas Tiina.

„Mehed teevad ka krutskid," vastas poiss.

„Viisakad mehed ei tee kunagi krutskid ja sinust saab viisakas mees," õpetas Tiina.

„Kui ma meheks saan, siis ma enam krutskid ei tee," ütles poiss.

„Mis krutskid sa siis nüüd tahad veel teha?" küsis Tiina.

„Seda ei või öelda, Karla ei luba," kostis poiss.

„Minule ikka võib, sest meie oleme kahekesi ühes nõus, meil on kahekesi saladused," rääkis Tiina. Aga see ei mõjunud, poiss jäi endiselt arvamusele, et ta ei või öelda, mis krutskeid ta veel enne tahab teha, kui

saab viisakaks meheks. „Mis krutskid sa oled siis juba teind?" küsis Tiina lõpuks.

„Lasin sauna seina sisse märki," ütles poiss.

„Muud mitte midagi?" küsis Tiina.

„Indrekul loopisin mättaid kraavi."

„Aga seda ei tee ju ükski viisakas poiss, kes tahab meheks saada," seletas Tiina. „Oled sa ehk veel midagi teind?"

„Ema järelt pistan või kinni," irvitas poiss, „ja tüdrukute eest solgin klimbisupi ära, siis saan omale."

„Ui häbi, häbi, häbi," rääkis Tiina ja keerutas sõrmega poisi nina all. „Nõnda ei saa sinust kunagi meest, mitte kunagi."

„Saab," vaidles poiss veendunult vastu, „isa ütleb, et saab. Täiel mehel on krutskid ja minul tulevad ka juba krutskid."

„Mina ei taha siis enam sinuga rääkida, kui sul on krutskid," ütles Tiina ja taganes aida otsas aia äärest eemale, kus nad olid seisnud, üks ühel, teine teisel pool.

See pani poisi mõtlema. Vähe aja pärast ta ütles:

„Tüdrukute vastu ei ole mul krutskid, tüdrukud on ilusad, aga poiste vastu."

„Miks siis poiste vastu?" küsis Tiina, kuna endal süda hakkas uuesti sees värisema.

„Poisid käivad tüdrukute juures," sosistas Eedi vastuseks ja sirutas oma pea üle aia, et nõnda lähendada suud kuulavale kõrvale.

„Eedi, see pole viisaka poisi jutt," ütles Tiina etteheitvalt. „Nõnda ei tohi teisepere tüdrukutega rääkida."

Aga Eedi ei hoolinud sellest, vaid sosistas saladuslikult edasi:

„Ott käib meie Juuli juures, teie Ott. Temale teen ma krutskid."

Tiinal langes nagu kivi südamelt, sest tema oli midagi sellist kartnud, mis seisaks tema endaga kuidagi lähedas ühenduses. Ometi oli kuuldugi küllalt hirmus: samal ajal, kui Elli kipub aru kaotama Oti pärast, käib see salaja Oru vahet. Ellile mõeldes kiskus Tiina süda rinnus valusalt kokku.

XV.

Et Tiina vahetevahel Oru Eediga tahes või tahtmatagi juttu ajas, see ei jäänud muidugi teistele tähele panemata. Ott heitis selle üle rumalat nalja, Elli sähvas parajal paigal pilkavalt, Oskar oli nagu nukker või kuri ja vanad ei saanud kuidagi aru, mis rääkimist on tüdrukul sellega, kellest ükski pole tänini väljagi teinud. Mareti süda ei saanud muidu rahu, kui pidi asjast Tiina endaga juttu tegema.

„Ta on nii naljakas," ütles tüdruk Oru poisi kohta.

„See on kuri poiss," seletas Maret.

„Kas ta just kuri on . . ." lausus Tiina, nagu tahaks ta perenaisele vastu vaielda.

„Siis teevad teised ta kurjaks," ütles Maret.

„Võib-olla et teised," oli Tiina nõus, ilma et muud oleks öelnud, sest sel korral ta ei teadnud ega aimanudki veel midagi sellest, mis puutus Otisse ja Juulisse ning kaudselt ka Ellisse.

Üks oli kindel: Tiina kaotas Oru Eedi kaudu peaaegu kõigi silmis midagi. Ka teda ennast hakati nagu selle poisi taoliseks pidama. Ainukesed, kes talle oma poolehoiuga endiselt truuks jäid, olid Oskar ja karjakoer Mulla.

Viimast peeti oma ülesandeks pisut suureks ja sellest oli ta nimigi tekkinud. Suur nagu mullikas, oli Sass tema kohta tuues öelnud ja Elli oli siis kohe sõnavalmilt vastanud, et siis panemegi talle nimeks mullikas. Ei aidanud midagi, et koera nimi oli Kaaru, Elli hakkas teda hüüdma Mullikaks, millest sai pikkamisi tema praegune nimi. Kaaruks ei võinud koer Elli arvates juba sellepärast jääda, et ka Orul ja Aasemel olid Kaarud, kuigi need ei olnud nende Mulla

kõrval mitte kui midagi. Ja nagu oleks koer teadnud, et Elli temale uue nime leidnud, hoidis ta tüdrukut kõige rohkem taga.

Aga sest ajast saadik, kus Tiina tuli Vargamäele, kippus Mulla Ellile truudust murdma ja Tiina juurde üle minema. Mis selle põhjuseks oli, kas söötmine, meelitamine või mingisugune eriline sümpaatia, kes seda teab, ainult kõik panid tähele, et Mulla kipub sörkima aina Tiina sabas. Nõnda sai koer esimeseks „mustaks kassiks" tüdrukute vahel, sest kuna Elli oli alguses Mulla truudusega nii väga hoobelnud, ei võinud selle kõikuma lüües teatud meelekibedus tulemata jääda. Emalegi torkas see silma ja ta ütles pool-naljatades:

„Ärge nüüd ometi koera pärast naginasse minge."

Sama koer oligi nüüd üks neist, kes Tiinale oma truudust polnud murdnud, otse selle vastu ta nagu aimas, millises seisukorras tüdruk viibib, ja hakkas ikka enam tüdruku sabas sörkima. Läks nii kaugele, et Mulla ei tahtnud enam karjaga metsagi minna, vaid heinalistega heinamaale, nagu poleks tal karjatada pässud, utud, tõmmikud, pugalad ja tähikud, vaid mingisugune ennenägematu loomake, kellele nimeks antud Tiina. Seetõttu tüdrukul tuli tegemist karjapoisiga, kes kord ütles:

„Tiina, kuramus, miks sa mu koera ära meelitad?"

„Miks sa mulle ‚kuramus' ütled?" küsis Tiina vastu.

„Noh, kui sa koera ära meelitad," vastas poiss.

„Ma ei meelita ju," ütles Tiina.

„Aga miks ta siis enam karja ei taha tulla?" küsis Heino.

„Kust mina seda tean," vastas tüdruk.

„Ä'ä tule mulle rääkima!" hüüdis poiss uskmatult. „Sa ei julge üksi kuhugi minna, nagu oleks iga põõsa taga hunt, ja sellepärast kutsud alati koera kaasa. Eks sa ise ometi näe, ta on hakand eeskambri akna all magamagi, valvab, et nii kui sina jala õue tõstad, kohe on ta sul kannul."

„Ei, Heino," vaidles Tiina vastu, „mina ei ole Mullat kunagi kaasa kutsund."

„Kutsud jah!“ kinnitas poiss. „Tean sedagi, kelle pärast, ega ma loll ole.“

„Nüüd teed enese tõesti lolliks, Heino,“ ütles Tiina, aga poiss pahvatas talle vastuseks:

„Sa kardad teisepere Eedit! Mina kardan ka, ja kui sa koera ära meelitad, siis ma ei julge karjas olla, ei julge loomadega kaugemale metsa minna.“

Need sõnad olid Tiinale nagu ilmutuseks. Korraga oli tal kõik selge. Tema isegi sai endale selgemaks karjapoisi suu läbi. Talle sai selgeks, et tema oli tõepoolest hakanud teisepere poissi kartma ja oli pisut sellepärast Mullat endaga kaasa kutsunud, ilma et oleks endale sellest õieti aru andnud. Tema hirm oligi ehk peapõhjuseks, miks koer jättis oma endise lemmiku, peretütre maha ja hoidus tema poole. Aga kui nõnda, miks siis koer tuli karjapoisi juurest ära, see kannatas ju sama hirmu käes, mis vaevas ebateadlikult Tiinatki? Või ähvardas teda ehk suurem hädaoht kui Heinot?

„Mina ei karda teisepere Eedit,“ vaidles Tiina poisile vastu, „mina ajan temaga sagedasti juttu.“

Karjapoiss hakkas naerma ja hüüdis:

„Ajad juttu ja omal püksid tuulavad tusti!“

„Heino, kuidas sa ometi räägid,“ ütles Tiina häbistavalt. „Teisepere Eedigi on viisakam.“

„Las ta olla pealegi, aga mind pole sul tarvis karta,“ ütles poiss enda vabanduseks. „Haugun, mis haugun, aga külge ei hakka. Eedi on hoopis teine, teda peab kividega eemalt loopima, nii kui ligemale lased, kohe hambad sees. Aga tüdrukud ei oska kividega loopida, sellepärast katsuvad nad heaga, kui on tige koer. Teisepere Eedi on ka niisuke tige koer, et sina katsud heaga. Aga mina ei katsu, mina olen poiss, nii kui näen, koer kallale, ei muud midagi.“

„Ah sina oledki see, kes koera tema peale nii õelaks ajab!“ hüüdis Tiina. „Kas sul tõesti häbi ei ole viletsat ja vaevast nõnda taga kiusata! Ma ütlen perenaisele, kui sa muidu ei kuula.“

„Ütle pealegi,“ vastas poiss naerdes. „Perenaine ise käskis! Ütles: kui tuleb, aja aga koer kallale, selleks me nii suure tõimegi.“

Nõnda vastas poiss ja läks loomadega mööda tänavat alla — vilistades, hõisates, koera haukudes, lammaste määgides ja kellade kõlinal, nagu oleksid asjad kõige paremas korras. Tiina vahtis talle järele, ilma et silm ometi midagi oleks seletanud, sest ta mõtted olid mujal, — mõtted olid selle juures, mis poiss oli rääkinud. Kas ta enne õieti kartis või mitte, seda Tiina ei teadnud, aga üks oli tal selge — nüüd ta kardab, ilma et õieti teaks, mida. Nüüd tuleb tal äkki ka see meelde, et varemalt on teisedki temalt küsinud, kas ta teisepere poissi ei karda, et ta temaga juttu ajab. Aga need küsimused on tänini ikka nagu kuulmeist või ajust mööda libisenud, ainult nüüd istuvad nad seal kindlasti ja helisevad — helisevad ja püsivad paigal.

Kuid elu käis Vargamäel samal ajal oma rada, teda Tiinas tekkinud hirm ei peatanud: lüpsti lehmi, pandi karjapoisile võid kannikasse ja piima pudelisse, luisati vikateid ja võeti loogu ning Indrek lõikas soos kraavi päev päeva kõrva. Paaril korral, kui heinategu oli kõige kibedam ja palju kuiva loogu maas, katsuti ka temale reha pihku pista, öeldes: „Niita jõuame oma peregagi, tule ainult aita kuiv hein kokku panna," aga tema ei võtnud seda kuulda, nagu oleks tema eluõnn ainuüksi soos. Tuli selle asemel vana Andres, kellele Sass otsis kõige kergemat reha. Aga see oli antud Ellile ja tema ei tahtnud sellest loobuda. Siis pakkus Tiina oma reha, mis oli kerguse poolest järgmine, aga nüüd jõudis Elli Tiinast ette, sest ta ei võinud kannatada, et teenija püüdis temaga reha-andmiseski võistelda, nagu Elli arvas, pealegi veel, et Tiina ei teinud seda omapead, vaid Oskari soovil. Sellele aga ei võinud Elli oma nuttu, mis ta vanaema kirjatud kirstu juures nutnud, kuidagi kinkida ja sellepärast pistis ta vanaisale kärmesti oma reha pihku, mille vars kõige suurema mähi ajal raiutud, et ta oleks tütarlapse käele pehme. Oskar nimelt oli selle varre raiunud, koorinud, lõhestanud ja lõpuks rehale tahagi löönud. Aga see sündis siis, kui nad olid alles õde ja vend, kes istusid üheskoos ratastele ja sõitsid siia ning sinna, kus juhtus midagi lahti olema. Nüüd nad enam ei teinud seda,

ei teinud sellepärast, et Elli tahtis minna Otiga, keda Oskar nimetas hulguseks. See oligi, mida Elli ei suutnud vennale andestada, või nagu ta ise ütles — kinkida. Lõpuks ütles ta seda Otile endalegi, et see ometi kord taipaks, mil määral Elli hoiab tema poole, — ta ei hooli vennastki. Aga Ott vaatas asjale teisiti, kui Elli lootnud. Tema vaatas asjale asjalikult, mitte mööduvate tundmuste värvilise prilli läbi. Sellepärast ütles ta:

„Õige ta ju on, hulgus ma olen, mis muud."

„Te pole sugugi hulgus," vaidles Elli ägedalt vastu. „Kui pole Tiina, siis pole ka teie."

„Aga kes siis ütleb, et Tiina ei ole?" küsis Ott.

„Oskar, kes muud," vastas Elli. „Teie olete hulgus, sest jooksete ümber, Tiina ei ole, tema seisab kodus."

Nüüd hakkas poiss suure häälega naerma, nagu taipaks ta sõnade tagamõtet, ja ütles:

„Ah nii! Siis sellepärast olen hulgus! Ütles seda tõesti Oskar?"

„Aga kes siis?" küsis Elli vastu.

„Tüdruk, sa pole sugugi nii tänapäine, nagu ma arvasin!" hüüdis Ott nüüd, nagu mõistaks ta Elli sõnu hoopis teisiti, kui see nad mõelnud. Elli isegi hakkas poisi naeru ja familiaarse tooni tõttu oma sõnu sootuks teisiti mõistma ning häbi kargas tal ühes verega näkku.

„Seda ütles tõepoolest Oskar," kinnitas Elli kohmetuses ja lisas enda kaitseks: „Mina ütlesin hoopis midagi muud."

„Mida siis teie ütlesite?" küsis poiss.

„Seda ei või ma öelda, sest teie naerate ainult, teil on kõik paljas nali," vastas Elli, kel äkki kippusid pisarad silma.

„Mitte sugugi," vaidles poiss vastu ja tema nägu muutus tõsiseks, sest pisut mõjus temasse tüdruku nukrus, pisut ka uudishimu, „mina võin ka tõsine olla, kus seda vaja."

„Minuga pole teil seda vaja," ütles Elli.

„Seda ütlete muidugi sellepärast, et ma hulgus olen, eks?"

„Just sellepärast," kinnitas Elli, „sest ega keegi sunni teid hulkuma."

„Aga mis ma siis peaks teie arvates tegema?" küsis poiss.

„Seda peate ise paremini teadma kui mina," vastas Elli; ja kui poiss sellele kohe ei vastanud, vaid vaikides aru pidas, küsis tüdruk: „Kui te oleks siin või kusagil mujal peremeheks, nii et elaks oma kodus, ega te siiski vist oma hulkumist jätaks?"

„Noh, ei tea öelda, ehk jätaks, kui oleks noor naine ja muud niisugused asjad," ütles poiss.

„Mõtle, kui lahke!" hüüdis Elli pilkavalt. „Võibolla, et jätaks!"

„Jätaks vist kindlasti," ütles poiss. „Aga mul pole ju kodu ega naist, pole midagi."

Oti sõnus ja hääles kostis nagu nukrus, Elli tundis, et kostis, ja sellepärast ütles ta:

„Teil võiks kõik olla, kui te ainult tahaks."

Soo, nüüd oli Elli kõik oma südamelt ära öelnud, nüüd võis ta loovõtmisega põõsa varju pugeda ja seal oma häbi või õnne oodata.

„Tüdruk, selle eest peaks su siinsamas sülle haarama ja ringiratast ära suudlema," ütles Ott esimesel parajal silmapilgul tasakesi, aga Elli tundis, et need vaiksed sõnad põletasid teda. Tal oli peaaegu tundmus, nagu olekski ta juba kellegi süles, vähemalt teadis ta, et kui see sünniks, siis ei jätkuks enam tema häbist sellele vastupanuks.

Nõnda olid siis asjad Elli arvates ühel pool. Ainult see oli veel ütlemata, et nemad on ju Oskariga kahekesi, nii et neile jätkub Vargamäest ilusasti, tehtagu see pooleks või makstagu teisele tema osa välja. Ja küllap Elli sellegi ütlemiseks mahti leiab, pidagu isa, ema ja Oskar teda niipalju silmas kui iganes soovivad.

Aga Oti süda polnud nii lihtis ja kindel kui Ellil. Tema süda ei saanudki nii kindel olla, sest tema polnud kogu oma eluajal miskit nii kindlat näinud, kui oli Vargamäe, kus Elli kasvanud ja kasvades oma südant kindlustanud. Oti süda oli kohanenud esiteks oma vanemate vahelduvale elujärjele, mis läks maalt linna

ja linnast uuesti maale, ja pärast seadis ta end iseoma eluvõimaluste kohaselt, mis olid aprilliilmana muutlikud. See ehk oligi peapõhjus, miks ta võttis õlleklaasi juures kuulda Oru Karla kavalat kõnet tema tütardest, kes pärivad ükskord koha, sest poisist polla loota peremeest. Mäel, seal olevat teine asi, seal saab peremeheks Oskar, ja lollus oleks loota, et Sass hakkaks kohta kaheks jagama, sest selleks pole kogu Mäe krunt kõlvulinegi. Hoopis teine lugu on Oruga, see kõlbab ühele ja kõlbab ka kahele, kõlbab igapidi ja iga moodi, niisuke hea koht on Oru. Aga Mäe ei passi ühelegi hästi, sest kui see peaks hakkama teisele tema osa välja maksma, siis läheb koht haamri alla, teist ei ole. Mäel pole millestki seda hulka raha võtta, mis Oskar peaks Ellile välja maksma, kui „rehnutti" õieti pidada. Ja sellepärast võib igaüks isegi mõista, mis lõpuks tuleb: Oskar saab prae ja väimees lakkugu panni. Muidugi, päris ilma ta ei jää, seda mitte, sest see on ju iseenesestki mõista, et tütar peab ka midagi saama, mis ta aga saab ja kuipalju see on, seda teab vanapergel ise. Sest Ott võib isegi arvata, et kui Oru Karlal oleks niisuke poeg kui Mäe Sassil, siis tema ei annaks oma väimeespoegadele Oru-prae pannigi limpsida, eluilmaski mitte. Ja samuti teeb ka Mäe Sass, lubagu ta alguses ükskõik kui palju.

Pealegi, Mäe Elli on ju alles laps, mis temaga jännata, täiel mehel peab olema midagi tublimat, muidu ei tule elust midagi välja. Sellepärast pidagu Ott õieti ja hästi aru, enne kui ta hakkab oma elujärjega aru pidama. Seda Karla ei räägi ei omakasu ega viha pärast naabermehe vastu, sest praegu, jumal tänatud, polegi Vargamäel mingit viha. Igaüks elab rahulikult omas majas ja omal krundil. Sass on muidugi kade, et Karlal mõlemad jalad terved, temal aga teine vigane, aga kes võib sinna midagi parata. Selle eest Karlal jälle poiss tohmakas, nii et ühte metsa lõpuks mõlemad. Mis puutub omakasusse, siis mis omakasu võiks Karlal siin olla. Ega siis Ott ole ometi mõni suur ja kuulus „vahmiil", nii et Karla tahaks selle oma vahmiiliga kokku panna. Oti vahmiil pole Oru Karla vahmiili

kõrval mitte kui midagi. Ja tütred pole Karlal ka vanad, et peaks nende pärast muretsema. Ehk kuigi nad oleks juba nii-öelda üle võsade, siis Oru oma metsaga tasub ilusasti kõik. Sellepärast räägib Karla ainult õpetuseks, sest Ott on alles noor ja ei tunne nooti. Muidugi, Ott meeldib Karlale, Ott meeldiks isegi tema tütardele, seda ka, see ei puutu ülepea asjasse, sest see on hoopis teine number.

Nõnda oli Oru Karla Otile õlleklaasi juures hambasse puhunud ja seda mitte sellepärast, et tal oleks oma tütarde mehelepanemisega häda, et ta oleks teadnud Mäe Elli südameasju või et Ott temale kui mees sedavõrt oleks meeldinud, et pole muud, kui hakka aga teist esimesel parajal silmapilgul koduväiks sobitama — ei, mitte midagi selletaolist. Oru Karla ainsaks eesmärgiks oli katsuda Otti „köntjalalt“ üle lüüa. Õieti poleks see ka ülelöömine olnud, sest Karlal polnud Otti kui töömeest põrmugi tarvis. Karla pärast võis Ott Mäel teenida kas või oma surma laupäevani, aga kui tal oli vaba silmapilk, siis pidi ta kas salaja või avalikult Orule tulema, et seda siin veeta, nii et kõik näeksid, kuidas Mäe suiline kipub ummisjalu Orule, sest seal on parem, lõbusam ja huvitavam, seal on üldse hoopis teine olemine, seda peavad kõik nägema, sellest aru saama ja rääkima, mitte ainult Vargamäel, vaid ka Hundipalul, Ämmasool, Sooväljal, Kassiarul, isegi vallamajas ja kiriku juures. Et seda eesmärki saavutada, selleks Karla laskiski mängu Oru koha ja ka oma kenad ja karsked tütred, kes olid endast heas lugupidamises ja ei mõelnudki iga juhusliku tööpoisiga hakata kosjaasju sobitama. Sellepärast võiski isa neid söödaks välja heita, olles kindel, et midagi soovimatut ei sünni.

Kuid seekord tabas saatuse käsi niihästi isa kui ka tütreid. Isa ootuse ja tahte vastu Ott hakkas tüdrukutele esimesest silmapilgust kohe meeldima, sest ta oskas ajada „peenemat“ juttu ning oli üldse „lofka“ poiss, millist oli Vargamäel harva nähtud. Ei jõutud õieti ümbergi vaadata, kui õed olid Oti pärast teineteise peale juba kadedad, ainult kahe-kolmeteistküm-

nene Olga ei saanud millestki aru ja imestus, miks küll Juuli ja Helene äkki nii vaenlikuks muutunud. Aga seegi ei kestnud kuigi kaua, sest Ott tegi peagi lõpliku valiku, jäädes Juulile peatuma. Ja kuna kodus midagi polnud peale hakata, sest Elli magas tagakambris ja Tiina järele valvas Oskar, siis seadis Ott oma sammud peagi Oru poole, kus leidis lõpuks vastuvõtmist. Aga need asjad sündisid juba Karla selja taga; emalgi polnud alguses millestki aimu, sest tüdrukud magasid kahekesi aidas ja hoidusid ustavalt kokku. Muidugi, ema silma ei jõutud kuigi kaua petta, aga kui pettus avalikuks tuli, oli juba nii hilja, et ta oleks võinud parem hoopis avastamata jäädagi.

Nõnda oli Orul. Mäel kujunes asi pisut teisiti. Seal ei valvanud küll keegi Oti järele, kuid ometi oli seal ehk asjast enne juttu kui Orul. Juba varsti ütles Sass Maretile:

„Tea kus see Ott ööseti ringi kiiab, päeval veab vaevalt jalgu järele ja silmad vajuvad heinakaarelgi kinni, nii et, vaata, kukub viimaks vikatisse.“

„Kui see tihti sünnib,“ lausus Maret, „ei see hea koht või siis kaugel olla.“

„Ega ta pime loom, ometi Oru vahet jõlgu,“ arvas Sass.

„Kes teda teab, pole kuulda olnd,“ ütles Maret, „aga paar korda olen mina teda näind sealt kandist tulema.“

„No küll on rist nende inimestega,“ kaebas Sass, „mis tööd niisuke teeb, kui ta ei maga. Ja siis see linna vahet kihutamine. Kui ta seal on korra ära käind, siis kolmeks päevaks oled nagu surnumatjaga töö juures. Ei peast ega jalust edasi!“

„Jah, oli ta enne mis ta oli nende teenijatega,“ ohkis ka Maret, „aga polnud seda, et sina sööda ja maksa palka, aga tema käib võitu jooksmas.“

„Mis sa teenijast räägid,“ ütles Sass, „vaata, et su omad lapsed võitu jooksma ei lähe. Nüüd on ju ilmas kõik nagu külgehakkav haigus — üks hull ees, teised karjas järele.“

„Ei meie lapsed lähe seekord enam vist kuhugi, esimene tuhin juba möödas," arvas Maret.

„Mõni seda teab, mis hullem on, kas esimene tuhin või see, mis pärast tuleb," ütles Sass. „Oskar hoiab ikka Tiinat taga ja Elli, see sosistab Otiga, kus aga vähetigi saab."

„Las ta nüüd sosistab pealegi, küll me tast lõpuks jagu saame," lohutas Maret.

Aga siis sündis äkki nõnda, et Elli hakkas käima nutetud silmadega, nagu tahaks ta otse kiuste Maretile näidata, kui vähe emad teavad oma tütardest, poegadest hoopis rääkimata.

Oskar küsis Tiinalt, kes ju ka kambris magas, et kas ehk tema ei tea, mis küll võiks Elli nutu põhjuseks olla, aga ei, Tiina ei teadnud midagi, nagu ta kinnitas. Maret pöördus Elli enda poole, kuid ei saanud ka sealt mingit vastust, kuuldes ainult mõnesuguseid ettekäändeid. Ainult niipalju pandi tähele, et viimasel ajal polnud mitte ainult Oti ja Tiina, vaid ka Tiina ja Elli vahekord äkki halvaks muutunud. Millest see? Mis kurja oli Tiina teinud niihästi Otile kui ka Ellile? Oli ta ehk katsunud nende vahele tükkida?

Elli arvates oli asi just nõnda, aga Tiina oleks pidanud otse vastupidist tõendama, kui ta oleks tahtnud rääkida. Tiina oma teada oli tahtnud ainult head, kui ta oli läinud Ellit Oti eest hoiatama, kes käib Oru vahet, aga ta ei osanud ega saanud oma head tahtmist kuidagi usutavaks teha.

Tiina ja Elli vaheline rääkimine toimus õhtul eeskambris enne magamaminekut. Aga vaevalt sai Tiina selle öeldud, mis ta öelda tahtis, kui Ellit vallutas nii tuline viha, et ta oleks teisele kas või käsitsi kallale karanud. Ei aidanud põrmugi, et Tiina kinnitas pisarsilmil: tema mõelnud Ellit hoiatada pimesi hukatusse minemast. Kuid Elli nägi Tiinas ainult kadedust ja tasumishimu, sest alguses oli Ott ju temaga naljatanud, nüüd aga Elli poole üle tulnud.

„Sa oled lihtsalt madu inimesenahas," susises Elli ise ussina, sest vanemate tõttu ei võidud ju valjusti rääkida.

„Elli, kallis Elli," palus Tiina. „Kui sa ometi teaks, kui suurt ülekohut sa mulle teed!"

„Sulle peaks piibupigi hambasse panema, ja seegi poleks sulle liig," vastas Elli aina kasvava vihaga. „Aga oota, küll sina ka ükskord oma jao saad! Las ma homme räägin sellest Otile!"

„Elli, ma palun, ära räägi ..." hakkas Tiina.

„Ah nüüd on pill lahti!" kähises Elli võidurõõmsalt. „Ma arvan ka, sest Ott ei mõista nalja."

„Mitte sellepärast, vaid katsume enne hästi järele kuulata," rääkis Tiina.

„Selle lolli poisi käest, mis?" küsis Elli. „Ei, tänan, mul pole seda vaja; mina küsin homme Otilt, ja mis tema vastab, sellest aitab mulle." Ütles ja läks tagakambri, sest ema oli juba paar korda nõudnud, et nad oma sosistamise jätaksid.

Asemele heites Elli ei kahelnud silmapilkugi, et valetagu, kes valetab, kas poiss või Tiina, või ka mõlemad, aga vale see on, mis nad Otist räägivad, kõige kurjem ja ilgem vale. Elli uskus seda sellepärast nii kindlasti, et tal tulid meelde Oti sõnad, mis see oli heinamaal sooja päikese käes kahiseva ja lõhnava loo kokkupanemisel rääkinud süllevõtmisest, sealjuures ise Ellile nõnda silma vaadates, et see tundis seda pilku veel praegu oma kehal sängis teki allgi. Oli häbi ja hea ning sellepärast pidigi kõik muu olema vale. Elli kindlat usku tõendas see kõige paremini, et ta uinus varsti magama ja magas ühe joonega järgmise hommikuni, ainult niipalju oli õhtusest rääkimisest järele jäänud, et ta nägi unes, kuidas ta Tiinat karvust kiskus — sõna otseses mõttes. Aga seegi omandas lõpuks rahulikuma toimingu kuju, sest ta tundis viimaks peos mitte Tiina juukseid, vaid midagi rohelist — midagi linataolist.

Tiina seevastu vehkles kogu öö rahutult asemel. Vaevalt paar silmapilku leidis ta rahulikku und, muidu aina mingisugused viirastuslikud nägemused, üks segasem ja ebamäärasem kui teine, siiski kõik omamoodi õudsed ja kohutavad. Hommikul ei teadnud ta õieti, kas oli tal unes või ilmsi meenunud Indreku õpetus

heast ja kurjast all saunas, kus tema seisis ukse juures, käsi lingil. Indrek oli öelnud, niipalju kui Tiina teda mõistis, et ära tee head, kui sa ei taha kurja. Aga Tiina oli selle õpetuse unustanud. Ta oli tahtnud Ellile head teha ja sellest oli tulnud ainult kurjus, mille lõppugi polnud veel näha. Sest mis saab siis, kui Elli läheb Otiga rääkima? Millega Tiina tõendab oma sõnu?

Aga järgmisel päeval kujunes asi pisut teisiti kui Tiina kartnud, ta kujunes ka teisiti kui Elli lootnud. Kõigepealt Elli ei leidnud ristikheina kokkupanemisel kaua aega juhust Otiga rääkida, nii et tal oli küllalt mahti nii-öelda jahtuda. Ja kui lõpuks võiski rääkima hakata, siis küsis Ott üsna asjalikult:

„Kes seda sulle ütles?"

„Tiina eile õhtul."

„Kust tema seda teab?"

„Eedilt, see rääkinud temale."

„Ah see vemmal!" hüüdis Ott, ja sellest oli küll, et Elli südant sees värisema panna. Ta ei osanud esimesel silmapilgul sedagi mõelda, et pole ju tähtis, kust kaudu asi avalikuks tulnud, vaid kas see on tõsi või mitte.

Siiski, mis aitas veel tõde või vale, kui tütarlapse noor süda värises, nii et ka keha kippus värisema, et värin ulatus huulteni, mis muutusid äkki nagu lõdvaks. Alles tüki aja pärast Elli märkas küsida:

„Miks sa ei vasta?"

„Mida?" küsis poiss omakorda.

„Kas see on tõsi?"

„Mis nimelt?"

„Käid sa Orul?"

„Olen paar korda käinud."

„Aga Eedi ütleb, et öösel," sai Elli lõpuks lausuda.

„Noh, kui ta ütleb..."

„Et aidas?"

Ott ei vastanud enam. Tal hakkas noorest tüdrukust kahju, sest ta polnud õieti kunagi seda tahtnud, mille ees ta praegu seisis. Asi oli kujunenud nagu ise-

enesest. Muidugi, tema oleks võinud seda alguses takistada, ja et ta seda ei teinud, see oli tema süü. Pärast läks kõik takistuse peale vaatamata.

Ellil polnud inimesenägu peas. Silmadest said nagu surnusilmad, palgenukid tükkisid äkki esile, suu poleks nagu noore neiu suu ja isegi juuksed tõmbusid nagu ühes näonahaga tuhakarvalisemaks. Ta ei saanud enam sõnagi suust, sest keel ei liikunud, huuled olid tardunud, keha oli oimetuks muutunud. Nõnda seisis ta, kuni silmad hakkasid vett jooksma, siis tuli nagu elu kehasse tagasi ja ta pöördus ümber ning tahtis minna.

„Elli," ütles poiss, ja kui tüdruk jäi peatuma, siis jätkas: „ega ma ise poleks sinna läind, aga vanamees kutsus. Ma võiks seal lõpetada, kui sa tahad. See tuli kõik sellest, et sina läksid kambri magama, nemad seal magavad aidas."

„Muidugi," ütles Elli pisut nagu üle õla tagasi, „nüüd lõpetad seal, ja kui sügisel minema hakkad, siis lõpetad siin."

„Ei, Elli, siin ma ei lõpeta," kinnitas poiss.

„Mis sa siis teed?" küsis tüdruk, pöördus uuesti ümber ja jäi poisi ette seisma, huulil ikka veel kramplikud tõmbed.

„Ma teen, mis sa tahad," ütles Ott.

„Ma ei tea enam, mis ma tahan," lausus tüdruk. „Pealegi, see pole tähtis, mis mina tahan."

Ta pöördus uuesti minema ja nüüd poiss teda enam ei peatanud.

XVI.

Nõnda siis oli ometi tõsi, mis Eedi oli rääkinud Tiinale ja see omakorda edasi, Elli teadis seda nüüd. Selle teadmise tulemuseks oleks pidanud olema tänu Tiinale, kes ta võib-olla kõige halvemast oli päästnud. Aga imelikul viisil viha Tiina vastu ei andnud Elli südames põrmugi järele, ennem aina nagu süvenes ja kõvenes. Elli nagu pidas Tiina süüks, et temaga võis niisuke asi juhtuda, mitte aga Tiinaga.

Ja milleks oli Tiinal vaja oma nina vahele toppida? Asi pole ju sellepärast olemata, ainult lahendus rikuti. Just: Elli arvas pealegi, et Tiina rikkus asja lahenduse, nagu ta Ellile sobiv. Poleks Tiina oma keelekandega vahele tulnud, siis oleks Elli ilusasti omal jõul Otist võitu saanud, s. t. ta oleks teispere Juulist Otis võitu saanud ja ta temalt üle võtnud, nagu ta võttis tema üle Tiinaltki. Oma võidus oli ta kaljukindel.

Et Ott võiks tema pärast mõne teise tüdruku jätta, sellest Elli saab aru, et ta aga lõpuks, kui Elli ise teda jätma õpetab või hukutab, ka Elli enda jätta võiks, see on temale täiesti olematu mõte. Tema uskus, nagu usuvad kõik noored tüdrukud, aga ka aastais naised, et tema on see rahusadam, kust ei purjeta enam ükski armulaevuke välja, kui ta kord ükskõik kui imelikul viisil siia sisse sõitnud.

Sellepärast ei saanud ta põrmugi aru, mis kasu on tal Tiina hoiatusest. Ta usub praegu, nagu varemaltki, et kui Ott oleks võinud ta õigel ajal — Elli ütles mõttes just „õigel ajal“, ilma et ta endale õieti aru oleks andnud, mis ta sellega just öelda tahtis, — jah, et kui Ott oleks võinud ta õigel ajal sülle võtta, nagu ta seda

heinamaal tol korral ütles, siis poleks ta Orul käima hakanudki, või kui ta oleks sellega juba hakatust teinud, siis oleks ta jalamaid lakanud.

Kõik tuli sellest, et Elli pandi tagakambri magama ja et Tiina magas eeskambris, nagu oleks see oma linnuunega talle vahiks. Alguses Ellil oli hea meel, kui Tiina ka kambri magama tuli, sest ta mõtles: paras, kui ei saa mina aita jääda, siis ka sina mitte, aga nüüd ärritas teda iga liigutus, mis Tiina tegi eeskambris oma krägiseval asemel. Kuidas see küll nii rahulikult ja muretult võis elada — Elli arvas nimelt, et Tiina elab rahulikult ja muretult, ja ei saanud sellest kuidagi aru. Vististi pole Oskar temale kunagi midagi selletaolist öelnud ega talle nõnda otsa vaadanud, nagu Ott seda teha oskab.

Aga ka Otist ei saanud Elli aru: kuidas võib ta nõnda rääkida ja otsa vaadata ja samal ajal ikka veel Oru vahet jõlkuda? Elliga on teisiti: tema tunneb end juba paljaist sõnust, pilgust ja käe puutumisest sedavõrt Oti omana, et tal ei tule ükski teine mees meeldegi. Mis asi see küll inimestega nõnda on?

Nii mõnegi hea päeva Elli vaevas selle küsimusega oma pead. Lõpuks ei saanud ta muidu rahu, kui läks Otilt endalt selles asjas aru nõudma. Aga poiss vastas ilma pikemata:

„Ma olen ju mees."

„Kas siis kõik mehed teevad nõnda?" küsis Elli.

„Küllap vist," vastas Ott, sest kindlat vastust ta ei teadnud: ta oli ju kogu oma ea elanud oma nahas.

„Nii et te räägite sõnu ja teete tegusid, aga ise ei mõtle ega tunne midagi," katsus Elli mõista.

„Ei noh, miks ei tunne, aga ega see siis kaua kesta," seletas Ott. „Miski ei kesta kaua. See on nagu võidujooksmisega. Kaua sa ikka jooksed, väsid ju ära, sest ega sa jahikoer ole, et jooksed päevad otsa."

Sellest ei saanud Elli aru. Tema arust pidi kõik kaua kestma. Ja ta ei võinud midagi parata, et tal hakkas ihu põlema ja veri leegitsema himust poisile tõendada, teda veenda, et on midagi, mis kestab kaua ja ei lähe üldse mööda. Temas, Ellis on see, mis jääb püsi-

ma, temas on midagi, mis teistel puudub. Ja tal hakkas Otist peaaegu hale meel, et ta jookseb mööda laia maailma ümber ja ei leia, kus jääda peatuma, nii et Oskargi nimetab teda hulguseks. Elli tahaks sellele hulgusele kodu anda.

Selliseid mõtteid ja tundmusi tekitas Elli noor kuumendav keha ja leegitsev veri. Aga ükski ei teadnud sellest midagi, keegi ei osanud seda aimatagi. Ott poleks sellest ehk siiski aru saanud, kui Elli oleks seletuseks kas või kogu oma sõnade tagavara kokku otsinud. Ema oleks oma tütrele küll kaasa tundnud, aga vaevalt oleks ta tema tundmusi õieti taibanud. Ainuke inimene, kes teda ehk oleks mõistnud, oli Tiina, aga selle vastu põles ta tulises vihas, isegi ei teadnud, miks just. Kas ehk ainult sellepärast, et see teda mõistis ja talle kutsumatult appi ruttas?

Ka Ott kandis Tiina vastu südames viha, olgugi et mitte nii kuuma kui Elli. Ott arvas, et poleks Tiina oma keelekandega vahele seganud, siis oleks kõik pikkamisi iseenesestki lahenenud. Sest kaua sellised asjad ikka kesta võivad. Varem-hiljem saavad Oru vanad tema öösiste retkede jälile ja siis on laulul muidugi lühike lõpp. Ja see oleks võinud õnnelikult enne tulla, kui Elli üldse oleks midagi kuulda saanud. Nüüd on aga vaesele lapsele kas rumalusest või kadedusest ainult tühja südamevalu ja meelekibedust tehtud. Sellest veendumusest aetuna ta Tiinalegi kord ütles:

„Kas hakkas kahju, et Orul käisin, mis?"

„Ei, aga mul hakkas Ellist kahju," vastas Tiina lihtsalt.

„Seda ma arvan," ütles Ott pilkavalt, „või Ellist kahju! Omal oli kahju."

Aga sellest ei saanud Tiina aru, nii et Ott pidi seletama:

„Ma oleks pidand meie oma eeskambri aknast sees käima, see on kõik. Teine, kellest lootsid, see ei tule ju. Aga ära looda, Orul võid sa mul supi ära solkida, aga sinu juurde ma ikkagi ei tule, sest sa oled kuiv, nii et sa krõbised. Seda pea meeles, nii et sa teaksid."

Ott oli need sõnad rääkinud suure südametäiega ja oli arvanud, et nüüd on ta Tiinat hingepõhjani haavanud — sest seda oleks ta tahtnud teha —, aga Tiina vaatas talle peaaegu õnneliku või tänuliku naeratusega otsa, nii et Oti süda kargas veel enam täis. Ja kui ta lõpuks tüdruku peale põrnitses, siis kõige enam just sellepärast, et ta polnud osanud teda õieti haavata ega talle valu teha, nii et see kaua tagant järele oleks mäletanud, kes ja mis Ott on.

Tiina meel läks aga Oti hirmsate sõnade pärast tõepoolest palju rõõmsamaks ja lahkemaks, sest tänini oli ta aknatrippe iga õhtu nööriga sidunud, et neid ei saaks väljastpoolt lahti loksutada, nüüd arvas ta, et seda pole enam tarvis teha, vähemalt Oti pärast mitte. Aga kui õhtu kätte jõudis, siis veendus ta, et ta oli päeval eksinud. Kas vana harjumuse ajel või salajasest aimusest, et Ott oli oma sõnad rääkinud suure südametäiega ja et ta just nüüd võibki tulla öösi Tiinat kiusama, sidus see aknatrippe niisuguse hoolega, et Elli, kes mitmel päeval temaga ainustki sõna polnud vahetanud, torkavalt ütles:

„Mis sa neist nii seod, sinu vargile ei tule ju keegi."

„Kas just vargile," vastas Tiina, nagu oleks vahekord Elliga kõige loomulikum, „aga nõnda on ometi julgem."

„Teisepere Eedi võib tulla, teisi tulijaid ei ole," ütles Elli nüüd, nagu tahaks ta mõista anda, et ta ei räägi ometi Tiinaga muheda jutu alustamiseks.

„Koer magab akna all, tema ei saa tulla," lausus Tiina, nagu ei mõistakski ta valusat torget Elli sõnus.

Et Tiina koera meelde tuletas, kelle pärast Ellil oli temaga õieti esimene kokkupõrge, siis arvas see, et Tiina teeb seda meelega, sest ta tahab talle öelda: koera meelitasin sinult ja Otiga sünnib seesama, las ma aga seon oma aknatrippe, sest see meeldib poistele kõige enam. Nõnda mõeldes Elli süda läks hoopis täis ja ta ütles:

„Sa peaks koera oma juurde võtma, see oleks sulle paras."

Aga see, mis Tiina nüüd ütles, rabas Ellit rohkem kui kõik eelmine.

„Olen koeragagi magand," rääkis Tiina. „Ühe koha peal linnas, kui olin alles noor, oli mu ase põrandal. Muud kohta polnud ju, sest korter oli väike ja saksad vaesed. Talvel oli seal hirmus külm ja mul polnud ka rohkem riiet peale võtta. Siis ma kutsusingi hagija, kes magas ukse all matil, oma juurde ja nõnda heitsime kahekesi ühtekokku, sest meil mõlemal oli nõnda soem. Esiteks ta vaesekese keha värises nagu minulgi, aga varsti kadusid värinad minul ja koeral ning siis uinusime. Saksadki teadsid pärast seda, aga nemad ei öelnud midagi, naersid ainult. Härra heitis kord nalja, et Tiina õpib kavaleriga magama, aga see oli hoopis emane koer, pehme, rammus ja soe nagu padi. Sestsaadik ma armastangi koeri ja koerad mind."

Elli ei teadnud, mis sellisest jutust arvata. Oli see mõni kuri kavalus või midagi muud, aga kuulates tekkis tal silmapilguks tundmus, nagu peaks ta siinsamas Tiinale kaela langema ja nutma puhkema. Ent järgmisel hetkel viirastus talle juba Ott külmast väriseva koerana, kes otsib sooja ja ei leia seda kuskilt. Nüüd tõmbus Elli süda uuesti kõvaks ja ta läks sõnalausumata tagakambri oma sängi.

Öösi ta nägi unes, et keegi võõras koer tikub tema juurde magama ja et tema aina tõrjub teda eemale. Tõrjumisest hakkab tal hirmus kuum ja äkki ta leiab, et tüütu võõras koer lamab ta jalul — sellest see kuumendus. Pahaselt tõukab ta koera eemale ja trambib lõpuks teda jalgadega.

Hommikul ema äratas ta etteheitega:

„Elli, tõuse üles! Vaata, kuis sa magad! Kas see on noore tüdrukule viisakas."

Aga emal polnud vähematki aimu, et tütar oli unes maganud koeraga, nagu oleks ta sellest eeskuju võtnud, mis Tiina oli teinud ilmsi. Ometi oli hirmus mõelda, et ta nõnda oli maganud, nagu ema ta hommikul leidis — porgandina paljalt. Ennem magaks Elli tõe-

poolest kas või koeraga, aga mitte nõnda, sest ta pole enam laps, nagu ema ütleb, Elli isegi tunneb äkki, et ta pole enam laps.

Aga Ott nägi temas ikka veel pisut nagu last, sellepärast oli ta hakanudki mujal ümber jooksma ja Oru vahet käima, kus arvas leidvat täiskasvanuid. Nendega on lihtsam, sest neil on elust asjalikum arusaamine. Õpetada noortele tüdrukutele asjalikkust, see on väsitav ja tüütu. Noor tüdruk endale naiseks võtta, see on teine, sest kui sa teda siis õpetad ja temaga jändad, siis õpetad iseendale, aga võõraste tarvis hakata misjonitööd tegema ei tasu vaeva. Nõnda arvas Ott.

Ometi pidi ta varsti veenduma, et Vargamäel polegi nagu õigeid täiskasvanuid naiste seas. Sest ei kulunud kuigi palju aega, kui Oru aidaski võeti teda suure tönniga vastu, nagu oleks seal äkki teada saadud, et Mäe Elli käib kõigi silma all nutuse näoga ümber, mispärast üldine viisakus ja hea komme nõuab Oru tüdrukuiltki „pilliajamist". Ja mis kõige metsikum: nutsid mõlemad, Juuli ja Helene, viimane ehk veel rohkem kui esimene, olgugi et Otil polnud temaga mingit tegemist. Oli tal ehk sellest kahju? Või tundis tema õe häbi teravamini kui see ise, kes oli pimestatud ja tuimendatud oma elamustega?

Ott ei jõudnud veel mingile otsusele, kui keegi kobistas juba aidaukse taga, nagu oleks just seda valvatudki, millal poiss aita ilmub.

„Tehke uks lahti," käskis naise hääl, milles Ott arvas tundvat tüdrukute ema.

Soo, jumal tänatud, nüüd oli Otil äkki kõik selge: tema oli teolt tabatud. Ja esimeseks mõtteks välgatas tal peas: tõusta — sest ta istus Juuli aseme äärel —, avada uks ja panna ülepeakaela „putked mängima," nii et ei kuuleks ega näeks praegu enam midagi, tulgu pärast mis tahes. Ja hiljem kahetses ta nii mitu korda, et ta polnud oma esialgsele ajele järgnenud, sest see oleks asjale tõepoolest kõige lihtsama ja paremagi lõpu teinud.

Aga ta laskis esimese õige silmapilgu mööda, ja kui ta pärast oleks tahtnudki veel „sääred teha", nagu

ta seda mõttes nimetas, siis polnud see enam võimalik. Sest Juuli tõusis asemelt, et oma käega ust avada, ning alles nüüd Ott märkas, et tüdruk oli rõivais vaiba alla pugenud. Mis see siis pidi tähendama? Kokkumäng? Sissevedu? Lõksu meelitamine?

Ott kargas püsti, mõeldes ema ja tütre vahelt välja lipsata, sest selleks arvas ta endal praegu täielise õiguse olevat. Tema ei tulnud ei esimesel korral ega hiljem vägivallaga siia, õieti mitte ka pettuse ega kavalusega, vaid ausa ja korraliku meelitusega, nii et aidauks avanes talle peaaegu ilma tõrkumiseta, miks siis nüüd korraga selline vastuvõtt — mõttetu tönn ja lisaks veel vanaeit? Oti arvates polnud see aus mäng, milleks siis temagi peab veel ausalt jätkama. Nõnda ta siis sööstiski uksele, et leida pääseteed, aga enne kui ta jõudis seda teostada, oli ema nagu jumala välk aidas ning Juuli lõi ukse sellise jõuga kinni, et Ott aina imetles tema energiat. Isegi Helene oli jalule karanud ja õele appi tõtanud, nagu oleks ta kartnud, et see ei saa poisist üksinda jagu.

Muidugi, kui asja õieti võtta, siis ei tähendanud sellised naised Otile midagi, olgugi neid kolme asemel kas või kolmkümmend, aga tema jõulisest ülevõimust polnud enam mingit tulu, sest kuidas teada, kuhu naised pimedas võtme pistsid. Hakata aga naisi endid ja kogu aita läbi otsima, pealegi veel käsikaudu, see oleks lootuseta töö ja vaev.

Nõnda siis Ott vandus alla. Ta jäi keset põrandat harkjalu seisma ja ootas. Aga esiotsa polnud midagi muud kuulda, kui et tüdrukud olid uuesti arutult nutma puhkenud. Siis krabises tikutoos ja madalat ruumi valgustas varsti rahulik küünlatuli.

Äkki Ott tundis umbset aidaõhku ja villase riide ning lambanahkade lõhna ja ta imestus, kuidas ta küll varemalt polnud seda tähele pannud. Ah jaa! Tänini oli aidas ikka pime olnud ja pimeduses tundis ta ainult seda tüdrukut, kes istub praegu aseme äärel ja nutab. Valges paistab kõik hoopis teisena, peaaegu võõrana.

„Soo," ütles ema asjalikult, kui küünal seisis kindlalt kirstukaanele tilgutatud hangunud rasvas, pöördus

ümber ja vaatas poisile otsa, nagu poleks ta teda kunagi varemalt näinud. „Ah niisuke sa oledki!" lausus ta natukese aja pärast, nagu silmitseks ta midagi erilist. Ometi oli Ott üsna harilik poiss: müts pisut kuklasse lükatud, pintsak palja särgi peal ja säärsaapad jalas, et nõgesed ei saaks jalgu kõrvetada, kui ta hiilib mööda aiaääri ja hoonetaguseid.

„Kas sul siis sugugi häbi ei ole?" küsis perenaine viimaks, kui ta oli poisiga tükk aega tõtt vahtinud.

Ott ei vastanud, ta pööras silmad kõrvale ja irvitas nagu kohtlaselt või piinlikult.

„Miks te mu kinni püüdsite?" küsis ta siis.

„Et sa näeks, mis sa oled teind," vastas ema, nagu oleks tal omal nutt varaks.

„Ärge tehke ometi asja hullemaks kui ta on!" rääkis Ott nüüd etteheitvalt. „Parem öelge lihtsalt ja asjalikult, mis te minust tahate."

„Seda sa võiks isegi teada," vastas ema.

„Kui ma teaks!" ohkas Ott avameelselt, nagu oleks kogu asi mõni rumal nali.

„Ah muidu niisama tükkisid siia aita?!" hüüdis Juuli nüüd.

„Just nii! Muidu niisama!" vastas poiss. „Ja mina arvasin, et sina ka muidu niisama."

„Kas sa ei rääkind, et taha väljaotsa võiks maja ehitada, kus oleks omaette koppel ja ka karjamaa käejala juures?"

„Seda muidugi," vastas poiss, „aga need olid sinu oma isa sõnad, mina ainult kordasin neid muidu niisama."

„Ikka muidu niisama!" hüüdis Juuli.

„Nojah," kinnitas poiss. „Midagi ma ju pidin ütlema, sest sa ju ise tahtsid nii kangesti, et ma midagi niisukest räägiks, ja et mul paremat ei olnud, siis rääkisin seda, sest see oli hästi meeles ja sinule meeldis see ka."

„Siis pole sa üldse kellegi mees, vaid oled ka ainult muidu niisama!" hüüdis Juuli nüüd.

„Tõepoolest, ega ma kui mees suur asi olegi," vastas poiss, „aga tüdrukutele ma meeldin, sest nemad ar-

mastavad, et poiss oleks pisut latataa! Ja seda ma olen, sest mul on niisuke loomus."

„Kas sul siis sugugi südametunnistust ei ole?" küsis ema pooleldi etteheitvalt, pooleldi nagu haletsevalt.

„Ei noh, mul on südametunnistus küll," seletas poiss, „ega siis ilma saa, aga mul on jälle niisuke südametunnistus."

„Jah, sul on südametunnistus muidu niisama," ironiseeris Helene tagant aidanurgast.

„Pea sina oma suu!" hüüdis ema nooremale tütrele. „Sina oled alles laps ja ei tea midagi."

„Ega ma teagi ka," kinnitas Helene.

„Noh, siis ole vait," kärgatas ema. Poisi poole pöördudes ütles ta: „Mis südametunnistus see siis on, kui sa mu lapse ära meelitad ja pärast ütled, et see oli muidu niisama. Kus ta siis muidu niisama on, kui tüdruk näost ära langeb, nii et hakka jumal teab mis kartma."

„Perenaine, see kartus on asjata, uskuge, kui mina seda teile ütlen, sest mina olen eneses kindel," rääkis poiss teatud tagamõttega lohutavalt.

„Oh jumal, jumal küll!" ohkis Juuli peaaegu meeleheitel ja langes asemele kummuli.

Ott ei saanud hästi aru, mis tema teinud või öelnud, et ollakse nii õnnetu. Ta vaatas peaaegu nõutult ümber ja lausus mõttes: „Olen ma nüüd küll pessa sattund!"

„Kas sa siis ei mõtle ometi, mis meist nüüd saab," rääkis ema silmi pühkides. „Mis näoga mu laps nüüd teiste silma alla läheb. Et see ilma eest varjule jääks, seda pole ju loota, sest..."

„Ega seda nüüd küll mitte," oli ka poiss avameelselt nõus, „meie Tiina oli juba Ellile rääkind, et..."

„See linna sipelgas!" hüüdis Helene Tiina kohta põlglikult, sest temal olid selleks omad põhjused. Tema oli nimelt Mäe Oskariga kirikumail seltsimajas ja külapidudel mõnikord tantsinud ja ta oleks tahtnud seda veelgi teha, sest tema arvates sobis nende kahe tants kõige paremini kogu maailmas. Aga sestsaadik,

kus Mäele ilmus see linna sipelgas, nagu Helene nimetas Tiinat, polnud Oskarit enam pidudel näha, sellest siis see Helene vimm Tiina vastu.

„Sina pea oma suu seal nurgas!“ käratas ema Helenele ja küsis siis Otilt: „Kust see Tiina seda siis nii hästi teab? Mis temal sellega tegemist?“

„Temale rääkinud Eedi,“ vastas Ott.

„Ah seda ta meelitabki poissi, et temalt kõik välja nuhkida!“ hüüdis ema. „Ja nüüd on varsti kogu ilm kõla täis. Sa ometi tead, mis korralik mees teeb, kui asjad nõnda läind.“

„Ei, noh, miks ei tea, muidugi tean,“ vastas poiss, „kui oled korralik mees, aga see'p see ongi, et kas ma olen korralik mees.“

„Aga Issand jumal,“ hüüdis ema hirmunult, „mis sa siis oled?!“

„Meie noor peremees ütleb, et ma olen hulgus,“ vastas poiss, „ja võib-olla et olengi.“

„Siis hulgusele on mu tütar enda ära raisand!“ kaebas ema.

Aga Juulil oli selles asjas teine arusaamine. Sellepärast pühkis ta silmi ja suud, nagu tahaks ta end kõigest olnust puhastada, ja ütles:

„Ema, ära usu teda, tema pole kellegi hulgus, vaid tema katsub end meie silmas halvaks teha, et nõnda kergemini minema saada. Pane sa tähele, tal on ka oma peres midagi soolas, mis see Tiina muidu meie Eedi juttu kohe läks Ellile klõhverdama.“

„Kuule, poiss,“ ütles ema nüüd ähvardavalt, „kui sul niisukesed tembud sees on, siis räägin ma asjast vanamehele ja tema ei mõista nalja. Ah sina tahad meie lapse ära naerda ja siinsamas meie silma all teisega peale hakata, nii et kõik peaksid meie häbi nägema. Sa võid muidugi teha, mis tahad, aga ära looda, et seda sulle kingitakse.“

Need sõnad panid poisi mõtlema. Ja et asja sekski korraks pisut siluda, ütles ta:

„Perenaine, seda minust ärge kartke. Tüdruk võib-olla loodab ja tahab, aga mina mitte, sest kui minul oleks valida tema ja teie tütre vahel, siis ei kaht-

leks ma silmapilkugi, muidu oleks ma juba ammugi koju jäänd."

„Sa ju ise rääkisid, et Elli magab tagakambris isa ja ema juures," ütles Juuli.

„Seal oleks pidand ka teie magama, siis oleks kõik tulemata jäänd," ohkas Oru perenaine oma tütardele. Aga Ott ei võtnud seda kuuldavakski, vaid vaidles Juulile vastu, nagu poleks ema olemaski:

„Ja sina arvad, et ma sinna poleks pääsend? Oleks pääsend, kui aga oleks tõesti taht. Ukse kaudu muidugi mitte, sest see, saatan, kräunub hirmsasti, aga aknast! Aken on hoopis teine kui uks, tema ei tee häält, ainult trippidega peab olema ettevaatlik. Ja ära löö paljast jalga vastu aknaraami või ruutu, sest kui aknast, siis palja jalu. Aga seda kõike poleks vajagi, sest Elli tuleb ise aknast välja, kui mina seda õieti tahan."

„Heldene taevas, mis jutt see küll niisuke on!" kaebas ema õnnetult, sest poisi kõneviis tundus nii häbematuna, et ta ei osanud selle kohta midagi öelda.

Aga Juuli oli uuema aja inimene, kes ei saa enam kuidagi läbi ilma häbematuseta, ja sellepärast võis ta poisile üsna lihtsalt vastata:

„Ära ometi tühja kiitle."

Juuli rääkis need sõnad teatud tagamõttega: tema tahtis nimelt poissi õrritada, et see rohkem räägiks ja seega iseend paljastaks. Nõnda see lõpuks sündiski. Otiga ägedalt vaieldes tüdruk taipas peagi, et poisi süda pole Elli suhtes puhas: ta püüab teda. Polnud mingit kahtlust, kumb võitjaks jääb, kas see, keda püütakse, või see, kes juba käes.

Juulil kiskus süda äkki valusasti rinnas kokku. Ta ei võinud midagi sinna parata, et ta tundis end oma armastuse haual. Ema oma vahelesegamisega oli Juuli arvates kõigele enneaegse lõpu teinud. Ilusast suvisest unelmast oli nõnda saanud argipäine toiming, mis toob ainult askeldust, tüli ja pisaraid. Ainus pääsetee: ka Mäel peaksid asjad argipäisuseni arenema, alles siis oleks Juulil võimalik oma vastasega võitlusse astuda. Elli peaks endaga sama kaugel olema kui te-

ma, Juuligi. Nõnda arvas ta, kui ta vaidles poisiga selle üle, kas Elli tuleb aknast välja, kui Ott teda kutsub, ja kas ta saab tulla, ilma et isa või ema kuuleks.

„Jätke ometi ükskord lapse juures niisuke rääkimine," sõitles ema viimaks.

Aga see, keda ema lapseks nimetas, ütles sõnavalmilt enese kaitseks:

„Ema, las nad räägivad pealegi, ega mina niikuinii sellest aru saa."

„Siis oled sa niisama rumal kui minagi," vastas ema Helenele. Ja poisile ütles ta:

„Aitab juba sellest. Ma tahan ometi kord teada, mis selle asjaga saab."

„Ema," ütles Ott äkki meelitavalt ja peaaegu südamlikult, „kas me ei võtaks kõik natuke mõtlemisaega? Me peaks Juuliga kahekesi pisut aru pidama, sest lõpuks on see ometi meie asi."

„Nii et sa tahad niisama edasi jõlkuda?" küsis ema. „Seda enam ei ole, või kui on, siis peab olema asjaga selge vahe."

„Ema, ära käi talle ometi peale, nagu paluks me armu," ütles Juuli. „Tema on ju mees muidu niisama."

„Juuli, ära ole kuri," palus poiss, „sa oled ju hea tüdruk."

„Hea tüdruk, hea tüdruk," kordas Juuli ja ta silmad hakkasid jällegi vett jooksma ning suu kiskus virilalt viltu. Hiljutine viha ja tasumisiha olid nagu peoga võetud. „Muidugi olen hea tüdruk, aga mis see aitab, ikka vahid teise järele, kas see aknast välja pääseb."

„Enam ei vahi," kinnitas Ott äkki nagu liigutatud meelel. „Ja kui sa tõesti tahad, siis jäägugi nõnda, et maja taga väljaotsas ja koppel ning karjamaa sealsamas, nagu me seda rääkinud."

„Issand, kui see ometi nõnda oleks!" ohkas ema ja ka tema silmad hakkasid vett jooksma.

Aga Juuli nagu ei uskunud oma kõrvu. Ta ei uskunud sellepärast, et alles üürikese aja eest ta oli mõelnud kurje mõtteid, tundnud ilgeid tundmusi. Veel

praegu võis ta kurja mõelda ja ilgust tunda, kui talle meenus, et mees, kes seisab tema ees keset põrandat, unistab mingist kambriaknast või aknatripistki. Ta tahaks selle, kes magab kambriakna taga, lasta porri tallata ja tahaks sellest mõnulda.

„No, tüdruk, sa ei rõõmustagi?!" küsis Ott viimaks, kui Juuli tema sõnadest väljagi ei teinud.

Nüüd ärkas tüdruk nagu unest. Ta kargas aseme äärelt ja langes poisile kaela.

„Sina tõuramus niisuke!" kirus ta läbi pisarate. Aga kõik mõistsid, et see tuleb puhtast armastusest, Helenegi mõistis, kes kargas ka püsti, nagu peaks ka tema kellelegi kaela langema. Aga temal pole selleks kedagi. On ainult vana ema, kes ütleb:

„Soo, Helene, nüüd võime meie minna."

„Miks, ema?" küsis Helene.

„Meid pole enam siin tarvis," vastas ema.

„Ma ei tee ju midagi, jään ilusti magama," seletab tüdruk. „Kuis ma tänini võisin olla?"

„Tule nüüd, tule," vastab ema ja kisub noorema tütre kättpidi aidauksest välja.

XVII.

Ott oli tol ööl Oru aidas naistele lõpuks alla vandunud, sest pikapeale oli ta otsusele tulnud, et Juuli on ometi tubli ja kena tüdruk, ning kui lisaks veel katuse pea peale saab, noh, siis jumal nendega. Ükskord võib ka naisevõtmise tembu ära teha. Aga imelikul viisil kahetses ta oma allavandumist üsna pea. Sest kui Helene ja ema olid läinud ja tema kui tulevane väimeespoeg täie õiguse ja õnnistusega Juuli juurde aita jäi, siis tundis ta nagu pettumust. Tuli see sellest, et tal nüüd oli õigus siin olla ja et ka Juuli arvas endal tema peale teatud õiguse olevat? Ott seda ei teadnud ja ei mõelnud selle üle järelegi, ta ainult tundis, et kõik oleks nagu korraga muutunud.

Sellest ehk siis tuligi, et Ott hakkas juba järgmisel päeval mõttes arutama Mäe tagakambri akna küsimust, mille üle nad Juuliga ema ja Helene kuuldes vaielnud. Ott oleks tahtnud nimelt teada, kas vaieldav küsimus peab veel paika tema ja Juuli vahel, kes oli kippunud peaaegu kihla vedama, et Mäe Elli ei pääse aknast välja ega Ott sealt ka sisse, või tuleb see kemplemine nüüd olematuks tunnustada, sest et Ott vandus naistele alla ja lubas end lõplikult Juulile? Selle asja otsustamine piinas Oti südant mitu päeva. Aga edasi-tagasi mõttes tammudes. Ott kaldus lõpuks arvamusele, et kihlvedu jääb kihlveoks — Ott uskus juba, et nad olid Juuliga Mäe akna pärast kihla vedanud —, olgu tema, s. t. Ott, nüüd Juuli või kellegi teise oma. On asjas kord kokku lepitud, siis olgu ja jäägu see nõnda.

Sellepärast Ott hakkas parajat juhust otsima, et Elliga tagakambri aknast rääkida. Muidugi ei võinud

ta öelda, et ta teeb seda kihlveo pärast, mille ta tahab Oru Juulilt võita. Aga seda polnud tarviski, sest Elliga sai asjast ilma selletagi juttu. Elli nagu otse rüsinal ise kippus sellele „liimile", sest temal oli oma valutav küsimus, nimelt: millises seisukorras on Oti Orul-käimine? Ta ei tahtnud sellest otseteed juttu teha, aga kaudselt piirles ta igal parajal juhusel selle punkti ümber, kuni viimaks Ott leidis põhjuse nagu üpris nukralt vastata:

„Pole midagi parata, see peab juba nõnda jääma, see on meie saatus. Pealegi ei ole asi minus, vaid sinus."

„Kuis nii?" küsis Elli üllatatult. „Mina ei käi ju kusagil."

„Aga sa magad tagakambris," vastas poiss.

„Mina ei või ju sinna midagi parata," ütles Elli.

„Ma tean seda," oli Ott nõus, „aga sa pole katsunudki parata."

„Mis ma saan siis teha?"

„Kui katsuksid välja tulla," ütles poiss. „Mina tuleks kambri kohe, seda ma ütlen, aga sest poleks kasu, sest seal ei saa ainustki sõna vahetada. Muidu oleks ma kohe sees. Aknad tasakesi lahti ja palja jalu kambri. Kindel! Mitte keegi pagan ei kuuleks. Aga mis mõte sel oleks, kui pead istuma nagu tumm. Teine asi, kui sina saaks välja. Siis oleks hoopis teine asi. Ega sellepärast pole tarvis kaugele minna, ei. Ja seda ei maksagi jumal teab kui tõsiselt võtta, alguses võiks katsuda lihtsalt naljaks, muidu niisama, et kas saab välja või ei saa. Kui ei saa, nii et ema ärkab üles, siis võib öelda, et tuba on liiga kuum, lasen värsket õhku. Mina oleks juba ammu seda teind ja neile kas või kiuste näidand, et niisuke hoidmine ei aita midagi, kui inimene tõesti tahab minna. Ja siis on veel see, et sa käid Oruga mul kaela peale, aga ise ei taha midagi selleks teha, et ma sinna ei läheks. Usu, et kui sina oma puurist välja saaks, siis ma ei vaataks enam Oru poolegi. Ega siis sind saa ometi Oru tüdrukutega võrrelda. Nii et kõik on selles, kas saad välja või mitte. Tripid käivad raskesti, aga neid võiks natuke määrida, aknahin-

gesid niisamuti. Ja mis peaasi — jalgu peab hoidma, et need ei kolista."

Ott seletas pikalt ja laialt, mis, millal ja kuidas. Aga kui ta küllalt oli rääkinud, ütles Elli lootusetult:

„Sellest ei tule midagi välja."

„Miks siis mitte?" küsis poiss. „Õnne katsuda võib ometi."

„Vanemate pärast ehk veel kuidagi saaks, aga Tiinal eeskambris, sel on ju linnu-uni, nagu ema ütleb," seletas Elli.

„Uks vahe pealt kinni, siis ei tea ta midagi," ütles Ott.

„Ema ei luba seda, tahab, et uks oleks lahti, muidu pole õhku, ütleb ta."

„Noh, siis esiteks uks lahti ja kui kõik jäävad magama, siis tasakesti kinni," otsustas poiss.

„Uks ju kriiksub," kaebas tüdruk.

„Määret vahele," vastas poiss.

„Ema paneb seda kohe tähele ja küsib: kes on tagakambri ust määrind? Sest see on kriiksund kogu minu elu, ja ema ütleb, et ta on juba siis kriiksund, kui tema ema Krõõt veel elas. Sellepärast ei luba ta teda määrida, sest see kriiksumine tuletab talle tema ema meelde. Ta ütleb alati, et las ta aga kriiksub pealegi, ükskord tuletab ta sinule mind meelde, nagu mulle praegu minu ema."

Nõnda siis Ott ja Elli peatusid takistuse ees, mida polnud võimalik kõrvaldada. Uksekriiksumine ähvardas saada kahe noore inimese õnne hauaks.

„Oleks see minu teha, tead, mis mina teeks," rääkis Ott. „Mina prooviks, kuidas ja kust kohalt uks kriiksub ja kust mitte ei kriiksu. Sest mina ei usu, et ta ikka ja alati ühetasa kriiksuks. Ja õhtul seaks ta siis nõnda, et kinnilükkamine algaks ilma kriiksumiseta, ja ma lükkaks ainult järgmise kriiksuva kohani. Mõistad? Siis veel: peaks katsuma, kuidas ta rohkem kriiksub, kas ruttu või pikkamisi liigutades. See on väga tähtis. Ja ei olegi ju tarvis, et uks oleks tingimata üsna kinni; kui saab praokilegi, aitab sellestki, sest ega Tiina ometi ööd läbi valva. Aga ühte ütlen

ma: kui mõni kutsuks teda nõnda, siis ei loeks ükski takistus, tema poeks kas või läbi lae, nagu lutikas."

„Eks lase siis tuleb see lutikas," ütles Elli, sest ta ei kannatanud, et Tiina tema kõrvale paigutati.

„Ega ma siis ometi seda," tõrjus Ott. „Tiina võib minupärast kas või läbi lukuaugu pugeda, mul pole sest sooja ega külma. Tiina on minule paljas õhk, ta pole sedagi. Kus ta seisab, seal on minu tarvis tühi auk. Aga kui ta meil tee peal risuks ees, siis peame vaatama, kuis me temaga hakkama saame. Ja mina ütlen: kui saaks ukse kuidagi koomalegi lükata, siis võiks katsuda. Esiteks uks koomale, siis uuesti sängi, nagu heidaks magama, ja alles sealt uuesti välja ning akna juurde. Mina ootan väljas, võtan su aknalaualt vastu, nii et sul pole vaja ronida ega hüpata. Aga ma võin su ka otseteed kambrist välja tõsta, nõnda on kõige vaiksem . . ."

Poisi sõnad panid tüdrukul kogu keha kuumendama. Ta unustas kõik raskused ja hädaohud ja küsis õhetavail palgeil, nagu oleks kogu asi selles küsimuses:

„Kas sa jäksad?"

„Ä'ä ole ikka laps!" vastas Ott. „Mina, ja ei jaksa! Noored tüdrukud on minu kätel nagu udusuled."

Nõnda arutasid Ott ja Elli oma rasket seisukorda, kui nad läksid mööda taliteed jõe äärde heinamaale, jäädes meelega teistest maha, sest Ellil hakkas äkki pastlakand hõõruma ja ta pidi seda seadma, milleks andis oma reha ja vikati Oti kätte hoida.

Plaani teostamine nõudis hulk aega. Sest kuidas tabada silmapilku, et võimalik oleks segamatult proovida tagakambri ukse kriiksumise riukaid.

Ja nüüd Elli õppis tõsiasja tundma, kui hirmus vähe oleme huvitatud oma lähemast ümbrusest ja kui hirmus vähe me teda tunneme. Võtame näiteks kas või selle kurikavala Vargamäe Eespere tagakambri ukse, mis kriiksus juba õndsa Krõõda ajal ja kriiksub veel tänapäevalgi ja mida ometi keegi pole vaevaks võtnud lähemalt järele katsuda, kuidas on õieti lugu tema kriiksumisega. Elli on vististi esimene inimene Var-

gamäel, kes tunneb selle kriiksumise vastu nii-öelda teaduslikku huvi, ja temagi ainult sellepärast, et Vargamäele on sattunud suviliseks „lofka“ poiss Ott.

Aga nagu iga uue asjaga ja iga uue tee rajamisega, samuti oli ka lugu ukse kriiksumise proovimisega: see oli raske ja nigerik ülesanne. Üks kord tuleb peale ema, teine kord isa, kolmas kord vend, neljas kord Tiina, ning siis jällegi teatud teisendiga isa, ema, Oskar ja isegi karjapoiss, sest sellegi „nähvitsa“ eest pead end hoidma.

Millalgi Elli tabas silmapilgu, kus kambris polnud kedagi peale koera, kes lõõskas laua all magada, kuid imelikul viisil tõstis seegi kriiksumist kuuldes pea ja ronis viimaks laua alt välja, et lähemalt järele vaadata, mis asi see õige nõnda kriiksub või miks ta kriiksub. Koeral polnud muidugi Elli kavatsusest vähematki aimu ja teda ajas puhas uudishimu või ka teadusehimu, kuid Ellile valmistas seegi hirmuvõpatuse. Ta jättis kriiksutamise, vahtis koerale otsa ja ütles:

„Valvad ka sina minu järele?“

Ilmatu pingutuse ja vaevaga Elli jõudis ukse uurimisega viimaks ometi lõpule, kuid tulemused olid üpris kurvad, nii et ta pidi Otile ütlema:

„Selle uksega pole midagi peale hakata, sellele ei aita miski! Liigutad teda järsku, siis on, nagu oleks roju kassipoeg mõnele jalgu jäänd, nii kui katsud hästi pikkamisi, siis krägiseb, nagu painutaks looka. Ja ka parajasti liigutamine ei aita, siis kriiksub teine nagu alati. Temaga võib otse hulluks minna.“

„Ehk oleks ikkagi targem, kui katsuks teda määrida,“ arvas Ott. „Aga hästi natukene, nii et kriiksumine jääks ainult pisut vaiksemaks.“

Aga Elli arvas otse selle vastu, et määrida ei või mingil tingimusel, sest Vargamäel on ustega nõnda, et nemad kas kriiksuvad täiesti või ei kriiksu hoopis tükkis mitte. Sellepärast jäi veel ainus võimalus: õhtul katsuda uks võimalikult koomale lükata, kui ei saa teda üsna kinni panna. Aga kui Elli seda tegi, torkas see emale kohe silma ja ta ütles:

„Mis sa sest uksest nii praokile paned?“

„See pole ju praokil," vaidles Elli vastu. „Suur lai vahe alles, nii et..."

„Lükka aga laiemale," käskis ema, „muidu pole küllalt õhku."

„Eeskambris magab ju ka inimene, mis õhku sealtki tuleb," ajas Elli oma.

„Tiina on nääpsuke, tema ei tarvita kuigi palju õhku," arvas ema. „Tee aga uks rohkem lahti."

Elli kriiksutas pisut ust ja ütles siis:

„Sellest aitab nüüd küll."

Aga uksejant äratas isa, kes oli parajasti uinumisel, ja ta ütles peaaegu pahaselt:

„Mis ratsutamine see nüüd selle uksega on seal, nagu oleks see mõni kuntsiasi."

Need olid hädaohtlikud sõnad, sest nad vihjasid sinnapoole, nagu oleks isal Elli salajasist mõtteist juba aimu. Aga nagu sagedasti, et kui häda kõige suurem, siis abi kõige ligem, samuti ka praegu. Ellil tuli õigel ajal õige mõte ja ta vastas ka nagu pahaselt:

„Teil oleks see uks nagu tähtsam kui oma laps! Ma tahaks ta koomale lükata, et eeskambri aknast ei saaks valgus hommikul nii vara silma paista, aga ei tohi, nagu oleks selle uksega tõesti ei tea mis."

See mõjus. Ema ajas küll veel vastu, aga isa, kes armastas magada, silmad pimeda poole, ütles:

„Eks sa siis lükka ta pealegi pisut koomale, kui sa muidu ei saa, aga päris kinni ära pane teda."

Nõnda siis lõpuks uksega jäigi, ja järgmisel päeval Elli võis oma võidust Otile teatada.

„Aga me peame pisut ootama, kohe ei või, ema sai ehk haisu ninasse," seletas Elli. „Las nad harjuvad sellega ära, et uks on nii koos, paari päeva pärast ma katsun veel koomale, siis pole enam midagi karta."

Sellega oli ka Ott nõus. Aga kui lõpuks jõudis see öö, kus Elli tasakesi aknad avas — nii tasakesi, et ema seda isa valju norina kõrval põrmugi ei kuulnud, — siis juhtus olema tuuline ja sirelid ning õunapuud kohisesid rahulikult akna all aias. Nemad polnud Elli ja Oti armastusest põrmugi huvitatud ja sellepärast viskasid nad tuulekeerul oma kohinat käputäie kaupa

avatud aknast sisse, nii et sellest ulatus Mareti kõrvunigi suure kapi taha asemele, ja ta küsis pooluniselt:

„Kes akna avas? Kas sina, Elli?"

Polnud parata, Elli pidi vastama ja ta ütles:

„Ema, kuum on, ma ei saa magada, väljas on nii hea jahe tuul."

„Ära sa öösel välja mine, hoia sa selle eest," ütles Maret.

„Oh ei, ema," vastas Elli, „milleks välja."

Aga Ott ootas juba akna kõrval sirelipõõsa varjus, ootas, et tüdrukut toast sülle haarata ja üle aknalaua kuulmatult välja tõsta. Puude kohina tõttu oli ta isegi nii julge, et tuli põõsa varjust välja, nagu mõtleks ta tütre nii-öelda ema silma alt ja käte vahelt ära viia.

Elli süda hakkas nii hirmsasti sees peksma, et ta kartis, ema võiks selle valjusid lööke isegi kapi taha asemele kuulda. Ta taganes aknast eemale ja tegi kätega tõrjuvaid liigutusi, andes poisile märku, et hoidugu eemale ja oodaku, sest ema kõrvad harjuvad kohinaga varsti, ta jääb uuesti magama ja nõnda läheb kõik hästi.

Ja olekski läinud, kui tegemist oleks olnud ainult emaga. Sest see jäi tõesti uuesti magama, nii et Elli võis istuda katseks aknalauale, selg väljapoole, siis sinnasamasse tõsta ka jalad, kust need juba järgmisel silmapilgul libisesid läbi akna aeda ja vedasid kogu inimese järele, kelle peksev süda punnis küll kõigest jõust vastu, aga ei võinud ometi midagi parata, sest jalgu oli kaks, süda ainuüksi.

Jalad kippusid puude ja põõsaste kohinasse ning nad seletasid pelglikule südamele rahustavalt: „Täna on hea, täna pole kastet, tuul ei lase kastel langeda, tuulega pole kunagi kastet, sest tuul toob küll vihma, mitte aga kastet. Kahte head ilmas korraga ei saa..." Ainult sinnamaale jõudsid jalad oma jutuga, siis pidi vaene süda Ellil peaaegu lõhkema, sest Ott haaras kui varitsev metsaline ta oma käte vahele ja surus oma suu

Elli suule, et see ei saaks suure südamevalu pärast karjuda.

Samal silmapilgul Tiina, kelle Elli oli suures õhinas ja ärevuses sootuks unustanud, tõusis tasakesi asemelt, lipsas kui vari ukse vahelt tagakambri, puutus magavat Maretit ja ütles tasa, nagu räägiks ta jumalaga või tema inglitega:

„Perenaine, Elli läks aeda."

„Mmh?"

„Elli läks aeda."

Maret kargas asemelt.

„Perenaine, kallis, ärge öelge, et mina, jumala pärast mitte!" palus Tiina ja oli järgmisel silmapilgul uuesti ukse vahelt eeskambris, kus lipsas teki alla. Maret pistis pea aknast välja ja hüüdis sirelite ning õunapuude kohinasse:

„Elli! Elli, kus sa oled?"

Aga Ellit ei ilmunud. Ta tuli alles siis, kui ema tahtis läbi akna välja ronida, nagu oleks ka temal keegi, kes ootab teda tuulekohinas. Aga ei, teda ei oodanud keegi, kuigi ka temal värises süda sees hirmu pärast. Teda kiruti, teda vannuti, et ta tuli oma väriseva südamega, — nõnda oli temaga ja ta südamevärinaga.

„Kuhu sa kadusid?" küsis ema, nagu polekski ta vahepeal magama jäänud, „lähed välja ja ei tulegi enam tagasi."

Aga Elli vastas emale suure meelepahaga:

„Oma asjalegi ei tohi enam minna, siis ollakse kohe kannul."

„Aeda siis?" küsis ema.

„Aia sees on ju auk, sealt pääseb välja," vastas tütar.

„See'p see on, et aia sees on auk ja et sealt pääseb välja," kordas Maret paljutähendavalt. „Selle augu peab isa kinni panema, et poleks sealt käimist. Õunavargadki poevad sealt sisse, õunavargad ja teisepere koerad. Ja sinule, tüdruk, panen ma paela jalgu, kui muud ei aita."

„Pane mind või pudelisse," vastas Elli ja heitis asemele.

„Pudelisse ja kork peale," kinnitas Maret ja hakkas aknaid kinni panema. Aga äkki tundus talle midagi kahtlasena, ta katsus ühte trippi ja katsus teist ning ütles siis: „Kuule, tüdruk, aknatrippe on määritud, need pole kunagi enne nii libedalt käind. Need lähvad nüüd ju iseenesest lahti, ei seisagi kinni, sa pead neid õhtul hakkama nööriga siduma, nagu Tiina eeskambris."

„Muidugi, mis eeskamber ees, seda tagakamber järele," pilkas Elli.

„Kuule, laps, kas õige sina neid aknatrippe määrisid?" küsis Maret nüüd äkki emalikult ja õrnalt, istudes tütre aseme-äärele.

„Milleks siis mina?" küsis Elli vastu, omal silmad vastu seina, selg ema poole.

„Mul turgatas äkki mõte, et sa oled ehk selle poisi pärast sootuks aru kaotand, näen sind ikka temaga ninapidi koos, nagu oleks teil kahekesi ei tea kui suured salaasjad ajada," seletas Maret.

„Enam ei tohi teise inimesega rääkida ka," ütles Elli nagu mossitades ja jätkas siis: „Minu arust pole neid aknatrippe keegi määrind, ainult suvel tehakse neid ühtepuhku lahti ja pannakse kinni, nõnda kuluvad nad ise pikkamisi libedaks. Kevadel, siis on teine asi, siis on nad talve otsa seisnud ja roostes."

Ema jäigi esiotsa seda seletust uskuma ja läks oma asemele. Aga seal hakkas ta millegipärast aknatrippe siduma ukse koomalelükkamisega ja siis ei uskunud ta enam midagi. Sellepärast otsustas ta Tiinaga rääkida, aga nõnda, et Elli ega keegi teine sellest midagi ei aimaks. Isegi Sassi ei tahtnud ta esiotsa kaasteadjaks. Maret sepitses siinsamas oma kavatsuse teostamiseks lihtsa plaani. Praegu lõpetatakse heinategu jõe ääres. Ta laseb Tiina hommispäev sealt poolest õhtupoolikust koju tulla pesu likku panema ja siis on kõigeks mahti küll, ilma et keegi neid segaks. Nõnda oli tema plaan ja seega suikuski ta koiduunele.

Aga Elli ei saanud koiduundki silma. Valus ärevus ründas vahetpidamata kogu keha ja veri peksis südames ja meeltekohal. Aga tema mõtted ei viibinud

tema enda, vaid Oti juures. Tal hakkas poisist kahju, otse hale meel. Kuidas ta teda, Ellit, oli oodanud ja nüüd peab ta ikka veel ootama ning jumal seda teab, kui kaua, sest nüüd on ema valvel, selles pole kahtlust. Ema uni muutub nüüd nii ergaks, nagu ta olnud tema oma sõnade järele siis, kui Elli sipelnud alles kätkis: laps pole saanud teist külgegi pöörata või käekesi üle pea kokku tõsta, nagu ta armastanud magada, kui ema olnud juba ülal ja silmad lahti. Nii et nüüd tulevad rasked päevad.

Ent Ott tegi endale kogu asja palju kergemaks, kui Elli seda oma valusas ärevuses suutis oletada. Poiss seisis pärast tüdruku minekut tükk aega sambana paigal, nagu tahaks ta põhjani maitsta magusat rahuldamatut tungi kehas, vahtis kinnipandud akna poole, nagu küsides: mis see siis nüüd on? mis see vanaeit jändab oma tütrega? pöördus siis ümber, läks küürus madalate viljaga koormatud õunapuuokste alt läbi ja puges aiaaugust välja. Seal jäi ta veel kord seisatama. Aga siis ütles ta peaaegu asjalikul toonil kuuldavalt: „Äh, kurat! Ei õnnestunud! Ja nüüd laku panni!“ Ütles ja läks otseteed Orule, nagu tahaks ta seal Juulile aru anda, kuidas nende kihlveoga lugu. Kuid Juuli oli suurest ootamisest mossis ja ütles nina nuusates, mis rääkis nutust:

„Kuhu sa siis jäid? Ma mõtlesin, et sa enam ei tulegi.“

„Ei saanud ju ennem,“ vastas Ott, „Oskar lonkis väljas, piilub Tiinat.“

„Aga mis sul siis temast?“ küsis tüdruk. „Eks läinud esteks teisele poole ja pärast välja äärest ringi siia. Või ei viitsi enam seda? Muidugi, nüüd on see juba raske. Nüüd peaks mina varsti hakkama sinu juurde lakka ronima.“

„Juuli, ära pahanda minuga,“ ütles Ott, „ka minul on raske. Täna mul süda kipub ei tea miks valutama.“

Need sõnad tabasid õnnelikul kombel naela pead ja sellepärast Juuli uskus neid ilma pikemata. Juuli uskus neid sellepärast, et tema oma süda valutas, ja ta arvas, Otil on nii hell süda, et valutab tema südamele

teadmatagi kaasa. See hajutas tüdruku meelepaha ja täitis tema südame suure hellusega poisi vastu, kes võttis seda kui tasu oma hiljutise seikluse ebaõnnestumise eest.

Juuli südant aga närisid kodused asjad, õigem — näris majake taga väljaotsas, kus pidi olema ka koppel ja karjamaa. Nendega oli aga järgmine lugu: Kui Oru perenaine oli oma vanema tütre asjad ühele poole saanud, siis hakkas ta neist ääri-veeri ka vanamehele rääkima. Aga see ei tahtnud sellest midagi kuulda, sest tema tütred pole veel nii vanad, et peaksid iga esimese karmansikuga pulmitama hakkama.

„Aga sa oled ju ise teda kutsund," ütles eit.

„Kõrtsilora, ega see pole ometi mõni kutsumine," vastas Karla.

Nüüd langes Oru perenaise süda sees hoopis ära ja ta hakkas nutma.

„Mis kullatükk see poisirajakas sinule siis on, et sina tema pärast oma silmi pühid?" küsis Karla.

„Mitte minule," vastas eit.

„Kellele siis?"

„Eks ikka Juulile."

„Tüdruk tahab kere peale saada," otsustas vanamees lühidalt.

„Ei aita enam," kaebas ema nuttes.

Alles nüüd taipas vanamees, kuidas lood, ja ta ütles kurjalt:

„Kus siis sinu silmad olid, eit?"

Aga eit nuttis ainult, sest tal polnud silmi õigel ajal olnud, selles oli vanamehel õigus. Enda vabanduseks eit oleks võinud ainult öelda, et vanadel pole kunagi õigel ajal silmi noorte tarvis, nad tulevad oma silmadega ikka kas liiga vara või jäävad hiljaks. Nõnda oli Vargamäel enne, nõnda on see nüüd ja nõnda see vist jääbki, nagu oleks jumal seda nõnda seadnud.

„Poisirajakas, saatan, tuleks maha lüüa," arvas Karla natukese aja pärast. Aga eit vaidles sellele kohe vastu, öeldes:

„Ei, vanamees, mis see enam aitab! Ja kas ta nii halb ongi. Ta lubab Juuli ära võtta, kui . . ."

Aga Karla ei tahtnud esiotsa selle mõttega leppida ja ütles eide sõnade vahele:

„Kuidas see siis nõnda tuli? Tüdrukud magasid ju kahekesi."

„Sellepärast minagi olin hooletu," ütles ema, „mõtlesin, et lapse juuresolekul..."

„Kes sul laps on?" küsis isa. „Helene või? Leerist läbi ja ikka veel laps? Ega pole enam endine aeg."

„See'p see on, et pole enam endine aeg, aga ikka usud veel, et on. Pane või kolme-, neljakesi ühtekokku magama, ikka ei aita midagi," kurtis eit.

„Aga mis sa siis nüüd õieti mõtled?" küsis Karla. „Mis me siis nüüd teeme? Ega siis nende asjadele saa riivi ette lükata."

„Poiss peaks Juuli ä'ä võtma, mis muud. Nõnda seda jätta ei või," vastas eit.

„Ä'ä võtma," kordas vanamees nagu osatades. „Kes teda hulgust teab, mis loom ta on. Kuidas sa siis annad oma lapse heast-paremast temale."

„Noh, kui ta siia elama asuks, ega ta siis enam hulgus ole," arvas eit.

„Kuhu siia?" küsis Karla.

„Sa ju ise olid talle rääkind, et annad tüki maad taha väljaotsa ja ehitad maja peale," vastas eit, „eks siis seda võikski teha."

Karla jäi tükiks ajaks tummaks. Alles siis ütles ta:

„Ah siis sellepärast tükkiski ta tüdruku juurde!"

„Ei, ei, vanamees," vaidles eit vastu, „ta ütleb, et tema pole enne niisukest tüdrukut näinudki, kui meie Juuli on."

Aga vanamees ei võtnud eide nõu kuuldavakski, tema jälgis oma mõtet, rääkides nagu endamisi:

„No küll on tänapäev vast kaagid! Sina ajad temale kõrtsis lorajuttu, aga tema lips! aita tüdruku juurde. Pole muud kui hakka temale maid välja jagama, nagu oleks sul mõni mõisa. Hakka Vargamäele asunikka sokutama..."

Aga kui vanamees natukene aega oli nõnda mõnand, jäi ta äkki üsna vaikseks, peaaegu nukraks ja ütles:

„Tead, eit, meil ei ole Vargamäel midagi jagada ega anda. Ma tahtsin seda sulle juba ammugi rääkida, aga ikkagi lükkasin edasi, ei taht sind kurvastada. Aga et see nüüd kord kõne alla tuli, siis..."

„Vanamees, sa ajad mulle hirmu peale," ütles eit vahele. „Oled sa siis koha pankrotti ajand või?"

„Seda mitte," vastas vanamees. „Aga koht ei olegi ju minu."

„Kelle siis?! Isa tegi ju testamendi!"

„Aga nüüd tahab ta testamendi ümber teha."

„Tule jumal appi!" hüüdis Oru perenaine siis ja langes toolile, nagu oleks keegi tal jalad alt ära löönud. „Mis Juulist siis saab!"

„Mis meist kõigist siis saab!" ütles Karla ja jutustas lõpuks naisele, kuidas Pearu tahab Orule õiget pärijat ja kuidas ta on nõus esiotsa ootama, et näha, kas Eedist on midagi loota või mitte. Karla ei jätnud ka seda ütlemata, et Eedi näib Mäe Tiinaga sobivat, ja kuna see on linnatüdruk, siis saavad nad ehk lõpuks kahekesi hakkama, nagu isa arvab.

„Ja kui mitte, nii et ei ole enam mingit lootust," lõpetas Karla, „siis kirjutab isa koha Joosepi poja nimele, et jääks meie vahmiil Vargamäele. Nõnda ütleb ta."

Niisugused olid asjad, mille pärast Oru Juuli valutas oma südant, sest ema kaudu sai ta kõik teada. Ja kui siis Ott hakkas rääkima ka oma südamevalust, võis Juuli meel ainult hellaks muutuda, ei muud midagi. Asjade tõsist seisukorda ei võinud ta poisile seletada, sest ema oli selle kõvasti keelanud, või kuigi see poleks seda teinud, siis oleks Juuli ometi vaikinud, sest ta kartis nii väga, et Ott muidu ta kohe sinna paika jätab. Nõnda siis oli ta poisi vastu kümnekordselt hell ja anduv, nii et sel oli tundmus, nagu hakkaks nende armastus uuesti otsast peale.

XVIII.

Maret oli oma plaani kavalasti sepitsenud, kuidas Tiinaga nelja silma all segamatult juttu ajada, kuid mõnikord nurjuvad plaanid just sellepärast, et nad on nii kavalasti sepitsetud. Sest plaan on küll hea ja õige, aga inimene, kes peab plaani teostama, pole päris õige.

Tiina polnud päris õige inimene Mareti plaani teostamiseks, sest temaga juhtus teel midagi, mis võis ehk ainult temaga juhtuda Vargamäe soos, nii imelik oli see. Tuli see ehk sellest, et ta ei valinud koduteeks kõige lühemat, või oleks ka seal kõik samuti sündinud, pealegi veel hullemal kujul, seda ei saanud ta kunagi teada. Tema tuli mööda suurt taliteed, mis käis pisut ringi ja mille serval vedelesid siin-seal kuluks pleekinud talvised haljad heinad põõsaste ääres. Ta valis selle tee sellepärast, et see viis ta sealt lähedalt mööda, kus Indrek kaevas kraavi. Mitte et Tiina oleks mõelnud Indreku juurde kraavile minna, seda mitte, sest seda ta ei julgenud. Pealegi oleks see pisut aega raisanud, ja seda Tiina ei tahtnud, sest perenaine ootas teda kodus. Tiina tahtis muidu niisama Indreku kraavi lähedalt mööda minna, et näha, kui kaugel ta juba otsaga on.

Nõnda ta siis läkski mööda pehmet teed ja mõtles ainult Indreku kraavist — õieti öelda härra kraavist, sest Tiina ei mõelnud ega rääkinud kunagi Indrekust, vaid ainult härrast. Ta meel oli rõõmus, et hakka kas või laulma. Ometi pidas ta oma suu vait, sest ta kartis, et härra võiks tema laulu kuulda, tuul kannaks hääle sinnapoole. Aga Tiina pidi lõpuks ometi häält tegema, sest äkki seisis tema ees teel teispere Eedi,

tõmbas mütsi viisakalt peast ja teretas. Kui Tiina tahtis temast mööda minna, astus ta irvitades põiki ette ja ütles:

„Tiina, sa oled ilus tüdruk, ma tahan sinuga rammu katsuda."

„Tiinal ei ole praegu aega," rääkis tüdruk, nagu oleks tal lapsega tegemist, „Tiina peab ruttu, ruttu koju minema, sest muidu Tiina saab tapelda, perenaine ootab."

„Ei, Eedi tahab rammu katsuda," ajas poiss oma ja irvitas endiselt.

„Viisakas poiss ei tule metsa tüdrukutega rammu katsuma ja sina oled viisakas poiss ning tahad meheks saada," rääkis Tiina.

„Tüdrukud teevad meheks," vastas poiss.

„Ainult siis, kui poiss on viisakas, kas kuuled, Eedi," kinnitas tüdruk. „Sellepärast lase mind ilusasti koju minna, muidu ei saa sinust kunagi meest."

„Ilusad tüdrukud teevad meheks," sonis poiss. „Tiina on ilus tüdruk." Ta hakkas lähenema, ise üksisilmi tüdrukule otsa vahtides, pilgus juba ahne himu, nagu oleks ta tõepoolest äkki meheks muutunud. Tiina ei osanud enam muud teha, kui pöördus ümber ja pistis jooksma, püüdes sammud suunata sinnapoole, kus arvas Indreku kraavi kaevavat. Ta põikles põõsaste vahel, poiss tema kannul. Aga see põgenemine ja tagaajamine ei võinud kuigi kaua kesta, sest Tiinat takistasid jooksul tema riided ja muidugi oleks ta vaevalt poisi eest kuhugi jõudnud. Esimeseks puutus poisi jõhker käsi tüdruku sitskleiti, see rebenes ja tüdruk jooksis edasi. Järgmisel hetkel haaras poiss tüdrukul õlast kinni ja nüüd karjatas see, nagu oleks teda tabanud murdja küüned. Tüdruk oleks kauem karjunud, aga poiss vajutas talle oma käe suule ja murdis ta siis sohu põõsaste vahele maha, omal suu ammuli, nagu tahaks ta siinsamas hakata oma ohvrit õgima. Tiina võitles ja viskles kõigest jõust, aga sest oli vähe kasu, sest teise jõud oli liiga tugev, keha liiga raske. Niipalju sai ta ometi, et vabastas paaril korral oma suu ja karjus kõigest kõrist. /Aga kuhu võis ta hääl siit

madalast mätaste vahelt kosta? Pealegi, järgmisel silmapilgul kattis poisi mudane käsi tal uuesti suu. Juba tüdruk tundis, kuidas tal rebiti riideid, nagu oleksid need mingisugused närud kuski aiateibas, ta kuulis, kuidas poisi ähkimisest ja lõõtsutamisest sai pikkamisi mingi loomalik häälitsemine, ja ta kaotas peaaegu viimse lootuse. Meeleheitel võttis ta kõik oma jõu kokku, et poisi alt välja saada, sest ta mõtles, et kui ta veel kord jooksu pääseks, siis poiss teda enam nii kergesti kätte ei saaks, sest tal pole nüüd enam kleiti seljas tüliks. Just nõnda lihtsalt mõtles ta: pole kleiti tüliks, ja ei tundnud ise põrmugi häbi. Aga ka tüdruku viimane jõud ei suutnud poisi vastu midagi, sest ta oli ju kahe mätta vahele langenud, ainult käsi tabas rübeldes kogemata poisi pussituppe puusal ning siis pussipead. Ja just samal hetkel jõudis tüdruku juurde jumala ingel, aga poiss ei pannud teda mitte tähele, sest tema oli täis ilget himu ja tema silmad olid kui hullunud metsalise silmad. Aga jumal oli seda kõike näinud ja ta oli oma ingli kutsunud ning temale öelnud: „Vaata, ma olen ühe inimese ilma saatnud, kel pole kurjust, aga headusega on tal kitsas käes ja oma hingehädas hüüab ta minu poole, sellepärast mine ja tõtta alla Vargamäele ja vii sellele inimesele see kurjuseosa, mis on tema jaoks tallele pandud minu varakambris, et ta võiks inimestele mõõta nende mõõtu mööda, sest see on nende õigus." Nõnda siis oligi jumala ingel rutanud Vargamäe sohu Tiina juurde, kui see lamas kahe mätta vahel hullunud poisi all, ja andis tema südamesse jumalalt talle määratud kurjuseosa just sel silmapilgul, mil tema käsi nagu kogemata tabas pussi pead. Nüüd ei kõhelnud Tiina enam, vaid vihaselt tõmbas ta pussi tupest ning lõi, ja kui see ei aidanud, sest poisi loomalik himu sai nagu ainult uut hoogu, siis lõi ta veel ja veel, kuni poiss kargas karjudes maast, nagu ei mõistaks ta, milles asi. Aga kui Tiina ka üles tõusis ja jooksu pistis, märkas poiss tema peos oma pussi, ning nüüd algas ta uut jahti tüdrukule. Peagi haaras ta sellest uuesti kinni, seekord juustest, ja väänas tal pussi peost, ilma et see oleks osa-

nud muud teha kui karjuda, ka juba peaaegu metsalisena. Uuesti viskas poiss ta mätaste vahele maha, aga nüüd saabus abi sealt, kust Tiina ei osanud teda põrmugi loota. Tal oli juba mõistus segi minemas, kui hakkas äkki mingisugune imelik lirin ja larin, rigin ja ragin ning ühes sellega ka poisi ulgumine. Mulla oli nimelt suure ajuga pärale jõudnud. Oli ta kuulnud heitlejate metsikut kisa või haistnud alltuule karja juures seistes poisi lähedust, keda ta nii väga vihkas, kes läks temalt seda küsima. Peaasi, Mulla oli siin ja lõhkus oma teravate hammastega poisi sääri ja reisi. Pükstest olid varsti ainult närud järele. Poiss kargas maast ja hakkas koera tõrjuma, ise silmiga mööda maad pussi otsides, mille ta esiteks peost pillanud, kui ta asus teiskordselt tüdruku kallale. Aga Tiina märkas pussi enne, kahmas selle maast pihku, keerutas teda sõjakirvena pea kohal, tikkus poisile lähemale ja hässitas koera talle kallale, ise arutult karjudes. Poiss hakkas taganema ja pistis lõpuks jooksu, koer kannul, et ikka veel oma hammaste teravust proovida. Kõige järele jooksis Tiina, puss peos, nagu oleks ta ühes poisiga aru kaotanud.

Sel silmapilgul jõudis Indrek kohale. Esimesel hetkel ei saanud ta millestki aru, sest poiss ja koer olid juba põõsaste varju kadunud, ainult tüdruk jooksis pesuväel, parem käsi pussiga püsti.

„Mis siin lahti on?" hüüdis Indrek.

Häält kuuldes tüdruk jäi seisatama, pöördus ümber ja vaatas Indreku poole. Alles nüüd see tundis, et tema ees seisab Tiina, ise peaaegu alasti, pesunärud mudased ja verised.

„Tiina, mis see ometi tähendab?" imestus Indrek. „Mis on juhtunud?"

Tüdruk tuli äkki nagu meelemärkusele, lõi silmad iseendale, puges põõsa taha ja hakkas närvlikult nuuksuma.

„Härra, ärge vaadake!" karjus ta.

„Kuidas ma siis muidu saan," vastas Indrek. „Te olete lihtsalt hirmus. Mis siin oli, öelge ometi."

„Oru Eedi... tema oli... tuli vastu... tuli kallale... Ärge tulge, härra, te ju näete, mis minuga on," nuuksus tüdruk vastuseks, ise paksu põõsa taga kükitades.

„Ma lähen kraavile, toon oma kuue, panete ehk selle selga," arvas Indrek, aga tüdruk karjus talle kohe vastu:

„Ei, härra, ärge jätke mind üksi, ma kardan, mul on kole hirm!"

„Aga mis ma pean siis tegema?" küsis Indrek nõutult, kes ikkagi veel õieti millestki aru ei saanud.

„Otsige mu kleit üles," vingus tüdruk suure piinlikkusega, „see peab kusagil mätaste vahel olema, vaadake sinnapoole." Tiina katsus end põõsa taga üles ajada ja käega kuhugi näidata.

Indrek läks otsima. Kui ta lõpuks otsitava leidis, ütles ta:

„Kleit on ju lõhki, sootuks puru."

„Andke need närudki siia, härra," vastas tüdruk, „aga tulge teiselt poolt põõsast."

„Hea küll, hea küll, ma võin ka teiselt poolt tulla," ütles Indrek ja ulatas tüdrukule üle põõsa kleidinärud kätte, mida see hakkas endale ümber seadma.

„Sellest ei saa midagi selga panna," ulgus tüdruk natukese aja pärast nagu meeleheitel.

„Lähme kraavile, sealt saate minu kuue," ütles Indrek.

„Härra, ma ei saa ju tulla," ulgus tüdruk.

„Saate küll," vastas Indrek. „Mina lähen ees ja teie astuge minu järele; mina ümber ei vaata, seda ärge kartke, ja koera te ju ometi ei häbene."

„Ei, koera ma ei häbene, härra," vastas tüdruk surmliku tõsidusega.

„Noh, siis lähme," ütles Indrek.

Ja nõnda nad läksidki: Indrek ees, tüdruk järel, kleidinäru ümber niuete, puss peos; tüdruku kannul lõõtsutav koer, lõuad laiali, roosa, rütmiliselt tukslev keel suust ripakil väljas. Kraavile jõudnud, Indrek võttis oma kuue ja ulatas selle tagasikätt tüdrukule.

„Pange see selga," ütles ta, „see ulatub teil poole reieni ja sellest esiotsa aitab. Kui valmis olete, siis tulge siia, istuge minu juurde mättale ja jutustage korrapärast, mis teil õieti selle Eediga oli."

„Jah, härra," vastas tüdruk. „Aga kui ma tulen, siis ärge minu poole vaadake, las ma enne istun teie kõrvale mättale, siis."

„Hea küll, ma ei vaata, tulge aga siia," vastas Indrek.

Aga nüüd sündis imelik asi: niipea kui Tiina sai endale kuue selga ja kleidinäru paremini ümber puusade, nii et ta tundis oma keha enam-vähem kaetuna, ning kui ta oli istunud Indreku kõrvale ja nägi end päästetuna, lõdvenesid äkki ta närvid sootuks. Ta puhkes tahtmatult ja lootusetult nutma, nagu taipaks ta alles nüüd õieti seda koledust, mis ta kannatanud ja ka ise teinud.

Indrek ei lausunud tükil ajal sõnagi, oodates kannatlikult, kuni nutt muutus tihkumiseks, alles siis pöördus ta tüdruku poole, puutus tema kätt ja ütles:

„Kas te ei tahaks mulle jutustada, mis teil õieti oli, see ehk kergendaks südant."

Tiina nuuksus veel natuke aega, aga siis hakkas ta rääkima, selg pooleldi vastu Indrekut. Nii mõnigi asi oli tüdrukule endalegi tagantjärele arusaamatu ja võimatu vastik ning jälk, aga sündmuse ajal tundus kõik loomulikuna. Kust oli ta küll selle hirmsa viha, otse verejanu võtnud? Kust tuli see lõbu, näha koera hambaid poisi lihas, näha voolavat verd?

„Aga mis te jooksite, kui mina sinna jõudsin?" küsis Indrek.

„Ma tahtsin teda tappa," vastas tüdruk.

„Selle pussiga teie teda poleks tapnud," ütles Indrek ja võttis noa tüdruku käest, kes teda ikka veel peos hoidis, nagu mõnda varandust.

„Ma mõtlesin, et ma tapan," seletas tüdruk.

„Aga kuulge, pussil on ju verejäljed," ütles Indrek nuga silmitsedes.

„Härra, ma ju ütlesin, kuis see oli!" hüüdis tüdruk. „Ma tõmbasin pussi tupest ja..."

„Tiina, te olete tõepoolest tubli tüdruk," ütles Indrek vahele. „Aga kuulge, kas te ei ütleks mulle päris lihtsalt: kas see veri, mis ma teie riietel esiteks nägin, oli ainult poisi veri või oli selles ka teie oma?"

Tüdruk vaatas nagu ehmunult mehele otsa ja vastas siis:

„Härra, seda ma ei tea."

„Küll te juba teate," ütles Indrek, „aga te nähtavasti ei mõista minu küsimust."

Nüüd pöördus tüdruk Indrekust sootuks kõrvale ja tegi kätega liigutusi, nagu tahaks ta need häbi pärast silmade ette tõsta. Alles natukese aja pärast ütles ta üsna vaikselt:

„Härra ei peaks minuga nõnda rääkima, härra peaks viisakas olema."

Aga niipea kui Tiina need sõnad oli öelnud, meenus talle, et ta ka kellelegi teisele oli viisakust õpetanud, ja äkki muutus see õpetus talle mitte ainult vastikuks, vaid ka jälgiks. Sellepärast pöördus ta uuesti Indreku poole tagasi, vaatas talle isegi korraks otsa ja ütles suure kindlusega:

„Härra, kui see oleks sündinud, siis oleks ma selle pussiga enda kohe tapnud."

„Seda oleks raske teha olnud," arvas Indrek.

„Kas tal siis ots südamesse ei ulata?" küsis Tiina peaaegu asjalikult ja seletas edasi: „Kui ma seal metsas talle järele jooksin, siis ma mõtlesin, et ots ulatab südamesse."

„Küllap tema ots juba südamesse ulatab," vastas Indrek, „aga või sa siis alati kohe südant tabad."

„Süda on ju siin, näete, härra," surus tüdruk mõlemad käed vastu rinda. „Siin on südameauk."

„Südameauk on küll seal," seletas Indrek, „aga süda ise on siin, siit saab ta kõige paremini kätte."

Ta pani oma käe tüdruku pahemale küljele ja surus seda, seletades edasi:

„Katsuge ometi ise, siin peksab ta."

„Aga siin on ju küljekondid ees," vaidles tüdruk vastu.

„Peab oskama õigest kohast küljekontide vahelt," ütles Indrek.

„Kui hirmus!" hüüdis tüdruk. „Ei ma siis küll selle pussiga ennast poleks tapnud!" Ja kui oli seda öelnud, hakkas äkki uuesti nutma.

„Miks te nutate?" küsis Indrek. „On teil oma elust kahju?"

„Ei, härra, aga ma mõtlen, kui hirmus see oleks olnud, kui see oleks sündinud, nagu teie küsisite, ja ma poleks osanud ennast tappa!"

„Ja muidugi hirmus," kinnitas Indrek ja ütles siis sõbralikult ja veenvalt: „Aga teate, Tiina, elu on ometi rohkem väärt kui kõik muu. Mina olen seda tundma õppinud. Mis ka ei sünniks, elu see ikkagi ei maksa."

„Ei, härra, minuga pole see nõnda," ütles Tiina.

„Võib-olla sellepärast, et olete naine," lausus Indrek. „Aga naised ei tapa end sagedamini kui mehed, vist otse selle vastu."

„See pole vist see, et olen naine," ütles Tiina.

„Aga mis siis?" küsis Indrek.

„Seda ei või ma härrale öelda," vastas tüdruk, nagu oleks jutt mõnest häbiasjast.

„Kas see on ehk jälle see teie suur saladus, millega te linnas omal ajal nii palju hundiratast lõite?" küsis Indrek naerdes, sest talle tundus äkki hirmus naljakana, otsida südant küljekontide vahelt pussiotsaga tabamiseks ja rääkida samal ajal mingist saladusest. Aga tüdruk ütles üsna tõsiselt:

„Härra, see pole sugugi niisuke naeruasi, nagu teie arvate."

„Ega ma seda arvagi," rääkis Indrek rahustavalt ja lohutavalt, lisades siis hoopis teisel toonil, nagu aimaks ta tüdruku suurt saladust: „Kõigest hoolimata, küll olete teie, Tiina, alles suur laps!"

„Jah, härra, seda ma näen nüüd isegi, misuke laps ma olen," vastas tüdruk üsna vaikselt ja alistuvalt ja pühkis Indreku kuuekäisega oma silmi. „Minust ei saa vist kunagi täit inimest," lisas ta natukese aja pärast.

„Ah, Tiina!“ ohkas Indrek nüüd nagu kaastundlikult, aga ometi ei mõelnud ta tüdrukut, vaid iseennast. „Meie kõik oleme siin-elus suured lapsed.“

„Kas härra ka?“ küsis Tiina.

„Mina muidugi ka,“ kinnitas Indrek. „Teie ise olete selle tunnistajaks olnud.“

„Ei, härra, mina pole sellest kunagi nõnda aru saand!“ hüüdis tüdruk.

„Muidugi, sest teie ise olete täiskasvanud laps. Eks vaadake end või praegugi minu kuues ja neis närudes, olete teie põrmugi inimese moodi?“ pööras Indrek äkki kõik naljaks. „Minu püksid peaksite ka jalga ajama, siis oleks varustis täielik. Kui mina alles laps olin, siis armastasin kangesti ühes teiste põngerjatega suurte inimeste riideid selga panna ja siis toredasti mehelikult käia või tuisuga lumehange minna, see oli ülim lõbu. Kahju, et praegu lund ei ole, teid tuleks ka hange saata.“

„Härra, te pöörate kõik naljaks,“ ütles tüdruk, „aga elu on nii tõsine ja raske.“

„Uskuge, Tiina, nali on elus sagedasti see kõige raskem,“ ütles Indrek.

„Jah, härra, kui kipub nutt peale ja sa tead, et peab ometi naerunägu tegema,“ seletas tüdruk.

„Just nii, Tiina,“ kinnitas Indrek: „kipub kangesti nutt peale, aga peab ometi naerunäo ette tegema.“

Aga siis raputas ta endast äkki nagu kõik mõtted, olgu need rasked või kerged, ja ütles:

„Me peame midagi otsustama, päike vajub alla, aga meie istume ja jutleme üsna rahulikult.“

„Heldene aeg, härra!“ hüüdis nüüd Tiina ja kargas püsti. „Ma pidin ju koju minema pesu likku panema, aga nüüd olen ma alles siin ja perenaine ootab.“

„Ja minul pole veel päevatöö tehtud, pean õhtust lisa võtma,“ ütles Indrek.

„Aga kuis mina siis koju saan?“ küsis Tiina kohkunult. „Mina üksi ei julge minna.“

„Võtke koer kaasa,“ ütles Indrek.

„Ei, ei, see ei aita, mina üksi ei lähe,“ rääkis Tiina,

ja tema tegumoes oli nii lapselik hirm, et see tegi Indrekule otse nalja. Sellepärast ütles ta:

„Sähke, võtke oma puss ka, siis te ometi ei karda, olete kolm kanget koos: Tiina, koer ja puss ning minu kuub veel neljandaks."

„Härra, mis te minust nõnda naerate, ma olen muidugi vilets küll," ütles tüdruk paluvalt ja vaatas Indrekule pisarsilmil otsa. Indrek pööras nagu häbistatult oma pilgu kõrvale ja vastas vabanduvalt:

„Ega ma naera ju, ma heidan muidu rumalat nalja. Ja kui te tõesti tahate, siis tulen ma teiega kaasa. Mis täna kraavist puudu jääb, seda teen järgmistel päevadel tasa."

„Härra, te olete hea," ütles tüdruk tänulikult.

„Aga ärge te minu headust kurjaga tasuge, nagu see harilikult sünnib," ütles Indrek.

„Ei, härra!" hüüdis tüdruk peaaegu hirmunult, nagu oleks Indreku sõnul mingi eriline tähendus.

„Sest te näete isegi," jätkas Indrek, „kuidas see ilmas on: teie olite ainukene, kes kohtles seda poissi heatahtlikult, ja tema? Tema tuli teile kallale."

„Mulla vastu olen ma ka hea olnud, aga tema tuli mulle ometi appi," katsus tüdruk vastu vaielda.

„See on hoopis teine asi," ütles Indrek, „sest Mulla on loom, mitte inimene."

„Kas siis kõik inimesed on nõnda, et kui oled hea, siis . . ." tahtis tüdruk küsida.

„Seda ma ei tea," vastas Indrek, „sest ma pole veel kõiki inimesi näinud, aga üks on kindel: ühe headus teeb teise ahneks ja ahnusest tuleb ainult kurjus." Ja et seda juttu lõpetada, Indrek küsis tüdrukult: „Kas tahate pussi mälestuseks kaasa võtta?"

Värin pani tüdrukul kogu keha võpatama ja ta vastas:

„Ei, ei! Mitte! See tuletab mulle meelde, et ma olen tahtnud tappa!"

„Õige," oli Indrek tüdrukuga nõus, „seda ei peaks inimesele kunagi meelde tuletama."

„Eks ole," kinnitas Tiina, „inimene hakkab muidu uuesti tahtma."

Indrek jäi pärani-silmi tüdrukule otsa vahtima, nii et see küsis kohkunult:

„Härra, ütlesin ma mingi rumaluse? Tegin ma teile haiget?“

„Te hakkate mulle juba kurja tegema,“ ütles Indrek.

Aga tüdruk ei saanud sellest midagi aru. Ta vahtis valusal pilgul Indrekule otsa ja ei liikunud paigalt.

„Ärge võtke minu sõnu nii väga südamesse,“ ütles Indrek viimaks. „Inimesed ei saa vist ilmas muidu, kui peavad üksteisele haiget tegema. Ja mida rohkem armastavad, seda rohkem teevad haiget.“

Nüüd puhkes tüdruk valusast südamest nutma, nagu oleks Indrek talle ei tea kui palju haiget või ei tea kui suurt kurja teinud. Aga kui Tiina ei mõistnud esiteks Indrekut, siis nüüd ei saanud ka see tüdrukust põrmugi aru ja seisis nõutult nutja ees.

Ta ei teadnud isegi seda, millega teda lohutada. Nõnda jättis ta lõpuks tüdruku tema nutu juurde, haaras noore kase ladva ja hakkas sinna tuusti keerama. Tiina kuulis lehtede kahinat, avas silmad, unustas nutu ja küsis:

„Härra, mis te teete? Milleks ilusa kasega nõnda?“

„Kui ma siin soos alles karjas käisin,“ seletas Indrek, „ja kui ma linnupesa leidsin, siis keerasin ma ikka sellised tuustid, sest nõnda leidsin linnupesa pärast uuesti üles. Aga selle tuusti alla mättasse pistan ma teie pussi, näete, siia. Kui tarvis, siis leiab ta siit uuesti üles, nagu linnupesagi.“

„Ei, ei, härra, mina ei taha teda leida, minul ei ole teda tarvis,“ tõrjus tüdruk. „Nüüd, kus ma tean, et süda on küljekontide all, ei, ei, härra!“

Indrek naeratas ja vajutas verejälgedega pussi kasejuurte alla üleni mättasse.

„Soo,“ lausus ta, „siit ei leia teda peale minu keegi. Vaadake ka teie hästi, kuhu ma ta panen, sest teda võib-olla tuleb ometi veel kord tarvis. Mitte teile, Tiina, rahustuge! Vaid teistele inimestele, kohtule võib-olla.“

„Issand, halasta!“ hüüdis Tiina, „aga siis saavad ju kõik teada, mis minuga siin juhtus.“

„Mis sinna parata,“ vastas Indrek. „Puss on siis asitõenduseks.“

„No nüüd ajate mulle hoopis hirmu peale, härra!“ hüüdis tüdruk õnnetult.

„Ärge enneaegu kartke,“ rahustas Indrek, „võib-olla jääb kõik niisama, sest meie vaikime. Sellele poisile ei tee ju ükski kohus midagi. Siinilmas on nõnda, et arutule antakse armu ja arukalt nõutakse aru iga teo eest. Hullu koera võib maha lüüa, hullu inimest ei löö jumalgi, tehku ta mis tahes. Hullude ja loomade vastu peab kaastundlik olema. See on Aasiast, kus inimestega söödetakse kiskjaid ja sipelgaid, — mehed murdjatele, naised sipelgatele. Aga, jumala pärast, hoia, et sa ussikesele peale ei astu, siis ei saa sinu hing kunagi õndsaks! Nagu poleks inimenegi ainult ussikene! Üks ussike teisele ei halasta, pistab kinni, ei muud midagi, ainult inimene, see halastagu, niisuke ussike on tema Vargamäel ja mujal. Tema halastagu, sest et tema peale ei halasta keegi, kui tal on täis aru peas. Nõnda saavad jumalad ja inimesed asjast aru.“

„Kas siis jumal ka ei halasta?“ küsis Tiina.

„Mitte enne, kui oled röövel ja ripud ristipuus või võllas,“ vastas Indrek. Ja kui tüdruk talle arusaamatuses ning peaaegu kohkunult jäi otsa vahtima, lausus Indrek nagu endamisi: „Kust see poiss küll selle võttis, et teid ilusaks nimetada?“

„Härra, kas ma siis ei ole sugugi ilus?“ küsis Tiina.

„Küllap te juba olete,“ vastas Indrek oma asjade kallal kohmitsedes, ilma et oleks silmi tõstnud või pööranud. „Kõik tüdrukud on pisut ilusad, aga kust see poiss seda teadis, selles on küsimus. Kes talle seda ütles? Vargamäel ei või ainustki inimest olla, kes leiaks, et teie olete ilus tüdruk.“

Sellele oleks tahtnud Tiina väga vastu vaielda või vähemalt küsida, et mis see Oskar temast siis tahab, kui ta ei leia teda ilusagi olevat, aga ta ei söandanud. Sellepärast võis Indrek jätkata:

„Teie olete Vargamäe tarvis liiga nääpsuke, sellepärast ei või teie ka ilus olla. Üldse arvan mina: keegi pidi poisile teie ilu kiitma, ilma et ta ise teie ilu oleks uskunud."

„Härra, teie teete mulle koledasti häbi," ütles tüdruk, aga Indrek ei võtnud seda kuuldavakski, vaid ajas oma mõtet edasi:

„Teid pidi poisile kiidetama mitte ilu pärast, vaid mõnel muul otstarbel, see on kindel. Teid kiideti selleks, et poissi teile kallale ajada, see on minu arvamus."

„Aga nõnda on ju asi veel hullem," ütles tüdruk.

„Muidugi hullem," kinnitas Indrek, „aga kui see nõnda oleks, siis poleks kohtukäimist karta, asi jääks seks, mis ta on. Sest see, kes poissi takka kihutas, peaks kartma juurdlust — poiss võib tema välja anda. Nõnda et meil on ikkagi kõige targem puss mättasse jätta ja ise vaikida."

„Perenaine saab ikkagi teada, kui ma nõnda koju lähen," ütles Tiina.

Muidugi, Mareti eest oli raske asja varjata, sellega pidi juba tahes või tahtmata leppima.

„Härra, palun, minge teie ees," ütles tüdruk, kui nad minema hakkasid, „ma ei taha, et te mind nõnda vaatate, nagu ma praegu olen."

„Rumal tüdruk," vastas Indrek talle pool tõsiselt, pool naljatades, „kui te ise teaksite, kui kena te oma harukordses riietuses olete."

Ütles ja hakkas minema, endal labidad kolisesid seljas. Aga Tiina läks üleni punaseks ja ta katsus maksku mis maksab Indreku jalajälgedesse astuda, hoidudes ise talle nii ligi, et kui see puuokste pärast oma labidad madalamale langetas, lõi ta nendega tüdrukule pähe.

„Saite palju haiget?" küsis Indrek.

„Ei, härra," vastas tüdruk, „labidas tuli lapiti."

„Te peate pisut kaugemale hoiduma," õpetas Indrek.

„Ma kardan," vastas tüdruk.

„Kas teil siis koera sabas ei ole?" küsis Indrek.

„Ei, koera ei ole, ei tea, kuhu ta sai," seletas tüdruk.

„Nojah, tema on oma kohused sõprade vastu täitnud, nüüd võib ta karja juurde tagasi minna," ütles Indrek.

Aga kui nad jõudsid välja äärde kõvale maale, oli koer neil äkki kannul, ja kui Indrek silmad korraks temale lõi, pidi ta peaaegu labidad maha pillama: koeral oli puss peadpidi suus. Samal silmapilgul märkas seda ka Tiina ja ta kiljatas, nagu näeks ta viirastust.

„Mulla, anna puss siia," ütles Indrek koerale ja katsus talle läheneda, aga see ei andnud ligi.

„Katsuge, ehk saate teie talt pussi kätte," ütles Indrek.

„Mina ei või teda enam puutuda, see on jälk," ajas tüdruk vastu.

„Pole parata, ega me või siis koera lasta nõnda, puss suus, koju minna," käis Indrek peale.

Tüdruk kuulas lõpuks sõna ja hakkas koera kutsuma ning meelitama. See jäi seisma, liputas saba ja vahtis Tiinale otsa, ning kui see talle ligi astus, pööras ta lõuad pussiga pisut kõrvale ja urises tasakesi, nagu mõtleks ta seda keelda, ei teinud aga ometi takistust, kui tüdruk terariista oma pihku võttis.

„Mis me temaga peame tegema?" arutas Indrek. „Kuhu me ta paneme? Koju viia ma teda ei taha."

„Pistke kivihunnikusse, sealt ei saa teda keegi kätte," ütles Tiina ja näitas kivivaremele, mis seisis aia ääres.

„Need kivid tehakse varsti aeda," vastas Indrek. „Ennem viskan ta vanasse linaleoauku."

Aga kui ta seda mõtles teha, tekkis tal äkki kartus, et linaleoauku võidakse puhastama hakata ja siis tuleb puss ühes poriga uuesti päevavalgele. Sealsamas torkas talle silma kaheharuline kuusk ja harude vahel murdunud tüve umbes poole jala pikkune kuiv konts. Nüüd oli ta otsus kindel: ta viib pussi üles kuuseharude vahele. Ja siinsamas viskas ta labidad seljast maha, pistis paraja kivi tasku ja hakkas okslikule puule otsa ronima. Jõudnud harude juurde, ta

võttis kivi taskust ja tagus sellega pussi terapidi üleni kuiva puukontsu sisse.

Labidaid maas uuesti selga võttes ta ütles:

„Soo, seal ta võib nüüd seista."

„Aga kui kuusk maha võetakse," lausus Tiina.

Õige! Kuusk võidakse maha võtta. Palki temast küll ei saa, aga painepaku tegemiseks on ta nagu loodud. Indrek peatus silmapilguks. Vähe puudus, siis oleks ta uuesti kuuse otsa roninud ja pussi sealt maha toonud.

XIX.

Kui Tiina koju ilmus, seljas Indreku kuub ja puusade ümber kleidinäru, jäi Maret talle imestunud, peaaegu kohkunud pilguga otsa vahtima, aga kui ta samal ajal Indrekut tüdruku seltsis nägi, tundis ta rinnas valusat pistet, sest ta kartis, et Tiina ja Indreku vahel on midagi juhtunud, mis võiks Oskarile piina valmistada, kes rippus kogu oma noore südamega tüdruku küljes. Ometi sai Maret oma emaliku helluse rahustuseks peagi kuulda, et Indreku ja Tiina vahel pole mingit vistart, ainult et tüdruk tuli selles kuues ja sellises riietuses mehe seltsis metsast koju. Ja olles kuulnud kogu loo ning vaikimisplaani, Maret ütles Tiinale:

„Ma tahtsin sind juba ammugi hoiatada, et mis sa jändad selle poisiga, ega sest head või tulla, poiss on krutskid täis nagu need teisedki, ja kui ei ole poiss ise, siis panevad teised talle krutskid sisse."

„Seda minagi metsas ütlesin, et teised," rääkis Indrek.

„Kes neid teab," ütles Maret nüüd, „hea vemmal on see poisski."

Aga sellest hoolimata et Tiina, Indrek ja Maret vaikisid, hakkas Vargamäe ometi äkki kihama nagu sipelgapesa. Kõigepealt tõi Ott Orult teate, et sealt poiss olevat raskesti haavatult haige. Mis poisil just viga või kust ta oma haavad saanud, seda Ott ütles mitte teadvat. Kuid tema sõnu oli raske uskuda, sest ta hakkas Tiinat iseäraliku pilguga mõõtma — Tiina tundis, et ta mõõtis, nagu otsiks ta oma pilkudega vastust küsimusele, mille Indrek oli metsas esitanud, kui ta rääkis poisi ja Tiina verest. Mõne päeva pärast

võis aru saada, et ka Elli hakkab Tiinat mõõtma eriliste pilkudega, mispärast pidi otsusele jõudma, et Ott on ka temale juba midagi rääkinud. Nõnda siis seisid teadmatuses veel Sass, vana Andres ja karjapoiss ning kogu neljajalgne Vargamäe pere, välja arvatud ainult Mulla, kes mäletas sedagi, kuhu Indrek pani pussi, sest ta käis mitu päeva tagantjärele kuuse all nuuskimas, nagu kardaks ta, et keegi võiks puu otsa pussile järele minna.

Varsti sai aga ka Sass asjast kuulda, kuigi ta õieti ei teadnud, mis asi see oli. Ta käis laadal ja seal oli Oru Karla tema juurde tulnud juttu ajama, kuigi seda polnud sündinud juba mitmel-setmel aastal, ja mitte sellepärast, et Karlal poleks jutt Sassiga sobinud, vaid et Sassil ei sobinud Karlaga. Sass arvas nimelt, et Karla ajab liiga pikka juttu, ajab tühja juttu. Tema räägib nagu põline Vargamäe peremees, kel aega küll. Aga Sass oli endine puusärgitegija ja tema ütles, et kui tema oleks tööpingi juures ajanud pikka peremehe juttu, siis oleksid kogu kihelkonna surnud jäänud matmata sel lihtsal põhjusel, et neil poleks olnud puusärke. Selle oma arusaamise jutu pikkusest oli Sass kaasa toonud ka Vargamäele ja nõnda ei sobinudki tal jutt Oru Karlaga. Aga laadal oli ta paari tuttava seltsis teinud omale pisikese laadapea, nagu ta ütles, ja sellepärast tahtis ta mitme aasta pärast kord jälle oma üleaedse juttu kuulata. Nõnda nad siis olidki laadaplatsi ääres rõõtsakil oma vankreil ja vestsid sõnnikuveost, heinateost, viljakasvust, piimahinnast, peekonist ja munadest. Need kõik olid viisakad asjad, ja Sass kahetses, et ta polnud pikale jutule õigel ajal lühikest lõppu teinud, sest siis oleks ehk kõik viisakaks jäänudki. Aga just ebaviisaka lõpu pärast Karla oli üldse naabermehega juttu otsinud, sest milleks viisaka jutuga üleaedse juurde tükkida, viisakat juttu võib teiste inimestegagi ajada. Sellepärast siis ei saanud õieti keegi aru ega pannud tähele, kuidas sõnad muutusid meeste suus kisklikeks ja laused nöökavaiks, nii et Oru Karlal oli lõpuks täieline õigus Mäe Sassile öelda, et temast ei ole õiget peremeest Vargamäele,

sest seal ei maksvat kahe lapsega jännata. Võtku vanast sauna Andresest eeskuju — Karla toonitas eriti sauna Andrest, nii et igaüks pidi taipama, kuidas vana Vargamäe Andres elab nüüd saunas.

„Kas sina oma isast oled eeskuju võtnud?" küsis Sass.

„Ikka rohkem kui sina Andresest," vastas Karla. „Mul on üks poeg surnuaial, teine ühes kolme tütrega kodus, mis sa veel tahad?"

„Aga sul pole õiget pärijat," ütles Sass, sest ta teadis, et see oli Karla valusaim punkt.

„Mul ei saa ju olla," vastas Karla nüüd, „sa vead omale iga aasta linnast litasid koju, need tapavad mu pärijad ära."

Sassile tuli see vastus nii ootamata, et hulgal ajal ei osanud ta musta ega valget lausuda, sest tema polnud vaidluses leidlik ega sõnakas mees. Pealegi, ta ei saanud põrmugi aru, millest Karla räägib. Sellepärast ütles ta viimaks:

„Kallis üleaedne, ei mina saa sust põrmugi aru, mis tapmisest sa räägid. Minu Tiina on aga nii korralik tüdruk, et annaks jumal sinule ja minule samasugused tütred."

Neist sõnust järeldas Karla, et Sass nähtavasti teab Oti käikudest Oru aita, ja sellepärast tundis ta end veel rohkem puudutatuna ning ta tsuskas:

„Aidaku jumal sinu tütart, minu tütred on muidugi korralikud."

„Mis jutud need niisukesed on?" küsis Sass nüüd. „Ega me põle kusagil kõrtsis, vaid puhtal laadaplatsil jumala päikese ja tuule käes."

„Anna jumalale laadalgi rahu," ütles Karla. „Ega sa puusärgile naelu sisse tao, et sa aina jumalat tülitad."

Need olid Sassile kibedad sõnad, seda kibedamad, et nad olid teatud määral õigustatud. Sest Sass ei võtnud jumala nime mitte selleks suhu, et ta nii väga oleks teda arvestanud, vaid see oli tal ainult tühine harjumus endisest ajast, kus puusärgitellijad armastasid kuulda, et puusärgitegija tuletaks jumalat meelde, lootes seetõttu odavamat hinda ja tublimat tööd. Sel-

lepärast siis, kui Sass oli kuulnud need kibedad sõnad, ei öelnud ta enam midagi, hakkas ainult hobust korda seadma, et minekut teha.

„Noh, noh, mis see siis tähendab?" küsis Oru Karla. „Nüüd, kus jutt meil just sobima hakkab, pistad sa punuma. Kas sa tõttad õige vaatama, kui sügavad augud minu poisil p . . . . s on või?"

„Mis mina neist sinu poisi aukudest vaatan, eks sa ise vaata," ütles Sass, ilma et oleks nüüdki mõistnud, millest Karla räägib.

„Mina olen neid juba küllalt vaadand ja neile piiritust sisse kalland — klaasitäite kaupa, niisukesed on minu poisi augud."

Need olid viimsed sõnad, mis Sass laadaplatsil Karlalt kuulis. Koju jõudnud, ta rääkis asjast kohe Maretile, et kuulda, kas ehk tema teab, mis niisukesed jutud tähendavad. Aga Maret ütles, et tema ei tea sellest midagi, ja see oli esimest korda, kus ta oma mehele lausa valetas. Süda valutas endal hirmsasti sees, aga valetas siiski, sest ta oli seda Indrekule ja Tiinale lubanud. Eriti ei tahtnud ta Tiinale antud sõna murda, sest Maret teadis, mis Tiina tema heaks teinud, ja uskus, et Tiina aitab ka tulevikus Elli järele valvata, kui seda peaks vaja olema. Pealegi troostis Maret end sellega, et ega see vale kuigi kauaks püsima jää, sest varsti pole ehk Tiinal endalgi mõni teab kui suurt mõtet oma saladuse varjamiseks.

Sass hakkas kuuldud asjast juttu tegema ka teistega. Ott teadis lõpuks öelda, et Oru poiss olla tõepoolest haavadega haige maas. Kus asi sündinud, tema ei teadvat, aga vististi soos, kuskil Jõessaare kandis. Nüüd küsiti ka karjapoisilt ja Indrekult, kas nemad pole midagi kuulnud. Aga ei, Indrek ei teadnud midagi. Ainult karjapoiss ütles, et tema kuulnud kord õhtu eel Jõessaare poolt — tema olnud loomadega Hallikivimäe juures — nagu mingit karjumist või hüüdmist. Seda kuulnud ka Mulla ja pistnud ajades sinnapoole ning polegi pärast enam karja juurde tagasi tulnud.

„Mis hull lugu see siis on juhtund, et temaga kuidagi otsa peale ei saa," rääkis Sass ja murdis oma pead, tehes asjast juttu siin ja seal. Et teised võisid tema eest midagi varjata, seda ta uskus, aga et seda tegi ka Maret, see mõte ei mahtunud talle kuidagi pähe. Maretile endalegi ei mahtunud see mõte kuigi kauaks pähe ja sellepärast ütles ta lõpuks Tiinale ning Indrekule, et tehku nad mis tahes, aga tema peab asjast oma vanamehele rääkima. Nõnda siis saigi Sass Mareti suu läbi kõik teada, aga temagi saladuspitseri all, sest Maret seletas:

„Parem on, kui asi niipea Oskari kõrvu ei puudu, sest muidu ei tea, mis see oma ägeda loomuga teeb."

Sellega nõustus ka Sass. Aga vanemate kartus oma poja pärast oli üsna ilmaaegne, sest tema oli asjast omal viisil teada saanud, pealegi veel mõni päev varem kui isa. Tema läks ühel õhtul hobust kopli viima ja tegi seal väikese ringi, et vaadata, kas aed igal pool korras. Kui ta nõnda jõudis piiriaia äärde, seisis seal teispere Helene, nagu oleks ta meelega siin oodanud või isegi siia ette joosnud, seisis ja ütles Oskarile lahkesti „tere õhtust!" Muidugi võttis Oskar tervise sama lahkesti vastu ja jäi peatuma.

„Miks te enam kunagi pidudel ei käi?" küsis Helene.

„Väsind, ei jäksa," vastas Oskar.

„Küll olete teie naljakas," naeris tüdruk.

„Kuis nii naljakas?" küsis poiss.

„Teie ja väsind," vastas tüdruk. „Mis siis mina pean tegema?"

„Kas teie siis ei ole väsind?"

„Ei ole! Ma võiks kas või iga õhtu tantsida, kui aga oleks, kellega."

„Nii et hakkame kohe peale?" küsis poiss naljatades.

„Aed on vahel," naeris tüdruk vastu ja, arvates, et sellest sissejuhatuseks aitab, pööras jutu inimesile ning ütles lõpuks, et Tiina olevat kena tüdruk.

„Arvate?" küsis Oskar ootama jäädes, et mis edasi tuleb, sest ega sellega võinud jääda.

„Väga kena," kiitis Helene, „aga kas ta ei ole hirmus kuri?"

„Miks nii?" küsis Oskar.

„Ma ei tea muud midagi, kui et ta on koera meie poisile kallale ajand, poiss on nüüd kodus haige maas."

See torkas Oskarit kõige hellemasse kohta. Ta unustas isegi küsimast, millal, kus või miks see on sündinud, ütles ainult, et tema tahab seda järele kuulata, ja jättis head õhtut. Suure ajuga kodu poole minnes oli tal ometi aega asja üle järele mõelda ja sellepärast jõudis ta pärale palju rahulikumalt, nii et oli juba võimalik silmapilku ja paika valida, kus Tiinaga asjast rääkida. Tüdruk mõistis kohe, et Oskar ei tea asjast kuigi palju ja sellepärast vaikis tema võimalikult kõik surnuks.

„Kus see oli?" küsis Oskar.

„Jõessaare all," vastas tüdruk.

„Mis te sinna otsisite?"

„Ma tulin ju sel õhtul üksi enne koju."

„Milleks siis sealt kaudu?"

Jah, see'p see oligi see küsimus, milleks Tiina tuli tol korral mööda seda taliteed koju? Tüdruk ei teadnud muud vastata, kui et tal tuli äkki mõte, tuli niisuke tahtmine. Aga poiss nõudis miks.

„Ma kartsin Eedit," ütles tüdruk viimaks.

„Ja seal ei kartnud?"

„Ma mõtlesin, et ta seal ei tea mind oodata."

„Kust te üldse mõttele tulite, et ta teid ootab?"

„Ma olin teda teise tee ääres piilumas näind, sellepärast."

„Ja miks te sellest minule ei öelnud?"

„Ei tahtnud, sest ega ma siis veel kartnud, aga sel päeval tuli mõte ja siis hakkasin kartma ning nõnda läksingi sealt, et kui midagi juhtub, siis seal on meie koer ja ka härra lähemal, kuulevad ehk, kui ma hüüan. Ja Mulla kuuliski, kui ma hüüdsin."

„Aga kust siis poiss teadis sinna tulla, kui ta teise tee ääres piilus?" küsis Oskar.

„Ma ei tea," vastas tüdruk. „Tähendab ta ei oodand seal, ta ehk piilus jõe ääres padrikus ja tuli sealt

kohe mulle järele, nii et ka teisel teel oleks ta mu kätte saand, ainult seal poleks Mullat olnd, ta poleks mu häält kuulnd."

Tiina isegi hakkas lõpuks oma valede ja oletuste joru uskuma, aga Oskar ei uskunud. Ta poleks ehk siiski uskunud, kui tüdruk oleks öelnud, et ta läks vaatama, kui kaugele Indrek oma kraaviga on jõudnud. Iseasi, kui tüdruk oleks lausa välja pahvatanud, et ta läks seda teed Indreku pärast, jah, siis ehk poiss oleks uskunud. Aga nüüd ta kahtlustas tüdrukut isegi teadmata, milles. Ta pidas peaaegu võimalikuks, et tüdruk läks mööda suurt taliteed ringi teispere poisi kutsel, kuigi ta ei osanud seletada, miks ta seda pidi tegema.

„Teil võib õigus olla, aga mina teid täna ei usu," ütles Oskar lõpuks. „Mina ei saa üldse aru, mis on teil tegemist selle poisiga? Mis misjonitööd teie tema kallal teete? Mille pärast tema teile meeldib?"

„Ega ta ei meeldi ju," vaidles tüdruk vastu.

„Milleks te siis temaga kogu aeg püüate juttu ajada?"

„Mul oli tast kahju," ütles tüdruk.

„Aga milleks te talle siis koera kallale ajasite?" küsis poiss.

„Ega ma ajand, koer läks ise, kui poiss mulle teed ei and ja ma hüüdsin," seletas tüdruk. „Pärast ma küll keelasin Mullat, aga see ei kuuland. Nõnda tuli see kõik. Mulla süü on see, mina ei saand midagi parata. Poiss jooksis karjudes ees, koer järele ja kiskus, mina seisin teel ja nutsin. Ning siis tulin ma koju ja muud ma ei tea!"

Ühe sõnaga — lugu oli hoopis lihtis ja tühine, keeruliseks läks ta ainult sellepärast, et Mulla poissi põrmugi ei või kannatada, ja kui sai kord kiskumishoosse, siis kiskus ühtesoodu edasi, nii et poiss haliseb nüüd maas ja isa valab piiritust talle haavadesse, et need halvaks ei läheks. Lõpuks ometi hakkas Oskar kogu kremplist aru saama.

Aga Otil oli asjast hoopis teine taip. Kui tema rääkis sellest Ellile, lõpetas ta:

„Vahva tüdruk! Kui see ükskord mehele läheb, võib ta oma vanamehel kas või soolikad pussiga maha lasta. Ja sügisel lammaste ning sigade tapmise ajal, siis vanamees hoiab verepütti ja eit muud kui laseb pussi välkuda."

„Niisukest naist oleks nii mõnelegi mehele vaja," ütles Elli, kes tundis end puudutatuna, et Ott Tiinast nii suure hooga rääkis.

„Minule mitte," vastas Ott, „sest kui naine hakkaks mind nüpeldamagi, siis teeks ma jäädavalt sääred. Milleks kodus kakelda, selleks on kõrtsis ja külavahel ruumi küll."

Kõige asjalikumalt mõtles ehk asjast Sass, sest kui ta oli teda paar päeva endamisi seedinud, siis ütles ta Maretile:

„Tüdrukul oli õnn, et koer appi jõudis, muidu oleks poiss teise ehk lõpuks ära narrind. Ja mis sa hulluga teed! Löö maha, ei muud midagi, aga seda ka ei tohi. Või mis seegi aitab, kui oled narritud. Ja mis lapse sa niisukeselt saad, seda ka ei tea."

„Ega mädandit tea, laps oleks teisel ehk terve," arvas Maret.

Sass ja Maret rääkisid seda kui kaks vanainimest ja neid polnud kellegi kõrv pealt kuulamas, aga ometi pidi sellest kuulma ka Indrek, kes kaevas soos kraavi, mille ots ulatus juba Jõessaare alla. Indrek pidi seda kuulma hoopis teisest suust — vana Oru Pearu enda suust.

Olid parajasti suvelõpu viimsed palavad päevad — niinimetatud rukkilõikuse kuumus. Ei olnud pilvelajukest kogu taevas ega tundnud muud tuuleõhku kui seda leitsakut, mis tõusis maast, kui lähendasid näo sellele. Inimestel voolas töö juures higi ojana. Hobused tõmbusid aiste vahel vahtu, kui vedu oli pisutki kõvem. Karjapoiss oli loomadega hädas, sest need kippusid kaua aja tagant kord jälle kiili jooksma. Mullikad käisid aina sabad pooles vinnas ja kuulasid kiilide laulu, et kihutada parajal silmapilgul tihnikusse. Koerad käisid end aeg-ajalt sogases kraavivees kastmas.

Varblasedki seisid sirelipõõsastes, tiivad losakil, nokad laiali, nagu laseksid nad liigset auru välja. Kõike seda ümbritses õhk, mis virvendas põldude kohal ja aedade vahel, nagu oleks ta täis kevadist õietolmu.

Ühel sellisel päeval vana Oru Pearu tuligi kepi najal Jõessaare alla Indreku juurde. Kui see imestust avaldas, kuidas ta küll nii kaugele saanud, vastas Pearu mättal istet võttes:

„Kuumus on nii suur, et usski tõuseb mättal püsti, eks ta siis minusugusegi kontsu luid-liikmeid üles sulata." Ja kui Indrek sellepeale kohe midagi ei vastanud, jätkas vanamees: „Tulin sind vuatama, Indrek. Kuulen teistelt juba ammugi, et sina kaevad nüüd Vargamäe soos kruavi, ja ootan, et tuled viimaks ka mind vana mulda vuatama, aga sina ei tule. Noh, siis tulin mina. Näe, jalad andsid viimasel ajal nagu natuke järele, mini ütleb, see tulla suurest palavusest, aga mina arvan, et küll see tuleb miskist muust. See tuleb sellest, kellest vanadele niisuksed asjad ikka tulevad. Minu isale tuli ka nõnda, ning siis tuli varsti surm. Surm on see, kes paneb vanainimesele uuesti hinge sisse, surm on see, kes teeb meid jälle nooreks, kui enam ei aita ei ussi- ega püssirohi. Sellepärast siis arvangi ma, et ei see ole minuga kuumusest, vaid surmast. Surm istub juba ihuliikmeis ja paneb need väntama. Aga ära usu, Indrek, ega surmgi pole nii kange vanamees, et ta suaks minusuguse mulla Jõessaare, kui mul poleks Karla abiks olnd; surm ja poeg Karla kahekesi, need tõid mu siia, et ma näeks oma ihusilmaga enne surma, kudas sina, Indrek, nüüd Vargamäe soos kruavi kaevad. Jah, Eessuke ole meile armuline," ohkas Pearu, „aga siinilmas ei lähe ka midagi sedasi, nagu inimene mõtleb. Viimaks on ometi sinu isal, sel vanal kangel Mäe Andresel, kes elab nüüd saunas nagu sinagi, jah, viimaks on ehk temal ometi õigus, kui ta ütles: inimene mõtleb, jumal juhib. Sest mina mõtlesin ikka alati, et sinust, Indrek, suab hobusevaras..."

„Kas sa ikka tõesti seda mõtlesid, teispere isa?" küsis Indrek.

„Just nii tõesti, kui sina istud praegu minu ees ja

ütled mulle ikka veel teisepere isa," kinnitas Pearu oma väriseva lõuaga ja püüdis oma kustunud silmadega Indrekule teravalt otsa vaadata. „Sa oled ikka mind teisepere isaks nimetand ja ei ole mitte teind, nagu teevad teised. Ja siis ma mõtlesin, et mis mees sinust kua suab, kui sa ei ole nagu teised. Sellepärast ma mõtlesingi viimaks, et mis muud kui hobusevaras. Aga sina ära pane mulle seda pahaks, sest mina olen vana muld ja mullal pole inimese aru. Sa lõikad teda labidaga, aga ta ei karju, sa ajad ta hunnikusse, aga ta ei pane vastu, kuid inimene karjub ja paneb vastu. Inimene himustab. Ja mina himustasin, Indrek, et sinust suaks hobusevaras."

„Miks nii?" küsis Indrek naerdes.

„Sa oled vana Mäe Andrese poeg, sellepärast, sa olid minu vingamehe poeg Vargamäel. Aga nüüd ma enam seda ei himusta, sest ma olen ära näind, et inimese himud on tühjad. Mina himustasin, aga sina tulid Vargamäele ja hakkasid kruavi kaevama ning, Eessuke õnnistagu sinu kätetööd, et sinust pole suand hobusevarast. Aga kas siis mujal kuskil enam kruavitööd ei olnd, et pidid just Vargamäele minu ja oma vana isa silma alla tulema? Kas sa ei mõelnd enne oma südames, mis sina sellega vana Andresele, minu vängele vingamehele teed, kes elab nagu hunt üksinda saunas? Tema mõtles ju sinust kirikuõpetaja suada, kes tuleb Vargamäele tõde ja õigust kuulutama. Mis ütleb tema vana süda sees, kui ta näeb, et sina ei ütle mitte jutlust kantslis, vaid Vargamäe kruavis?"

„Teispere isa, sa ju ise ütlesid ennist: inimene mõtleb, kuid jumal juhib," vastas Indrek.

„Jah, Indrek," lausus Pearu alistunult, „mis see on. Ka sinu isa mõtlemised ja himustamised on tühjaks suand, meie mõlemad, need kaks kanget Vargamäe vanameest, oleme tühja eland ja prosessind, sest meie rehnutipidamised ei ole piisand vägede Jehoova ees. Ja sinugi mõtlemised ja rehnutipidamised ei ole piisand vägede Jehoova ees, Indrek, sest ega sa muidu poleks tulnd siia Vargamäe soosse õndsa sauna Madise asemele, ainult et sinul olla külmaga kummist searega

suapad jalas, vana sauna Madis aga löristas pastlaid, needki lapp lapi peal, nagu oleks teine jala alla hakand ehitama puabelitorni. Jah, ka sina, Indrek, pole suand seda, mis tahtis su isa või mis tahtsid ise. Nagu minu kõrvu puutus, sinul, Indrek, läind naistega asjad sassi, nii et naiste pärast sa siis oledki siin Vargamäe soos."

„Nõnda see kuulukse olevat," lausus Indrek, nagu oleks jutt kellestki kolmandast.

„Nõnda see kuulukse neh," kinnitas Pearu mõttes ja kratsis kõrvatagust, kus rippusid harvad hallid karvaudemed mütsiloti alt. „Naistest see inimese häda ilma tulnd ja ega ta enne naisi kaogi. Naine on nagu piip või piiritus mehe suus ja sisikonnas: teeb vaeva, paneb ägisema, aga lahti temast raipest ei sua. Vahel tuleb patu mõte, et kas sealilmaski mees eideta lepib. Ja see on muast madalast nõnda — piip ja piiritus ning naine. Jumal ei anna igakord mehele täit arugi, aga naisehimu — selle annab ta ikka, seda andmata ei jäta, nagu tahaks ta öelda: vuata, inimene, naisehimu on sinu aru. Nõnda mõtlen ma vahel, kui vuatan endi poissi, Karla poega, nagu ise tead, Indrek. Mõtlen, et ehk ei sua ükski mees muidu täit aru pähe, kui peab minema naise juurde, nii et mehe aru oleks nagu naise käes, ja et kui meie poiss suaks naise juurde, siis ka temal tuleks täis aru pähe, hakkaks natuke-huaval tulema, kui järsku ei tule, sest aru ei tule ju ühelgi inimesel järsku. Mina isegi arvan, et minul on alles nüüd täis mehe aru peas, aga teised ütlevad, et mul olla praegu see aru, mis mul enne oli purjus peaga. Nõnda on inimese ja tema aruga, nõnda ka meie poisiga, sest ka tema on inimene Issanda ees, ehk küll jumal pole talle täit aru veel and. Aga ta võib veel anda, võib anda naiste käe läbi, ainult naised on temaga kurjad . . ."

„Poiss tikub naistele kallale, sellepärast," ütles Indrek vahele.

„Poiss tahab naistelt oma aru kätte suada, mis jumal sinna tema jaoks tallele pand," hüüdis Pearu, nagu usuks ta ise oma sõnu.

„Kuule, teispere isa," rääkis Indrek nüüd lihtsalt ja südamlikult, „kas ehk sina ütlesid Eedile, et meie Tiina on ilus tüdruk?"

Vanamees nagu võpatas, aga vastas siiski kohe:

„Mitte mina Eedile, vaid Eedi minule. Poiss haliseb kevadest suati, et teisepere Tiina on ilus tüdruk, Tiina on ilus tüdruk. Sestsuati kipub ta ka õdedega muadlema, et kui tarvis on, siis mõistaks ka Tiinaga muadelda, nii et rammu katsuda. Ja kui minu vanad silmad seda kõike nägid ja kõrvad kuulsid, siis jäin ma aru pidama ja mõtlesin: mis tüdruk see teisepere Tiina õige on? mis lapsi tema on, linna- või mualapsi? miks on ta meie poisi meelest nii ilus?"

„Tiina ei ole ju sugugi ilus," ütles Indrek.

„Seda olen minagi oma tüdrukutelt kuulnd, et pole sugugi ilus," kinnitas ka Pearu Indreku sõnu, „aga seda rohkem pani see mind aru pidama ja mõtlema, et miks on ta siis poisi meelest ilus, kui ta pole ilus?"

„Poiss on rumal," ütles Indrek.

„Hea küll, et poiss on rumal, aga Ellit pole ta ilusaks pidand, Juulit ja Helenet pole ka pidand, aga Tiinat peab, ühtegi teist ei pea," rääkis Pearu. „Aga mis rumalus see siis on, kui ainult Tiina on tema meelest ilus? Sellepärast olen mina oma vanas peas mõelnd ja arvand, et ehk on jumal selle tüdruku kätte and meie poisi mehearu, ehk on meie poisi mehemeel selle tüdruku rindade all rüpes, nõnda mõtlesin mina. Ja siis ma mõtlesin veel, et poisist endast pole Vargamäele peremeest ja nõnda polegi Orul õiget pärijat, sest Karla teine poeg on surnuaial ja kolmat pole tal oma eide ihust enam loota. Nõnda ma siis mõtlesingi, et mis oleks, kui selle tüdruku rüpes, selle linna pussitaja rüpes oleks meie poisi õige mehearu, niiöelda mehemeel, või kui ei ole seda, siis Oru koha pärija, sest poisist endast ei sua ehk ilmaski õiget peremeest, aga tema pojast suab, kui see on sigitatud jumalast ära valitsetud naisega, ning mina hakkasin mõtlema, et see pussitaja Tiina ongi see jumalast ära valitsetud naine, kes peab suama Oru peremehe emaks, ja temal peavad kõik õigused olema, mis ühel jumalast äravalitsetud emal

olema peavad. Nõnda mõtlesin mina, kui ma nägin ja kuulsin, kuidas Tiina läks meie poisi meelest aina ilusamaks, nii et ta hakkas teda kui mees himustama. Ja tema ei võinud sinna ühtigi parata, sest jumal, meie taevane isa, on seda nõnda seadnud, et naise ilu on mehe silmas suurem karistus kui piip suus ja piiritus peas. Niisuke on naise ilu, kui mees seda nõnda tunneb. Sina, Indrek, ütled, et Tiina pole ilus, ja sina pead seda õieti teadma, sest sina oled linnas eland, kus näeb päevas rohkem naisi kui Vargamäel kogu eluaeg. Ka minu tüdrukud ütlevad, et Tiina pole ilus, ja ka nemad peavad seda teadma, sest nemad ise on naised ja on ilusad. Aga poiss ütleb, et Tiina on ilus ja ei sina, mina ega minu tüdrukud või sinna ühti parata, et Tiina on meie poisi meelest ilus. Nõnda see siis sündiski kõik siin Jõessaare all talitee ääres, nagu sa seda isegi tead, sest sa tulid asjale peale ja nägid, kuidas koer lõhkus meie poisi püksa ja reisi. Aga enne oli tüdruk lõhkund neid pussiga, niisuke on see naine, kelle rüppe jumal on peitnud meie poisi mehemeele ja Oru koha pärija. Ja usu või ära usu, Indrek, mu kange vihamehe poeg, aga poiss haliseb ka nüüd hommikust õhtuni, et Tiina on ilus tüdruk, ja mina arvan, ta ei ole oma verega aru mitte kaotand, vaid juurde suand. Poiss tundis tüdruku ihu ja tema mehemeel hakkas liikuma, nõnda paistab see mulle. Sellepärast tulingi ma nüüd sinu käest küsima ja sinu nõu kuulama, mis peab poisiga tegema, kui tüdruk on pärast pussitamistki tema meelest ilus, ja kas ei suaks kuidagi nõnda, et see ilus tüdruk hakkaks poisi mehemeele aposliks ning Oru pärija emaks, nagu jumal seda oma seaduses ära mearand. Nagu kuulukse, tüdruk on sinu juures teenind, nii et sina tead, kes ja mis ta on, ja sellepärast ma tulingi sinuga juttu ajama ja aru pidama oma poisi ja ta ilusa tüdruku pärast."

„Tähendab, teispere isa, sina tahaksid Tiinat endi poisile naiseks?" küsis Indrek.

„Kas naiseks või muidu nõnda, et näeks, mis jumal on selle tüdruku rüppe meie poisi heaks tallele pand," vastas Pearu. „Seda võiks igapidi seada, nii et see

oleks õieti seatud ja ei oleks tüdrukul miskit nurisemist ega reakimist. Ja poissi ärgu ta enam kartku, sest poiss kardab nüüd teda, poiss kardab tüdruku kanget vaimu ja verd, sest tüdrukul on kange vaim ja veri... Nõnda mõtlesin mina, kui tulin sinu juurde, Indrek, kes sa villid nüüd muda Vargamäe kruavist kaldale, mõtlesin, et sinul on omal naistega linnas tegu olnd ja et Tiina kuulukse ka linnalapsi olema, sellepärast siis ehk tead, kust otsast niisuksega peale hakata, kes võib pussiga sopsida poissi."

Aga Indrekki ei teadnud, kust otsast sellise pussikangelasega peale hakata, kahjuks ei teadnud. Siiski, ta lubas rääkida, ta lubas kuulata, ta lubas isegi tüdrukule südame peale panna. Aga ta kahtles, kas sest midagi välja tuleb, sest tema polnud osanud omagi naisega õiget lahendust leida ja ometi oli seal asi nähtavasti hoopis lihtsam kui siin.

„Naistega peab kunskoppi," arvas Pearu, „naistele meeldib, et oleks kunskoppi, ja kui kord kõik käes, küll siis juba lepivad."

„Jah, naistega peab kunskoppi," kordas Indrek, „nendega peab väga kunskoppi."

Ning pealegi pidi seda kiiresti toimetama, Pearul polnud aega oodata, sest tema oli vana, tema tahtis oma asjad ühele poole saada, tema tahtis Orule pärijat.

XX.

Indrek kuulas Pearu kosjajuttu, nagu oleks see räägitud purjus peaga ja ainult vembutamiseks. Mitte et Indrek poleks Pearu tõsidust põrmugi uskunud, vaid ta polnud kindel, mis just Pearu sõnades on tõsi ja mis niisama vigurijutt, nagu ta kogu oma eluea armastanud rääkida. Võib-olla jäi see, mille pärast Pearu oma pika jutu maha ajas, sõnades hoopis avaldamata, sest Pearu ehk ei rääkinudki selleks, et midagi öelda, vaid et kuulda, mis lausub lõpuks see, kes tema juttu kuulab. Kosjajutu põhjuseks oli ehk õieti Indrek ise, sest miks ta küsis Pearult, kas ehk tema pole poissi tüdruku kallale ajanud, öeldes talle, et Tiina on ilus tüdruk. Kui ehk Pearu seda tõesti oli teinud, siis polnud tema kosjajutt muud midagi kui kaitsekõne iseendale.

Õhtul Indrek jutustas Pearu külaskäigust isale. Vana Andres pani seda väga imeks ja ütles:

„Pearu näeb vist kadu. Juba kaks, kolm aastat pole ta kodumailt kaugemale saand, kolab kargu ja kepiga ümber, nüüd korraga Jõessaares! Ei see niisama ole, see peab midagi tähendama. Aga tema kosjajutul võib ehk tõsi taga olla. Õigest Oru pärijast räägib ta juba sest ajast saadik, kus Eediga see õnnetus juhtus. Pearu suurustab ju alati, et tema nimi jääb Vargamäele, minu oma on aga siit läind, nagu Hundipalu Tiidul Hundipalultki. Ja imelik see ongi, et see nõnda on sündind — et meie Tiiduga kaome ja et Pearu jääb."

„Tema nimi kaob ju ka, kui Eedist pole peremeest," ütles Indrek.

„Seda see Pearu kardabki ju," rääkis Andres. „Pearu näeb, et tema suurustamised kipuvad tühja mi-

nema. Ja sina ehk mäletad veel, et Pearu tappis millalgi Jõessaare all meie hea karjakoera ja laskis isegi sulase Matule vastu silmi, kui see teda taga ajas, et talle kere peale anda? Vaata, Indrek, just sellesama riistaga, mis tal siis käes oli, poiss saigi nüüd oma lopsu, nii et mina ütlesin kohe, kui asjast kuulsin: mis inimene külvab, seda tema ka lõikab. Jumal on pika meelega, ta andis Pearule palju aastaid aega, et kas ehk muudab teine oma südamemõtlemisi, aga ei — Pearu suurustas edasi. Noh, siis jumal tegi nõnda, et seesama riist, mis tappis enne loomi, läks nüüd juba inimese kallale, läks peremehe enda kallale, nii et kirjasõna pidi tõeks saama: kes mõõka tõmbab, saab mõõga läbi otsa. Muidugi, poiss ei saanud küll just otsa, aga ega tast õiget inimest ikkagi ole, Orule peremeest ammugi mitte. See panebki nüüd Pearu kibelema, kus ta tunneb, et tunnike on tulemas. Karla oli Ämmasool rääkind, et Pearu tahab Oru anda Joosepi pojale. Kui see tõesti nõnda sünniks, siis oleks see asi nagu minu suust kukkund, sest mina olen alati öelnd, et Vargamäe peaks olema kui mitte just ühe inimese, siis ühe vere käes, ehk siis kaoksid need igavesed vänklemised ja kohtukäimised. Pealegi oleks siis nõnda, et Pearul jääks nimi Orule, aga minul veri tervele Vargamäele, nii et, mis on siis enam, kas nimi Orul või veri Vargamäel?"

„Aga poiss võiks ehk terve poja saada," arvas Indrek, „sest ega tema viga ole loodud, vaid pärast saadud."

„Kes seda teab, kuidas sellega on," ütles isa. „Mis peaasi, kust nad võtavad selle, kes tahaks nende poisiga last saada? Tiina on ju korralik tüdruk, ega siis tema ometi seda taha."

Sellele Indrek ei vastanud. Aga paari päeva pärast, kui Tiina tuli alla sauna juurde, ütles Indrek temale:

„Tiina, teispere vana peremees käis minult teie kätt palumas."

Tüdruk jäi päranisilmi Indrekule otsa vahtima, nagu ei saaks ta maast ega taevast aru, nii et see pidi

asja lähemalt seletama. Nüüd kahvatus tüdruku nägu, huuled hakkasid tal värisema ja silmi ilmus meeletu hirm, ning natukese aja pärast ütles ta peaaegu sosinal:

„Härra tahab must nõnda lahti saada."

„Kuis nii?" küsis Indrek üllatatult. „Mina olen ju teist lahti. Teie ei ole ju enam minu teenistuses."

„Härra ei taha, et ma mõnikord sauna juurde tulen," seletas tüdruk, endal peaaegu nutt varaks.

„Olete teie, Tiina, küll tobu!" hüüdis Indrek naerdes. „Ah teie arvate, et mina soovitan teil sellele poisile minna iseenda pärast? Teate, mis mina teile ütlen: mina ei hakkaks teid takistamagi iseenda pärast, kui teie ise tahaksite minna. Kõik on teie teha. Teie võite ju Oru perenaiseks saada, kui hästi läheb..."

„Härra, kas te tõesti arvate seda tõsiselt?" küsis tüdruk, endal ikka alles nutuvõru ümber suu.

„Ei, Tiina, mina ei arva midagi," vastas Indrek, „ma räägin ainult, sest ma lubasin seda vanale Pearule."

„Kui hea te olete, härra!" ohkas Tiina südamepõhjast.

„Ma ei saa põrmugi aru, milles on siin minu headus," ütles Indrek.

„Miks mitte," seletas tüdruk. „Mina ise ei taha ju sellest kuuldagi, millest teie räägite, aga kui te oleks mulle seda soovitanud, siis oleks ma ehk lõpuks uskuma jäänud, et nii see peabki olema, sest minul on teie vastu nii suur usaldus, härra. Ja nüüd olen ma teile nii tänulik, et te mulle seda ei soovitanud, mida ma ise sugugi ei taha. Ka tulevikus, härra, ma palun, ärge soovitage mulle kunagi seda, mida ma ei taha, sest nõnda võite mu suure õnnetuse sisse saata."

„Olge üsna mureta," lohutas Indrek tüdrukut, „armuasjus ei lähe mina ei teile ega kellelegi teisele nõu andma."

„On need siis armuasjad?" küsis Tiina ja vahtis suuril silmil Indrekule otsa.

„Aga mis siis?" küsis Indrek vastu, „Vana Pearu kinnitas, et poiss ise nimetavat teid ilusaks tüdrukuks;

teised vaidlevad temale vastu, aga poiss ei lase ennast eksitada, tema peab omast kinni. Tiina on tema silmis ilus tüdruk ja muu tema ees ei loe. Sellepärast vana Pearu arvabki, et teie olete sellele poisile jumalast määratud. Isegi palavikus sonides kiitvat ta teid ilusaks tüdrukuks."

„Härra, mul on hirmus häbi," ütles Tiina, aga ei pööranud ise silmi kõrvale, vaid vahtis Indrekule otsa.

„Miks häbi?" küsis see.

„Et see poiss mind ilusaks tüdrukuks nimetab, sellepärast," seletas Tiina.

„On siis ilu häbiasi?" küsis Indrek.

„Jah, härra, kui seda ainult selle poisi taolised näevad," vastas Tiina.

„Ma ju ütlesin teile metsas, et mina näen ka," rääkis Indrek.

„Siis on mul veel rohkem häbi," ütles tüdruk ja pööras nüüd pilgu kõrvale. „Ainult mõelda, et see poiss näeb sedasama, mis teiegi, härra! Aga kraavi juures te seletasite seda nii ilusasti — ütlesite: nemad ei näe minu ilu, nemad ei vaja seda ja sellepärast ei näe. Ja te ütlesite veel, et teie näete. See oli nii ilus, et nemad ei näe ja teie näete. Nüüd te juba ütlesite, et ka nemad näevad. Aga mina ei taha, et nemad näevad. Las see poiss tuli muidu niisama mulle kallale, aga minu ilu pole tal tarvis näha."

„Hea küll," naeratas Indrek, „las ta siis tuli muidu niisama. On teie süda nüüd rahul?"

Aga Tiina süda ei olnud nähtavasti ka sellega rahul, sest ta ütles:

„Härra, te kiusate mind."

„Kuis nii, mina kiusan?" küsis Indrek. „Ega te ometi lõpuks arva, et ma omast peast teile neid asju räägin. Ma rääkisin isale seda enne kui teile, küsige temalt, kui te muidu ei usu."

„Tähendab, siis ka teie vana isa teab juba, et Oru poiss nimetab mind ilusaks tüdrukuks?" küsis Tiina.

„Ei, seda ta ei tea, ta teab ainult, et Pearu käis teil kosjas," seletas Indrek muiates. Aga Tiina võttis need sõnad sootuks tõsiselt ja ütles rõõmsalt:

„Jumal tänatud, et isa seda ei tea, muidu oleks mul ka tema ees häbi ja see oleks veel hullem."

„Miks see siis hullem oleks?" küsis Indrek.

„Isa on ju nii vana, sellepärast," seletas tüdruk. „Isa võib varsti surra ja kui mõelda, et ta sureks vale arvamisega minust, siis on see nii hirmus."

Aga Indrek ei saanud kuidagi aru, mis oleks selles hirmsat, kui isa sureks teadmusega, et Oru Eedi peab Tiinat ilusaks tüdrukuks. Sellepärast seletas Tiina edasi:

„Siis ta ei saaks ju enam kunagi teada, et see ei ole õige ja et teie seletasite seda asja kraavil hoopis teisiti."

„Aga mina ehk eksisin siis," ütles Indrek.

„Härra, see ei või olla," ütles Tiina nüüd. „Teie ei võinud siis eksida, sest te ütlesite seda nii ilusasti. Nüüd te eksite, või te ajate minuga kiusujuttu. Te olete päevad ja ööd otsa üksipäinis ja tüdinete lõpuks sellest ära ning hakkate minuga kiusujuttu ajama. Sest mina olen siin tähele pannud, et inimene ei või muidu elada, kui peab kedagi kiusama, kas või pisinatukenegi, kas või nalja pärast. Ja et isa on nii vana, siis temaga ei taha te ei nalja heita ega kiusujuttu ajada, nõnda hakkategi minuga peale. Tänini te minuga seda ei teind, aga sestsaadik, kus see asi selle poisiga seal soos juhtus, on kõik teisiti. Peres on ka kõik minu vastu muutund, nagu oleks neil teada, kuidas ma seal jooksin, puss peos, ja pärast põõsa taga kükitasin ning teie mu kleiti otsisite. Ja teate, härra, mis ma unes nägin: et mina ise olen see kuusk, mille otsa te selle pussi viisite, et mina laman välja ääres, käsi püsti ja puss peos. Kui ma üles ärkasin, katsusin teise käega, et kas mul ikka tõesti pussi peos ei ole, nii selgesti nägin ja tundsin ma seda."

„Teil istub see puss nüüd veres," ütles Indrek. „Ma pean ta lõpuks sealt ülalt maha tooma ja kuhugi mujale peitma, nii et teie ei teaks, siis jätab ta oma öösise hulkumise mööda teie verd."

„Palun, härra, ärge tooge teda sealt ülalt maha," ütles Tiina, „see oli nii kena vaadata, kuidas teie sinna

kõrgele ronisite ja ta terapidi seal sisse tagusite, nii et ta oleks kõvasti sees."

„Aga kui ta teid ööseti piinab?" küsis Indrek.

„Ega ta piina, ei, ma näen teda muidu niisama unes," seletas Tiina.

Indrek vahtis tüdrukule otsa, nagu mõtleks ta tema sõnade üle järele või nagu aimaks ta neis mingit salajast mõtet. Tiinal hakkas pisut nagu piinlik, sellepärast korjas ta tühjad toidunõud ja tegi minekut. Sellega oleks võinudki kogu see Pearu kosjalugu lõppeda. Aga ometi olid tal palju suuremad ja raskemad tagajärjed, suuremad ja raskemad, kui seda oskas arvata Pearu ise või mõni teine kogu Vargamäel, kaugemaist inimesist rääkimata. Kes nende tagajärgede saavutamises peaosa mängis, seda oli tagantjärele väga raske otsustada, üks oli ainult tõenäoline: kui Indrek poleks Pearu külaskäigust rääkinud ei isale ega ka Tiinale, siis oleks ehk kõik tulemata jäänud. Aga isegi selles ei võinud päris kindel olla, sest juhuslikult oleks Ott võinud teda erutavast asjast kuulda ka kõrvalt ning siis oleks ikkagi kõik lõppenud niisamuti. Nüüd võttis asjakäik muidugi hoopis lihtsa ja loomuliku arenemise. Vanal Andresel oli südame peal, kas Oru pärijaks saab mõni Karla järeletulija või teine Joosepi poeg, kelle soontes voolab Andrese enda ja õndsa Krõõda verd, ja sellepärast jutustas ta Pearu kosjaloost varsti Sassile. Ta oleks parema meelega sellest rääkinud Maretiga, aga juhus tahtis, et ta esimesena puutus kokku mitte tütre, vaid väimehega, nii siis kuuliski see, mis vanainimesel öelda. Sass ei pannud kogu juttu mikski ja sellepärast unustas ta tema oma naisele edasi rääkimata, ja kui pärast uuesti meelde tuli ning rääkima läks, siis oli Maret seda juba Tiinalt kuulnud. Sest Tiina ei saanud asja kuidagi oma teada pidada, vaid pidi seda tingimata ka perenaisele rääkima. See omakorda lausus sellest paar tühist sõna Ellile, kes kandis kuuldu edasi Otile. Nüüd oli punktini jõutud, kus tühjast jutust sai varsti põnev eluküsimus. Sest Ott küsis Ellilt kohe:

„Mis pärijat see Oru vanamees taga ajab, Orul on ju pärijad?“

Elli ei teadnud ega osanud asja õieti seletada. Sellepärast pöördus Ott otseteed Indreku kui jutu algallika juurde. Kuid Indrek, püüdes poisist vabaneda ja end mitte asjasse segada, ütles, et tema pole Oru taadi jutust selget taipu saanud, mis ta õieti mõtleb või tahab. Ott sellega ei leppinud, sest kahtlus näris rinnas. Paari päeva pärast tegi ta vana Andresega juttu ja nüüd sattus ta õigele soonele: ta kuulis kõik, mis süda soovis, kuulis veel rohkemgi, sest kui Andres nägi, et Ott on tema jutust huvitatud, siis seletas ta temale asja põhjalikult, alates nii-öelda iidamast ja aadamast. Nagu iga pika jutuga, aetagu seda kahe või mitme vahel, samuti sündis ka siin: midagi jäi arusaamatuks, pealegi veel mõlemale poolele. Ott ei mõistnud kuidagi, miks polnud ta tänini kordagi vana Andresega tõsisemalt juttu teinud, sest siis oleks ta ehk Oru pärijalugu juba ammugi kuulnud ning oma asja hoopis teisiti ajanud. Vana Andres omakorda ei saanud kuidagi aru, miks poiss temaga juttu vestma tükib, miks ta aina küsib ja pärib, ise aga sealjuures vihaseks muutub, nagu räägiks tema, Andres, paha pärast. Andres ei mõtle ju mingit kurja sellega, et tema tahaks ka Orule iseoma ja oma esimese naise Krõõda verd. Mis on Otil või mis on kellelgi selle pärast pahanduda?

Ja ometi süttis Otis Andrese pikka juttu kuulates otse tuline viha. Tema tundis, et teda on petetud, ninapidi veetud, lihtsalt haneks püütud. Juba algusest saadik! Sest Oru Karlal endal pidi ometi seisukord selge olema, kui ta kutsus Otti endale väimeespojaks, nii-öelda koduväiks. Tähendab asi hoitakse saladuses, et saaks tütred mehele; niipea kui see sündinud, siis mine oma Kaiega, kuhu tahad. Mine kas metsa kuuse või randa teise mehe paadi alla. No oodaku nad, seda Ott neile ei kingi! Ott pole kellelegi midagi veel kinkinud, ei kingi ka neile. Ei kingi Juulilegi! Sest ka tema peab ometi teadma, mis neil kodus sünnib.

Nõnda mõtles Ott vana Andrese juttu kuulates ja ka pärast seda. Tema tundis, et temale on ülekohut tehtud, ja temas põles tasumishimu. Samal ajal hakkas teda erilise hooga põletama iha Elli vastu, just nagu kütaks ka seda tasumishimu. Elligi tundis äkki, et Ott hakkab tema vastu põlema, tundis seda tema juhulisest puutumisest, tundis pilgust, häälest, naerust, arvas tundvat isegi liigutusist ja seisanguist. Uuesti muutus põlevaks küsimus, kuidas kokku saada. Ja Ott ütles, et las tulevad pikad pimedad ööd. Nõnda muutusid pikad pimedad ööd, mida Elli alati vihanud, armastus- ja ihaldusväärseks. Kui nad ometi võimalikult ruttu saabuksid!

Aga loodus ei hakanud kahe noore põleva südame pärast hüppeid tegema, tema käis rahulikult oma rada, nagu oleks tal aega küll. Nõnda sai ka Ott aega Orul edasi käia, ning ta tegi seda nüüd peaaegu juba avalikult, hoolimata sellest, mis ütles Elli süda sees. Ometi oleks praegu võimalik olnud end paremini varjata, sest ööd olid juba pikemaks ja pimedamaks muutunud. Ott elas häid päevi, elas täie teadmusega, sest need ei pidanud kaua kestma. Ta sõi käsikaudu pimedas aidas marju, mis Juuli talle aiast noppinud, ta sõi ka marjapirukaid, mida Juuli talle oma käega valmistanud, ta maitses esimesi õunugi ning värsket kärjemett. Siis ütles tüdruk ühel ööl nuttes, et tema kardab enda pärast, tema kardab, et temaga pole asjad enam õiged. Seda silmapilku oligi poiss pikisilmi oodanud. Ta ütles:

„Noh, mis siis, kui pole õiged, siis on kõverad."

„Aga sa ju ütlesid, et sinuga see kunagi ei juhtu, kinnitasid seda emalegi," rääkis tüdruk. „Ma olin nii julge ja mureta."

„See oli siis," vastas poiss, „nüüd on teine asi."

„Kuis nii teine asi?" küsis tüdruk. „Me pole ju veel abielus."

„Seda muidugi mitte," ütles poiss, „aga siis ma ei teadnud, et sa mind petad, nüüd tean."

„Ott, hull!" hüüdis tüdruk meeletult. „Kellega mina sind petan? Kust sa seda võtad?"

„Sina vead mind ninapidi nagu viimast poisiklopatsit," vastas Ott.

„Sa oled lihtsalt alatu!" hüüdis tüdruk nüüd.

„Soo! Või nii!" hüüdis Ott vastu. „Kas sa ei ütleks mulle, kes on Oru koha pärija? Kes on omanik?"

„Omanik on minu isa," vastas Juuli.

„Sa valetad või sa oled põrundpea!" hüüdis Ott nüüd. „Aga mis kõige õigem: sa oled petis. Sa oled mind kogu aeg petnud. Sa rääkisid majakesest taga väljaotsas, aga ise teadsid väga hästi, et mingit majakest sinna ehitada ei saa, sest sinu vanaisa ei luba. Mõistad: vana Pearu ei luba, sest tema otsib Orule pärijat, tema otsib meie Tiinalt Orule pärijat, meie Tiina kõhust."

Need jõhkrad sõnad rabasid tüdrukut kui nuiaga pähe, esiteks sellepärast, et ta nägi — Ott on tõepoolest kogu seisukorra jälil, teiseks, et ta kuulis asju, millest tal polnud veel aimugi. Kogu ta keha hakkas suurest hirmust värisema, poisski oleks võinud tunda, kuidas värises vaese tüdruku keha, aga tema istus praegu eemal, nagu ei kõlbaks tal enam seda ihu puutuda, mis varjab tema enda sigitatud uut elu.

„Issand, halasta! ma ei saa sinu sõnadest midagi aru," lausus Juuli viimaks. „Mis on siin teie Tiinaga tegemist?"

„Muidugi, kust sina seda tead!" venitas poiss pilkavalt. „Sina pole ju kunagi seda kuulnud, et teie poiss Tiinale soos kallale tikkunud ja teda vägistada tahtnud."

„Seda küll, aga..."

„Aga mis siis veel?!" hüüdis Ott vihaselt. „Mis me jaburdame siin! Kui poiss oleks saand Tiina kätte, siis oleks Tiinal võind sündida poeg, ning kui sel oleks olnd rohkem aru kui isal, siis oleks sellest saand Oru peremees ja Tiinast Oru peremehe ema, see on kõik, ning sinul ja ühes sinuga ka minul oleks olnd ainuke tee: võta oma kott ja kepp ning mine Vargamäelt alla. Muidugi, lollus on sellest sulle rääkida, sest sina ise tead seda kõike paremini."

„Usu, kallis Ott, ma kuulen seda praegu esimest korda," kinnitas Juuli ja kobas kätega poisi järele, kes istus sängijalutsis. Aga see ei tahtnud praegu, et tüdruk teda puutuks, ta tõrjus kärsitult kobavad käed tagasi, öeldes:

„Anna mulle rahu, ära kisu mind!"

Juuli hakkas pimedas aidas suure häälega nutma, nii et seda oleks võinud igaüks kuulda, kes oleks korrakski seisatanud aidaukse taga või seina ääres. Ott ei teinud tüdruku vaigistamiseks midagi, nagu ei puutukski see temasse.

„Nüüd on su süda muidugi täis, et ma lapse saan," nuuksus Juuli lõpuks.

„Ei, mul on isegi hea meel, et see nõnda on," vastas Ott. „Nüüd on vorst vorsti vastu."

„Issand jumal!" hüüdis tüdruk ja ajas end padjalt üles. „Ma pole sulle ju midagi teind, olen sind ainult armastand."

„Armastand ja petnud, nagu ikka," ütles Ott.

„Ott, kallis, ma ei ole sind petnud," rääkis tüdruk paluvalt.

„Seda räägi mõnele lollimale," vastas poiss. „Et sina või sinu ema Oru pärimisasjust midagi poleks teadnud, kui iga teine inimene sellest võib nagu lõoke laulda, seda ei suuda mind keegi uskuma panna."

„Armas poiss, see asi on teisiti, kui sina arvad," seletas Juuli. „Vanaisa on ju küll ammugi Oru õigest pärijast rääkind, aga meie pole seda keegi tõsiselt võtnud. Koht on testamendi järele minu isa oma ja meie arvasime kõik, et nõnda see jääbki, sest rääkigu vanaisa, mis ta räägib, ega ta testamenti ometi muutma hakka."

„Vanaisa on meie Tiinal kosjas käind, tahab teda Eedile naiseks," ütles Ott.

„Siis hakkab ta küll varsti surema või läheb lolliks!" hüüdis Juuli. „Aga mina kuulen seda esimest korda."

„Meil räägitakse sellest juba ammugi," ütles poiss.

„Ja miks sa siis minu eest seda varjasid?" küsis tüdruk.

„Kas sa minule ütlesid, et vanaisa räägib õigest Oru pärijast?“ küsis poiss vastu. „Kas ütles seda sinu ema või sinu isa? See pakkus mulle poolt Oru kohta ja mina loll hakkasin õnge.“

„Jumal, jumal, kuidas sa küll räägid!“ hüüdis Juuli ja hakkas uue hooga nutma. „Nagu poleks mina sulle mitte kui midagi!“

„Jäta ükskord oma karjumine,“ sõitles poiss kärsitult. „Iseenesestki mõista, et ma poole Oru pärast siia aita poleks tükkind, seda tegin ma muidugi sinu pärast, aga kui mulle poolt kohta poleks ette valetatud, siis võib-olla poleks ma kunagi tulnd ja sul poleks olnd tarvis nüüd nutta. Üks asi on, kas lähed palja tüdruku pärast, ning hoopis teine asi, kas sel tüdrukul on midagi. Ja teie kõik valetasite mulle kogu aeg, et sul on osa Oru kohast, aga sul pole temast mingit osa.“

„Eks sa siis ometi kuula, mis ma sulle räägin,“ seletas tüdruk, „vanaisa ei muuda kunagi testamenti, tema lärmab muidu niisama ja nõnda on mul osa Oru kohast.“

„Nüüd ma sind enam ei usu,“ vastas poiss. „Sa oled mind kogu aeg ninapidi vedand ja tahad edasi vedada. Minule kas antakse kindlustus, mis mul loota, või ma tean, mis mul teha.“

„Mis kindlustust sa siis tahad?“ küsis Juuli peaaegu asjalikult, sest ta jõudis otsusele, et poisi tundmusi pole võimalik millegagi mõjustada.

„Tahan kindlustust, et kui mina siia jään, kas me siis saame oma maja, kopli ja karjamaa taha väljaotsa,“ vastas poiss. „Tahan kindlustust selleks, mis mulle algusest peale lubatud.“

„Ja kui ma seda kindlustust sulle ei saa, mis siis?“ küsis Juuli.

„Eks siis näe, mis siis,“ vastas poiss peaaegu ükskõikselt. Tema toon ärritas tüdrukut palju enam kui tema jõhkrad sõnad. Poisi jõhkrusest tüdruk sai aru, sest see tuli vihast, mis teatud määral põhjendatud, aga tema ükskõiksusel polnud vabandust, vähemalt tüdruku arvates mitte. Sellepärast ütles ta:

„Tead, mis mõttele mina tulen, kui ma sind kuulan: sina tegid meelega nõnda, et ma lapse saan. Sa tegid seda selleks, et poolt kohta välja p[illegible].“

Juuli oli seda selleks rääkinud, et poissi valusalt riivata, aga tema katse nurjus täiesti, sest poiss vastas ilma pikemata:

„Eksid, kallis,“ — ta lausus viimase sõna nõnda, et see võis ükskõik mis tähendada, mitte aga seda, mis ta tõelikult tähendas —, „mind ei huvita enam ei see pool kohta ega sinu lapski.“

„Valetad!“ hüüdis tüdruk vihaselt. „Mis sa must siis tahtsid? Muidu ei võind plehku pista? Mis ma sulle kurja olen teind?“

„Miks sa petsid mind? Miks sa meelitasid mind varandusega? Teised võisid seda teha, aga miks tegid sina? Oli see ka sinu kiidetud armastus?“

„Kas ma alguses ka sind varandusega meelitasin?“ küsis tüdruk.

„Ei, aga siis tegi seda isa,“ vastas poiss.

„Aga minul polnud sellest vähematki aimu!“ hüüdis Juuli. „See on meeste mood, et nad mõtlevad varandusest, kui räägivad armastusest. Isa lubas sulle pool kohta ja sina tulid aidaukse taha mulle armastusest rääkima, aga nüüd kukud äkki mind süüdistama.“

„Ei, Juuli, poole koha pärast tulin ma küll Orule, mitte aga Oru aidaukse taha. Orule tulin selleks, et näha, mis tüdrukud need on, kes saavad kaasavaraks pool kohta. Ja kui sind nägin, siis tulin juba aidaukse taha, ilma et oleks põrmugi mõelnud poolele kohale.“

„Aga miks sa siis plehku tahtsid pista, kui ema peale tuli?“ küsis tüdruk.

„See on hoopis teine asi, sest emad mõtlevad, et kui käid kellegi aidaukse taga, siis pead selle ka kohe tanu alla panema.“

„Ei, vaid kui käid kellegi juures aidas, siis,“ ütles tüdruk.

„Olgu või nõnda,“ nõustus poiss, „aga see ongi see kõige raskem, seda ei taha igakord poole kohagi eest teha, veel vähem ilma millegita. Ma ju ajasin küll tol

korral vastu, ütlesin, et minust meest ei ole, aga teie käisite siis hirmsasti peale, nii et ma isegi lõpuks hakkasin uskuma, nagu oleks mina see õige, kes sinuga abiellub. Ja olekski seda teind, kui mitte poleks teada saand, et niihästi sina kui ka sinu ema mind petsite."

„Meie ei petnud sind sel korral," vaidles tüdruk vastu, „sest meie ei teadnud siis, et vanaisa mõtleb testamenti muuta."

„Aga pärastpoole, kogu see aeg, kas sa ka siis ei teadnud, mis vanaisa tegi?"

„Ah, Ott, kallis!" hüüdis Juuli. „Siis ma kartsin sind kaotada! Ma ootasin ja lootsin, et vanaisa sureb enne ära, kui ta jõuab midagi teha. Jah, tee mis tahes, aga oma armastuse pärast ootasin ma vanaisa surma, ootan seda ikkagi veel, ning ma mõtlesin, et küllap laheneb kõik enne õnnelikult, kui sina sellest teada saad. Nõnda oli see. Ja praegugi veel usun ma, et sinu kartus on üsna asjata..."

„Mina ei karda midagi," ütles poiss vahele.

„Kallis Ott, ära räägi nõnda," palus Juuli.

„Ei aita midagi," ütles poiss, „pettus jääb pettuseks ja minule teeb see asja vastikuks. Mis elu sellest saab, kui alguski on pettusest. See pole miski elu."

„Sa ju ise petsid ka: ei tulnud ju alguses minu, vaid koha pärast," ütles tüdruk.

„Õige," oli poiss nõus, „sellepärast ma ütlengi, et mis elu sellest saab. Peab katsuma nõnda, et algusest saadik oleks ilma pettuseta."

„Sinusugune ei oskagi ilma pettuseta," ütles Juuli nüüd.

„Ära karda!" hüüdis poiss. „Ellit pole ma milleski petnud, aga..."

„Aga küll sa juba tedagi petad!" hüüdis tüdruk vahele. „Elli, tähendab, ongi see põhjus, miks sa nii väga pettusest räägid. Nojah, teda pole sa vist veel kätte saand..."

„Kust sina seda tead?" küsis poiss, nagu oleks Elli tõesti juba tema oma.

„Siis sa ei istuks siin," vastas tüdruk. „Alguses olid sa nagu mesilane meie aidaukse taga, nagu roju kass, kes jääb jalgu. Nõndasama oleks ka seal, kui midagi juba oleks."

„Noh, kui seda veel ei ole, siis võib tulla," ütles Ott.

„Mina muretsen selle eest, et midagi ei tule," ütles Juuli peaaegu ähvardavalt.

„Sina ei tee mitte midagi," ütles Ott. „Sest mida rohkem üks tüdruk poissi kirub ja tõrvab, seda paremaks teine teda peab — jookseb ise talle sülle."

„Seda saame näha," ütles Juuli.

„Eks saame pealegi," vastas Ott ja tõusis, et minna. Aga nüüd kargas tüdruk asemelt ja jooksis pimesi ukse juurde, et poisi minekut takistada.

„Sa ei tohi veel minna!" kähises ta, nagu oleks selles lämmastav viha või arutu meeleheide. „Nõnda ei tohi sa minna! Kui sa mu ilma naeruks maha jätad, siis ma tapan enda ja su lapse!"

„Sa lähed napakaks," ütles poiss pisut põlglikult. „Ma ju ütlesin, et muretse kindlustus, kuidas jääb majaga taga väljaotsas, mis mulle lubatud. Kui sa mind mõtled enesetapmisega hirmutada, siis on see asjata..."

„Noh, siis tapan ma sinu, kui minu surm on sulle ükskõik!" hüüdis Juuli.

„Tapa jumala rahus, kui sa saad," vastas poiss. „Mina ei nõua sinult muud, kui et sa oma pettuse heaks teeks, kui sa selle asemel aga tapma kukud, noh, siis las käia. Ja nüüd mine eest, ma tahan välja minna."

„Ei lähe, enne pead lubama, et tagasi tuled."

„Ma ju ütlesin, et muretse kindlustus."

Nende sõnadega võttis Ott Juulist külmalt ja ükskõikselt kinni ning pööras ta ukse juurest kõrvale, tema vastupanust hoolimata. Ott hakkas ust avama.

„Kui sina mu nüüd maha jätad..." kähises tüdruku hääl pimedusest.

Aga poiss ei kuulanud lause lõppu, kiskus ukse mürinal lahti ja kargas välja. Keegi jooksis suure rutuga aida taha. Ott pistis jooksjale kui nool järele ja

tabas ta, kui ta tahtis üle aia karata. Tabatu osutus Eediks.

„Ah see oled sina, see tüdrukute vägistaja!“ hüüdis Ott ja raputas poissi, nii et tal pea kolksatas vastu aidaseina, sest äkki tõusis tal poisi vastu tuline viha, kui talle meenus, mis ta millalgi Tiinale rääkinud, see Ellile ning Elli temale, Otile. Sest ajast saadik polegi tal enam õiget elu Vargamäel olnud, ja seda kõik ainult selle poisi piilumise ja keelekandmise pärast. „Nuhk niisuke!“ hüüdis Ott, viskas poisi nagu takutordi vastu aeda ja läks minema, süda täis nagu õiglast viha.

XXI.

Kogu Orut oleks nagu tabanud meeleraskuse, tusasuse ja nukruse laine. Igaüks nohiseb ja mühiseb omaette, nagu peaksid kõik teineteise vastu mingit kurja salanõu. Juuli käib nutetud silmadega ja teda näeb teiste seas ainult ühistel töötundidel, muidu istub ta aidas, uks irvakil, nagu toimetaks ta siin mingit „kunskopi" asja.

Aga ei, Juuli ei toimeta midagi, enamasti istub ta muidu niisama, käed rüpes, noor keha nagu lõdvalt ja jõuetult kõverasse ja kössi vajunud, silmad pisarais või kuiv ja tuim ainitine pilk tühjuses, nagu tahaks ta sealt midagi leida. Ja kui ta küllalt ühte punkti nõnda uurinud, pöördub silm teise paika ja vahib sinna endise mõttetusega.

Nõnda on nüüd tema elu. Aga mõtetega ei oska ta endale õieti aru anda, mis see õieti on ja mis nüüd tuleb. Möödunudki päevad tunduvad rohkem unenäona kui tõsieluna. Oli kevad, olid puhkevad pungad, olid õied, oli lindude laul, olid pikad valged ööd, oli rõõm, oli õnn, katsu või käega, oli armastus, ja nüüd pole enam midagi.

Jah, seni kui oli armastus, oli kõik, aga kui läks tema, läks ka muu. On veel ainult mure südames, valu rinnas ja pisarad silmis, mis otsivad nutunurka. Pirised veel nagu kärbes ämblikuvõrgus. Jooksed ema juurde, ema läheb isa juurde, isa vanaisa juurde ja kõik räägivad, seletavad, arutavad, vaidlevad, paluvad, kuni kõik oleksid nagu üksteise peale pahased.

Sest vana Pearu istub oma toas ja peab „rehnutti", ta peab kõvasti rehnutti ja annab endale aru kogu oma majapidamisest siin Vargamäel. Tema ei taha ohje

võõraste kätte visata, nagu tegi seda Mäe Andres, see löödud mees, — Pearu arvab, et löödud. Sellepärast ei võigi ta Karla sõnu tähele panna, ei või hoolida tema naise nutust, sest naised on Vargamäel ikka nutnud; nuttis tema eit omal ajal, nuttis Mäe Mari, nuttis isegi õnnis Krõõt, see kuldne hing, nagu Pearu arvab. Vargamäe ongi ehk jumalast selleks loodud, et lapsed siin naeraksid, naised nutaksid ja mehed peaksid kõvasti „rehnutti".

„Mis nüüd saab?" küsib Juuli mitmendat- setmendat korda emalt nelja silma all. Aga see ei tea, mis nüüd saab, sellepärast vastab ta:

„Armas laps, ära ole nii hädaline, peab kannatama."

„Ma ei taha enam kannatada, ma ei suuda!" vastab Juuli.

„Peab, armas laps," vastab ema, „naine peab maastmadalast kannatama õppima."

„Ja mees?" küsib Juuli. „Temal on ainult lõbu?"

„Sa näed, mu kallis, jumal on selle nõnda seadnud, siis peab ta õige olema."

„Ema, kui sa teaksid, misuke viha mul vahel tõuseb, misuke hirmus viha."

„Lapsuke, ära räägi nõnda," sõitleb ema, „sa oled ehk tõesti niisukeses seisukorras ja siis pole vihastamine hea: laps tuleb ka vihane, vesiste silmadega ja vihane."

„Tulgu või veriste silmadega!" hüüab Juuli. „Või arvad, ema, et mina hakkan seda värdjat ilmale kandma?"

„Armuline taevas!" hüüab ema vastu. „Mis peab sinust nõnda saama! Mis saab meist kõigist nõnda!"

„Mul on ükskõik, mis minust saab," vastab Juuli. „Aga kui ma mõtlen, kuis ta viimati oli, mis ta rääkis ja tegi, siis tulen ma ikka rohkem otsusele, et see on meelega, see on kiuste, see on kellegi teise nõuande järele kiuste. Sest tema ise ei võinud seda tahta ega teha, tema mitte. See on kadedusest, hirmsast kadedusest, ei muud midagi."

„Armas laps, oma hädas hakkad sa tonta nägema päise päeva ajal," katsub ema tütart rahustada.

„Ema, need ei ole tondid," vaidleb Juuli vastu. „Sest miks siis nõnda, et esteks pole midagi ja alles pärast? Miks ma kohe nõnda ei jäänd?"

„Tütreke, see on jumala käes," seletas ema. „Sa näed mind ja oma isa, me oleme ju kõik need aastad eland, aga lapsed ei tulnd iga aasta. Miks? Keegi ei tea. Vahel tahtsime, et tuleks, aga ei tulnd, sest see asi polnd meie, vaid oli jumala käes."

Aga nüüd andis Juuli vastuse, mis pani ema kogu kehast võpatama, sest ta ütles:

„Ema, sa oled juba vana inimene, aga oled ometi rumal. Sa räägid jumalast, aga see jumal on mees. Mees ainuüksi on see, kelle käes on meie lapsed. Ott seletas mulle kõik ilusasti ära, kui oli veel armastus, ja sellepärast ma teangi, et see, mis minuga, on meelega, on lihtsalt kiuste."

Ema hakkas nutma.

„Mis armastus see veel on, kui niisukesist asjust räägitakse," ohkas ta. „Siis pole ju ime, kui kõik lörri läheb. Kui mina noor olin, siis oli see teisiti."

„Siis olid ainult mehed targad," ütles Juuli.

„Kuhu me oma tarkusega jõuame," vastas ema. „Õnnetuks saame, ei muud midagi."

„Kui ma oleks rumalam, arvad sa, et siis Ott poleks mind siiapaika jätnud?" küsis Juuli.

„Seda ma ei tea," vastas ema, „aga sinul endal oleks ehk kergem olnd, kui nüüd oma suure tarkusega, et see on meelega, et see on kiuste. On ju üsna ükskõik, kas meelega, kiuste, kogemata või teadmata, peaasi, et sa suudaksid oma risti kanda, et sul jatkuks jõudu, sest muidu sa lähed hukka."

„Mis mul veel minna on," ütles Juuli lootusetult. „Minu elu on niikuinii läbi."

„Rumal laps," sõitles teda ema. „On enne sind nõnda elatud ja elatakse ka peale sind. Sa tead ometi, et tädigagi juhtus nõnda, nagu sinuga praegu, aga, näe, elab teine ilusasti edasi, sai mehelegi pärast. Ja ega seda veel tea, vanaisa süda annab ehk lõpuks järele ja

siis on kõik hea, sa saad oma maja ja maalapikese taha väljaotsa ning Ott tuleb tagasi."

„Ja sina arvad, ema, et ma nüüd veel nii väga seda Otti ootan," rääkis Juuli. „Mis elu see oleks temaga peale seda kõike. Mul läheb kõik vastikuks."

„Juulikene, kallis," lohutas ema. „See on sellepärast, et oled alles nii noor. Ja poisiga on ka sellepärast, et tema on samuti noor. Kui te vanemaks saate, küllap te siis eluga lepite. Sa ära vihasta nii väga Oti peale, sest tema on mees ja mehed on kõik natuke tema moodi. Mees on nagu laps, kel silmad kirges peas, kui näeb uut mängukanni, aina põleb himus ja uudishimus, aga kui saab kätte, siis kas purustab ta ära või viskab muidu minema. Sina oled nüüd niisuke mängukann, aga sa ei oleks pidand ennast temale kätte andma, nii et ta oleks võind sinuga mängida, sest mängust saab mehel varsti himu otsa ning siis läheb ta oma uudishimuga teist mängukanni otsima. Sa ei oleks pidand aidaust avama, sest ega ta väevõimuga ikka sisse poleks murdnud."

„Ema, ega mina polekski teda sisse lasknud," seletas Juuli, „aga Helene käis mulle kangesti peale, et lase ta sisse, lase ta pealegi sisse, me oleme ju kahekesi, mis ta meile ikka saab teha. Nõnda see siis tuligi, sest ma kuulasin lõpuks Helene nõu."

„Noh, ja nüüd kuula minu nõu," rääkis ema: „kannata ilusasti ära, ootame ja vaatame, mis sest tuleb, küll jumal pöörab veel kõik heaks."

„Ükski ei saa enam midagi heaks pöörata," vastas Juuli, sest tema oli oma mõtete ja tundmustega ummikusse sattunud, kust polnud tema enda arvates väljapääsu.

Nõnda siis kestis Orul endine rõhutud meeleolu edasi, sest Juuli nakatas ka kõiki teisi. Ainult Helenesse ta ei suutnud mõjuda, kuigi just see oli Juuli arvates kõige kurja algus ja ots: tema oli nõu andnud Ott kordki katseks aita lasta, ja see katse oli nii veetlev olnud, et Ott hakkaski aidas käima. Helene oli kogu Vargamäel ainuke, kel kippusid laulud peale, Helene ja vana sauna Andres, sest ka sellel laulis süda

sees, kuigi ta kurk enam ei kumisenud. Nõnda ei kuulnud keegi vana Andrese laulu, mis helises tema südames, ja sellepärast võis ta leelutada kas või päevad otsa uutest ja parematest päevadest Vargamäel, mil siin valitseb juba üks veri — Andrese enda ja tema esimese naise Krõõda veri. Kuid Helene, kel ei laulnud mitte ainult süda sees, vaid ka suu peas, nii et kõik võisid seda kuulda, sai emalt sagedasti tõrelda.

„Mis sa, pime, karjud järjesti," ütles see, „eks sa näe, mis Juuliga on. Sa nagu aina rõõmustad tema häda üle."

„Ei, ema," vastas Helene, „aga milleks ma tema häda pärast peaksin norutama, küll minul tulevad omad hädad, eks ma siis jõua nina maaterale lasta. Ja kas ma küll Juulit ei hoiatand! Kas ma ei öelnd talle, et see poiss on petis, ta ainult mängib, ära võta teda tõsiselt, aga Juuli ei kuuland, võttis ikka tõsiselt, noh, nüüd on käes, ongi tõsiselt. Ott pole ju üldse niisuke, et võtaks midagi tõsiselt, aga Mäe Oskar . . ."

„Ah see ajabki sulle nii need laulud peale?" küsis ema vahele.

„Ei, ema, ma laulan muidu," vastas tüdruk.

„Sa laulad selleks, et Oskar kuuleks," ütles ema.

„Kuulgu, kui tahab," naeris tüdruk.

„Tead, lapsuke, mis nõu mina sulle annan: mida rutem sa selle Oskari oma peast välja viskad, seda parem on see sulle. Sellest ei või midagi head tulla," rääkis ema tõsiselt.

„Ema, sina ära õpeta mind, ma tean isegi, mis ma teen," ütles Helene.

„Sa ei tea midagi," vaidles ema vastu. „Juulile oled sa nõu and, et lasku Ott sisse, lasku aita, noh, seal see sinu nõuanne nüüd on."

„Aga kas ma ei kinnitand Juulile, et pea meeles — ainult nalja pärast, ainult, et näha, misuke ta tõepoolest on, aga Juuli läks kohe tõsiseks, nõnda tuli see," seletas Helene.

„Sinul on siis Oskariga nalja pärast?" küsis ema. „Aga sa ometi tead, et tema on Tiina sabas."

„Ema, sa ei saa millestki aru!“ hüüdis Helene nüüd. „Ega siis Oskar enam Tiina sabas ole.“

„Kust sina seda tead?“ küsis ema.

„Mis seal teada,“ vastas Helene. „Arvad siis sina, et Oskari-sugune poiss hakkaks veel tüdruku sabas sörkima, kellega niisukesed asjad sünnivad, nagu Tiinaga soos?“

„Ah siis sellepärast laulad sa!“ imestus ema. „Poiss tuli üleni veriselt koju ja sina laulad. Vaata, et sul selle lauluga pill pika ilu järele ei tule.“

„Ei tule midagi, ema,“ kinnitas Helene, „mina ei võta kohe nii tõsiselt nagu Juuli. Ja kui ei võta tõsiselt, siis ei tule miskit pilli.“

Helene oli endas nii kindel, et vaevalt sai ema selja pööranud, kohe oleks võinud ta edasi lõõritada, sest tal oli millegipärast nii suur rõõm, et võimatu oli seda ainult iseendale pidada. Tema rõõm oli seda kestvam, et ta põhines peaaegu ainult tema oma noorusel ja selle illusioonidel. Ning et need viimased nii ruttu ei kaoks, selle eest oli jumal muretsenud. Enne ei võidud ühes Vargamäe talus nii-öelda kõrtki liigutada, kui et teises poleks see varsti olnud teada ja et seda poleks edasi-tagasi arutatud ja seletatud. Aga nüüd võis mööduda mõnikord nädalaid, ilma et üks naaberrahvas oleks teisest midagi lähemalt kuulnud. Sest nüüd käisid kõik teated Hundipalu, Ämmasoo, Vihukse, Võlla, Kassiaru, vallamaja, kiriku või meierei kaudu, aga enne oli vahejaamaks, kui mitte muu, siis vähemalt Vargamäe oma saun. Seal saunas elas vanamees ja temal oli eit, kes hoolitses selle eest, et kahe talu vahel ei katkeks viimsed sidemed. Ta käis ühel pool, ja mis ta sõna kuulis ning nägi, viis ta teisele poole, kust tõi vastutasuks seda, mis ta kuulis ja nägi seal. Kuigi vanamees teda selle eest mõnikord rihmaga nüpeldas, ometi ei loobunud ta oma pühast kohusest, mis jumal talle peale pannud, ja nõnda elasid vargamäelased küll halvas läbisaamises, aga heas arusaamises, sest üks tundis ühte ja teine teist. Aga nüüd elab saunas vana Andres ja temal pole eite, kes hakkaks jumala käskjalaks. Andres ei tea sellest suurt midagi, mis sünnib tema oma pe-

res, veel vähem on tal aimu Oru askeldusist ja „rehnutipidamisist“. Eriti on see nõnda sest ajast saadik, kus ka Indrek asus sauna vana Andrese seltsi. Nad elavad nagu kaks mullamutti, ükski ei kuule neist midagi. Pole ka seda teada, kas nad kahekesi juttu ajavad, või kui nad seda teevad, millest nad siis räägivad.

Nõnda on nüüd Vargamäel ja sellepärast võib Oru Helene kaua, kaua rõõmsalt lõõritada, ilma et ta õieti teada saaks, kas Mäe Oskaril tema rõõmu tarvis kõrvu on, või on ta hoopis kurdiks jäänud. Enne kuulis Otiltki midagi, aga nüüd ei näita ka see enam oma nägu. Samuti ei puutu Eedi Tiinaga enam kunagi kokku, kuigi piilub veel tema järele, sest Tiina kas ei lähe üksinda kuhugi, või kuigi läheb, siis võtab koera kaasa, kes tunneb Eedi haisu poole versta peale ning pistab kohe lõugama, hambad irevil suus. Sellepärast võiks isegi irevil hammastega koer kogu Vargamäe vahekorra võrdkujuks olla neile, kes ei tunne asjaolu lähemalt; kes ei tea, miks vana sauna Andres helistab laule südames ja Oru Helene huulil, miks vana Pearu vaevab oma pead raskete mõtetega ja miks Eedi piilub puude ja põõsaste, kivide ja aedade varjul. Ja vähe on neid, kes seda õieti teavad. Üks teab ühe natukese, teine teise natukese, täit teadmust pole kellelgi.

Ja inimestega on selline imelik lugu: kes ei tea, see vaevleb, et saaks teada, ja kes juba teab, see valutab südant, et ta teab. Mäe Oskar teadis, aga ta kahtles, kas ta teab õieti, ning see on see kõige suurem vaev. Ta teadis, et Tiinaga oli soos midagi juhtunud, aga mis või kuidas just, see jäi ebamääraseks, nagu oleks kõige üle tõmmatud mingisugune saladuslik linik. Alguses ta peaaegu uskus, mis tüdruk ise rääkinud, aga siis läks kõik segi, sest Elli oli pillanud mõned imelikud sõnad. Elli tegi aga seda sellepärast, et temas tekkis äkki kahtlus ema ja Tiina vahekorra suhtes: Elli hakkas arvama, et Tiina on emale abiks tema järele valvamises. Seda Elli ei tahtnud Tiinale kinkida ja sellepärast pillas ta mõned sõnad verest ning pussist. Ja kui Oskar lähemat seletust nõudis, ütles õde:

„Mis sa sellest minult küsid, küsi Tiinalt eneselt, tema peab seda paremini teadma."

Nõnda läkski Oskar Tiinalt küsima. Aga see ütles, et tema kuuleb sellest esimest korda ja et tema ei tea asjast midagi rohkem, kui mis ta juba rääkinud. Nõnda käis Oskar nagu Pontsiuse juurest Pilatuse juurde. Aga Elli oli oma asjas kindel ja ütles:

„Tiina valetab. Tiina varjab sinu eest ja petab sind. Tal on häbi öelda, mis temaga sündis."

Aga ka nüüd ei andnud Elli lähemaid seletusi, sest ta arvas õigusega, et poolikud teated on Tiinale kõige kahjulikumad. Nõnda ei jäänud Oskaril muud nõu üle, kui hakkas Oru poisi järele valvama, kuni tabas viimaks selle. Ta küsis temalt pussi, et midagi lõigata, ja kui see selle andis, ütles ta:

„See pole sinu oma. Kus on sinu puss?"

„Kadund," vastas poiss ja vahtis häbelikult Oskarile otsa.

„Kuhu sa ta kaotasid?" küsis Oskar.

„Eedi ei tea, ei mäleta," vastas poiss endise häbelikkusega.

„Sa luiskad," ütles Oskar. „Ütle, kuhu sa ta kaotasid, ma aitan ta sul üles otsida. Või võttis keegi ta sinu käest ära? Ütle, kes võttis, ma toon ta sulle tagasi. Minule võid sa seda öelda, sest meie oleme mehed. See oli ju ilus ja hea puss."

„Ilus ja hea puss," kordas Eedi kohtlaselt naeratades.

„Kas võttis mõni tüdruk?"

„Ilus tüdruk," lausus poiss.

„Ega ometi meie Tiina?" küsis Oskar.

„Tiina ilus tüdruk," ütles poiss nagu mingis ekstaasis.

„Kas tõesti Tiina?" päris Oskar.

„Tiina võttis," kinnitas poiss.

„Millal? Kus?"

„Ma tahtsin Tiinaga rammu katsuda, siis," seletas poiss.

„Noh, kas olid Tiinast üle?"

„Ei," vastas poiss, „Tiina torkas pussiga."

„Kas koer ei tulnd kallale?"

„Enne Tiina pussiga, siis koer."

„Kas oli väga valus?"

„Veri jooksis," ütles poiss.

„Ja siis Tiina võttis pussi ära?" küsis Oskar.

„Tiina võttis," kinnitas poiss. „Indrek tuli, mina jooksin ära."

„Ah Indrek tuli ka sinna?"

„Indrek tuli ka ja Eedi jooksis ära."

„Kas Tiina karjus?"

„Tiina karjus ja Eedi karjus."

„Miks Eedi karjus?"

„Kui Tiina pussiga ja Mulla hammastega."

„Aga miks karjus Tiina?"

„Ei taht rammu katsuda."

„Miks sina tahtsid Tiinaga rammu katsuda?"

„Tiina ilus tüdruk," ütles poiss, „ilus tüdruk teeb meheks."

See vastus ajas Oskarile judinad kehale, aga ta äratas ka mingisugused loomalikud alginstinktid, mida ta täna märkas endas esimest korda. Äkki hakkas tal nagu vastik ja häbi iseenda ees, sest ta nägi Tiinat hetkeks nagu selle poisi silmadega. See oli nii jõle, et ta katkestas jutu siinsamas ja läks oma teed. Aga poiss jooksis talle järele ja hüüdis:

„Oskar, Oskar! Eedi puss! Eedi puss Tiina käes!"

„Hea küll, hea küll," vastas Oskar tagasi vaatamata, „ma katsun ta Tiinalt kätte saada."

Aga kulus mitu päeva, ilma et Oskar oleks Tiinale sõnagi lausunud. Ta ei reageerinud enam ka õe pistetele, mis olid määratud Tiinale. Oskaril oli piinlik ja häbi, isegi pisut nagu õudne, et ta oli läinud Oru poisilt asja järele kuulama. Nüüd laskis ta kõik puhata, laskis seni seista, kuni hakkas jällegi Tiinat nägema oma endiste silmadega. Alles siis küsis ta temalt:

„Kuhu te Oru poisi pussi panite?"

Tiina jäi Oskarile suuril silmil otsa vahtima ja neis peegeldus hirm; tüdruku huuled tõmbusid üsna valgeks, nagu oleks sealt kadunud viimne verenatu-

kene; suurevõitu suu venis hoopis suureks; näojoonte omapärasest armsusest sai peaaegu alistunud häbedus. Alles tüki aja pärast ütles ta:

„Sellest te ei oleks pidand minuga rääkima."

„Poiss tahab pussi kätte," ütles Oskar.

„Ah te rääkisite sellest tema endaga!" imestus tüdruk kohkunult ja pöördus kõrvale, sest tal tulid pisarad silma. Nüüd pöördus ka Oskar kõrvale, sest tal oli kõrvetavalt häbi.

„See oli muidugi väga rumal," ütles ta vabanduvalt, „aga ma ei saanud muidu, ma tahtsin teada."

„Ma palun, ärge rääkige minule sellest, mis te teate," ütles tüdruk.

„Kas te ei vastaks minu ühte küsimust?" küsis poiss.

„Ei, ma palun, mitte mingit küsimust!" hüüdis Tiina. „Ma ei või! Ma jooksen ära, kui te sellest veel räägite."

„Tiina, kallis," ütles poiss äkki iseendale ja ka tüdrukule ootamata, nii et see pöördus hirmunult ümber. „Andke andeks, see tuli mul kogemata," kogeles poiss, nähes tüdruku hirmunud pilku. „Ma tahtsin öelda, et..."

„Palun, ärge öelge praegu mitte midagi, ma kardan kõike, mis te ütlete," rääkis Tiina.

„Mina ei saa teist põrmugi aru, Tiina," ütles poiss. „See pole ju teile kuidagi häbiks..."

„See on mulle häbiks, sellepärast ma ei või, ma ei taha sellest kuulda," kinnitas tüdruk.

„Seda ka ei või öelda, kuhu see puss sai?"

„Seda ma ei tea," vastas Tiina.

„Teie kätte on ta ju jäänd."

„Ei, see ei ole nii," vaidles Tiina vastu.

„Kuhu ta siis jäi?"

„Ma ju ütlesin, et ma ei tea."

„Jällegi ei usu ma teid, Tiina," ütles Oskar. „Mul on valus, et ma teid ei usu, aga ma ei või sinna midagi parata, ikka ei saa ma teid uskuda. Teie ei räägi tõtt."

„Oskar, see tõde kuulub ju minule, jätke seda," palus tüdruk.

„Ma tahan teada," mangus poiss.

„See on inetu, ma ei taha öelda," ajas tüdruk vastu, „ma ei taha üldse sellest rääkida, ei taha ka, et teie või keegi teine sellest räägiks."

„Ma palun, öelge ainult, mis sai selle pussiga, siis ma enam ei küsi ega räägi."

„Hea küll," vastas tüdruk. „Ma pistsin selle pussi soos mättasse, et ükski teda enam ei leiaks, mina ise ka mitte."

„Kas ka Indrek nägi, kuhu te ta panite?" küsis Oskar.

„Milleks see?" küsis tüdruk peaaegu kohkunult vastu.

„Aga selleks, et kui tema seda nägi, siis tema leiab ta kohe üles, kui ta aga tahab, sest tema mäletab meie soos iga põõsa ja mätta, kuhu ta silma peale löönd," seletas Oskar.

„Jumal tänatud siis, et härra ei näind," ütles Tiina nüüd.

„Aga ta oli ju seal?" küsis poiss.

„Te lubasite mitte midagi enam küsida ega rääkida," ütles tüdruk.

„Ainult see, ma palun: kas onu oli seal?"

„Härra tuli hiljem, tema pussi ei näind," vastas Tiina.

Nüüd Oskar vaikis natukene aega, nagu mõtleks ta millegi üle järele ja ütles siis nukralt:

„See on nii hirmus, et ma teid ei usu. Sest mõelge ometi ise: te kinnitate esteks, et te ei või öelda, kuhu puss sai, sest see on inetu, aga pärast tuleb välja, et pistsite pussi mättasse, kust teda keegi ei leia, ja see pole sugugi inetu, vaid minu meelest väga ilus. Kuidas see siis nüüd on, et see on inetu, mis ei ole inetu? Sellepärast arvan ma, et teie ei räägi ikka veel tõtt. Teil on mingisugune saladus, mida te varjate."

„Ma ju palusin teid mitte enam sellest rääkida," ütles tüdruk, valus ilme näos ja silmis. „Ega ma siis seda ole öelnd, et pussi mättasse pistmine on inetu,

vaid et terve see asi, millest me räägime. Mul jooksevad judinad üksteise järele üle keha, aga teie ei hooli sellest, ajate oma uudishimu taga. Ja kui muidu ei saa minust võitu, siis hakkate mind nimedega nimetama, mida ma pole sugugi ära teenind. Sellest pole küll, mis see loll poiss tegi, teie hakkate ka veel mind kiusama. See on lihtsalt hirmus, et teie läksite minust temaga rääkima. Kuidas te ometi võisite seda? Te olete tänini minu vastu nii hea ja viisakas olnd."

„Uskuge, Tiina, ma olen seda ka nüüd ja edaspidi," kinnitas poiss.

„On see siis viisakas, minust temaga rääkida?" küsis Tiina.

„Me ei rääkind midagi halba," ütles Oskar. „Tema isegi kiitis teid."

„Ja teie meelest pole see halb, kui tema kedagi kiidab?" küsis Tiina.

„Ta ütles ainult: Tiina ilus tüdruk, muud mitte midagi," seletas poiss.

„Mis ta siis veel pidi ütlema? Mis hullemat võis ta veel ütelda?"

„Aga Tiina, see on ju õige," ütles poiss nüüd.

„Nüüd hakkate ka teie mulle häbematusi ütlema," rääkis tüdruk ja tema huulil tundus värinat, kas pealetükkiva nutu või lihtsalt erutuse tõttu, sellest oli võimata aru saada.

„Te olete lihtsalt ülekohtune," ütles poiss nüüd pahaselt. „Ma pole mõelnudki teile häbematusi öelda või teid haavata, vaid ma ütlen lihtsalt seda, mis ma arvan. Teie olete ja jääte minu silmas ilusaks tüdrukuks, võtke seda heaks või pange pahaks. Ma tahtsin seda teile juba ammugi öelda, sest teie peate ometi ükskord teadma, mis ma teist arvan. Ja nüüd pidage seda meeles."

„Kes on teile öelnud, et ma ilus olen?" küsis Tiina poisilt, ja et see jäi tüdrukule imestunult otsa vahtima, nagu ei mõistaks ta, millest räägitakse, siis võis tüdruk jätkata, korrates võimalikult Indrekult kuuldud sõnu: „Mina olen Vargamäe tarvis liiga nõrk ja nääpsuke, ei jäksa siin hästi elada, sellepärast ei või ma ka

ilus olla. Need, kes minu ilu siin kiidavad, ei usu ise seda, aga nemad tahavad, et mina seda usuks, see on kõik. Sellepärast palun ma, Oskar, kui te tahate minu vastu hea olla, siis ärge rääkige nõnda, ega mina seda niikuinii ei usu. Oru poisile on muidugi keegi teine need sõnad suhu pand, ja see on nii inetu, et teie neid kordate, liiatigi minule endale. Mul hakkab hirmus häbi, sest ilusad tüdrukud lähevad ikka halvale teele, poisid kiusavad neid, sellepärast. Ja kui nüüd teie ka hakkate minuga nõnda rääkima, siis ma hakkan kartma, et teie tahate mu halvale teele viia. Sellepärast ärge rääkige minuga nõnda, ma palun."

Oskar kuulas peaaegu ammuli suuga ja ta ei saanud kuidagi aru, heidab Tiina temaga nalja või mõtleb ta seda tõsiselt. Aga Oru poisi sõnade mõju oli kui peoga jäädavalt võetud ning ikka enam ja enam tundis ta seda tüdrukut endale lähedasena.

XXII.

Sulane Ott hakkas Vargamäe Eesperes nagu aru kaotama. Teda valdas äkki selline ülevoolav jõu- ja tujuküllus, et peremees Sasski ütles oma eidele:

„Ei tea, mis selle mehele korraga sisse sõitnud, nagu näeks teine mõnda kadu ette.“

„Vaata aga, vanamees, et see meile kadu ei tähenda,“ vastas Maret.

„Mis kadu see meile võib tähendada?“ küsis Sass.

„Teadagi, mis kadu,“ seletas Maret. „See noolib ju Elli järele. Oru vahet jõlkumise on teine, nagu näha, jätnud, noh, siis hakkab uue hooga omas kodus.“

„Ega ta hull loom ometi meie oma juurde kambri tule,“ arvas Sass.

„Miks just kambri,“ ütles Maret. „Tulevad pikad pimedad õhtud, kes jõuab valvata, kus nad ninapidi kokku saavad. Ja tüdruk on ka nagu lolliks läind. Teineteise võidu ju.“

„Kas siis Elli teab, et ta Oru vahet seegas?“ küsis Sass.

„Muidu vist aru nii läind,“ ütles Maret.

„Noh, mis siis muud, kui tuleb silma peal pidada,“ otsustas Sass lõpuks.

„Mu süda on ei tea miks juba mõnda päeva nii raske,“ kaebas Maret.

Aga Oti süda oli kerge ja rõõmus, nagu oleks ta mõni noor loom, kes saab kevadel esimest korda laudast lahti. Ta kippus Oskari ja Elliga võidu jooksma ja võidu hüppama; ta heitis kaua aja tagant jälle kord Tiinaga nalja, nagu tahaks ta hakata uuesti temale lähenema; ta naeris Ellile otseteed näkku, nii et Elli ise ja kõik teisedki võisid näha ja mõista, kuidas see tüd-

ruk temale ja tema tüdrukule meeldib; ta kippus isegi teiste nähes, kas või isa silma all, Ellit kätega puutuma ja oskas selleks leida paraja silmapilgu. Paar korda läks asi isegi nii kaugele, et Sass pidi poisile meelde tuletama, et töö juures ei hullata. Aga see võttis selle, nagu oleks hanele vett selga visatud, — naeris, heitis rumalat nalja ja tegi näo, nagu poleks midagi olnudki. Ühte ei saanud salata — lõõpimise ja hullamise ning naljatamise peale vaatamata töö lendas. Esimesena kõigi eesotsas askeldas Ott, või kui oli odrakaarel kellegi järel, siis ähvardas tal raiuda kannad. Ainult Oskar ei vandunud talle alla, ei niidul ega aunategemisel. Nõnda nad siis vehkisid kahekesi, nii et vikatid lõid vastu kive tuld. Iga paari kaare tagant olid nad jällegi teiste kannul, nii et need pidid neile teed andma.

„Las nad hullavad," ütles Sass, „küllap väsivad varsti, nii et jäävad meilegi jalgu."

Aga mehed ei väsinud ega jätnud, sest asi läks kemplemiseks ja kumbki ei tahtnud alla vanduda. Kui Oskar oleks tahtnudki järele jätta, siis ei saanud ta seda Elli pärast, kes naeratas talle pilkavalt ja võidurõõmsalt. Samuti ei võinud Oskar seda ka Tiina pärast, sest kuigi see teeskles, nagu ei mõistaks ta, mis meeste vahel sünnib, või nagu ei oskaks ta sellest lugu pidada, ometi ei mahtunud Oskarile südamesse, et tüdruku vaiksed pruunid silmad võiksid näha, kuidas tema jääb alla. Nõnda siis lendas töö päevast päeva ja õhtust hommikuni. Varsti sai viisiks, et kui ei öelnud üks või teine poiss, siis ütles see või teine tüdruk tööle asudes:

„Noh, kas täna läheb jällegi saun lahti?"

„Läheb lahti," vastati poiste poolt ja nõnda algaski võistlus uuesti.

Kui Maret seda Sassilt kuulis, ütles ta:

„Poiss kipub vägisi väimeheks, ei see muidu heastparemast nõnda lõõbi. Ta on mul paar korda sigadelegi söögi ette viind, nii et vaata, läheb teine lõpuks lüpsikuga lehma alla."

„Jumal seda teab, mis see targem on, kas keelata või käskida," ohkas Sass. „Sinu isa oli minu vastu,

aga nüüd oleme ühes temaga Vargamäel. Ja kes ütleb, kas ta mõne teisega oleks paremini läbi saand kui minuga."

Seda isa ja ema mõttevahetust oleks nagu Ott salaja pealt kuulanud, sest varsti peale seda tabas Oskar ta Elli suudlemiselt. Oskar ei osanud muud teha kui etteheitvalt hüüda:

„Elli!"

„Mis on?" küsis Ott ja laskis tüdruku lahti.

„Elli, mine ära, mul on Otiga pisut õiendamist," ütles Oskar.

„Elli, ärge minge," keelas Ott, „võite meie õiendamist pealt vaadata."

Ja Elli jäi paigale. Aga nüüd pöördus Oskar sõnalausumata ümber ja läks minema. Ott tahtis võidurõõmsalt Elli uuesti kaenlasse haarata, kuid see jooksis vennale järele.

„Oskar! Oskar ae!" hüüdis Elli. „Kuhu sa lähed?"

„Toa juurde," vastas Oskar, sest lugu sündis aidas.

„Tahad sa emale öelda?" küsis Elli, kes venna kannul.

„Emale ja isale," vastas Oskar.

„Kui sa seda teed, siis ei lepi ma enam kunagi sinuga," ähvardas Elli.

„Pole tarviski," vastas poiss.

„On sul kade meel või?" küsis tüdruk otse toaukse all pilkavalt. „Sul omal on ju Tiina. Millal mina sinu järele olen piilund või sinu peale kaebamas käind."

Nüüd jäi poiss peatuma, pöördus ümber ja ütles:

„Sina ära võrdle ennast minuga, sest mina olen mees, sina naine, pealegi olen mina sinust mitu aastat vanem. Aga mis peaasi — sina pole mind kunagi Tiina suudlemiselt taband. Ja mina ei taha, et sul oleks selle poisiga lõpuks laps."

Vastuseks katsus Elli naerda ja ütles siis:

„Sinu arvates tulevad siis lapsed suudlemisest?"

„Just," vastas poiss, „sellest nad tulema hakkavadki."

Ema tuli parajasti lauda poolt, ämber käes, ja küsis:

„Mis te jälle seal kahekesi nääklete?"

„Ma tahtsin sulle öelda, et sa paremini oma tütre järele valvaks, ei muud midagi," vastas Oskar.

„Mis ta jälle tegi?" küsis ema.

„Seda võib ta ise öelda," vastas poiss ja läks aida poole tagasi. Aga kui Elli seda nägi, ütles ta emale:

„Nüüd ta läheb Otiga kaklema, juba esteks tahtis ta talle kallale karata."

Ema kutsus poega tagasi, aga see ei võtnud seda kuuldavakski. Ta läks otseteed aita sulase juurde ja ütles sellele ilma pikemata:

„Järgmine kord annan sulle esimese paraja asjaga sõnalausumata pähe."

„Ja mina sinule esimese paraja asjaga sõnalausumata vastu," ütles poiss ja küsis siis: „Kas sa ei ütleks mulle otseteed, mis on sinul selle vastu, et sinu õde meeldib mulle ja mina temale?"

„Hiljuti meeldis sulle keegi teine," vastas Oskar, „võib-olla meeldis rohkemgi kui minu õde."

„See oli, aga enam ei ole," ütles Ott.

„Aga mis siis sellest nüüd saab, kelle juures sa suve otsa oled magand?" küsis Oskar, kel oli loomusunniline vaen teise vastu, et see elu nii kergelt võttis ja teda maitses.

„Mis puutub see sinusse?" küsis Ott. „On sul kade meel? Oled sa tema eestkostja?"

„Ei, seda mitte," vastas Oskar, „aga oma õe eestkostja ma olen pisut, sest mina olen vanem ja targem, tema noorem ja rumalam, ja mina ei taha, et minu õega sünniks seesama, mis sündis selle teisega, see on kõik."

„Aga kui see teine ise seda nii väga tahtis?" küsis Ott.

„Siis oleks ta meie aita tulnd, milleks sina sinna jooksid," vastas Oskar.

„Sa räägid nagu poisike," ütles Ott põlglikult.

„Ja sina talitad nagu kaabakas," vastas Oskar tulises vihas ning lisas nagu oma sõnade kinnituseks: „Minul poleks midagi selle vastu, kui sinusugune nagu

hull koer maha löödaks. Ja kui minu õega midagi peaks juhtuma, siis löön mina su maha, seda pea meeles. See ongi, mis ma sulle tahtsin öelda."

„Hea küll," vastas Ott, „ma pean seda meeles. Aga sina pea ka meeles, et mina võin sinu sama kergesti maha lüüa nagu sina minu. See on esiteks. Teiseks: mis siis, kui sinu õde kedagi teist ei taha kui mind ja kui mina ka ainult teda tahan? Kui me mõtleme abielluda, mis siis?"

„Oled sa selle teisega juba abiellund?" küsis Oskar.

„Sa oled, jumala eest, napakas!" hüüdis Ott. „Kui mina kõigiga tahaks abielluda, kes mulle on teised olnd, siis ei luba seda juba seadus, muust rääkimata."

„Aga mina ei luba, et sa minu õega abiellud, kui sul nii palju teisi, sest sellest elust ei või niikuinii midagi välja tulla," ütles Oskar.

„Lööd ikkagi mu maha?" küsis Ott naljatades.

„Jah, löön maha, kui sa mu õde rahule ei jäta," vastas Oskar tõsiselt.

„Noh, siis pole parata," ütles Ott nagu alistunult, „kui surm, siis surm. Mina pole veel ühtegi tüdrukut jätnud teise mehe pärast, küllap saan ka sinuga hakkama. Aga esimest korda on mul tegemist selle vennaga, keda ma armastan."

„Sina armastad!" mõnitas Oskar. „Sinu armastus on nagu ila, mis jookseb hullu koera suust!"

„Ja sinu armastus on kuiv nagu seegi, keda sa armastad — ta krõbiseb!" vastas Ott irooniliselt.

Samal silmapilgul astus Maret aida ette ja jõudis just õigeks ajaks pärale, sest muidu oleks poiste vahel tingimata löömingukš läinud.

„Mis te siin porisete kahekesi," ütles Maret. „Sina, Oskar, tule toa juurde, mul on seal abi tarvis."

„Jäta mind rahule," vastas poeg tusaselt.

„Perenaine, kas mina ei võiks Oskari asemel tulla?" küsis Ott.

„Ei, Ott," vastas Maret, „mul on just Oskarit tarvis."

Ja ema ei jätnud enne mangumast, kui poeg pidi

kaasa minema. Ott jäi üksi aita ja nüüd oleks tal aega olnud oma seisukorra üle järele mõelda, kuid tal polnud õieti midagi mõelda. Et Ellit tema eest hoitakse ja Elli isegi ennast tema eest katsub hoida, see on nii loomulik, ega siis tema ometi sellepärast oma püüdmist pea jätma, liiatigi kui ta teeb seda ausate abinõudega — jõuga, vaimuga, oskusega, osavusega, meelitamisega, ühe sõnaga — meeldimisega. Muidugi, Ott on nõus, et see, mis Orul sündinud, raskendab tema seisukorda, aga ega siis Ellil sellest midagi ole. Temale võiks see ainult meelt mööda olla, et ta on Oti teiselt üle löönud. Ja see ongi nõnda, seda Ott teab, sest ta on oma Orul käimist kui sööta tarvitanud Elli püüdmiseks. Oskar ütleb, et Elli on noor ja rumal, aga kuidas saab siis inimene targaks, kui ta ei julge elada. Oskar ise on Oti arvates rumalam kui tema õde. Ta ei oska isegi Tiina taolist tüdrukut võita, käib nagu kass palava pudru ümber. Tohmakas Eedigi oskas tüdrukule käed külge panna, aga Oskar ei oska. Sellepärast ärgu tulgu tema Otti õpetama, sest Ott teab ja mõistab kõike paremini. Ainult see puss, mis oli õieti selle pussiga? seda tahaks Ott teada ja ometi ei saa. Need, kes rääkiksid, ei tea ise asja õieti, sest poisi suust ei saa kuidagi selget aru ega otsa, teised aga, kes teaksid, need vaikivad. See pussilugu on nõnda siis ainuke asi Vargamäel, mida Ott hästi ei mõista ja mille vastu ta tunneb huvi. Ta peaaegu hakkaks Tiinaga tõsiselt kurameerima, et pääseda pussiloo põhjani.

Samal ajal, kus sulane aidas nõnda arutas ja tüdruk toas talitas, pidas pererahvas tagakambris tasahilju nõu. Sellele nõupidamisele ema käiski Oskarit kutsumas. Õieti oli teda selleks vaja, et kuulda, mis aidas oli sündinud, sest Elli kinnitas, et seal pole midagi erilist olnud. Kui vanematel seisukord küllaldaselt selge, saatsid nad tütre minema, et pojaga isekeskis aru pidada.

„Kuule, Oskar," ütles isa, „sina oled juba täismees, mis sina õige sellest Elli asjast arvad?..."

Isa tahtis veel edasi rääkida, aga Oskar ütles talle kärsitult vahele:

„Ma juba aidas ütlesin, mis mina sellest arvan.“

„Mis siis?“ küsis isa.

„Ma ütlesin Otile, et kui tema veel Ellit puudub, siis annan ma talle esimese paraja asjaga pähe, ja kui ta temaga seda teeb, mis Oru Juuliga, siis löön ma ta maha,“ rääkis Oskar ärritatult.

„Ära aja hullujuttu!“ hüüdis Maret hirmunult, aga ometi oli omal sügavamas südamepõhjas hea meel, et Oskar nii südilt õe kaitseks välja astunud.

„Ega see nii lihtne ole,“ ütles Sass ja kiskus sõnu nagu läbi hammaste, mis tõendas, et ta asja väga tõsiselt võttis. „Sest sa mõtle, mis oleks, kui Elli temale kangesti minna tahaks ja tema ise Elli võtaks.“

„Kuhu te nad elama panete?“ küsis Oskar. „Siia Vargamäele? Mina siis siia ei jää, sest mina Otti ei kannata, ammugi mitte oma õemehena. Ja mis elu oleks Ellil, kui Oru Juuli on siinsamas, kelle vahet mees terve suve jõlkund.“

„Noh, siis lähevad nad Vargamäelt ära, kui muu ei aita,“ ütles isa.

„Kuhu nad lähevad?“ küsis poeg. „Igal pool võivad mehel teised ees olla, kelle juures ta suve otsa magand, sest ega tal ometi ainult Juuli ole olnd.“

„No nii hull see asi ometi ei ole,“ venitas Sass.

„Aga mis siis teha, kui nad teineteist ei jäta?“ küsis Maret nõutult.

Kõik vaikisid tükk aega. Siis ütles Oskar:

„Oleks Ott mees, aga ta ei ole ju.“

„Mina olin ükskord halvem mees kui Ott,“ ütles isa; „mina olin kroonusant, aga vana Andres võttis ometi mu väimeheks vastu ning sinu ema ei jätnud mind, ei hoolind minu vigasest jalast, ei hooli tänapäevani.“

„Ei hooli surmani, mu poeg,“ lausus Maret peaaegu pühalikult.

See puutus Oskarit valusasti, sest tal tuli meelde, mis Tiina oma ilust ja Vargamäest rääkinud, kuhu ta kuidagi ei kõlbavat, aga ometi ei mõelnudki ta sellepärast tüdrukust loobuda. Ta oli ennem valmis Vargamäed jätma, mitte aga Tiinat, nõnda tundis ta oma

südames. Aga samuti tundis ta, et temal pole kedagi teist Tiina kõrval ja sellepärast ütles ta:

„Isa, sul oli su vigane jalg, aga kas sul oli ka mõni teine naine minu ema kõrval?"

Sass jäi ühes Maretiga peaaegu kohkunult pojale otsa vahtima. Alles natukese aja pärast sai ta lausuda:

„Ei, poeg, mul oli ainult sinu ema ja mul pole kunagi kedagi teist olndki."

„No näed, isa," vastas Oskar võiduröõmsalt, „mis siis on hullem, kas sinu vigane jalg või teised naised?"

Ja kõik kolm nõustusid sõnalausumata, et teised naised on hullem kui ükskõik kui vigane jalg, nad on isegi hullem kui kaks vigast jalga, sest rohkem vigaseid jalgu mehel olla ei saa, kuna aga teisi naisi võib olla kas või kümned. Jah, kui mees oleks mõni sajajalgne loom, kel kõik jalad vigased, siis ehk võiks see lõpuks hullem olla kui mõni võõras naine.

Nõnda arvasid isa, ema ja poeg Vargamäel ning sellekohaselt taheti ka talitada.

„Kui muud ei aita, eks siis kihuta ta minema," ütles Sass, „küllap töödega ikka kuidagi hakkama saame."

„Esiotsa seda ei maksa," arvas Oskar, „küllap saab vähemagagi läbi. Ma talle aidas ütlesin, mis teda ootab, ehk võtab aru pähe. Tema suurustamist pole vaja tähele panna, tegudega on ta ettevaatlikum kui sõnadega."

Nõnda siis jäigi. Aga mil määral Oskar Otis eksis, näitas see, et ainult mõni päev peale seda Tiina hakkas ühel ööl peremeest ja perenaist karjuma, sest vargad olla toas. Kui kõik maast üles kargasid, et varast püüdma minna, siis hüppas see läbi akna välja, aga niipalju jõuti teda ometi näha, et kõik karjusid nagu ühest suust:

„See oli ju Ott! Meie oma Ott!"

Kui Ellilt küsiti, siis ütles see, et tema pole midagi kuulnud, sest tema maganud ja ärganud alles teiste karjumise peale. Oli see nii või oli see teisiti, seda ei võidud kuidagi kindlaks teha.

„Minul pole ometi niisuke linnu-uni nagu Tiinal," rääkis Elli pilkavalt, „kui magan, siis magan, nii et kas või varastatagu mind ära, mina ei tea midagi."

„See on vist ainult siis nõnda, kui sa varastamist ootad," ütles Maret tütrele. „Kas sa ei ütleks, kuidas sai Ott aknast sisse, kui sina magasid?"

„Aga kust mina seda tean," vastas Elli. „Tiina ehk laskis, tema oma linnu-unega, sest kes siis muu, teist ei ole ju siin, sina ise katsusid õhtul aknad järele."

„Miks siis Tiina ise hirmuga karjuma pistis, kui tema Oti sisse laskis?" küsis ema.

„Või hirmuga," osatas Elli. „Sina võid tema hirmu uskuda, mina mitte. Aga sina isegi ei usu seda."

„Usun küll," kinnitas ema.

„Tiina karjub kadeduse pärast, ei muud midagi," seletas Elli.

„Ära aja rumalat lapsejuttu," sõitles ema, aga Elli rääkis edasi:

„Tiina tahab, et Ott tema juurde kipuks, sellepärast karjub ta. Või kui ta ei taha seda, siis ootab ta Oskarit, aga see ei tule, ja Tiina süda on täis. Ta ootab ööd läbi Oskarit ja sellepärast ei saagi ta magada, ainult uhkustab oma linnu-unega. Mina ei usu kübetki sellest, mis ta teeb või räägib. Tiinal on pruunid silmad ja sa ise ütlesid kord, et niisukeste silmadega inimesed on valelikud ja petised."

Maret kuulas peaaegu ammuli suuga ja ta ei teadnud, keda rohkem uskuda, kas oma last või võõrast tüdrukut. Aga ühte uskus ka tema: Tiina ei karjunud täna hirmu pärast, vaid hirm ja vargus olid ainult ettekäändeks, et üldse oleks näiline põhjus tema, Mareti äratamiseks. See pettus küttis Elli viha, Maretis aga soojendas ta tänutunnet tüdruku vastu.

Kuid Ott oleks praegusel silmapilgul võinud Tiina ilma pikemata ära kägistada, nii meeletu tundmus oli tal, kui ta seisis väljas rohuaia taga, kuhu oli pääsenud samast aiaaugust, mis oli olnud tema põgenemisteeks mõni nädal varemgi. Siis lõppes kõik hästi, sest teda polnud tol korral keegi näinud ja teda ei võidud milleski süüdistada, vaevalt kahtlustadagi. Täna läks kõik

kuradile, nõnda lausus Ott aia taga seistes endamisi. Sest peremees oli juba paar korda hoiatanud ja nüüd pidi paratamatult lõpp tulema. Ellil oli õigus olnud, kui ta oli Tiina eest hoiatanud, aga Ott polnud seda kuulda võtnud. Ta oli tüdrukule peale käinud, tehku tema ainult aken tripist lahti, kõik muu jätku tema hooleks, sest tema saab kõigega hakkama. Aga ei saanud! See, keda ta oli sõimanud kuivaks, nii et ta krõbiseb, oli võitnud. Ta oli võitnud selle kandi pealt, mida Ott polnud osanud aimata ega oletadagi, — ta oli võitnud oma hirmuga ja vargusega! Ja Ott uskus, et kui oleks nõnda, et see tüdruk satuks temale pihku ja tema hakkaks teda kägistama, öeldes: loe issameie, sest sinu viimne tund on tulnud, siis vaataks ta oma kägistajale suuril silmil otsa ja vastaks: miks nii? mul oli ju une pealt karates nii suur hirm, et hakkasin enne karjuma, kui midagi taipasin. Oleks ma teadnud, et see olete teie, ma oleks rahulikult edasi maganud. Just nõnda ütleks ta ja jääks selle juurde, nii et lõpuks on mõttetu teda kägistadagi, sest kes teda kurja õieti teab, mis ta on või mis ta teeb.

Igatahes Ott tundis end löödud mehena, sest elu polnud tal Vargamäel enam kuidagiviisi. Kõige targem oleks kimpsud-kompsud kokku panna ja jalamaid lahkuda, sest see oleks kõige targem, aga tal on palka sees ja seda ei saa ta siia jätta, sest muidu ei pääse ta liikuma. Tähendab, peab hommikuni ootama, peab kõigile veel kord näkku vaatama ja siis minema. Aga süda peksab sees — harva ja tugevasti, sest ei ju kao haistmeist hullustavad lõhnad, mis kargasid toast põgenedes temaga kaasa, tal ei kustu kätest palav ja pehme ihu, mis tundus nagu noppimist ootav puhkenud õis. Ja nagu oleks sel aiaaugul, kust ta läbi pugenud, mingisugune nõidlik võim, Ott ei saa midagi parata, vaid ta jalad hakkavad teda kandma Oru poole, nagu see oli sündinud siiski, kui ta seisis esimest korda pettunult sama aia-augu juures. Süda ajab kõigest väest vastu, korrates vahetpidamata: ära mine, ära mine, aga jalad ei kuula, ei hooli südame hoiatavast häälest, vaid astuvad samm-sammult edasi. Jalad ei lähe mööda

teed, nagu see viimati sündinud, nad viivad peksva südame esiteks lautade juurde, kus tilksub karjaaias kell ja mäletsevad ning puhutavad täissöönud loomad. Siin jalad peatuvad, nagu tahaksid nad erutatud südant rahustada, näidates temale magavaid loomi. Aga juba järgmisel silmapilgul astuvad jalad edasi, esiteks mööda peenratevahelist nõgu, kus kasvab pehmet maltsa ja raudnõgeseid, siis mööda kartulivagu, kus pealised ulatuvad poole reieni. „Näed, kui toredad kartulipealised, küllap siia sügiseks allagi tuleb," ütlevad jalad südame rahustuseks, nagu kõnniksidki nad siin nende pealiste pärast. Piiriaia ääres kõhklevad jalad veel pisut, aga siis hüppavad sellest üle ja lähevad edasi mööda tänava äärt, kus kasvab pikk kastene rohi, mööda mingit hoonetagust, kus kobiseb vastu jalgu kobruleht ning hüppavad heidutatud konnad. Ott seisatab, et kuulatada. Kõik on vaikne. Süda hoiatab ja keelab veel kord: ära mine, aga jalad ei tee sellest enam väljagi. Nad ei peatu enne kui aidanurga ääres, ja sedagi sellepärast, et siin tuleb koer saba liputades vastu, nagu oleks ta siin kogu see aeg oodanud, kui Ott puudus.

„Tunned sa veel mu ära?" küsib poiss koeralt salaja. Vastuseks see tahab poisi najale püsti karata, kuid tõrjutakse käega tagasi. Nüüd pärib poiss: „Mis Juuli teeb?" Aga seda ta poleks pidanud küsima, sest koer vastab sõbraliku haugatusega ja rikub sellega üldist rahu. Kuskil nagu nagisevad lauad või parred ja sahisevad värsked kuivad heinad. Ott astub aidaukse ette ja katsub seda: uks on kinni. Ta laseb rinnuli aidatrepile ja hüüab sosinal läbi kassiaugu Juuli nime, aga ei saa esiteks mingit vastust. Siis liigutab ta tasakesi ust ja nüüd küsib keegi seest nagu võhivõõra häälega:

„Kes seal on?"

„Mina," vastab poiss.

„Kes mina?" küsitakse seest uuesti.

„Ott," vastab poiss.

Nüüd krägiseb voodi ja paljad jalad tulevad pehmeil sammel ukse juurde, et seda avada. Ukse vahele ilmub Juuli, küsides:

„Mis sa tahad?“
„Lase sisse,“ ütleb poiss.
„Ma pole üksi,“ ütleb tüdruk.
„Kes siis veel on?“ küsib Ott üllatatult, ja äkki tuleb tal meelde, kuidas süda tulles oli kinnitanud: ära mine, ära mine.
„Helene,“ vastab Juuli ja kordab oma endist küsimust: „Mis sa tahad?“
„Oled sa küll naljakas,“ ütleb Ott nüüd, „ma tulen sinu juurde ja sina ei oska muud teha kui küsida, mis ma tahan. Mis ma siis ikka tahan! Tahan sinuga rääkida, sest ma hakkan Vargamäelt ära minema.“
Nüüd astub Juuli ukse eest kõrvale ja laseb poisi sisse. Nad istuvad kõrvu aseme äärele, aga kui Ott tahab tüdrukut puutuda, tõrjub see tema käe pimedas kõrvale, nihutab end eemale ja ütleb:
„Ole nii hea, räägi suuga, mitte kätega.“
„Ma mõtlesin, et kaks segadust korraga on viisakam,“ katsub poiss naljatada. Aga Juuli ei mõista täna nalja, ta jääb külmaks, kangeks ja puiseks, nagu oleks ta ükskõiksus ise. See ärritab poissi, ta ärritab teda sellest hoolimata, et ta usub — tüdruk ainult vigurdab, ainult mängib, et teda ärritada. Ott võtab ikka enam ja enam tuld, kuni muutub peaaegu hellaks ja õrnaks. Ta tulnud ju nii põksuva südamega, sest ta pole tahtnud muidu lahkuda, kui tahtnud tingimata enne rääkida. Aga mis asja ta räägib, mis jutt see on, mis ta nõnda räägib, kui ta istub üksinda pimedas. Ah jaa! Ükskord olid teissugused ajad, aga need ei tule enam kunagi tagasi, sest kes annab inimesele tema eksituse andeks. Ei keegi! See on juba ilmas nõnda, et kui oled kord eksinud, siis ei aita mingisugune kahetsus, sest keegi ei usu su kahetsust, keegi ei näe su südant läbi.
Ott rääkis nõnda tükk aega, rääkis mõttetult, kuid nukra häälega ja alistunult, nagu põlvitaks ta tüdruku ees põrandal ja valutaks oma eksinud südant. Ja jällegi sai kord tõeks, et õnnetu naise armastus on nagu vanapagan, kes sööb hädaga kärbseidki. Ott söötis Juuli armastust sõnakärbestega ja see sai söönuks ning

sirutas lõpuks talle oma lahutatud käed, janunevad huuled ning häbelikult tõrkuva· rüpe vastu. Selles kurdunud armastuse elustavas loidangus kuumendas tüdruku hinges ja ihus ainult kõrvetav valu, milles ühinesid nukrus ja rõõm, naiselik andumus ja emalik õrnus, andestus ja tasumishimu, unustus ja mälestus. Oli võitmatu tung veel kord loota, veel kord uskuda, sest võib-olla sünnib ometi kord Vargamäel usu läbi ime. Sünnib selline imelik ime, et Mäe Ott tuleb Oru Juuli juurde tagasi ja nad asuvad lõpuks ometi oma majakesesse elama, mis on ehitatud taha väljaotsa, sealsamas ka koppel ja karjamaa.

Niisugune oli Juuli lootus ja usk, kui Ott söötis tema õnnetut armastust nagu vanapaganat kärbestega. Aga kui poiss tegelikult tundis, et tüdruk teda tõepoolest ikka veel armastab, siis jahenes ta varsti. Südagi jättis oma harva ja tugeva peksmise, ainult korrates rahutult: miks sa tulid? miks sa tulid? millele jalad vastasid nagu tulleski: lähme! lähme! Aga Ott püsis üsna rahulikult paigal. Tema mõistis praegu juba väga hästi, milline rumalus, milline andeksandmatu totrus oli siia tulla. Kus oli tema aru tulles? Seal olid ju rahulikud, ükskõiksed loomad karjaaias, tilksuv kell, ähkimine ja puhkimine, siis külmad, niisked kartulivaod, roigasaed, kobrulehed, hüppavad konnad, kastene rohi, — aga miski ei aidanud! Nüüd istub ta juba uuesti asemeserval ja mõtleb ainult ühte: kuidas minema saada.

„Sa tahtsid mulle ju midagi rääkida," ütleb Juuli nagu unest ärgates, sest ta tunneb, et jällegi on ime tulemata jäänud ja tema on tühja uskunud.

„Ma tahtsin küsida, kuidas siis jääb selle majaga seal taga väljaotsas?" vastab poiss.

„Juba hakkad sa jällegi sellest!" ohkab tüdruk lootusetult ja puhkeb nutma, mitte et poissi mõjustada, sest ta teab, kui on juba jõutud majani taga väljaotsas, siis on kõik otsas, vaid et ta ei suuda ennast valitseda. Tüdruku nutt ärritab poissi.

„Sinuga ei saa ka ainustki sõna mõistlikku juttu rääkida, kohe on pill lahti," ütleb ta. „Sa ju tead, kui-

das mina sellest asjast aru saan: nii või teisiti, aga see on pettus, lihtsalt sissevedamine. Ja nüüd ma tulin veel kord kuulama, kuidas sellega tõelikult jääb, nii et ma teaks, mis teha. Sa oled ju arukas tüdruk ja mõistad, et minul, nagu ma olen, pole sind kuhugi panna, siin ei aita ei nutt ega naer. Ja muidu niisama siia tulla ning ehku peale tööle hakata, sel pole vähematki mõtet ei sinule ega minule. Kui praegu on raske lahku minna, siis pärast on veel raskem, see on kindlam kui kindel, sellepärast parem juba kohe, nii et oleks selged vahekorrad. Ja mis sa minuga kaotad?..."

„Kaabaka," kostis äkki kaugemalt nurgast poisi sõnade vahele Helene suust.

„Ainult kaabaka," kordas nüüd ka Juuli ja tema hääles süttis viha. „Ah selleks sa tulidki täna veel kord siia? Tahtsid näha, kas ma ikka veel sind taga nutan, ja kui see nähtud, siis pane hõlmad vöö vahele ja mine, ainult uksevahelt küsi veel, et kas maja saab või ei saa."

„Te olete mõlemad napakaks läind," hakkas poiss, aga Juuli hüüdis vahele:

„Ei, ma olen hulluks läind! Ma kaotan viimse arunatukese, et ma sind täna veel kord uskusin ja su endale ligi lasin. Ma lähen iseendale vastikuks, jälgiks, raisaks, saastaks, ma ei tea kohe, mis ma teeks!" Ta murdis oma käsi, nii et poisski võis pimedas nende raginat kuulda.

„Juuli, kallis," ütles Helene nurgast paluvalt, „ära võta teda nii tõsiselt. Ta on lontrus ja selleks ta jääb, täna jumalat, kui temast lahti saad."

„Noh, siis on ju kõik hea," ütles Ott ja tõusis asemeäärelt. „Head ööd!" Ta läks käsikaudu ukse poole. Aga kui ta puutus juba haaki, peatus ta veel korraks ja ütles: „Tähendab sellest, mis meile lubatud, ei taha sa rääkida?"

„Inimeseloom, saa ometi ükskord aru: mina tean sellest sama vähe kui sinagi. Vanaisa pole veel otsustand, peab ootama," vastas Juuli, kelle hääles kostis uuesti nagu lootussädemeke.

„Ootama," kordas poiss. „Surmalaupäevani, mis?"

„Noh, siis mine tapa vanaisa ära, kui sul aega pole oodata!“ hüüdis Juuli hullunult.

„Milleks mina?“ küsis poiss asjalikult. „Kel jänu, sel jalad.“

„Issand! Kui kole ja jälk see on!“ hüüdis Juuli, ja jällegi kostis pimedusest midagi, mida oleks võinud pidada kas murtavate käte ragisemiseks või hammaste kriginaks.

„Nõnda siis pole midagi parata,“ ütles poiss ja avas ukse. Aga enne kui ta jõudis väljuda, kargas Juuli asemelt, nagu tahaks ta poisile kallale tormata, ja rääkis lõõtsuvas vihas:

„Ma võin sulle kõik muu andeks anda, aga seda, mis sa täna minuga tegid mu õe juuresolekul, ei kingi ma sulle kunagi. Mitte kunagi! Ma tahaks su nagu kärnase koera siiasamasse aidaukse peale maha lüüa.“

„Muidugi,“ irvitas poiss, „kui pettusega meest kätte ei saa, siis peaks ta maha lööma, sest pärast saab mõni ausam ja korralikum tüdruk ta endale.“

Nende sõnadega hüppas Ott aidatrepilt maha ja kadus pimedusse. Juuli seisis avatud uksel ja karjus talle järele, nii et seda oleks võidud eemale kaugele kuulda:

„Sinusugust näru ei taha keegi ja ei saagi keegi!“

XXIII.

Nagu Ott oletanud ja seadnud, nõnda hommikul ka sündis. Selle asemel, et asuda varakult tööle ja öelda ka teistele, mis teha, Sass ei tõstnud oma jalgagi üle tagakambri uksepaku välja: ta istus ja pidas aru, kas üksi iseendaga või Maretiga. Lõpuks laskis ta ka Oskari kutsuda ja ütles sellele:

„Mina olen otsustand nüüd Oti ära saata," mis sina sest arvad?"

„Isa, ma olen sinuga ühes nõus," vastas Oskar lühidalt.

„Noh, siis pole muud kui mine saada ta sisse," ütles Sass, ja nõnda oligi kogu asi lõpetatud.

Ott, kuigi teades juba ette, milles asi, ilmus rõõmsa näoga peremehe ette, mängis lolli, kes ei aima midagi, ja küsis:

„Peremees, millest täna peale hakkame?"

„Ei millestki enam," vastas Sass. „Tänaöösise asja järele on parem, et võtate oma palga ja lähete Vargamäelt alla."

„Ah nii, peremees," lausus sulane, ja äkki oli tal raske lahkuda, sest kuigi ta teadis, mis teda hommikul ootas, ometi oli kuskil sügavas südamesopis pisitsipakene lootust, et ehk läheb see number veel kord õnnelikult läbi. See oli samuti nagu surmaga: tead, et surema pead, aga kui keegi sulle lausa näkku ütleb, millal see sünnib, siis võpatad ometi. Aga see kestis ainult silmapilgu nõnda, siis oli Ott jällegi endine Ott ja lisas oma endistele sõnadele. „Noh, kui nii, siis nii, las käia, peremees. Andke raha ja ma kaon."

„Kas nõuate kahe nädala palga ette või kuidas?" küsis Sass. Ott mõtles pisut ja vastas siis:

„Ei, peremees, parem ärge andke, nii või naa, aga mina ise olen süüdi. Makske kolme päeva raha teepassiks, sest päris süüta pole ka teie ise, peremees." Viimased sõnad rääkis Ott juba naljatades.

„Ma olen ju teiega küll kannatand," ütles Sass, nagu end kaitstes.

„Muidugi, peremees," vastas sulane, „aga milleks paganaks on teil nii kena tütar!"

Sass ei osanud sellele midagi vastata, aga ta ei saanud ka midagi parata, et need poisi sõnad ja poiss isegi talle sel silmapilgul meeldisid. Ja nagu mõistaks Ott peremehe tundmusi, rääkis ta pool-naljatades, pooltõsiselt edasi:

„Ma olen nõnda loodud, peremees, et kui on kusagil läheduses ilus tüdruk, siis ei saa ma magada, mitte ei saa, tee, mis tahes."

„Aga ükski tüdruk ei seisa ju kaua ilus, kui poisid öösel läbi akna hakkavad tema juures käima," ütles Sass nüüd. Neid sõnu kuulasid Maret ja Oskar tagakambris läbi irvakil ukse pealt, sest Sass ja sulane tegid oma lõpparveid eeskambris. Aga poeg kuulis isa sõnu hoopis teisiti kui ema, sest tema kuulas mehe, ema aga naise kõrvadega. Sellepärast ütles poeg etteheitvalt endamisi isale: „Mis ta tühjaga veel plärab!" kuna aga ema ei lausunud midagi, ainult silmad tulid tal äkki vett täis, nii ilusad olid tema meelest Sassi sõnad. Ja veel kord tuhandat korda andestas ta mehele tema vigase jala ja kõik need halvad sõnad, mis ta eluajal teistelt inimestelt on pidanud tema pärast kuulama, andestas haletsevad pilgudki, mida Maret on pidanud nii sagedasti oma nahal kandma. Ja nagu oleks perenaise salajased mõtted ja tundmused ülemeelikusse sulasepoissigi hakanud, vastas see peremehele:

„Õige seegi, peremees, tüdrukud ei seisa kuigi kaua ilusad."

Sellega oli õieti kogu toiming läbi. Sulasel oli raha näpu vahel ja ka muidu oli teineteisele kõik öeldud, mis üks mees teisele nende olukorras öelda võib. Peremees tõusis laua tagant, et tagakambri minna. Su-

lane puutus käega juba koja ukselinki. Aga siis pöördus peremees veel kord ümber ja ütles:

„Õieti öelda, mul on teist kahju, olite tubli töömees."

„Ehk võtate teine suvi tagasi?" naeris sulane vastu.

„Kui Elli eest ära saaks, siis..."

„Siis ei taha," ütles poiss ruttu vahele, „siin on nii sea moodi saand tööd teha." Ütles ja läks kolinal uksest välja, nagu oleks tal äkki süda täis saanud. Aga ei, Otil ei olnud süda põrmugi täis, ta sattus ainult ülemeelikusse tujju. Väljas kohtas ta Tiinat, kes tuli lauda poolt, ämber käes, ja sellele ütles ta laia lõuaga naerdes:

„Oleks see minu teha, siis sinu ma uputaks nagu pimeda kassipoja solgiämbrisse."

„Just minu ema sõnad," vastas Tiina samuti naerdes poisile. „Tema ütles ikka, kui ta mu vigaseid jalgu vaatas ja nuttis: kassipoja pistad kas või solgiämbrisse, aga mis sa inimeselapsega teed, olgu ta ei tea kui suur rinu."

Aga nüüd poiss jäi äkki tõsiselt tüdrukule otsa vahtima, ja nõnda nad seisidki keset õue, poiss tõsiselt, tüdruk naerdes. Kõik võisid oma lihasilmaga näha, kuis nad seal nõnda seisid: võis näha Elli, kes piilus pisarsilmil toast läbi auguga ukse, võis näha Oru Juuli, kes jäi poisi laia naeru kuuldes oma toa otsas seisatama, võis näha Oskar, kes astus parajasti uksest välja. Aga seda viimast märgates ilmus Otile uuesti naeratus näole, küll mitte endises laiuses, aga ikkagi, ja ta lõi käega ning hüüdis üle õla tagasi, kuna ta ise läks aida poole:

„Jumal sinuga! Ela pealegi! Ei uputand sind ema, milleks siis minagi."

Oskarit ärritasid need sõnad silmapilkselt. Aga Tiina vaatas ka temale naeratades otsa, nagu tahaks ta elutargalt öelda: „Jäta ta! Surijatele ja lahkujatele ei pea midagi pahaks panema." Ja nagu oleks ka Oskar seda tarkust taibanud, vaibus temas viha naera-

tava tüdruku ees. Ta läks küll sulasele aida juurde järele, aga juba ilma igasuguse meelepahata.

„Noh, seekord võitsid sina," ütles Ott Oskarile. „Aga kes lõpuks naerab, naerab kõige paremini."

„Sama tark on öelda: kes lõpuks nutab, nutab kõige paremini," vastas Oskar.

„Mina juba ei nuta," kinnitas poiss.

„Noh, siis on sul üpris õige aeg minna," arvas Oskar.

„Olgu," vastas Ott, „aga ma tulen tagasi, ma tulen kindlasti tagasi."

„Ei sa tule," ütles Oskar nagu ähvardavalt.

„Tulen!" hüüdis Ott. „Elli on minu, tehke või tõrva!"

„Ära võta minu õe nime oma lõugu!" hüüdis Oskar äkki tulises vihas.

„Tohoo tont!" hüüdis Ott naljatavalt vastu. „Esiteks ei tohtinud puutuda, nüüd ei tohi enam nimegi suhu võtta! Aga ega see aita. Neis asjus on nõnda, et mida rohkem keelad, seda hullemaks läheb. Ja tead, mis mina sulle ütlen, Oskar, ning ma ütlen seda sulle kui oma tulevasele naisevennale: te võite mu küll Vargamäelt alla ajada, aga Sooväljale, Metsakanti, Kassiarule, Urvakülasse või kuhugi mujale teie käed ei ulata. Ja et ma seal ühel või teisel pool praegu tööd ei leia, seda ma ei kardagi. Kui tarvis, lepin vähema palgaga, aga siitmailt ma ei lahku, selle peale võid sina ja võivad teisedki kihvti võtta. Mina tahan sinule ja ka teistele näidata, et mees võib ka teisiti elada, kui ta tahab."

„Ära tühja kelgi," ütles Oskar. „Koer läheb oma okse juurde tagasi."

„Ei lähe!" hüüdis Ott.

„Läkski juba!" hüüdis Oskar ägedalt vastu. „Kus sa käisid täna öösel? Kui oled täismees, siis vasta!"

See tuli Otile ootamata. Tema ei oletanud, et Oskar võiks tema öisest käigust midagi teada, sest Oskaril oli raske ja rahulik uni. Ja see polekski ehk midagi teadnud, kuid isa läks öösi lakka vaatama, kas mõlemad poisid seal või puudub teine, ning nõnda ära-

tas ta Oskari, kes ronis varsti isa järele lakast maha ja läks piiluma, kustpoolt Ott lõpuks välja ilmub. Oskar tegi seda selleks, et saada relva Oti vastu Elli ees.

„See oli viimast korda," ütles Ott lõpuks.

„Seda sa ei usu isegi," vastas Oskar, „ja sellepärast on kasulikum, et sa Vargamäelt võimalikult kaugele lähed."

„Ei, armas mees," ütles Ott silmapilkugi mõtlemata ja lisas siis: „Soo, seks korraks oleks siis minu komud jällegi kotis, nii et võib jalga lasta. Mis sa arvad, kas maksab veel toa juurde minna head päeva jätma või teen niisamuti sääred?" küsis ta lõpuks Oskarilt sõbralikult nõu.

„Parem, kui lähed niisamuti," vastas Oskar.

„Sündku sinu tahtmine," nõustus Ott, nagu otsiks ta teisega lepitust. Ja nõnda ta siis seadiski endale pambu selga, astus aidast välja ja lähenes õueväravale, kuhu paistis Soovälja oma kolme hoonerühmaga ja üle selle kaugemal teisel pool raba valge kirik oma hallivõitu torniga. Selles tornis rippusid kellad, aga need ei löönud praegu, sest polnud pühapäeva hommik. Polnud ka surnumatmist, sest see sünnib harilikult pärast lõunat. Nõnda siis pidi Ott sootuks vaikselt Vargamäelt alla minema. Aga enne kui ta jõudis värava avada, tuli perenaine Maret toa poolt ja ütles:

„Ott, ega sa siis ometi tühja kõhuga lähe. Tule söö, enne kui lähed meie õueväravast välja."

Kuuldes perenaise häält, sulane pöördus ümber ja astus mõned sammud toa poole tagasi ning ütles naerdes:

„Kulla pereema, toidust pole suurt lugugi, aga peretütart oleks tahtnud enne minekut korraks näha."

Need lõõpivalt öeldud sõnad hakkasid millegipärast Mareti hinge kinni, sest tal meenus, kuis ta ise kord, kui oli alles noor, seisis oma isa ees sama mehe pärast, kelle tütart taheti nüüd näha, ja peaaegu liigutatult ütles ta majast väljaaetud poisile:

„Tule söö enne kõht täis, ehk siis saad ka peretütart veel korraks näha."

Aga Oskarile, kes seisis natukese maa peal aida ees, ei meeldinud ema sõnad sugugi. Ja kui Ott oma pambu võttis ja ta aia otsa riputas, oleks ta hea meelega selle sealt võtnud, poisile kätte ulatanud ja öelnud:

„Säh, võta ja mine, ma ei taha, et sa veel kord üle Vargamäe toaläve astud."

Aga muidugi Oskar ei lausunud sõnagi, sest ta teadis, et ema ei kutsunud poissi sööma ilma isa nõusolekuta, ja neile kahele vastu hakata oleks mõttetu. Nõnda siis läks Ott sisse, istus eeskambris lauda ja sõi üksipäinis, nagu poleks ta enam seda väärt, et einestada ühes teistega. Ei olnud ka ainustki hinge, kellega oleks võinud veel mõne sõna vahetada. Peremees ja perenaine kuuldi tagakambris kopitsevat, aga neil polnud ka midagi teineteisele ütlemist, nagu ootaksid nad pikisilmi, millal poiss eeskambris laua ääres oma mugimise lõpetab, nii et õhk saab vabaks ja puhtaks. Ja Otil oligi söögiisu nagu peoga võetud, vaevalt sai ainult mõned suutäied alla kugistada. Kui ta lauast tõusis, nii et pink kolises, astus perenaine tagakambrist välja, vaatas poisile nagu tähendusrikkalt otsa ja lipsas tuppa. Nüüd läks Ott tagakambri ukse juurde, lükkas selle rohkem lahti, nii et nägi peremeest, ja soovis sellele head päeva. Sass vaatas talle pisut nagu üle õla otsa ja ütles:

„Sinust saaks päris kena mees, aga sinu poisikesetembud..."

„Need tembud neh," kordas Ott, surus mütsi pähe ja läks kambrist välja. Samal ajal tuli Elli toauksest, silmad nutetud peas. „Tüdruk, pea püsti!" hüüdis Ott sellele. „Ma tulen tagasi, ma tulen tingimata tagasi ja viin su ära."

Aga Elli ei saanud sõnagi suust, sest poisi lohutus pani ta silmad uuesti vett jooksma. Kui Ott tal käest kinni haaras, siis oli Ellil tundmus, nagu ei peaks poiss sellest enam kunagi lahti laskma; ta peaks sellest kõvasti kinni hoidma ja nõnda peaksid nad kahekesi Vargamäelt alla minema. Või kuigi ta praegu lahti laseks, sest et Oskar vahib aida ees ja ema läbi ukseaugu toast, siis peaks ta Ellile tasahilju ütlema või

märku andma, et ta tahab teda oodata lähemas heinaküünis või Muulu raba servas vanade turbasarade juures, ja Elli läheks talle kas või sama paljalt järele, nagu ta praegu siin tema ees seisab.

Aga poiss ei öelnud enam midagi ega andnud ka enam mingit märku, nagu polekski tal midagi öelda või märku anda. Ta laskis tüdruku käe lahti, läks oma pambu juurde, seadis selle selga, pöördus siis Oskari poole, kes seisis ikka veel nagu vahisõdur aida ees, ja hüüdis sellele nii valjult, nagu peaks see kostma poole kilomeetri taha, vähemalt Orulegi:

„Hei, vanapoiss, läksime!“

„Läksime pealegi,“ vastas Oskar vaikselt, ilma et oleks liigutanud end.

Samal silmapilgul astus Sass välja ja jäi keset õue seisma, nagu oleks tal kahju poisi minekust Aga Elli, kuuldes isa lahkumist tagakambrist, ruttas sinna, avas aknad, läks läbi akna aeda, puges sirelipõõsa taha aiaaugu juurde ning sealtkaudu toa taha põllule. Sest ta tahtis Otti veel kord näha, tahtis teda nõnda näha, et samal silmapilgul ei vaataks teda peale tema keegi muu. Ka oli tal nagu mingisugune salajane lootus, et ta võib poisiga veel kord kokku saada ja mitte nõnda, nagu toa ees, kus vahti pidasid ema ja vend. Võib-olla pöördub Ott ümber ja paneb teda tähele, kui ta seisab aia ääres, ning ta jookseb ise üle põllu, pamp seljas, või ta annab Ellile käega märku ja siis jookseb see, sest temal on ilma pambuta kergem joosta. Aga ei, imelikul viisil ei vaadanud Ott kordagi tagasi ja nõnda ei saanud ta enam kunagi teada, et Elli oli läbi aiaaugu pugenud ja seisis toa taga põllul. Varsti ei paistnud poisist muud kui ainult pea, ja kui seegi hakkas mäeveeru varju vajuma, sammus Elli poisile järele, et ei kaoks silmist see viimne liikuv punkt. Aga jõudnud põllupeenrale, ta ärkas äkki nagu unest ja jäi seisma. Kuhu ta ikka pidi minema? Kui kaugele? Ei, ta pöördus aiaaugu juurde tagasi. Parajasti kummardus ta pugema, kui kuulis aknalt ema hüüdvat häält. Elli astus sirelipõõsa varjust välja ja ütles:

„Ma olen siin, ema.“

„Ma juba kartsin, et jooksid, hull loom, talle järele,“ rääkis ema, hääles ikka veel kerge värin.

„See olekski ehk ainuke õige olnd,“ vastas Elli.

„Rumal laps, mis sina küll oled,“ sõitles teda Maret. „Et sinule ka niisuke mees ristiks kaela pidi tulema! Veel täna öösel, kui ta sinu aknast välja kargas, on ta Orule läind.“

„See on vale!“ hüüdis Elli. „Kes seda ütleb? Muidugi Tiina?“

„Ei, kallis laps, sinu oma vend,“ ütles Maret.

„Oskar valetab,“ hüüdis Elli. „Oskar on Oti peale kade, sellepärast.“

„Miks ta siis tema peale peaks kade olema?“ küsis ema.

„Ott meeldis Tiinale rohkem kui Oskar, see on kõik,“ seletas Elli. „See oli algusest saadik nõnda ja sellepärast ei võinud Oskar teda kannatada. Ta näris ja noris Oti kallal seni, kui sai ta minema, et Tiina jääks ainult temale.“

„Kuidas sellega on, seda ma ei tea,“ rääkis Maret, „aga et Ott täna öösel Orul käis, seda ma usun. Oskar on ju isegi seda kuulnud, mis Juuli lahkudes Otile hüüdnud.“

Nüüd kadus Elli palgeilt äkki jume ja värisevail huulil küsis ta:

„Mis siis?“

„Juuli on öelnd, et Oti-sugust näru ei taha keegi ega saagi keegi,“ rääkis ema.

Elli tahtis midagi ägedalt vastata, aga sel silmapilgul kostis vali püssipauk, kustpoolt just, sellest ei saadud kambris aru, sest ka Elli oli läbi akna sisse tulnud, aga mõlemad said mulje, et küllap see oli soosilla pool kandis. Kas ema viimaste sõnade tõttu või mingil muul põhjusel, aga Elli sattus juhulise paugu pärast ärevusse ja tema ärevus nakatas ka Mareti. Nad läksid üheskoos välja ja küsisid meestelt, kes teritasid rehe all vikateid, et kas ka nemad pauku kuulnud. Ja muidugi, ka nemad on kuulnud, kostnud vististi soosilla poolt.

„Ega ometi Otil revolvrit olnd, et see minnes paugutab?“ küsis Sass.

„Ei olnd näha,“ vastas Oskar ja lisas: „See polnd revolvri pauk, vaid püssi oma, minu kõrv ei peta.“

Nõnda arvas Oskar ja ajas käiavänta ringi, kuna isa hoidis vikatit. Meeste rahulik toiming nakkas ka naistesse ning nad kaotasid oma hiljutise ärevuse. Elli pöördus aida poole, et veel üks hea peatäis enne üksinda nutta, kui läheb ühes teistega viljalõikusele, aga minnes nägi ta Oru Karlat nagu ärevalt eneste poole tulevat ja jäi teda vaatama. Nõnda pani ta tähele, et mitte ainult Karla ei tule kärmesti vuhkides nende poole, vaid et ka teised vahivad temale nagu erutatult järele. Elli ei suutnud end kuidagi taltsutada, ta astus õueväravasse ja küsis mööduvalt Karlalt:

„Teisepere isa, kas te ehk teate, mis pauk see oli?“

„Poiss, vaenlane, on toast püssi näpand ja paugutab nüüd metsas, tahtsin minna selle tal käest ära võtta,“ vastas Oru Karla Ellile ning vuhkis edasi minna.

„Tähendab Eedi,“ mõtles Elli ning tal langes selline rahu südamesse, et kuigi läks pimedasse aita ja pani ukse seestpoolt haaki, ei tulnud tal ometi ainustki pisarat silma. Kui kaua ta just seal pimedas nuttu ootas, seda ta ei tea, aga äkki kuulis ta, et õuevärav krääksus, ja see pani millegipärast kogu tema rahuliku südame võpatama. Ta ruttas ukse juurde, tõmbas haagi obadusest ja astus aidatrepile: Oru Karla oli nende õue tulnud ja oli unustanud oma järel värava sulgemata, nagu polekski ta Vargamäe peremees, vaid mõni sibulakaupmees või kontsuotsija. Elli mõtles talle vastu minna, aga ta ei teinud tüdrukust väljagi, sest tal polnud silmi tema nägemiseks, — Elli taipas äkki, et tal polnud silmi peas ega nägu ees. Ja nagu oleks tüdrukul korraga midagi üsna selge, ta jooksis ülepeakaela avatud õueväravast välja.

Aga Oskar, kes oli ka õuevärava kääksumist kuulnud ja rehealuse väravaile astunud vaatama, kes sealt tuleb, märkas nagu Elligi, et teispere isal pole põrmugi nägu ees, ja kuna talle sealsamas meenus ennistine püssipauk, siis pistis ta ilma pikemata kõigest väest

jooksu — õueväravast välja, mööda mäge alla, õele järele, karjudes ise teda nimepidi, nagu oleks temal sama selgus käes, mis Ellilgi. Nõnda nad siis jooksidki kahekesi, Elli ees, Oskar järel, ja kui oleks küsitud kas või kõige vanemailt Vargamäe elanikelt, siis poleks ühtegi leidunud, kes oleks mäletanud, et õde oleks nõnda venna eest põgenenud, või et vend oleks õde nõnda taga ajanud. Ei, nii meeletut põgenemist ja tagaajamist polnud enne keegi siin näinud. Aga kuigi Elli oli Oti seletusi võidujooksust nii hoolega kuulanud ja meelde pannud, ometi ei aidanud see midagi, Oskar jõudis ikka talle järele, pealegi veel tükk maad enne soosilda. Aga Elli hakkas karjuma ning põikles kõrvale, nii et ka Oskar hakkas karjuma, põigeldes temale järele. Nõnda kukkusid nad viimaks suure ähmiga maha, Elli alla, Oskar peale. Aga isegi neljakäpukil ronis Elli ikka veel soosilla poole, nagu ootaks teda just seal keegi.

„Lase mind lahti!“ karjus ta vennale. „Mis sa must tahad!“

„Lähme koju,“ vastas Oskar. „Lähme kahekesi ilusasti koju.“

Aga Elli ei tahtnud mingi hinna eest koju minna, tema tahtis soosillale, nagu oleks tema kodu seal. Ja kui Oskar teda lahti ei lasknud, palus ta teda jumalakeeli, aga kui seegi ei aidanud, ähvardas ta hammustada.

„Hammusta, kui sa muidu ei või, aga lähme koju,“ rääkis Oskar paluvalt.

Aga Elli ei hammustanud, ta ei võtnud ainult jalgu alla, nagu oleks ta joostes kogu oma jõu kulutanud. Nõnda siis haaras Oskar ta viimaks sülle ja läks temaga mööda väljamäge üles. Tüdruk nuuksus häältetult, heitis ometi oma saatusele alla, et ta peab koju tagasi minema. Mäeveerul tuli Maret vastu, sest ta oli läbi aia laste jooksu näinud. Ta oli surmani hirmunud, nähes Ellit venna kätel.

„Mis on?“ küsis ta. „Mis on Elliga?“

„Ta tahtis sinna joosta, ma tõin ta tagasi,“ seletas Oskar.

„Kuhu sinna?“ küsis Maret, kes polnud Oru Karlat näinud, sest see oli jäänud Sassi juurde rehe alla.

„Ma ei tea kuhu,“ vastas Oskar.

„Ma tahtsin Oti juurde,“ nuuksus tüdruk.

„Rumal laps!“ hüüdis Maret. „Jumal teab, kus maal Ott juba on.“

„Ei, ei, Ott on seal, Ott on soosillal, ma nägin seda teisepere isa näost,“ karjus Elli. „Kui see poleks Ott, milleks siis teisepere isa meile tuli? Ta ei osanud õueväravatki kinni panna, nõnda ta tuli.“

Nõnda sai Maretki teada, mis tema laste hirmus jooksmine tähendas. Aga kui ta nõudis lähemat seletust, siis ei teadnud Elli ega Oskar õieti mitte kui midagi.

„Küll olete teie mul kahekesi arutud!“ hüüdis ema, ja kuigi tal endal süda sees värises, katsus ta siiski julgustavalt naeratada. Aga kui nad jõudsid õueväravasse, seisid seal mõlemad Vargamäe peremehed teineteise kõrval, nagu poleks nende vahel kunagi vähematki vistart olnud ega tulegi, ning nad kumbki ei pannud nagu põrmugi imeks, et vend kannab päise päeva ajal nõnda oma täiskasvanud õde. Sass lausus ainult nagu mööda minnes:

„Oskar, sa vii Elli tuppa ja tule siis siia tagasi!“

Aga kui tüdruk kuulis need ükskõiksed sõnad, kargas ta kui välk venna kätelt ja tormas Oru Karla juurde.

„On ta surnud?“ küsis ta. „Ta on surnud,“ lisas ta ise nagu kinnitades, kui Karla ei vastanud. „Ma ju tundsin kohe,“ rääkis Elli, „ma tundsin seda juba siis, kui ma seda pauku kuulsin.“

„Maret, vii Elli ära,“ ütles Sass, ja kui tüdruk ei tahtnud minna, andis isa Oskarile märku, et see aitaks õe kambri toimetada. Kui see sündinud ja Oskar uuesti kohal, ütles isa: „Sa istu ratta selga ja kihuta miilitsamehe juurde või mis asjamees see seal on — peab sõna viima. Las ta teatab, kuhu vaja, sest Ott on soosillal tapetud, maha lastud, pähe, nagu teisepere isa räägib. Lähme ühes alla, siis näed oma silmaga, et

tead öelda. Meie peame vahti tulema, ega me või teda nõnda sinna jätta."

„On ta ise seda teind või?" küsis Oskar.

„Ei, teisepere isa arvab, et vist tema poiss," vastas Sass.

„Vist Eedi temp jah," seletas Karla, „sest meie püss on kodust kadund ja poissi pole ka kusagil, nii et..."

Kõik kolm seisid mõttetute nägudega paratamatu sündmuse ees. Igaüks ajas oma aimuste ja mälestuste radu, ilma et keegi oleks tarvilikuks pidanud sellest sõnagi teistele lausuda. Nõnda läksid nad kolmekesi mööda väljamäge alla soosilla poole.

XXIV.

Üksik pauk Vargamäe soosillal äratas nagu kogu ümbruse unest. Juba mõne tunni pärast kihas siin ammunägemata elu. Ei tulnud mitte ainult arst ja kohtuvõimud autoga, vaid saabus ka uudishimulisi ratastel ja jalgsi, nagu poleks inimestel ilusa ilmaga muud mõistlikumat teha, kui tulla korraks kõndima Vargamäe soosillale.

Aga näha ja kuulda oli siin õieti vähe. Vargamäe meeste esialgsele oletusele, et Otile on lastud lähedase maa tagant haavlilaeng pahemasse meelekohta ja vististi nõnda, et surm pidi olema silmapilkne, lisas arstlik lahkamine ainult niipalju, et laskmisel on tarvitatud haavleid nr. null ja et surm on olnud valuta. Sellist surma soovis tüse, punnispaletega arst igale inimesele, sest niisugune surm on loomulik — nimelt valuta surm, kui ta tuleb ilma haavlilaenguta. Kui mõned kahtlesid, kas surm üldse võib olla valuta, käskis arst tapetule näkku vaadata: seal olevat veel praegugi tunda naeratuse jälgi. See pole aga kuidagi võimalik, kui inimene sureb kannatades. Lahkunul pidi surma silmapilgul olema üldse hea tuju, mõnus meeleolu ja lootusrikka tuleviku aimus, nii et siin esines üks haruldasist õnnelikest surmajuhtudest, nagu arvas arst oma tähelepanekute põhjal.

Ametivõimude juurdlus ei suutnud arsti arvamusi tapetu roosilise meeleolu suhtes kuigi palju tõendada. Ei saadud sedagi kindlaks teha, milleks kadunu oli lahkunud teenistusest silmapilgul, kus tema tööjõud nii marjaks ära oleks kulunud. Mis asi ajas ta Vargamäelt minema? Kus teda oodati? Kuhu ta mõtles minna? Ühelegi küsimusele ei saadud vastust, sest

poiss oli olnud omataoline põikpea, kellest ükski ei teadnud midagi lähemat.

Üldse jooksis kogu juurdlus kuidagi tühja ja seda esimeses järjekorras sellepärast, et see, keda peeti kuriteo kordasaatjaks, oli jäljetult kadunud. Ei saadud sedagi kindlaks teha, kas tõesti tulistas Oru Eedi Otti all soosillal või tegi seda ehk mõni teine, kel Otiga vanad arved õiendada. Oru Karla enda esialgne oletus, et see on vististi tema poisi temp, ei lasknud end millegagi põhjendada. Sest mis võis Eedil olla tegemist Otiga? Mis viha võis neil kahel olla? Õige, Ott käis küll üks ja teine kord naabertalus, aga Eediga polnud tal kunagi lähemat kokkupuutumist, ammugi mitte vihavaenu. Samuti oli Oti läbisaamine ka teistega hea, nii et tema äkiline surm paistis kõigile otse mõistatusena.

Mis aga puutub Eedisse, siis polnud keegi varemalt tähele pannud, et tema kellelegi kallale tükiks või vägivalda kipuks tarvitama. Tema ainukeseks nõrkuseks olid laskeriistad, seda eriti sest ajast saadik, kus ta ise laskeriistalt elukardetava vigastuse sai. Aga ta põmmutas muidu niisama, ilma et oleks kunagi ühelegi hingele teinud kurja või ilma et keegi oleks teda pisutki kartnud. Teda võis palja sõnaga alati vaos hoida. Ainukeseks tema kahtlustajaks oli Mäe karjapoiss, kuna see ju ütles, et tema olevat Oru Eedit ikka kartnud, sest tema käinud teda soos kimbutamas ja tükkinud isegi Tiinale kallale.

Kuid Tiina lükkas karjapoisi kahtlustused peaaegu tervena tagasi, sest mis tema ja Eedi vahel sündinud, olnud rohkem nali kui tõsi. Mitte ainult temaga, vaid ka kõigi teistega armastanud poiss rammu katsuda, olgu meeste või naistega, sest ta tahtnud kangesti meheks saada ja arvanud, et meheks teeb poisi ainult ramm. Nii siis kippunud ta kord temaga, s. t. Tiinaga, soos rammu katsuma. Et aga koer pole võinud poissi kannatada, sest see armastanud teda õrritada ja kividega pilduda, siis karanud ta poisile kallale ja rebinud tema püksid lõhki. See olnud kõik, muud ei midagi. Kõike kokku võttes, mis ametivõimudele teatavaks sai,

pidi noormehe surmas oletama ennem õnnetust või hooletust kui kuritegu.

Seega siis ei jäänud muud üle, kui pidi kahtlustatava poisi üles otsima. Seda tehti alguses väga salapäraselt: sõideti üheskoos minema ja õhtul pimedas hiilis üks ametnik Vargamäe maile tagasi, et näha, kas poiss tuleb öösi metsast koju või kas tal on kellegagi omastest kokkusaamist. Sel korral haukusid Vargamäel mõlema pere koerad peaaegu kogu öö, nagu oleksid hundid kuskil käimas või nagu otsiksid vargad Vargamäe aitadesse teed. Kõigi südameid täitis mingisugune ebausklik hirm ja vähe oli neid, kes magasid sel ööl rahulikult.

„Koerad hauguvad ja uluvad, nagu kolaks Oti hing mööda Vargamäge ümber," ütles Maret Sassile asemel.

„Aga kes teda kurja teab," vastas Sass, „ehk kolab tõepoolest. Lõhkusid ju teise pea nüüd hoopis ära, esiteks poiss oma püssiga, pärast arst pussiga. Nõnda võib igaüks lõpuks hakata ümber kolama ja koeri heidutama."

„Arvad siis sina ikka tõesti, et teisepere poiss selle Oti hingekese tuksu pani?" küsis Maret Sassilt.

„Aga kes siis?" küsis Sass vastu.

„Siis ikka vist selle Juuli asja pärast," arvas Maret.

„No küllap vist," lausus Sass. „Näe, enne oli nõnda, et narri tüdruk ä'ä ja ta pistab pea silmusesse või kargab vette, kas või oma kaevu, aga nüüd, kui üldse midagi sünnib, siis poisiga, just nagu oleks see narritud."

„Sa siis usud, et Juuli on selle asja taga?" küsis Maret õudusega.

„Aga mis sa siis arvad?" küsis Sass vastu. „Ega see loll poiss ometi omapead ..."

„Aga ehk läks ometi ise kadedusest, sest ta armastanud ju kangesti Juuliga rammu katsuda ja hoidnud teda kui hull taga," ütles Maret.

„Lõpuks, kes teda hullu looma teab, jumal ehk üksi," lausus Sass nagu kaheldes oma esialgseis oletusis.

Aga Elli, kes lamas siinsamas tagakambris, ilma et oleks leidnud und, ja kuulis vanemate tasast sosinat Juulist, poisist ja Otist, ei kahelnud milleski, kuigi ta ei saanud õieti aru, millised olid just isa ja ema arvamused. Ellil oli algusest saadik kõik selge: Juuli oli tema, Elli peale armukade, sest et Ott jättis ta maha ja hoidis Elli poole, armastas teda tõsiselt, mitte nõnda nagu Juulit. See siis südametäiega ajaski Eedi Oti kallale, nii et kui ei saa Juuli ise teda, siis ei pidanud teda saama ka Elli ega keegi teine. Ja kui see oleks tõsi, mis Oskar räägib, — nüüd juba Elli hakkas uskuma, et Ott käis viimasel ööl pärast tema juurest põgenemist tõepoolest Orul —, siis oleks kõik üsna lihtis: Otilt endalt saadi Orul teada, kuidas tema asjad Mäel ja millal ta peab minema. Jah, Ott ise võis seda rumalast peast rääkida. Pealegi oli tal lahkumise hommikul selline mürgeldav meeleolu, et tema minekut võidi Orul ilma milletagi tähele panna. Õige: seal võidi näha, kuidas Ott, pamp seljas, läheneb õueväravale ja kuidas Maret talle vastu läks ning teda tuppa kutsus, nii et Ott siinsamas pambu seljast võttis ja aia otsa riputas. Sellest ajast, mis Ott kulutas kambris süües ja pärast mõne sõna Elliga juttu ajades, jätkus lahedasti, et soosillale püssiga ette jõuda.

Nõnda oli asi Elli arvates, ja kui see oleks olnud tema teha, siis oleks ta seda ka ametivõimudele seletanud, nii et nad oleksid kohe õige otsa peale saanud, nagu Elli ise ütles. Teistel maksis suurt vaeva õnnetule tüdrukule selgeks teha, et kogu tema süüdistus on paljas oletus, mida ei saa millegagi põhjendada, või peab hakkama seletama ka Juuli ja Oti vahekorda, viimase sealjõlkumist. Kuid mis teavad nad sellestki? Ei midagi rohkem, kui et Ott käis mõni aeg öösiti Orul, see on kõik. Aga mida tõendab see, liiatigi kui Juuli ja Helene magasid aidas kahekesi? Kas vähe käivad poisid öösiti tüdrukute pool, aga ega siis sellele ometi kohe järgne tapmine. Sest kui see tõesti nõnda sünniks, siis peaks vähemalt pooled poisid olema tapetud ja pooled tüdrukud olema mõrtsukad. Isegi see ei aitaks! Võib-olla peaks kõik poisid maha tapma, nii

et lõpuks polekski neid enam tüdrukutel tappa. Nõnda on lugu poiste ja tüdrukutega maailmas, ainult Elli on alles noor ja rumal, ei tunne elu, ei tunne asja. Ott kippus tema endagi juurde, aga ei saanud, sest Elli magas tagakambris. Oleks ta maganud aidas, siis oleks temaga võinud seesama sündida, mis Oru Juuligagi, nõnda arvas Oskar.

„Eluilmaski mitte!" hüüdis Elli siin.

„Sa arvad, et Ott poleks osanud sind ära meelitada?" küsis Oskar.

„Ei, vaid ta poleks mind kunagi maha jätnud," vastas Elli. „Ja kui ta selle mõttega oleks tulnd, siis oleks ma seda kohe tund ja kõigele silmapilkselt lõpu teind."

„Sa räägid nagu laps," ütles Oskar õele. „Mitte midagi poleks sa tund ega teind. Nõnda arvavad kõik tüdrukud ja ometi lõpeb kõik nagu harilikult."

Aga Elli ei uskunud venda, vaid usaldas iseennast, ja et üsna kindel olla, siis tegi ta juttu ka Tiinaga, sest Oti surm oli saanud nende vahel lepitusohvriks. Tiina oli jalamaid Elliga ühes nõus ja ütles, et ka temaga ei võiks kunagi midagi niisukest juhtuda, nagu Oskar arvab. Ei või üldse olla, et keegi mees võiks tema ära meelitada nii, et tema teda usuks, sest kui Tiina kedagi usub, siis tema usub teda ilma meelituseta, ja kui ta ei usu, siis ei aita mingisugused meelitused. Mehed on Tiina arvates jumalast naistele antud ja määratud, mehed on jumala armuand, ja kuidas võiks sind keegi teine ära meelitada, kui sul on oma jumalast saadetud armuand.

Need Tiina arvamused olid nagu Elli oma suust kukkunud, ainult et Elli ise ei osanud neid nii hästi väljendada, aga olid nad kord väljendatud, siis oskas Elli neid väga hästi vennale edasi anda, nii et see mõistis: Ott oli jumala armuand Ellile ja sellepärast poleks võinud temaga, s. o. Elliga, kunagi sedasama juhtuda, mis juhtus Juuliga — et ta pidi minema Otti tapma, liiatigi veel oma tohmaka venna käe läbi. Et aga Juuli seda oli teinud, siis põles Elli tema vastu tulises vihas ja tasumisihas. Seisukord oli nii kriitiline, et

ülepeakaela kutsuti lõpuks Indrek kraavilt koju appi tüdruku meelt muutma, temale õiget aru pähe panema. Nõnda nad siis istusid kahekesi tagakambris ja vaidlesid, kas Ott oli Ellile jumala armuand, nagu Tiina öelnud, või oli ta ainult tühipaljas poiss, kes oskas tüdrukuid hullutada.

„Hea küll," ütles Indrek lõpuks, „olgu nõnda, et Ott oli sinule jumalast määratud, aga mis oli tal siis Juuliga tegemist? Ja mis on sinul Juuliga tegemist? Jäta ta rahule, või muidu tikub ta ka sinule kallale."

„Mis on temal minust rääkida?" küsis Elli.

„Samapalju kui sinul temast," vastas Indrek, „sest sinul pole tema kohta põrmugi rohkem tõendeid kui temal sinu kohta. Pealegi, ega sa tea ju, mis Ott temale sinust ja meist kõigist võis rääkida."

„Aga Oskar kuulis ju, mis Juuli viimasel ööl Otile järele karjus," ütles Elli.

„Oskar ütleb, et tema neid kuuldud sõnu kordama ei hakka, ja kui sina nendega välja tuled, siis salgab tema nad hoopis maha," seletas Indrek.

„Ahaa, nüüd ma mõistan," hüüdis Elli, „Oskar on Juuliga ühe mütsi all! Ta on isegi pärast Oti surma tema vastu. See on Tiina pärast, sest Ott meeldis Tiinale rohkem kui Oskar, seda ei annagi Oskar Otile surnust peastki andeks."

„Armas laps, sa oled oma Otiga aru kaotanud," ütles Indrek. „Sa räägid temast, nagu oleks ta mõni kullatükk."

„Seda ta oligi," kinnitas Elli.

„Hea küll," nõustus Indrek, „ütleme, ta oli kuld, puhas kuld, aga ainult seni, kui ta elas. Nüüd on ta ainult muld, mis varsti haiseb."

„Issand, kui koledasti sa, onu, räägid!" hüüdis Elli.

„Lapsuke, sa ei kuula ju vähemast," seletas Indrek. „Ott on nüüd surnud, ütlen ma, ja iga elav inimene on rohkem väärt kui tema."

„Seda arvad ju ainult sina, onu," ütles Elli.

„Ei, vaid see on nõnda," kinnitas Indrek. „Temast on ainult nimi veel järele jäänud, ainult mälestus,

see ongi see kuld, mis temast järele on. Kui sa nüüd mõtled hakata võõraste inimeste ees Juuli asjast rääkima, ning kui see pistab südametäiega sinust jutustama, kas või sinu tänasest jooksustki, ja Tiina omakorda sellest, kuidas Ott temale kallale kippus ning sellepärast Oskariga kakles, kas sa ei ütleks mulle, mis jääks siis sellest Oti viimsest kullast, tema heast nimest veel järele? Me peaksime ta vastastikku keelt kandes nõnda maha tegema, et kõik tuleksid otsusele — koerale koera surm. Ega sa siis ometi seda taha? Sest pea meeles: sinul võib ju õigus olla, aga ega siis teistel ole põhjust sind rohkem uskuda kui Juulit või mõnda teist, kuigi see valetaks või räägiks muidu kuulujuttu, sest ühed kuulujutud on need lõpuks kõik. Sellepärast lase oma kuldne Ott surra ausat surma, ära pane tema nime samuti halvasti lehkama, nagu sünnib tema kehaga."

„Ma tahan tema surma pärast kätte maksta," ütles Elli ägedalt vahele.

„Rumal laps, sa maksad ju iseendale tema surma kätte, kas sa siis sellest ükskord aru ei saa," ütles Indrek. „Sa tõmbad endale niisukese kila-kola kaela, et sa ei pääse sellest kogu eluajal. Ja milleks seda? Sina pole ometi Oti surmas kuidagi süüdi. Sinu armastus tema vastu polnud ometi kuritegu. Sinule aitab sellest kannatusest, mis sul on, milleks pimesi otsida veel suuremat."

„Kõik tuli sellest, et Ott pidi meilt ära minema," ütles tüdruk lõpuks alistunult, nagu painduks ta alla paratamatusele.

„Ei, armas laps," vaidles Indrek vastu. „See, mis sündis soosillal, oleks võinud ka igal teisel paigal sündida, kuigi Ott oleks jäänud siia. Öeldakse ju: unustab hoidja, tabab püüdja. Ja kaua see inimene ikka ennast hoiab, kui tema hinge tõsiselt püütakse. Kõik tuli sellest, et Ott oli niisuke, nagu ta tõelikult oli. Sina ei võinud muidugi midagi parata, et ta sulle meeldis, ja tema ei võinud midagi parata, et ta läks sinu akna alt otsemat teed Oru aidaukse taha, sealt sissegi, ja nõnda see pidigi tulema. Kes lõpuks Oti tappis ja

kelle õhutusel, ega see olegi nii väga tähtis, sest tõelik Oti mõrtsukas on tema ise või..."

„Onu!" hüüdis Elli karjatavalt vahele.

„Just nii, armas laps," kinnitas Indrek tüdrukule ja silitas tema paremat kätt, mis nagu abi otsides oli haaranud kramplikult Indreku pahemast kinni. „Seda on muidugi väga valus mõelda, veel valusam teiselt kuulda, aga ometi on see nõnda. Oleks ta viimselgi ööl koju jäänud, siis oleks ehk kõik teisiti tulnud. Viimne öö oligi ehk tema saatuse otsustajaks, sest muidu on arusaamatu, miks temaga juba ammugi see ei sündinud, mis sündis soosillal. On inimesi, kes nagu otsiksid oma otsa, ja Ott oli nähtavasti üks neist. Tema ei märganud muidu Vargamäelt lahkuda, kui läks enne endale tapjat muretsema. Aga muidugi, üks võimalus on ometi veel olemas, nimelt, et kõik võis sündida juhuliselt, lihtsalt kogemata, nii et Oti surmas pole süüdi ei tema ise ega ka keegi teine, või kuigi on, siis ainult see, keda nimetatakse jumalaks."

„Ott jumalat ei uskunud," ütles Elli.

„See on üsna ükskõik," vastas Indrek.

„Aga mis viha sel jumalal siis tema vastu oli?"

„Ah, armas laps," ohkas Indrek, „seda on kergem küsida kui vastata! Võib-olla jumal isegi jääks sulle siin vastuse võlgu. Aga muidugi, tema ei vasta ju. Võib-olla on see nõnda, nagu minu isa all saunas seletab. Võib-olla pole inimene jumala ees rohkem kui kraavilabidas, pole rohkem kui lapse käes mõni kärbes või parm, kellel ta pea otsast ära väänab või tiivad ära kisub. Pole sedagi, pole üldse midagi! Ainult tühine tuju, rumal nali. Luhtunud nali, mille peaks ümber tegema, ümber mõtlema, enne kui ta midagi loeb. Aga inimest ei ole tänini ümber mõeldud, sellepärast on kõik, nagu ta on. Mina tundsin millalgi kuldset inimest, kes tundis teist kuldset inimest, ja see teine kuldne tappis selle esimese kuldse ning temast endastki sai ainult inimesejätis. Nõnda teeb jumal, ja keegi ei tea, miks või milleks. Sinul, mu laps, oli ka kuldne inimene, nagu sa ütled, ja sina tahtsid ka temale kuldne olla, aga miks on sul siis nüüd himud, nagu oleksid sa

lihtne tinasõdur, millega mängivad lapsed? Sul on muidugi valus, ma mõistan, sa põled oma esimese armastuse tules, aga ega siis kuld muutu tules tinaks. Kuld saab tules aina puhtamaks, aina kuldsemaks...“

Tüdruk jäi Indrekut kuulama. Teda vaigistas ehk rohkem paitav puutumine kui vaikselt ja veendunult räägitud sõnad. Lõpuks muutus ta meel haledaks ja tal hakkas kahju iseendast, hakkas kahju ka onust, kes nii alistunult rääkis, hakkas kahju kõigist inimestest, et jumal nendega nõnda mängib, hakkas nagu kahju isegi Oru Juulist, ükskõik mis ta on või mis ta teinud. Elli puges ninapidi Indreku juurde ja puhkes nutma. See silitas tema pead ja käsi, lohutades sealjuures tüdrukut tema noorusega. Elu on ju alles ees, terve pikk elu. Mis peaks siis tema, Indrek, tegema, kui Elli nutab? Vaadaku ometi, tema, Indrek, on juba hall ja ometi tahab ta elada, loodab ikka veel. Tema on juba ligemaile aasta Vargamäel kraavi kaevanud ja tahab veel mitu aastat kaevata, sest tema usub oma eluõnne.

Nõnda siis Elli jõudiski sinnamaale, et kui tuli ülekuulamine, siis ei teadnud ta midagi ega polnud ka midagi kuulnud, nagu oleks selles mitteteadmises peitunudki tema eluõnn. Samuti oli lugu ka teistega. Sest nad kõik kartsid, et kui hakata kord rääkima, siis ei tule enne lõppu, kui loputa kogu Vargamäe must pesu terve ilma ees, muidugi selle naeruks ja irvituseks. Aga kõige enam kardeti veel seda, mis tuleb pärast musta pesu loputamist. Sest kui hakata teineteise peale kaebama või teineteist paljastama, siis ei ole pärastisel vaenul otsa ega äärt. Tänini on ikka veel kuldsed päevad olnud, mujal maailmas on palju hullem, sest seal on vastastikused tapmised ja põletamised. Oti surma põhjuste selgitamine võiks samad asjad ka Vargamäele tuua. On sel mõtet? On sel mingit mõtet? Ärkab Ott sellepärast ellu? Tahab keegi tõsiselt tema elluärkamist? Kui Õnnistegija isegi ilmuks Vargamäe soosillale ja küsiks kahe pere inimesilt, tahab ehk keegi, et tema Oti üles ärataks, siis ei leiduks vististi kedagi, kes söandaks Jeesuse Kristuse palge ette astuda.

Isegi Elli ei teeks seda, sest kuigi tal on Otist hirmus kahju, ometi kaldub ta arvamusele, et on ta kord surnud, siis jäägugi surnuks. Elli arvab sellepärast nõnda, et ta kipub uskuma, nagu oleks onu Indrekul ometi õigus, et Oti tõelik mõrtsukas on tema ise, nagu ta oli ja elas, või kui ei ole tema, siis on jumal. Aga mis mõte oleks teda sellisel korral ellu äratada, ta võiks ju kas või samal päeval end uuesti tappa, või kui ei tee ta seda ise, siis teeb seda jumal, kes murrab inimeste kaelu samuti, nagu süütud lapsed teevad seda kärbestega. Ei, ei, inimese enda ja jumala vastu ei saa ükski teine inimene, nii et las juba Ott puhkab parem oma viimset und edasi. Pealegi, Elli kuulis, kuis nad tema pea purustanud, seda oleks jumalalgi nii raske terveks teha. Vaene Ott!

Aga koerad haukusid ja ulgusid ikka veel öösiti Vargamäel, nagu ei tahakski vaese Oti hing oma ümberkolamist siin jätta, kuigi tema keha oli juba ammu siit läinud. Sest sündis imelisim ime: Otti ilmusid matma ema ja õde. Keegi nagu ei oletanud, et sellisel poisil võiks olla ema, kes ta ilmale kandnud, või noor nägus õde, keda mõni poiss võiks ära meelitada, või nagu Vargamäe Eespere Sass ütles — ära narrida, nagu meelitas ja narris Ott ise teiste vendade õdesid. Miski ei mõjunud Mäe Ellisse nii kainestavalt kui Oti ema ja õe ilmumine. Alles nagu nüüd esimest korda avanesid ta silmad ja ta nägi, mis mees oli tema armastatud Ott. Ja veel rohkem veendus ta, et Õnnistegija tegi targasti, kui ta ei ilmunud Vargamäe soosillale Otti ellu äratama. Nüüd hakkas Elli pikkamisi ka seda taipama, mis mõtlesid vanemad, Oskar ja Tiina, kui nad ühisel jõul tema järele valvasid.

Mis aga puutus koerte haukumisse ja ulgumisse, siis selles asjas olid sauna Indrekul omad arvamused. Tema ütles tasakesi isale, nagu kardaks ta, et kõvemat kõnet võidaks akna või ukse taga pealt kuulata:

„Varitsevad muidugi ikka veel Eedit.“

„Ega hullu tea,“ lausus isa.

„Ega need koerad muidu nii käest ära ole,“ ütles Indrek, „et ööd läbi lõugavad.“

„See ei tahagi välja tulla," rääkis isa, „kas õige jääbki kadunuks."

„Olekski kõige mõistlikum," arvas Indrek.

„Miks nii?" küsis isa.

„Noh, siis oleks kõik valmis, poleks enam juurdlust ega peamurdmist, kinnivõtmist ega kohtukäimist," seletas Indrek.

„Seda nüüd küll," oli ka isa nõus. „Nii et jumal oleks seekord hullu pand kohtumõistjaks."

„Otsus sai ka sellekohane," ütles Indrek ja lisas natukese aja pärast: „Jumal armastab üldse siinilmas hullude ja arutute kaudu kohut mõista ja õigust jagada: kord matab tuline tuhk linnad ja maad oma alla, kord neelab meri terved mandrid ja saared ühes tema elanikega, kord kargab torm inimeste peale ja tapab nad ning hävitab nende eluasemed, kord pistab ta võimu pihku ogaratele või kõrilõikajatele ning siis hukkuvad kümned miljonid."

„Jah, ja ikka ei tule veel viimnepäev," ütles vana Andres, nagu ootaks ta tõepoolest seda.

„Ikka ei tule veel," kinnitas Indrek, nagu ootaks tema ühes isaga.

Aga tõepoolest polnud ei ühel ega teisel viimnepäev kuigi südame ligidal, vaid ennem keerlesid nendegi mõtted selle ümber, mis huvitas mitte ainult kõiki vargamäelasi, vaid ka teisi ümberkaudseid elanikke, nimelt: millega lõpeb see Oti jant? Jah, varsti hakati sellest kui jandist rääkima. Ainult kui keegi läks mööda soosilda paksu kasetihniku vahel, siis tundis ta jubedust rinnas, nagu võiks ka temaga samuti sündida, nagu sündis Otiga päise päeva ajal. Ometi ei jätnud poisid sellepärast külavahelist hulkumist, aidauste taga kobistamist ja lakkaronimist, sest nemad arvasid üsna lihtsalt: neil pole vaja üle Vargamäe soosilla minna, ja ega igal pool ole nii kangeid tüdrukuid kui Vargamäel.

Nõnda käis elu oma rada, nagu poleks üldse midagi erakorralist juhtunud. Unustati varsti peaaegu seegi, et Oru Eedi alles vajaka. Ainult Orul endal ei unustatud seda. Seal käidi südaöösigi väljas tasakesi kuu-

latamas, mis need koerad küll hauguvad ja uluvad, aga kuskilt ei kostnud kippu ega kõppu kõrvu.

„Kas poiss, loll, ei julge õige koju tulla, kolab muidu ligilähedal ümber või mis see on," rääkis Karla kord, väljast kuulatamast tuppa astudes.

„Kui ta koju ei julgeks tulla, siis annaks ta metsaski ligi," arvas vana Pearu. „Temaga peab ikka mõni teine lugu olema."

„Tuleb lõpuks rohkem inimesi kokku ajada ja kaugemalt teda otsima minna," rääkis Karla; „soosilla kandis teda küll kusagil ei ole, selle oleme kõik risti ja põigiti hulgakesi läbi käind."

Pearu ei vastanud enam, nagu ei maksaks sellest rääkida. Üldse hoiduti nagu kogu Orul asja lähemalt arutamast, sest tapetud oli ju teispere sulane, mitte nende oma, või õieti polnud Ott surma silmapilgul üldse enam Vargamäe teenistuses, nii et oli seega hoopis võõras ja kõrvaline isik. Ainult ema käis nagu munas kana hädalise näoga ringi ja katsus juttu teha kord ühega, kord teisega, ilma et oleks kuskil leidnud õiget vastust. Mitu korda oli ta Juulilt küsinud, mis tema siis nüüd kogu asjast arvab, aga Juuli, kes vahtis tardunud pilgul oma ette, võpatas ainult pisut ja kas ei vastanud üldse midagi või kui vastas, siis nõnda, et oleks võinud ka vastamata jätta. Ainukene, kes oma arvamuste ja sõnadega kitsi polnud, oli Helene, aga teda ema ei tahtnud kuulda, vaid käskis tal suu pidada. Sest Helene ütles emale lausa, et olgu muud, mis on, aga temal on hea meel, et see poisirajakas oma palga sai. Ainult kahju, et Juuli teda nii tõsiselt võttis, niisukest poissi ei või tõsiselt võtta, seda kinnitas Helene. Hea oli tema arvates ka see, et teispere Elli oma „aitüma" sai, küllap mäletab nüüd kogu eluaeg, mis tähendab teise eest nälpama minna. Nõnda olid asjad Helene arvates üsna heas korras, aga aidaust aitas ta õel siiski iga õhtu lukustada, riivistada ja haakida ning lõpuks talle veel raske kirstu ette vedada, nagu oleks surnud Ott tüdrukute meelitamises palju kangem kui elus. Üldse oli Juuli Helene meelest pisut naljakas,

et ta kogu asja nii südamesse võttis. Asi oli ju nüüd ühel pool, ja jumal tänatud.

„Oled tast ometi ükskord lahti," ütles Helene õele kergendatud südamega.

„Oleks sa minu asemel, siis sa tunneks, et elusast inimesest saab kergemini lahti kui surnust," vastas Juuli. Sellega nõustus ka Helene, öeldes:

„See on tõesti nõnda. Kui Eedi kodus oli, mõtlesin ma mitu korda, et hea oleks, kui ta otsa saaks, aga nüüd, kus ta ehk ongi juba otsa saand, hakkan ma teda taga igatsema, ootan pikisilmi, et kust nurga tagant ta välja tuleb."

Aga Juuli ütles, et tema kardab nüüd Eedit, temal on lihtsalt poisi pärast hirm. Ka sellest arvas Helene aru saavat, sest ka tema kartvat teda pisut, aga ikkagi igatseb teda tagasi. Kuidas teistega Orul oli, kas nemad ka Eedit tagasi igatsesid või oli neil tema pärast hirm nagu Juulilgi, sellest juttu ei tulnud, aga ometi korraldati pühapäeval suur otsimine Vargamäe mail, pühapäeval sellepärast, et kellelgi poleks vaja tööpäeva raisata. Inimesed jaotati salkadesse ja igale salgale määrati teatud maa-ala. Kui kuskil midagi leiti, siis pidi sellest püssipaugutamisega teatama, et teistel poleks enam vaja tühja vaeva näha. Aga inimesed käisid end väsinuks, käisid kogu päeva mööda pehmet maad, oodates asjata lunastavat pauku. Õhtul ei tulnudki enam kõik Vargamäele kokku, vaid suurem hulk pöördus otseteed koju, nagu seda teelühidus nõudis, ainult igast salgast saabusid üksikud, et aru anda oma vaeva tulemustest. Keegi oli leidnud Aaseme välja äärest küünist, mis heinu pooleli täis, kaheraudse takkalaetava püssi, mille Oru Karla tunnustas omaks. Aga temale jäi sootuks arusaamatuks, kust sai püss nüüd sinna, kuna teda varem seal ei olnud, sest Karla oli ise kahel korral sama küüni juures käinud ja sisse vaadanud. Või ei pannud tema tõesti püssi tähele, mis oli pistetud kõrgele sarika vahele? Igatahes tõendas püss, et poiss oli pärast laskmist läinud Muulu raba, mitte aga jõe poole, nii et kõigil tulid meelde

musta veega laukad. Kas ta ehk sinna pole sattunud? Aga kui koju jõudsid need, kes olid otsinud jõe kandis, näidati pussi, mis oli leitud lootsikust. Ka puss tunti kohe ära, sest see oli sama, mida Eedi kandis sestsaadik, kus tema oma puss oli ära kadunud. Kust oli puss saanud lootsikusse, kui püss oli hoopis teises kandis? Pealegi, puss oli lootsikus, aga lootsik lahtiselt jões, kuna ta harilikult oli seotud vaia külge — lahtiselt jões, nii et veevool ja tuul olid ta ajanud kõrkjaisse, kust teda kätte saada oli hea tegu. Seega oli kogu küsimus: kus oli poiss hiljem olnud, kas püssi või pussi juures? Aga seda ei osanud keegi vastata ja nõnda ei osatud ka kuski otsimist jätkata. Ometi mindi järgmisel päeval jõe äärde ja vahiti ning torgiti jõge seal ümbruses, kust oli leitud lootsik. Imelikul kokkusattumisel oli see sama paik, kus aastakümned tagasi vallakirjutaja oli oma uute kahvadega, nõndanimetatud nattadega, vähki püüdnud, nad jõepõhja jätnud ning neile sinna lõpuks südaööl järele läinud, leides sealt kaks maailmasuurt — nagu ta ütles — kändu, mille juurikate vahel olidki natad kinni. Kui nüüd ehk Oru Eediga sündis samuti, nagu vallakirjutaja nattadega — ta on ehk siinsamas jõepõhjas maailmamaa-suurte kännujuurikate vahel kuskil kinni ja ei tõuse enam kunagi päevavalgele — ei saa tõusta, sest kännumürakad hoiavad teda samuti kinni, nagu nad pole tänapäevani välja andnud kirjutaja kolmandat natta, olgugi et noorest kirjutajast on vahepeal saanud vana sekretär. Kust võtta mees, kes läheks kirjutaja eeskujul jõepõhja, kes läheks päise päeva ajalgi ja vaataks, kas kännumürakad hoiavad oma juurikatega Oru Eedit või mitte? Aga sellist meest polnud Vargamäel, pole kunagi olnud, ei teatud ümbruskonnaski olevat. Kirjutajagi, saanud sekretäriks, ei käi enam Vargamäe jõel vähil, kas oma uue aunime, lisandunud aastate tõttu või mingil muul põhjusel, keegi pole teadnud seda temalt küsida. Nõnda siis, kui Eedi tõesti peaks puhkama kirjutaja kolmanda kahva seltsis, siis võib ta rahus puhata, teda ei häiri keegi, sest ei ole Vargamäe mail enam mehi, kes armastaksid jõepõhjas

käia. Aga kui vana sauna Andres sellest kuulis, ütles ta õhtul Indrekule:

„Mis hea, kui jõgi oleks juba nüüd alla lastud, siis pääseks kändudele jõepõhja palju kergemini ligi."

„Seda küll," vastas Indrek, „aga või sealt kändude alt midagi kaotsi läheb."

Niipaljuke oli sauna juures jõepõhja-kändudest juttu. Ka mujal vaibus see varsti, sest saadi teateid, nagu oleks Oru Eedi taolist poissi kilomeetrit viis, kuus allpool jõe ääres nähtud. Mis ta sinna otsis ja kas see tõesti seal tema oli, selles ei saadud kunagi õiget selgust. Nagu ta esimesest silmapilgust peale kadus, nõnda ta jäigi vajaka, ilma et oleks saadud vastust küsimustele: oli tema Mäe Oti tapja või tegi seda keegi teine? ja kui ta tema tappis, kas tegi ta seda meelega või kogemata, omapead või kellegi näpunäitel? Samuti ei saadud ka teada, läks ta laugaste poole, kuhu viipas püssi asukoht, või oli ta viimati jõe ääres, nagu näis tõendavat puss ja kuulujutt, et teda nähtud kaugel allpool.

„Küll on see imelik," ütles vana Andres kord, „inimene kaob ja kaobki, nagu oleks mõni ta kuhugi maha matt ning puu või põõsa peale istutand. Mitte jälgegi!"

„Tähedki kaovad taevast, mis siis inimesest, tühjast, maailmas kaduda on," ütles Indrek. „Mulle kangesti meeldiks nõnda kaduda. Tulid ei tea kust, miks või milleks, ja kaod samuti. Ühel ilusal päeval sind ei ole enam ja see on kõik."

XXV.

Aga vana Oru Pearu ei tahtnud nõnda kaduda. Tema haudus Vargamäel igavikumõtteid. Tema haudus neid päev-päevalt aina suurema innuga. Ja mida enam tema kavatsused viimasel ajal kippusid nurjuma, seda enam rippus ta nende küljes, nagu oleneks neist tema hingeõnnistus. Talle oli esimeseks raskeks löögiks see, mis sündis Eediga Jõessaare all, kui ta läks Tiinaga rammu katsuma. Poissi asemel nähes jooksid vanamehe kustunud silmad sorinal vett, mis tilkus harva halli habeme otsast põrandale, Karla ja Idagi panid seda tähele, aga nad ei lausunud sõnagi. Uueks löögiks oli Pearule see, et Indrekult ei tulnud tema kosjakäigule mingit vastust, nagu oleks tema oma vanad luud-liikmed selleks Jõessaare maile vedanud, et ajada ainult vigurijuttu. Kolmas ja kõige raskem hoop oli poisi kadu, sest enam ei lootnud tema ilmsikstulekut keegi. Vana Pearu kuulsa suguvõsa „vahmiil" oli Vargamäel kaotanud oma edasikandja.

Muidugi, elas küll poeg Karla, kel oleks võinud olla veel poegi ja tütreid, aga tema naise rüpp oli viljatu — aastad olid teinud oma töö. Juba talvest saadik oli vana Pearu mõttega ümber käinud, Karla eidega sellest asjast rääkida, aga ikka oli ta kõnelnud ja oodanud, sest ta pani oma nõrgad lootused Karla pojale. Nüüd olid need lõplikult läbi ja sellepärast üks kahest: kas Karla muretseb endale kuidagi poja või Pearu määrab Oru pärijaks Joosepi teise poja.

Kui Pearul poleks südametunnistust — tema ise nimelt arvab, et ta on tal olemas —, siis talitaks ta üsna lihtsalt: ta ei räägiks Karlaga ja tema eidega enam sõnagi, vaid muudaks lihtsalt testamendi Joosepi poja

kasuks, sest see on tema palavam soov. Aga südametunnistus ei luba seda teha ja sellepärast asub Pearu oma misjonitööle. Seda südametunnistus ei takista, sest Pearu mäletab väga hästi, et pühakirjaski räägitakse kuskil vagast naisest, kes annab oma mehele ümmardaja küljesoojaks, kui tema oma ihu on vanadusest muutunud juba sigimatuks. Kes see niisugune vaga naine oli, seda Pearu enam ei mäleta, nagu ka see tal meelest läinud, kas ta üldse kunagi selle voorusliku naise nime teadnud, ainult ühes on ta kindel: selline jumalameelepärane naine on tõepoolest millalgi elanud. Muidugi, Pearul oleks praegu kasulik mäletada selle naise nime, sest siis võiks ta tema oma pojale kui ka selle eidele otseteed näiteks tuua, nii et neil poleks enam midagi ütlemist. Pearu on peaaegu sealmaal, et ta läheks kas või sauna Andreselt selle vaga naise nime küsima, sest see mäletab seda tingimata, aga Pearu kahtleb, kas Andres võtab teda jutule. Andres on sestsaadik, kus ta sauna elama asus, nii sõnakehvaks muutunud, nagu oleks ta siitilma asjust hoopis loobunud. Tema vahetab mõtteid ainult veel oma poja Indrekuga, kes kaevab päevad otsa kraavi. Ah jaa! Ka Indrek võiks ehk selle naise nime teada. Aga isegi tema juurde ei tahaks Pearu enam teist korda minna, nii et tuleb läbi ajada ilma selle nimeta. Nõnda siis ütles Pearu ühel päeval Karlale:

„Noh, ei meie poissi vist enam välja tule."

„No ei vist," vastas Karla.

„Nii et sinuga kustub meie vahmiil Vargamäelt," tähendas vanamees.

„Nii see näib," kohmas Karla vastuseks, sest ta aimas, mis tulemas.

„Sa ütlesid talvel, et ma ootaks kevadeni, noh, nüüd olen ma ligemasti sügiseni oodand ja rehnutti pidand, mis sa siis nüüd ütled mulle?"

„Mis mul öelda on, isa," vastas Karla sõnakehvalt.

„Kas sa oma eidega oled reakind?"

„Ei, isa, sa pidid ju ise seda tegema," vastas Karla.

„Jah, seda küll, aga ma jäin poisi peale lootma."

„Seda ma arvasin, isa, sellepärast lootsin ka mina."

„Aga nüüd on see läbi, nüüd oled veel ainult sina, ja kui sinu nõu ei aita, siis..."

„Jah, nii see on," kinnitas Karla, ilma et oleks oodanud isa jutu lõppu.

„Mis sa siis nüüd arvad, kas sa tahad minu rehnuti järele teha või mitte?" küsis Pearu.

„Isa, ma olen edasi-tagasi selle asja üle järele mõelnd ja olen otsusele tulnd, et ega sa seda asja enda pärast nõnda aja, vaid sul on muud põhjused."

Aga Pearu ei saanud kuidagi aru, mis Karla mõtleb, kui ta nõnda räägib. Asja enda pärast... Mille pärast siis vana inimene, nagu Pearu, veel peaks rääkima, kui mitte asja enda pärast.

„Vaata, isa," rääkis Karla edasi, „mina ei saa hästi aru, kellele seda meie vahmiili siia Vargamäele õige vaja on."

„Poeg, sul ei ole rehnutti peas," ütles Pearu. „Meile enestele on meie vahmiili Vargamäel tarvis. Mina annan oma vahmiili sinule, sina oma pojale, tema omale ja nõnda kas või viimse kohtupäevani, nii et kui kutsutakse Vargamäe rahvas ette, siis Orult läheb puhas vahmiil, kõik ühes reas kohtulaua ees ja ei ole seal miskit küsimist ega pärimist, kes kust."

„Arvad sa nõnda kergemini taevauksest sisse pääseda või?" küsis Karla.

„Aga kuis siis muidu, poeg," vastas Pearu, „sest siis oleme meie need veart sulased, kes on muretsend oma sinepiivakese eest, mis on meie kätte antud, et meie kasvataks ta suureks puuks. Ja kui ilmub Andres kohtujärje ette, siis küsitakse temalt: mis oled sina, sa nuabrimees, oma sinepiivakesega teind, ja temal ei ole muud vastamist, kui et tema on lugend ja laulnd Eesusele Krestuksele. Aga, mu poeg, mis on Issanda ees enam, kas et sa temale loed ja laulad suure ja kange jaalega või kas sa muretsed oma sinepiivakese eest, mis Issand sinu hoolde and sinu ema rüpes? Vuata, poeg, nõnda on lugu meie veart vahmiiliga ja sina ei pea mitte mõtlema, et see on üks tühine rehnutipidamine."

„Mina, isa, olen pikapeale hoopis teised mõtted saand," rääkis Karla. „Mina olen nimelt selle üle iseenesega aru pidand, mis sa mulle kord rääkisid Andrese ja Krõõda kangest verest, et selle peaks Orule tooma..."

„Justament, Karla: vahmiil ja veart veri, need on kaks asja, mis on Orule tarvis," kinnitas Pearu.

„Noh, ja mina olen nõnda aru pidand, et kui see ehk ei olegi sul see kange veri ja vahmiil, vaid hoopis miski teine asi," rääkis Karla.

„Mis teine asi see siis veel võiks olla?" küsis Pearu nagu teatud ärevusega.

„Vaata, isa, sina oled vana, sina oled väga vana ja ka mina olen juba vana ja pole taht sellest sinule rääkida, aga et see nüüd kord jutuks tulnd, siis tahan ma kõik oma südame pealt ära ütelda, nii et meie kahe vahe oleks täiesti puhas. Pealegi, isa, on meie viimased päevad väga rasked olnd, sest see poisi asi, see on väga raske asi. Poisist endast poleks veel nii väga lugu, sest mis siis temast ikka oli, aga Juuli on aru kaotand, see on hullem, sest..."

„Poeg, ära reagi sellest asjast, ka see rehnut on mul selge," ütles Pearu. „Sina arvad, et mina olen kurt ja pime, teie kõik arvate seda, aga ma näen ja kuulen kõik, mõistad, kõik, mu poeg. Ja ma olen ära näind, et Juulil on kange veri, väga kange veri on tal, nagu oleks tal tõesti osa minu enda verest."

„No vaata, isa, kui ma kõiki neid asju näen ja nende üle iseendaga aru pean, siis olengi ma kätte võtt sulle kõik öelda, mis ma olen mõeld vanast sauna Andresest, tema esimesest naisest Krõõdast ja sinust. Need on kõik vanad asjad, väga vanad, aga et me ka ise oleme juba vanad, las me siis räägime pealegi kord vanust asjust. Mina, isa, nimelt ei usu, et sinul oleks nii väga südame peal meie vahmiil, nagu sina seda ütled, kui sa tahad koha minu laste käest ära võtta."

„Vahmiil ja veart veri," ütles Pearu vahele.

„Sa ju ise ütlesid alles praegu, et ka Juulil on kange veri, ja mis oleks, kui temal sünniks poeg, sünniks poeg sellest poisist, kelle meie poiss kui hullu

koera soosillale maha laskis, kas ei võiks siis sellest Juuli pojast saada Orule pärija? See oleks nüüd juba täiesti Juuli poeg ja tema kohta poleks enam kellelgi miskit ütlemist, sest isa on surnd. Pojal oleks Juuli kange veri ja ta saaks ka tema vahmiili, nii et meie vahmiil jääks."

Pearu jäi mõttesse. See asi tuli talle ootamata. Alles natukese aja pärast ütles ta:

„Meie ei tea ju sellest poisist miskitki, sellest Juuli lapse isast. Sa ise ütled, et meie poiss laskis ta maha nagu hullu koera. Aga ehk ta oligi mõni hull koer, muud ei miskit, ehk läksid Juuligi asjad temaga just sellepärast sassi. Naistele meeldivad noorest peast rumalad vasikad ja hullud poisid, nii et nõnda saaks Orule hullu veri valitsema."

„Minu arust, isa, polnd sel poisil hullu veri, vaid kange veri, hirmus kange veri, nii kange, et temale ühest naisest ei piisand. Et aga Juuli asjad temaga nii sassi läksid, et see poiss pidi kui hull koer surema, siis selles oled süüdi sina, isa."

„Ära aja hullu juttu," vastas Pearu ja vaatas oma kustunud silmadega pojale otsa, nagu oleks ka selle veri äkki hulluks läinud.

„Tõsi jutt, isa," kinnitas Karla, „sest mina olin poisile mõista and, et kui ta on tubli poiss ja temast saab Oru väimees, siis temal on osa Oru kohast. Mina rääkisin seda sellepärast, et ma jäin uskuma, et sina oled oma testamendi unustand ja lased ta olla, nagu ta on, ning ma mõtlesin, et Oru võib isegi pooleks jagada, kui näeb, kuidas väimeestega on..."

„Kas Vargamäel veel vähe sihtisid, ristikiva ja kupitsaid?" küsis Pearu vahele.

„Selles on sul, isa, õigus, et mida rohkem koeri koos, seda vedelam lake," ütles Karla, „aga ma mõtlesin, et see oleks esteks nõnda, et noored inimesed saaksid elama, pärast päriks koha see väimees, kes tublim, nõnda mõtlesin mina. Selle minu mõttega oli ka poiss nõus, nii et ta oleks Juuli ära võtt ja Vargamäele jäänd. Aga siis hakkasid sina uuesti oma testamendiga peale..."

„Kuidas uuesti?“ küsis Pearu.

„Noh nõnda, et vahepeal oli see asi nagu soikus,“ seletas Karla, „nii et mina juba mõtlesin, et jääb, nagu on. Ja, vaata, sellest testamendi asjast oligi poisile Mäel ninasse pistetud ning siis läkski kõik, nagu ta läks, sest poiss ütles, et meie oleme teda pett. On kord midagi lubatud, on sellest kord rääkimine olnd, siis olgu ka räägitud, aga mitte nõnda, et täna nii ja homme naa, see oli poisi sõna. Sest kui nõnda, siis öeldakse viimaks, et tüdrukut ka ei saa, ei saa midagi. Ja et Juuli tal käest ei pääseks, siis vist tegigi ta nõnda, et sel tuleks laps, muidu poleks last olndki. Aga Juuli ei võind midagi parata, minu eit ei võind midagi parata ja mina ei võind midagi parata, sest sina ei and järele, ei anna tänapäevani järele. Ja nüüd ütleb Juuli, et tema seda last kasvatama ei hakka, tema ta ära viskab, tema teeb nõnda, et viskab ta ära, saagu, mis saab. Sest kui loomaga võib nõnda teha, et ta oma poja ära viskab, miks siis mitte inimesega. Ja kui ma seda ei saa, ütleb Juuli, siis ma murran tal sündides kaela nagu hanel, mingu kohe isarajakale järele, mina seda värdjat kasvatama ei hakka, ennem lähen istuma. Nõnda ütleb ta emale. Noh, ja mina mõtlesin siis, et kui see oleks poeg, kelle kaela Juuli tahab murda, et mis oleks, kui sina ta oma testamendis määraksid Oru peremeheks, siis ehk Juuli ei katsuks teda ära visata või tal kaela murda. Poiss tegi meelega tüdrukule lapse külge, et saaks nõnda osa Oru kohast, noh, anname siis sellele poisile terve Oru. Las ta võtab, kui ta on sündides tõesti poeg. On ta aga tütar, siis tehku Juuli temaga mis tahes, murdku tal või kael, kui süda muidu järele ei anna, ja mingu istuma. Isa, kui sa nõnda teeks, siis päästaks sa minu lapse ja ka minu lapselapse ja meie eidega mõlemad oleks sulle nii tänulikud selle eest, sest see asi on alles meie kahe vahel.“

Mehed vaikisid nüüd hulk aega, Karla ootas, Pearu mõtles. Viimaks ütles ta:

„Sina siis tahad, et mina mearaks Oru pärijaks värdja, kelle isa on lapse ema meelest rajakas?“

„Isa, Juuli ütleb seda ju ainult südametäiega," seletas Karla. „Sest kui see tõesti nii oleks, mis ohule ta teda siis oleks pidand tapma minema."

„Ta tapeti nagu hull koer, sa ise ütlesid," vastas Pearu.

„Ei, isa, vaid tüdrukud olid nagu hullud tema järele, sest ka Mäe Elli..."

„On ka tema asjad sedasi?" küsis Pearu peaaegu kohkunult.

„Seda ma ei tea," vastas Karla, „aga vähe puudus, siis oleks ta kogu krempliga lagedale tulnd, Indrekki toodi kraavilt koju tüdrukule aru pähe panema."

„Vuata, poeg, Mäel on, keda tuua, kui kitsas käes, aga meil ei ole, Orul ei ole, ja sellepärast läheb kõik, nagu ta läheb," rääkis Pearu nukralt, kui kuulis Indreku nime. „Ja nüüd sa tahad, et ma teeks selle pojast Oru pärija, kes võttis kõigil aru peast, nii et ta ise pidi surma minema — ühes meie poisiga, kel polnd ka täit aru peas. Ei, Karla, seda minu süda ei luba, mina ripun ikka veel nõnda Oru küljes, et..."

„Isa, see ongi, mida mina ei úsu," ütles Karla vahele. „Sa räägid Orust, aga mõtled ise hoopis teist, nõnda on see."

Pearu tõstis silmad poja poole ja neis välkus valgét, nagu süttiks seal viha.

„Mis ma siis sinu arvates mõtlen, kui mitte Oru?" küsis Pearu.

„Isa, sa mõtled Krõõta," vastas Karla otsustavalt, nagu paneks ta mängule enese, oma naise ja ka laste saatuse.

Pearu vahtis tükk aega pojale otsa, pööras siis silmad kõrvale ja ei vastanud esiteks midagi, nagu oleks teda tabanud liiga raske hoop.

„Poeg, seda ei oleks pidand sa oma vana isale ütlema," lausus ta lõpuks mitte niipalju etteheitvalt kui alistunult ja nagu halastust paluvalt.

„Isa, ega ma polekski seda teind, kui sina minu lapsi ei tahaks Vargamäelt minema saata," rääkis Karla. „Sa oleks pidand ennem juba minu saatma, nii et mu lapsed poleks teadnudki, mis või kus on Varga-

mäe. Poiss on mul läind, Juuliga on asjad hoopis halvad, ja mõni teab, mis sünnib Helenegagi, kui ta kuuleb, et meil Vargamäed enam ei ole."

„Ma olen sulle ju öelnd, et kui suad pärija, olgu oma eidega või mõne teisega..."

„Isa, isegi seda ei usu ma enam," rääkis Karla vahele.

„Mis see siis jälle on, mida sa siin ei usu?" küsis Pearu üllatatult.

„Ma ei usu, et see midagi aitaks, kui ma saaks pärija," ütles Karla.

„Mis jutt see siis nüüd on?" küsis Pearu kurjalt.

„Vaata, isa, kui sa olid noorem ja tahtsid miski pärast vigurijuttu ajada või miskit kunskoppi asja teha, siis panid enese purju või tegid näo, nagu oleksid sa purjus, ja nõnda siis läksid ning lärmasid. Aga ega sa seda ometi tõesti mõelnd, mis sa nõnda purjus peaga rääkisid, ja ega sa selle järele tegema hakand. Nüüd on sul minu arvates niisama: sa räägid küll pärijast, aga kui see käes oleks, ega sa siis temale Oru kohta ikkagi ei annaks, küllap sa siis juba mingi krutski leiad, kuidas teda kohast ilma jätta. Sa räägidki sellest pärijast ainult sellepärast, et sa tead, kust mina või minu eit ta ikka välja võtab. Ja et mina hakkaks oma vanas eas, kus mul juba suured lapsed ja kus Juuliga asjad sedasi ning poiss kadund, veel abielu rikkuma ja oma eite petma..."

„Aga kui eit oleks nõus," ütles Pearu vahele.

„Ega sa, isa, isegi seda usu, mis sa räägid," ütles Karla. „Kas minu ema oleks nõus olnd, kui sina oleks tema juurde niisukese asjaga läind? Mis sa arvad, isa, kas ema oleks nõus olnd?"

„Meil polnd niisukest asja vaja," vastas Pearu põiklevalt.

„No näed, isa, ema poleks nõus olnd," ütles Karla, „ja miks peaks siis minu eit sellega nõus olema. Mina igatahes selle jutuga tema juurde ei lähe. Mina olen eluajal talle juba küllalt halbu sõnu öelnd, jäägu tal siis vähemalt need halvad sõnad kuulmata. Sest olgu minu eit, mis ta on, aga ta on olnd alati puhta suu ja

karske südamega, miks siis mina peaks tema puhast meelt retsima hakkama. Pealegi poleks sest miskit kasu, sest mina tunnen oma südames, et kui sina, isa, räägid Oru pärijast, siis sina mõtled ainult Mäe Andrese esimese naise Krõõda peale. Sinu süda hoiab veel peale Krõõda surmagi tema poole, sest ega sa muidu läind talle öö otsa sohu silda tegema, et tal oleks parem sõita, kui ta lahkus Vargamäelt, höövlilaastud pea all. Isa, sina oled Krõõdaga oma südames abielu rikkund, sellepärast räägid sa niipalju Oru pärijast, või sa oled temale kurja teind elu ajal ja tahad seda enne surma heaga tasuda, nõnda olen mina seda asja mõelnd. Ja kui see oleks tõesti nõnda, siis ei aitaks ju miski, sina võtaks ikkagi Oru minu soo käest ära ja annaks ta sinna, kus on Krõõda verd — sa annaks ta Joosepi pojale."

„Jah, ma annaks ta Joosepi pojale," kordas Pearu. „Sest vuata, Karla, õnn kipub Orule selga pöörama, nagu poleks meie hoonete uksed enam õiges ilmakaares."

„Kas Joosepi poeg tõstab uksed ümber?" küsis Karla.

„Võib olla, et tõstab ümber," ütles Pearu. „Et sina aga, poeg, mind minu vanul päivil enam sugugi ei usalda, see on mul väga valus kuulda. Sina reagid minust, nagu prosessiks mina sinu vastu."

„Aga sa ju protsessid, isa," vastas Karla. „Sa tahad Oru minu lastelt ära võtta ja ta Joosepi lastele anda, sest seal on Krõõda verd."

„Poeg, sa jäta see Krõet, õndsake, rahule, tema sai eluajal küllalt päivi näha," ütles Pearu.

„Ma hakkan teda viimaks hauapõhjagi vihkama," ütles Karla, „sest tema on see, kes tahab minu ja mu lapsed paljaks teha. Ja Liisi nime ei või ma ka enam kuulda, ammugi teda suhu võtta. Enne oli meil tegemist Andrese ja Krõõda sooga ainult põllupeenral, ristikivil ja kupitsal, nüüd tungib ta juba meie oma majasse. Enne tulid koju ja panid ukse kinni ning olid kindel, et nüüd oled sest vaenulisest verest lahti,

aga nüüd ei aita enam uste lukutaminegi, sest vihamehe veri tungib sulle asemelegi järele."

„Karla, sa reagid meelepahaga tühje sõnu," ütles Pearu. „Kui Andrese ja Krõeda veri tuleks Orule, siis oleks ju mõlemal pool põllupeenart, ristikivi ja kupitsat üks veri, kust siis veel see viha ja vaen?"

„Kui Andrese ja Krõõda veri tuleks Orule, siis läheks kogu Vargamäe nende vere kätte ja meist ei jääks siia muud kui ainult paljas nimi!" hüüdis Karla vastu. „Siis sünniks just Andrese tahtmine, mitte aga sinu oma. Või kui see on ka sinu tahtmine, siis oled sa oma soo ja nende pesapaiga äraandja, isa!"

„Seda ütled sa minule, vana Oru Pearule?" küsis vanamees ja vahtis pojale välkuvail silmil otsa.

„Mis ma siis pean sulle ütlema, kui sa oma jonni ei jäta," vastas Karla. „Sa teed ja toimetad, nagu oleks ka meie vahel juba mõni peenar või ristikivi, või nagu oleks sul korraga osa Andrese ja Krõõda verest, mis on meie kange vihameeste veri tänapäevani. Mul tuleb vahel mõte pähe, et kas ehk sina, isa, oma suures vanaduses uuesti lapseks tagasi ei lähe, sest mis hull see muidu sinuga on, et see Krõõt ja tema veri sulle enam rahu ei anna, nagu oleks sina tema surmas või veres kuidagi süüdi."

„Kuule, Karla, kas sul ehk omal viimaste suurte muredega arust pole puudu tulnd, et sa oma vana isale sihukseid asju ütled?" küsis Pearu. „Mina Krõeda veres või surmas süüdi? Krõet suri ju nurgavoodi. Või arvad sa ehk viimaks, et noor Andres oli minu poeg? Ei, Karla, minul pole sihukest poega olnd. Ta oli minu vihamehe esimene poeg, aga minul oli hea meel teda näha. Minu süda tundis rõõmu, kui ma teda vuatasin, ja mu viha kasvas Andrese vastu, et temal oli niisuke naine ja niisuke poeg. Nad said mõlemad enneaegu otsa, aga minu viha kasvas Andrese vastu aina suuremaks, sest ma uskusin, et minu käes poleks otsa suand ei see naine ega see poeg. Mina oleks selle poisi pand mõnele eidele kasupojaks, nii et ta oleks olnd kui üksik poeg, ja siis ei oleks kroonu teda võtt. Mõis-

tad. Nõnda oleks mina teind, kui see oleks olnd minu poeg. Ja see naine, kui see oleks olnd minu naine..."

Pearu jäi äkki mõtlema, nagu ei teaks ta, mis ütelda.

„Räägi edasi, isa," lausus Karla.

Aga isa ei rääkinud, nagu polekski tal enam midagi öelda. Ometi oli tal raske asi südamel, millest ta aga ei tihanud Karlale sõnagi lausuda. Pearu oli nimelt vanul päevil, kui oli surnud juba tema oma eit ja ka Mäe Andrese mõlemad naised, sagedasti iseoma ja kogu Vargamäe elu üle järele mõelnud, tegi seda praegugi veel, ja tema oli otsusele jõudnud, et jumal oli halvasti toimetanud, kui ta laskis Krõõda saada Andrese naiseks. Andrese naiseks oleks pidanud Pearu arvates olema tema eit, see tugev ja pakkjalgne naine, kes oleks suutnud ilmale kanda ka kaks korda kangema poisi, kui oli seda Mäe noor Andres, kelle kätte suri Krõõt. Ja see, jah, see oleks pidanud olema Pearu naine, nõnda mõtles ta, sest siis poleks olnud tal vaja nii kangeid tütreid ja poegi ilmale kanda ning ta oleks võinud kas või tänapäevani elada Pearu vanade silmade rõõmuks. Pealegi, Pearu naiseks olles poleks Krõõdal vaja olnud nii rasket tööd teha, sest ka Pearu ise pole kunagi nõnda oma konti vaevanud, nagu on Andres seda teinud kogu eluaeg. Jah, Pearu mõtleb mõnikord isegi seda, et kui Krõõt oleks olnud tema naine, siis temast oleks saanud hoopis teine mees ja ta oleks elanud teist elu. Veel rohkemgi mõtleb ta: kui Krõõt oleks olnud Oru perenaine, siis poleks Pearul ehk kunagi tõusnud Andrese vastu seda viha, mis tal on olnud tõelikult. Peenar oleks jäänud muidugi peenraks, siht sihiks, ristikivi ristikiviks ja kupits kupitsaks, aga Pearul poleks kunagi tarvis olnud mõelda, et sealpool neid maisi asju kõnnib Krõõt oma heleda „jaalega", mida kuulab Andres. Pearul poleks siis temaga rohkem „pistmist" olnud kui ainult nagu „nuabrimehega", aga nüüd ei või ta tagantjärele kuidagi öelda, millal ta „prosessis" temaga kui „nuabrimehega", millal kui mehega, kel heleda „jaalega" Krõõt naiseks. Ah! Pearu tahtis vahel nii väga Krõõdale

näidata, et ka tema on kange vanamees, mitte ainult Andres. Aga kuidas ta sai seda teha ilma „prosessita“, kui Andres oli temast rammuga üle ja kui ta ei leidnud endale sulast ega suilist, kes saaks rammuga Andrese vastu, nagu ei tahaks ükski tugev mees Orule sulaseks tulla või nagu polekski enam tugevaid mehi maailmas.

Nõnda mõtles Pearu iseoma ja Vargamäe elust. Aga kui ta Karlale sellest ei rääkinud, siis ainult sellepärast, et ta oleks pidanud tunnustama: Krõõt tema naisena oleks võinud kauem elada ainult sellepärast, et tal poleks olnud nii kangeid lapsi ilmale kanda, — Pearu ihu poleks suutnud nii kangeid sigitada. Seda viimast ei võinud ta isegi haua äärel oma pojale öelda, nagu oleks see Pearu-taolisele vängele vanamehele kõige suurem häbi. Nii siis vaikis Pearu ja Karla võis temast mõelda, mis ta iganes heaks arvas.

XXVI.

Pearu ja Karla viimane kõnelus oli nii-öelda tühja joosnud. Pearu polnud oletanud, et poeg taipaks tema südame salajasemaid soove ja kavatsusi, ning kui see iseenese ja oma perekonna kasusid kaitstes isale kõik ootamatult näkku paiskas, siis läksid selle „rehnutid“ pisut segamini. Pealegi Juuli oma asjaga, ka see nõudis arupidamist. Üldse leidis Pearu, et tema vanad päevad kipuvad keerulisemaks ja raskemaks muutuma, kui olid tema noored. Ta mõnikord peaaegu kadestas oma kanget vihameest, et see oli osanud oma elu nii kergeks teha: lüüa kõigele käega, nagu ei huvitaks Vargamäe saatus teda enam põrmugi.

Aga mõne päeva pärast läks Pearu süda, mis oli hakanud nagu nõrkuma, uuesti kangeks, sest ta ei tahtnud kuidagi sellest loobuda, mida ta nii kaua oli oma meeles hellitanud. Nõnda siis võttis ta Karla eidega jutuotsa üles, mida ta oli upitanud tegema juba kuude kaupa. Pearu tahtis ajada oma asju „kunskoppi“, nagu ta ütles, ja sellepärast algas ta iidamast ja aadamast, et perenaist pikkamisi ette valmistada. Aga see oli asjata vaev, sest Ida teadis Karla kaudu ammugi testamendi-loost ja Oru õigest pärijast, ainult kuidas seda viimast mõeldakse saada, seda polnud ta kunagi kuulnud. Kadunud Eedigi asja hoiti ema eest salajas, sellest teadsid ainult Karla ja Pearu. Sellepärast siis sündis nõnda, et kus polnud ettevalmistust vaja, seal Pearu valmistas hoolikalt ette, ja kus see oleks olnud hädavajalik, seal langes asi peaaegu nagu küps õun puu otsast. Seetõttu oli Oru perenaise üllatus üpris suur, nii suur, et ta arvas esiteks: vanaisa on kaotanud aru. Aga kui see rahulikult edasi seletas ja isegi pü-

hast kirjast katsus näidet tuua, mis tal aga hästi ei õnnestunud, sest soovitud vaga naise nimi ei tulnud tal ka nüüd meelde, langes perenaise süda äkki hoopis ära ja ta hakkas nutma.

Ah siis seal maal oli ta nüüd oma eluga, et pidi ise hakkama oma vanameest mõnele tüdrukulipakale ära sahkerdama! Aga mis siis, kui vanamees kord maigu suhu saab ja teda vana siis üldse enam ei taha? Kui ta ei taha teda enam pärast seda nähagi, ei või tema varjugi kannatada, mis siis? Mis ta siis peale hakkab, kuhu ta siis läheb? Peab ta siis surmani seda kannatama või paremal korral vanameest selle teisega jagama? Aga vanamees ehk ei tahagi siis enam, et ta elaks siin Vargamäel, vaid küüdib ta siit minema? Pealegi, suudaks tema ise veel siin oma laste silma all elada, kui kodus sünniksid sellised asjad? Juuli on juba poologaraks läinud, peab siis nüüd ka tema, vanainimene, oma aru kaotama?

Pööras Oru perenaine asja oma peas ükskõik kuidas, välja tuli ainult koledus, nii et sellele ei võinud hästi mõeldagi. Nõnda ta siis katsus nutta ilma mõtlemata, nagu oleks juba kõik valmis mõeldud ja selge, et pole enam muud, kui las pisarad voolavad. Ja et see paremini õnnestuks, siis läks ta vana Pearu juurest ära, sest see tahtis edasi rääkida, tahtis, et ikka veel sellest asjast mõeldaks, läks teise tuppa, kus võis ainult nutta, ei muud midagi. Sealt siis Karla ta leidiski.

„Kas sina aitasid isal selle pärijasaamise plaani valmis sepitseda?“ küsis Ida Karlalt.

„Ei,“ vastas see, „mina mitte.“

„Ma mõtlesin, et tahad minust juba lahti saada, himustad nooremat,“ rääkis naine.

„Kallis eit,“ ütles Karla, „las nooremad jäävad noorematele.“

„Mis selle isale siis sisse on sõit? Kas õige Joosep ja Liisi on selle asja taga?“

„Ei usu,“ vastas Karla.

„Õngitsevad ehk kohta oma teisele poisile,“ rääkis

perenaine edasi, „kust see isa siis korraga niisukese asja võtab?"

„Ah, eit!" ohkas Karla. „See on vana asi, see on nii vana Vargamäe asi, et minagi olin ta peaaegu juba unustanud, ainult õnnekombel tuli mul veel meelde."

Ja nüüd jutustas ta kõigest, mis ta isaga hiljuti rääkinud ja mis ta muidu kogu asjast suutis meelde tuletada. Aga Oru perenaine ei võinud midagi sinna parata, et ta sai kadedaks ja kurjaks mitte ainult õndsale Krõõdale, kes juba ammugi muld, vaid ka tema tütardele, Liisile ja Maretile, isegi viimase tütrele Ellile, kes mängis Juuli asjus mingisugust osa, nagu Karla tähelepanekuist selgus, kes mängis võib-olla suuremat osa kui kogu Oru koht kõigi oma põldude ja niitude, soode ja metsadega. Jah, äkki Oru perenaine tundis, et õige Oti mõrtsukas oli selle kurja Krõõda tütretütar, kes tahtis veel mullaks muutunult võtta temalt ja ta lastelt talu.

Aga neist oma mõtetest ja tundmusist ei lausunud perenaine ei oma vanamehele ega kellelegi teisele ainustki sõna. Elu oli teinud Vargamäel äkki sellise keeru, et pidi muutuma tummaks ja tasa ning targu vaatama, mis tuleb. Samuti vaikis ka Karla ja sellepärast ei saanud ei sulane-vanapoiss, kes nohises omaette, ega Juuli ja Helene aru, mis vanadega on juhtunud, ainult niipalju aimasid nad, et neid on tabanud mingisugune uus häda või häbi. On nad ehk Eedist midagi kuulnud? On ehk Oti asjas mingi pööre sündinud? Viimasest oli eriti Juuli huvitatud. Uue hooga mattis ta aidaukse-tagust, aga und ei leidnud ta ometi mitte. Ta süda ei andnud muidu järele, kui pidi lõpuks emalt küsima. Aga see küsis vastu, et kas nutta ka enam ei tohi nende valude ja vaevade peale, mis ta kannatanud.

„Sul on midagi uut, ema," ajas Juuli peale.

„Kuigi oleks, mis siis sest?" küsis ema vastu.

„Tähendab Eedi või Oti asjas?" küsis Juuli ja läks näost valgeks. Alles nüüd tuli emal meelde, et oma kannatusega oli ta hoopis unustanud oma õnnetu lapse, ja ta rabas hirmunult öelda:

„Ei, mitte see."

„Ema, sa salgad!" hüüdis Juuli. „Sa varjad, petad, valetad!"

„Armas laps," rääkis ema nüüd, „oma ja sinu hingeõnnistuse juures vannun, et see on hoopis teine asi."

„Ütle, mis see on, siis mu süda jääb rahule, muidu ma ei saa öösel silmagi kinni," mangus Juuli.

„See on vana asi, sa tead ju küll, see testamendi asi, vanaisa tahab nüüd sellega peale hakata," seletas ema.

„Ja sa sellepärast nutad, ema?" küsis Juuli, nagu oleks ta laps, kes ei saa asja tähtsusest põrmugi aru. „Ema, kallis, ä'ä ole rumal, et oma südant vaevad selle tühja asja pärast. Mis sest kasu oli, et ma olen peretütar, sa nägid, mis minuga sündis. Ennem oleks võind kusagil karjatüdrukuks olla, kui aga see oleks jäänd tulemata."

Nõnda arvas Juuli. Ja kuigi ema uskus, et ta räägib rumalast peast, ometi kergendasid õnnetu tütre sõnad tema rasket südant. Nad kergendasid isegi selle peale vaatamata, et mitte Oru polnud peaasjalikult see, mis vaevas ema südant, vaid et Oru kaudu kiputi hävitama tema isiklikku eluõnne, mille saatusest tütrel polnud vähematki aimu.

Aga üldine vimm Orul kasvas. Pearu ei jätnud omast. Ta tegi veel paar korda katset Idaga rääkida, ja kui see ei aidanud, käskis ta Karlal hobuse vankri ette rakendada, sest tema tahtvat välja sõita.

„Kuhu sa lähed, isa?" küsis Karla, ja ta tundis, nagu kipuks tal alumine lõug värisema.

„Vallamajasse," vastas Pearu.

„Siis sa ikka tahad selle hullu tembu teha, et küüdid minu lapsed Vargamäelt alla?"

„Ma ei sua ju ei sinuga ega su eidega otsa peale ja nõnda ma seda asja ei jäta," seletas Pearu. „Nii et pane vana mära ette ja . . ."

„Mina selleks sulle hobust ei rakenda," ütles Karla nüüd äkki tõsiselt ja kurjalt.

„Siis lasen ma sulasel rakendada," ütles Pearu.

„See on minu sulane, ma ei luba tal rakendada," ütles Karla.

„Siis lähen ma Mäe köntjala juurde ja lasen enda vallamajasse küütida," ähvardas Pearu.

„Ja mina tulen kohe kaasa ning ütlen Sassile, et sina oled aru kaotand, küllap näeme, kas ta viib su siis vallamajasse," rääkis Karla.

„Ma hakkan jala minema, lähen kas või käpuli maas, aga lähen ikka," karjus Pearu kähiseval häälel.

„Siis saavad kõik aru, et sa oled ogaraks läind, ja toovad su ilusasti koju tagasi," seletas Karla.

Nüüd Pearu jäi vait, nagu ei teaks ta enam, mis öelda. Nõnda istus ta tükikese aega. Siis küsis ta üsna vaikselt:

„Karla, kas sa siis tõesti mulle hobust ette ei rakenda?"

„Selleks mitte, milleks sina tahad, isa," vastas Karla. „Ülepea, mina ei anna selleks sinule oma hobust ega vankrit, seda ütlen ma sulle, sest mul on neid omal kibedasti tarvis."

„Siis on mu süda täiesti rahul," ütles Pearu nüüd, „sest ma tean, et sina ja su sugu pole veart Orul valitsema. Siia on uut verd vaja."

„Muidugi, muidugi, isa," kiitis Karla pilkavalt järele, „Orule on surnute verd vaja, mulla verd, seda on Orule vaja!"

„Õige, poeg," nõustus Pearu, „mulla verd on Orule vaja ja selle mina toon, enne kui ma suren, sest mina tunnen, et muidu minu surmatunnike ei tule." Ja ta ajas end oma kepi najal üles, võttis akna alt laualt oma mütsi ja hakkas uksest välja minema. Aga nüüd astus Karla talle teele ette ja küsis:

„Kuhu sa lähed, isa?"

„See pole sinu asi," vastas Pearu. „Või tahad sina mind keelata minemast?"

„Jah, isegi seda, isa, kui sina hakkad meie koduseid asju mööda maailma laiali kandma," seletas Karla.

„Siis rakenda hobune ette, või lase rakendada," ütles Pearu.

„Ei," vastas Karla endise kindlusega.

„Hea küll," lausus Pearu, „siis pole parata, siis pean võerast abi otsima. Mine ukse pealt eest."

„Ei lähe," ütles Karla jonnakalt.

„Mine eest, sa rongapoeg!" karjus Pearu äkki tulises vihas ja tõstis oma väriseva käega kepi. Aga Karla püüdis selle kerge vaevaga enne kinni, kui ta jõudis maha langeda. Nüüd pistis Pearu karjuma, nagu oleks ta elu hädaohus, ja perenaine, kes oli juba ammugi kikkis kõrvul kuulanud meeste ägedat sõnelemist, astus uksele vaatama, mis toas lahti.

„Karla, mis sa teed isale?" küsis ta.

„Sina mine ära," vastas Karla, „see ei ole sinu asi."

„Ei, mina ei lähe," vastas perenaine, „see on ka minu asi, kui ukse taga nõnda karjutakse."

„See on isa ja poja asi," karjus Karla, „sellepärast mine ära, ütlen ma." Karla katsus naise uksest välja lükata.

„Sa võid mu maha lüüa, ma ei lähe siis ka," ütles Ida.

Pearu samal ajal, kui Karla oma naisega ukse juures jageles, tätsas sängi juurde, istus selle äärele ja hakkas nutma, nagu oleks ta väike laps. Lapsena Idagi teda võttis, kui ta tema juurde astus ja temalt küsis:

„Mis on, vanaisa?"

Aga nüüd äigas Pearu käega pisarad silmist ja rääkis äkki kui mees ärritatult:

„Tema julgeb mind minu enda majas keelata! Tema paneb minu ees ukse kinni!"

„Isa tahab vallamajasse minna testamenti muutma ja tahab, et ma talle selleks hobuse ette rakendaks, see on kõik," seletas Karla, „ja kui mina seda ei tee, siis tahab ta Mäele minna, et Sass ta vallamajasse viiks."

Nüüd oli ka Idal asi täiesti selge. Tähendab kardetud silmapilk on käes. Väljas on ilus, vaikne, päikesepaistene ilm, aga nemad kolmekesi heitlevad siin Oru saatuse pärast — nemad heitlevad iseeneste ja oma laste saatuse pärast. Ja Ida ütles oma mehele:

„Mis sa tühja jändad!" ning kui see ikka omast kinni pidas, haaras naine tal käest ja vedas ta kõrval-

tuppa, kus jätkas: „Lase ta läheb! Ega ta ju niikuinii kuhugi lähe, kui sa tal minna lased. Ta on ju kui laps, keela, siis kipub, aja, siis tuleb tagasi."

„Läheb tema Mäele, kui mina ei takista," kinnitas Karla.

„No ei lähe," vaidles Ida vastu. „Tuleb teelt tagasi."

„Ei tule," kinnitas Karla, „mina tunnen ometi oma isa paremini kui sina."

Sel silmapilgul avas Pearu ukse ja, nähes Karlat oma eidega, ütles:

„Ma küsin viimast korda, kas sa rakendad mulle hobuse ette või ei?"

„Ei, isa," vastas Karla, „mina ei rakenda ise ega luba ka teistel rakendada."

„Noh, siis pole parata," lausus Pearu otsustavalt ja hakkas liikuma välisukse poole. Karla tahtis temale ette minna, aga naine astus talle kõige südidusega vastu, ja nõnda pääses isa uksest välja. Karla ja Ida läksid akna alla vaatama, mis Pearu teeb ja kuhu tema läheb. Aga see seadis sammud otseteed õuevärava poole. Esiteks Karla seisis vaikides, aga kui Pearu hakkas väravat lahti tegema, ütles ta naisele:

„Sa näed ju, et ta läheb."

„Ega ta pole veel läind," vastas naine. „Kannata natukenegi."

Aga kui isa jõudis juba poole teeni kahe õuevärava vahel, ei võinud Karla enam kannatada, vaid kirus:

„See on kurat teab mis! Viib teistele kondi suhu närida, muud pole midagi. Et Sass hakkaks teda vallamajasse küütima, seda ei usu ma eluilmas."

Sel ajal Pearu jõudis juba Mäe õuevärava juurde. Seal jäi ta seisatama, nagu kahtleks ta, kas minna sisse või pöörduda ümber.

„Küll näed, tuleb tagasi," ütles Ida.

„Ei tule," vaidles Karla vastu. Ja tõepoolest ei tulnud, sest Pearu hakkas väravat avama. See nõudis talt aega ja vaeva, sest värav oli raske ja teda pidi üle vaia tõstma. Seni kui Pearu värava kallal pusis, väljus Ida ruttu toast, jooksis oma raske kehaga vänder-

davalt talle järele ja jõudis parajasti seks ajaks pärale, kui vanamees pani rasket väravat kinni.

„Isa," ütles Ida, „ma mõtlesin, et sa teed nalja, kempled muidu niisama Karlaga, aga kui sul ikka tõesti tõsi taga on, siis tule tagasi, mina ise rakendan sulle vana mära vankri ette, kui teised seda ei tee. See on nii inetu, kui sa teistelt inimestelt lähed küüti tahtma, nagu oleks me ise juba nii vaesed, et pole hobustki enam aiste vahele panna. Nõnda teeme end ilma naeruks."

Nende sõnadega tegi Ida uuesti värava lahti, et Pearu pääseks lahedasti tagasi tulema. See mõtles pisut, nagu ei tahaks ta oma jonni enam jätta, aga äkki tulid tal meelde endised ajad, kus tema oli alles kange ja „kuraasis" vanamees, kelle vastu ei võinud ükski seista. Siis ei põgenenud ta omast majast, et võõrastelt abi otsida, siis põgenesid teised, põgenesid naine ja lapsed. Ja nagu oleks see alles eile olnud, mäletas ta äkki, kuidas ta Mäel kord oma „lambasihvri" järel käinud, seal Andresega tülli sattunud, nii et see ta välja viskas ja kuis ta pärast seatapmise pussi toonud, seda siinsamas Mäe väravas ihunud ja vastu väravapulki lõgistanud, kutsudes Andrest verd ja soolikaid laskma. Ah jaa! Siis oli külm ja lumi ning tähed särasid taevas. Aga nüüd paistab päikene, mis enam ei kõrveta, vaid ainult soojendab, ning Pearu läheb ise oma eide asemel Mäelt abi otsima, halja ja terava pussi asemel peos kõver kepp. Pearu ise oleks nagu tudisevaks eideks muutunud. Aga omast arust tahab ta olla alles mees, kes ajab Oru asju Vargamäel ja kes ajab neid paremini, kui teised seda teha suudaksid.

„Vanaisa, kas sa siis tõesti ei taha koju tagasi tulla, kui ma sul hobuse ette rakendan?" küsib Ida, nagu oleks jutt üsna harilikust asjast. Need sõnad äratavad Pearu mõttest ja ta tuleb tõepoolest Mäe õuest teele tagasi, nii et Ida võib värava sulgeda.

„Ma lasen sul Helene kutsariks tulla, siis on sul vanainimesel kergem," räägib Ida, kui ta kõnnib Pearu kõrval tasakesi kodu poole. „Ja kui Helene on kutsariks, siis võiks isegi noore mära ette panna, sel veel

painduvam jalg ja pikem samm, vana mära on juba liiga tönts, sellega ei jõua ju millalgi."

„Ei," vastab Pearu ka juba rahulikus toonis, „las olla pealegi vana mära, sellega hea vaikne, noor ju niisuke eblakas, et pelgab vahel jänestki, kui see kõrvu liigutab."

„Hea küll," nõustub Ida siinsamas, „olgu siis pealegi vana mära."

Nõnda jõuavad nad kahekesi kõige muhedamas vestluses koju. Aga siin seisab neil kohe häda ees, sest Ida ei oska ise hobust rakendada, ja kui ta Helenet kutsub, kes sellega hästi toime saab, ei kuula see tema käsku. Isa on nimelt vahepeal tütardele asja ära seletanud ja neile kinnitanud, et nad hobuse rakendamiseks ei liigutaks kätt ega jalga. Ida satub ärevusse ja läheb peaaegu käsitsi Helenele kallale, et miks ta ei kuula oma ema sõna.

„Isa on majas peremees, mina kuulan tema sõna," ütleb Helene.

„Isa on poegade, ema tütarde käskija," seletab Ida.

Aga Helene ei võta seda kuulda ja vana Pearu on peaaegu uuesti valmis õueväravа poole minema, kui ilmub Juuli ja ütleb:

„Ema, mina rakendan vanaisale hobuse ette, kui teised seda ei tee."

Ja ta läheb toa otsa väljale, kus vana mära on köies ristikheina ädalikul.

„Sa ei tohi seda hobust puutuda, Juuli!" hüüab Karla tütrele järele, aga see ei võta seda kuuldavakski ja ükski ei söanda jõuga minna takistama, et Juuli toob hobuse väljalt ning rakendab ta vankri ette. Aga kui see sündinud ja vana Pearu tahaks juba peale istuda, et saaks ükskord minema, nagu oleks tal ei tea kui suur rutt asjaga taga, ütleb Ida talle äkki:

„Vanaisa, nõnda ei või sa ometi inimeste hulka minna. Lähme natukene kambri, ma aitan sind seal kohendada." Ja ilma et ta ootaks vanamehe nõusolekut, võtab ta temal kui lapsel käest kinni ja talutab toa poole. „Juuli, sina pane end valmis, sa lähed vanaisale kutsariks!" hüüab Ida ukse pealt tagasi.

Toas Ida teeb vana Pearuga põhjaliku töö: ta kisub tal saapad paljastelt jalgadelt, toob kausiga sooja vett, peseb jalad puhtaks, kuivatab valge rätikuga ja tõmbab neile puhtad sokid otsa; nüüd vahetab ta vanamehel ka pesu, äigab märja rätikuga tal silmad üle ja loputab tal käed, puutub kammiga tema halle, hõredaid juukseid ja tema habet, ajab talle puhtad riided selga ning paneb talle valge rätiku kaela, kinnitades seda nõelaga, nii et Pearul ei tule meeldegi vastu hakata, nagu peaksid tema juures täide minema Õnnistegija sõnad, et keegi teine paneb sulle vöö vööle ja ei mitte sina ise. Ja kui Pearul ka uus müts peas, alles siis ütleb Ida nagu rahuldunult:

„Soo! Nüüd oleme valmis, nii et võime sõita."

„Sa ehid mind, nagu esimesel pühal kiriku," ütleb Pearu.

„Vanaisa, sa ju sõidadki mööda kirikuteed, ainult et kirikukellad täna ei löö," vastab talle Ida.

Ja kui nad välja läksid ning vankri juurde jõudsid, kus Juuli juba ootas, ütles see vanaisa nähes:

„Vanaisa, ema on su nagu peiupoisiks teind."

„Jah, just kui surnuaiale suadaks mind," vastas Pearu vankrile ronides, „ainult höövlilaastud, need puuduvad pea all."

„Juuli, istu sina ka kohe peale," ütleb ema, „ma tulen lasen teid õueväravast välja."

Nõnda asuski Juuli vankrile vanaisa kõrvale ja vanker hakkas logisema värava poole. Aga kui nad sinna jõudsid ja parajasti Idast möödusid, hakkasid kirikukellad äkki millegipärast lööma.

„Kuule, vanaisa, kirikukelladki löövad!" ütles Ida.

Aga Pearu pani käed ohjadele, pidades vana mära kinni, kes niikuinii läks hirmus vastumeelselt õueväravast välja, ja ütles Idale:

„Kallis mini, sa siis ikka tõesti lased mu minna?"

„Jah, vanaisa," vastas Ida, kuna tal omal silmad purskusid vett täis, „ennem las läheb Oru, las läheb kas või terve Vargamäe, aga oma Karlat ei anna ma teistele naistele raisata, tema on mulle ikka rohkem väärt kui kõik muu maapealne varandus."

Nõnda ütles Ida valjusti ja selgesti, nii et Juuligi vankril võis õieti taibata, mispärast ema ja isa liikusid viimasel ajal nii nukrate nägudega iseoma majas. Ja et Juuli ise oli samas asjas väga kannatanud, siis kihvatas tal süda sees valusalt ning ta mõtles vankrilt maha karata, sest kui selliste asjadega tegemist, milleks siis tema peab kaasa sõitma. Aga enne kui ta jõudis oma kavatsuse teostada, laskis vanaisa käsi ohjadest lahti ja ta pöördus või veeres vankri kõrvale käpuli maha. Niihästi Ida ja Juuli kui ka Karla ja Helene, kes vaatlesid seda toimingut eemalt toa juurest, arvasid, et Pearuga on midagi saatuslikku juhtunud. Aga kui Ida talle appi tõttas, siis selgus, et tal pole viga midagi: ta ajas end krabinal ja kähku maast üles ja hakkas toa poole tõttama, nagu oleks tal seal enne sõitu midagi hädalist toimetada. Juuli jäi hobusega õueväravasse ootama, kuna ema läks Pearuga kaasa, et vaadata, mis temaga õieti on. Aga Pearuga oli selline lugu, et kui ta sai tuppa, heitis ta ilma pikemata asemele, saapad jalas, uued riided seljas. Mütsigi ei võtnud ta peast.

„Vanaisa, hakkas sul halb või?" küsis Ida temalt. „Võin ma sul saapad jalast ära tõmmata?"

„Mu süda hakkas valutama," vastas Pearu. „Sinu veart sõnad, mini, panid mu südame valutama."

„Mitte minu sõnad, vanaisa," vastas Ida, „vaid kirikukellad, mis hakkasid parajasti lööma."

Pearu ei öelnud enam midagi ja ei teinud mingit takistust, et mini kiskus tal saapad jalast, võttis mütsi peast ja kuue seljast, enne kui läks välja.

„Aja vanker toa ette ja võta hobune rakkest lahti!" hüüdis ta seal Juulile nii valjusti, et Pearugi võis seda oma asemel kuulda. Aga see ei liigutanud ennast, nagu ei puutuks asi põrmugi temasse. Veel natukene aega tagasi oli ta sellesama hobuse rakendamise pärast valmis Karlaga kas või käsitsi kokku minema, aga nüüd oli ta nagu üsna nõus, et hobune rakkest lahti võetakse.

„Mis isaga on?" küsis Karla ärevalt.

„Esiotsa ei midagi," vastas Ida. „Ainult ei taha sõita."

„Naljakas," naeratas Karla heal meelel.

„Näed, et minul on õigus: kui keelad, läheb vägisi, hakka ajama, tuleb isegi tagasi," seletas Ida.

„Mitte see, eit," vaidles Karla vastu, „vaid sina oma headusega tegid ta südame hellaks."

„Kaugele sa siis siinilmas selle kurjuse ja kangusega saad," vastas Ida. Aga sellest silmapilgust peale kasvas tema mõju Orul nii suureks, et tema vastu ei võinud enam ükski seista, nagu oleks tema rinnas ja ihuliikmeis kõige suurem kangus tallele pandud. Vanast Pearust polnud peale poja Joosepi keegi kodus võitu saanud ja seegi ainult pühakirja abil, nagu oleks ta mõni noor jumalamees. Aga Ida võitis nüüd Pearu oma puhtnaiselikkude sõnadega, nagu oleks ka neis jumalaväge, sest ükski ei uskunud kirikukellade mõjusse, mis hakkasid äkki üle raba helisema ja mis helisesid siiski veel, kui Pearu lamas juba voodis, puhtad punasetriibulised sokid jalas.

Kui Karla natukese aja pärast tema juurde kambri astus, ei võtnud ta teda jutule, vaid ütles:

„Suada oma eit minu ette."

Aga kui ilmus Ida, siis ei tahtnud Pearu ka temaga rääkida, vaid nõudis kogu perekonna oma juurde. Nõnda siis tulid ka Juuli ja Helene ning nende selja taga Karlagi, kes hoidus kaugemale, sest et ta oli hiljuti isa pahandanud. See lamas ikka veel endiselt asemel, olles pooleldi riides, valge rättki kaelas, nagu mõtleks ta veelgi sõitu minna. Aga ei, tema oli oma „rehnuti" nüüd teisiti teinud. Õieti öelda, tema oli lõpuks Karla „rehnuti" omaks võtnud, nagu otsiks ta seega tema südames lepitust. Sellepärast ütles ta:

„Juuli, tule siia, tule mulle lähemale!"

Ja kui Juuli astus sängi ette, käskis ta tal selle äärele istuda, võttis tal käest kinni ja rääkis pühalikult, nagu oleks ta alles kirikukellade mõju all, rääkis, ilma et ise oleks talle otsa vaadanud:

„Täna nägin ma, kui kange veri on sinu emal, kui veart veri. Mina ei võind mitte tema vastu seista, sinu ema veart vere vastu nimelt. See oleks nagu õndsa Mäe Krõeda veri, nõnda rääkis sinu ema minuga, kui

kirikukellad lõid. Sinule, Juuli, reagin ma seda sellepärast, et ka sinul on veart veri, sest sa oled oma ema tütar ja sa oled ühte meest nõnda armastand, et teda ei ole teps enam. Ning vuata, mu tüar, ma näen kõik, mis sinuga on. Ma näen, et sul on kitsas käes ja sina vihkad oma ihusugu, sest see on sellest mehest, keda ei ole teps enam. Aga kuula, mu laps, mis mina sulle reagin, ja see on mu viimne reakimine, sest mind ei ole enam kunikski! Sina ei pea mitte viha kandma oma ihusoo vastu, vaid sa pead teda kalliks pidama, nagu oli kallis sulle see mees, keda nüüd enam ei ole. Ja ka mina tahan teda kalliks pidada, nii et sa seda usud. Sest vuata, mu tütar, kui sestsinatsest sinu vihatud ihusoost, keda sa nüüd jälle õpid armastama, suab poeg, siis panen mina tema Vargamäel Oru peremeheks ja õigeks pärijaks ning kellegil ei pea olema selle vastu ühtigi reakimist. Sellepärast, Juuli, mu tütar, armasta oma ihusugu, nii et ta oleks poeg, ja sinust suab uus Vargamäe ema igavesest ajast igavesti. See on minu viimne soov ning see olgu teile kõigile püha, hallelooja, uamen! Minge rahuga."

Aga äkki ei saanud keegi rahuga mindud, sest kõik olid vana Pearu sõnade tõttu oma rahu kaotanud. Juuli oli juba ammu enne kõne lõppu nutma hakanud ja asemele kummuli langenud. Ka teistel läksid silmad märjaks. Kõige kauem pidas vastu Helene, aga selle eest oli ka tema tõnn kõige kangem, kui ta juba kord kätte jõudis. See oli nii kange, et Helene pidi temaga toast lahkuma. See oli kõige mõistmatum nutt, mida võib endale üldse kujutella. Ta oli nii mõistmatu, et Helene isegi ei saanud temast midagi aru, tema ainult nuttis. Sest kui ainult mõelda, mis tema ja Juuli mõtlesid ja rääkisid Otist veel mõni silmapilk tagasi, ja nüüd korraga: Oti poeg peab olema Oru pärija ja Juuli peab teda armastama. Aga Juuli lubas ta ju ära visata, tal kaela murda või virtsaauku uputada — seda kõike oli lubanud Juuli. Ja nüüd ta siis õpib teda armastama, et tast saaks Oru pärija. Aga kas Helene ka peab hakkama teda armastama? Kas ka sellepärast, et temast saab Oru pärija? Siit hakkaski punkt, kus Helene nutt

muutus äkki hoopis mõistmatuks. Tähendab, vanaisa arvates on hea, et Juulil läks Otiga räbalasti ja Otil Juuliga, sest seni, kui neil polnud teineteisega veel räbalasti läinud, ei tahtnud vanaisa sellest kuuldagi, et Oru pärijaks võiks olla Oti poeg. Nii imelikke asju teeb surm. Aga kui Helenel ka mõne poisiga räbalasti läheks, mis siis sünnib? Kas tema poeg ka kuhugi pärijaks saab? Kuhu? Ei, tema räbalastisaadud pojal poleks kuhugi minna, kui ainult viska ta ära, murra tal kael või uputa ta tõepoolest virtsaauku. Nii et Helene on oma räbala pojaga hiljaks jäänud. Kuid mis sünnib siis, kui Juulil ei tulegi poeg, vaid tütar? Tõepoolest, mis siis? Siis on Helene pojal tee lahti, jah, siis on lahti. Aga miks siis Helene nutab? Keegi ei mõista seda, Helene ise ka mitte.

Aga Juuli mõistis oma nuttu väga hästi, sest tema ütles läbi pisarate:

„Kui sina seda nõnda tahad, vanaisa, siis õpin ma oma last uuesti armastama, mis mul rüpes, ja temast peab Oru peremees saama. Aga ma olen ju nii õnnetu, mis mees sellest lapsest võib saada."

„Mina algasin Vargamäel suure õnne ja õhinaga, aga kuhu ma olen jõund?" ütles Pearu lohutavalt. „Ei kuhugi. Alga sina, mu laps, õnnetuse ja kurvastusega, ehk läheb sul siis paremini."

Nõnda oli siis kõik õnnelikult lõppenud, nagu arutasid Karla ja Ida pärast isekeskis. Ainult et see vaene Ott pidi otsa saama, oli teine ju päris kena ja lõbus poiss. Ja Eedi ka, jah, tema samuti. Aga muidugi, kui need asjad nõnda poleks sündinud, siis poleks ehk kõik nii õnnelikult lõppenud. Nii et kahte head inimene siinilmas ei saa ega maksa seda tahtagi.

XXVII.

Sel silmapilgul, kus Oru rahvas oma pärandusasju õiendas, polnud Mäel peale Mareti kedagi toamail. Tema oli ainuke, kes nägi, kuidas vana Pearu oma õueväravast välja tuli ja nende õueväravast suure vaevaga sisse puges. Maret pidi talle appigi tõttama, aga nägi parajal ajal, et Oru perenaine vänderdab Pearu poole joosta, ja sellepärast jäi ta ootama, et mis sest asjast välja tuleb. Ta kuulis ka seda, et Ida Pearule midagi seletas, aga kauge maa tõttu sõnadest aru ei saanud. Sellepärast ei mõistnud ta põrmugi, miks vana Pearu lasti Mäe väravasse tulla, lasti isegi raske värav üle vaia rükkida ja miks alles siis perenaine ise jooksis talle järele ja kutsus ta tagasi. Kas ei pandud vanainimese kadu ennemalt tähele? Oli ehk Pearu puudulikuks muutunud, et tahtis äkki Mäele tulla juttu vestma? Mis hea asi see üldse oli, millepärast ta tahtis Mäe õueväravast sisse tulla?

Samuti ei saanud Maret põrmugi ka sellest aru, mis sündis pärast hobusega. Milleks toodi ta koju ja rakendati vankri ette? Milleks sõideti isegi õueväravasse ja avati see? Miks kukkus või kargas Pearu vankrist äkki maha? Taheti ehk teda kuhugi viia, kuhu ta ise ei tahtnud? Või oli kirikukelladega midagi, mis hakkasid lööma just sel silmapilgul, kus vanker pidi õueväravast välja sõitma? Kartis ehk Pearu halba eeltähendust? Tuli tal surmamõte, kui kuulis äkki kellade helinat? Ja muidugi, see on kõige tõenäolisem: Pearu tahtis kuhugi minna, võib-olla testamenti muutma, aga kui kuulis kirikukelli, arvas ta seda halvaks ennustuseks ning läks tuppa tagasi. Ta sõidab mõni teine kord, kui kellad ei löö, nii et ei tuleks surmamõ-

tet, sest Pearu ei taha veel surra, tema tahab kauem elada kui Andres, see tema vana vingamees.

Nõnda mõtles Maret üksinda kodus toimetades, ja kui teised saabusid, siis rääkis ta ka neile olnud sündmusist ning kõik panid väga imeks, et Pearu oli Mäe õueväravast sisse tulnud.

„Oti surm oleks nagu mõni lepitusohver," ütles Sass.

„Nende oma poisi surm ju ka," täiendas Maret.

„Pearu ehk ise hakkab varsti surema, sellepärast," arvas Oskar.

„Te ei mõistagi enam muust rääkida kui surmast," ütles Elli etteheitvalt.

„Surmast ei pea nii väga rääkima, siis ta tuleb kätte," hoiatas Tiina.

„Ott ju küll ei rääkind, ikka tuli," ütles Oskar.

„Ega Eedigi vist temast juttu teind," lausus Sass.

„Eedi tegi," seletas Tiina. „Tema tegi sellest minugagi juttu, ütles, tema võib küll tappa, sest temal pole täit aru peas. Noh, näete, ja tuligi tapmine, ja tuligi surm, tulid mõlemad korraga. Nii et neil on õigus, kes ütlevad, kus hundist räägitakse, seal ta on."

Nüüd valitses äkki vaikus, nagu hakkaksid kõik Tiina sõnade tõttu ebausklikult surma kartma. Aga tõelikult ei kartnud ükski surma, vaid kõik mõtlesid ainult hiljutiste surmade ja Tiina sõnade üle järele.

„Neist asjust ei peaks enam rääkima ega neid meelde tuletama," lausus Sass natukese aja pärast.

„Ja muidugi, peremees," ütles Tiina, „neist asjust ei peaks kunagi enam rääkima."

Aga ka muud juttu ei leitud söögilaua ääres ja sellepärast mugisid lõpuks kõik omaette. Kui õhtul sauna juures Pearu seiklusest kuuldi, arvas vana Andres kohe, et küllap tal on oma pärandusasjadega tegemist. Tema arvas seda sellepärast, et temal endal seisid Oru pärandusasjad väga südamel. Ta oleks ei tea mis teinud või andnud, kui aga teine Joosepi poeg oleks võinud kuidagi kord Oru peremeheks saada. Ometi polnud tal selleks kuigi suurt usku, sest Pearu oli juba liiga vana, et oma tahet läbi viia. Varemalt ei võinud

ta aga sellist otsust teha, sest siis poleks tal enam Vargamäel elu olnud. Kuid Pearu tahtis tingimata siin oma päevad lõpetada, nagu tahaks ta oma silmaga näha, kuidas see, mille eest ta võidelnud, kaob enne kui tema ise. Kus on tema kuulsad tammid, mis ta ehitas veepaisutamiseks? Kus on tema loodheinamaad? Kus kraavid soosilla ääres? Kus kivid, mis ta veeretas teekaldale, et nad nühiksid vankritelje-otsi? Kus peenrad, mis ta ajas „nuabrimehe“ põllule? Kus aiaaugud, et teispere sead tuleksid tema rukkisse? Neist kõigist pole enam jälgegi järel. Aga Pearu ise elab alles!

Nõnda on ka kõige kangema inimese elu siinilmas: ajahammas sööb sind ennast ja su teod ja sa ise vaatad pealt, kuis ta sööb sind ennast ning su tegusid, ja sa ei või sinna midagi parata. Andres tänas jumalat, et tema oli sinnamaale jõudnud, kus inimene ei tahagi enam millelegi parata. Las ilm elab! Tema oli enne Andrest olemas ja jääb ka pärast teda, milleks peaks siis tema nii väga oma südant vaevama ja valutama. Tema rookis kord soos ja jõe ääres vaevakase- ja pajupõõsaid, aga nüüd lokkavad nad paremini kui kunagi varem. Lokaku! Võib-olla peabki see nõnda olema! Võib-olla oli see kurjast, mis tema tegi, kes võib jumala tahet teada. Aga kui keegi arvab teisiti, siis talitagu sellekohaselt. Kui keegi arvab, et temal on õigus või kohus põõsaid juurida, tehku seda jumalarahus. Andres arvas millalgi samuti ja siis ründas ta mööda Vargamäge ümber.

Ainult üks asi on tal ikka veel südamel, millest ta ei saa ükskõikselt mööda minna, see on jõgi, jõevesi, mille ta tahaks alla lasta. Sellest mõtleb ja räägib ta alati, olgu Indrekuga või mõne muuga, sellest räägiks ta kas või koeraga või mõne teise loomaga, kui see tal teele satub, sest Andres on nõnda vana ja ta on oma elus nii palju loomi ning inimesi tundma õppinud, on näinud nende salajasi soove ja mõtlemisi — nende „krutskid“, nagu tema seda ütleb, — ning ta on otsusele jõudnud, et ega ole suurt vahet, kas on tegemist inimesega või mõne muu loomaga.

Ükskord Andres arvas, et peab rääkima ainult ini-

mesega, sest tema mõistab sind ja sina teda paremini kui ükski teine kahe- või neljajalgne, aga oma pikal eluajal on ta ära näinud, et inimene mõistab teist inimest sagedasti halvemini kui loom inimest. Inimesele on tema keelgi ainult nagu selleks jumalast antud, et enestevahelist arusaamist segada ja takistada. See on vististi Paabeli torni ehitamisest saadik nõnda ja kestab ka pärast Andrese surma edasi.

Varemalt Andres kartis, et jumal teab, mis sünnib Vargamäel või mujal maailmas, kui tema siin enam ei ründa, aga nüüd on ta ära näinud, et ründa või ära ründa, ilm läheb ikka oma rada ja ta ei lähe kunagi sinna, kuhu sina tahad teda lükata, sest tuhanded teised lükkavad või kisuvad teda igaüks oma poole või oma tahte sihis ja nõnda tammub ta kas hoopis paigal, nagu sõtkuks ta saue, või ta käib nagu eksija ringi ning huikab.

Jah, Andresel on sagedasti tema vanas südames tundmus, et maailm oleks nagu mõni sauesõtkuja, kes käärinud oma püksid üles, või nagu mõni oskamatu inimene, kes eksinud Jõessaare taha või suurde Muulu rappa ja huikab nüüd seal. Las ta huigata, mis Andres sinna võib parata, kauake tema veel jõuab huikajale vastata, et ta oskaks tulla õigele teele.

Andres on nii väga oma eluajal otsinud õiget teed ja on seda püüdnud juhatada ka oma lastele ja teistele inimestele, on seda juhatanud isegi Oru Pearule, aga kas on see või mõni teine tema juhatust kuulanud, on tema omadki lapsed tema õpetust ja juhatust mikski pannud? Või on Andres isegi selle päris õige tee leidnud? On ta tulnud mööda õiget teed, et jõuda sinna, kus ta praegu on? Kes vastab? Ei keegi! Andres sureb ehk enne ära, kui ta leiab päris õige vastuse.

Indrek on ilmas rohkem käinud ja näinud kui tema, aga kas oskab temagi Andresele vastata, nii et see seda õieti mõistaks, mis on õige, mis kõver? Ei oska. Ja kuigi ta oskaks, siis Andres ei saaks aru, sest jumal segas Paabeli torni juures inimeste keeled ja meeled, nii et vanemad ei mõista lapsi ega lapsed vanemaid,

kaugemaist sugulasist ja võhivõõraist hoopis rääkimata.

Andres ei mõista Indrekut isegi tema igapäises elus. Ta on temale arusaamatum kui mõni kodu- või metsloomgi. Jänesest metsas Andres saab õieti aru, kalugi Vargamäe jõe põhjas mõistab ta ning seab selle järele oma püünised, aga kui ta katsuks Indrekut sõnades või mõtetes püüda, siis ei teaks ta, millest peale hakata. Andres võib ükskõik mis asjast juttu teha, Indreku süda jääb ikka lukku, on seisnud lukus varsti terve aasta, kus nad külg külje kõrval siin saunas elanud.

Aga Andres ei heida Indrekule midagi ette. On hea, et ta elab nõndagi tema juures saunas, on ütlemata hea, et ta kuulab tema juttu, kuigi ta ise peaaegu midagi ei vasta, nagu räägiks Andres mõne loomaga. Ainult ühel juhul on Indrekul alati midagi öelda, nimelt — kui jutt kaldub Vargamäe jõele, selle süvendamisele ja puhastamisele. Siis on Andresel tundmus, et ta ei räägi mitte ainult inimesega, vaid oma pojaga, oma lapsega, kes on võtnud temalt juhatust ja õpetust. Ja Andres on üpris õnnelik ning rahul, et tal on Indrekuga seegi ainus punkt, kus nad teineteist mõistavad. Sellest aitab tema eluks, sest kuniks päevi.

Üldse aitaks kahe inimese eluks, kui nad milleski teineteist mõistavad, sest siis poleks nad enam päris pakk-kastid, mis täidetud tundmatu kaubaga, löödud naeltega kinni ja pandud üksteise kõrvale või laotud virna. Aga inimene on uudishimuline, tema ei lepi sellega. Tema tahaks avada iga kasti ja vaadata, mis seal sees, kuigi ta sellega peaks kasti purustama. Ja mida noorem ja lapselikum inimene, seda rohkem armastab ta pakk-kaste lõhkuda.

Mäe Oskar oli üks neid noori, kes tahtis kangesti teada, mis on teises noores, kes elab tema kõrval. Teda ei heidutanud hiljutised sündmused. Tema ei tulnud mõttele, et himu ja uudishimu olid hukutanud kaks noort, ka tema otsis oma uudishimuga nagu hukatust. Tema ei hoolinud isa sõnadest, mis see oli öelnud Tiinale söögilauas, kui kõik rääkisid surmast. Isa oli

öelnud nimelt: neist asjust ei peaks rääkima ega neid meelde tuletama. Aga nagu just isa keelu kiuste Oskar tahtis Tiinaga aina neist asjust rääkida, sest ta tahtis teada, kuis need asjad tõelikult on olnud. Peaasi: mis on Tiinaga nende asjade puhul juhtunud? Aga see andis põiklevaid vastuseid, sellepärast ütles Oskar:

„Nüüd ju neid enam ei ole, ei ole Otti ega Eedit, milleks siis veel salata."

„Ärge nimetage neid nimesid," hoiatas Tiina, nagu söögilauaski, „need nimed tähendavad tapmist ja surma."

„Kas te tõesti nii ebausklik olete?" küsis Oskar.

„See pole ebausk," vaidles Tiina vastu. „Mina tundsin inimest, kes armastas surmast rääkida, ja kas teate, mis sündis: ta rääkis seni, kui oligi surnud. Sestsaadik ma tean, et surmast ei pea rääkima. Ega tapmisestki, sest kui hakkad sellest nii väga rääkima, siis hakkad ka tapma, ning siis tuleb surm."

„No hea küll," nõustus Oskar, „jätame siis tapmise ja surma. Aga teie asi soos selle Eediga, kuidas oli õieti see? Siin pole ometi surmaga tegemist ja sellest võiks ju nüüd rääkida."

„Kuidas nii, pole surmaga tegemist?" küsis Tiina imestunult. „Eedi on ju surnud, nii et on ju surmaga tegemist."

„Ega ta siis veel surnud olnd, kui see asi seal soos juhtus," ütles Oskar.

„Palju siis puudus, et sealgi poleks võind surm tulla!" hüüdis Tiina.

„Mis te ometi räägite?" küsis Oskar kohkunult. „Kuidas siis seal oleks võind surm tulla? Mis siis seal tõelikult sündis? Kas ehk teie oleksite pussiga? ..."

„Ärge rääkige mulle nii hirmsaid asju!" hüüdis Tiina.

„Aga te ju ise räägite surmast ..."

„Ma mõtlesin oma surma, seda võib," seletas Tiina, „sest oma surma peale peab igaüks mõtlema, elu pole ju kellelgi kunikski."

„Tahtis tema ehk teid tappa?“ küsis Oskar. „Siis oleks ju loomulik, et ta lõpuks Oti tappis. On ju niisukesi inimesi, kes otsivad, keda tappa.“

„Ma palun, jätke need jutud,“ ütles Tiina.

„Ma ei saa neid jätta,“ vastas Oskar, „ma pean teadma, mis teiega soos sündis. Sest Eedi ütles...“

„Mitte seda nime, see tähendab tapmist ja surma!“ palus Tiina, nagu oleks tal valus.

„Issand jumal!“ hüüdis poiss, „nõnda võib aru kaotada.“

„Ärge mõelge enam neist asjust, siis läheb kõik heaks,“ õpetas tüdruk.

„Ma ei saa neist mitte mõelda, mõtted tulevad ise,“ vastas poiss. „Nad tulevad öösel magadeski. Ja kas teate, kellest ma olen hakand unes nägema? Eedist. Ja ikka elavalt. Näen teda, nagu ta oli, ja teie ajate temaga juttu.“

„Seda te ei tohi näha, sest tema on ju surnud,“ ütles Tiina. „Teie ei tohi näha, et mina ajan surnuga juttu. See ei tähenda head.“

„Mina isegi olen mõelnd, et kas see ehk midagi halba ei tähenda, et ma seda nii sagedasti näen,“ seletas Oskar, „ja sellepärast tahakski ma kõik teada, siis ehk kaovad need unenäod. Sest see pole mitte ainult see, et ma näen teda unes, kuidas ta teiega juttu ajab, vaid mina saan tema peale kadedaks.“

„Nii et teie saate surnu peale kadedaks,“ ütles tüdruk.

„Jah, ma saan tema peale kadedaks ja ise mõtlen, et mis ma nüüd tühja, ta on ju surnud. Ja teate, miks see kõik nõnda on? Mina olin elusaltki tema peale pisut kade, kui teie temaga juttu ajasite.“

„Milleks te räägite enda peale niisukest asja,“ ütles tüdruk, nagu hakkaks tal poisist kahju.

„Ma tahan rääkida, sellepärast,“ vastas see. „Ma tahan juba ammugi teile öelda, et ma pole mitte ainult surnud Eedi peale kade, vaid kõigi peale, kellega te räägite. Mulle paistab, et te olete kõigi vastu parem ja otsekohesem kui minu vastu. Teil nagu oleks minu

vastu midagi ja teie ei usalda mind. Te rääkisite isegi selle lolli Eediga sõbralikumalt kui minuga."

„Küll olete teie ülekohtune," ütles Tiina. „Eedile õpetasin ma, et tema peab tüdrukute vastu viisakas olema, sest muidu ei saa temast kunagi meest, ega ma siis teile ometi sedasama pea õpetama. Aga poisid on ikka nõnda, et kui on inetu tüdruk, siis on viisakad, aga niipea kui saavad ilusa tüdrukuga kokku, siis unustavad kohe viisakuse. Eedi oli niisamuti. Seni, kui ta ei öelnud mulle, et ma olen ilus tüdruk, jäi ta viisakaks ja oli päris kena poiss, aga niipea kui hakkas mind nimetama ilusaks, kohe pole muud kui kallale, muud kui rammu katsuma. Ja pealegi veel soos!"

„Tuli ta teile tõesti kallale?" küsis Oskar.

„Seda mitte," ütles Tiina, „aga ta tahtis tulla. Ja kas see ükskõik pole, kas ta juba tuleb või alles tahab tulla. Sest kui inimene midagi nii väga tahab, ega ta seda siis niikuinii ei jäta. Ja mina kardan tahtmist veel rohkem kui tulemist või tegemist, sest kui inimene juba midagi teeb, siis sa tead, mis on, aga kui ta alles tahab teha, siis ei tea temast midagi. Sellepärast ma kartsingi nii hirmus seal soos, kui ta tahtis mulle kallale tulla, ma kartsin nii koledasti, et oleks kas või surnud. Ja siis ma mõtlesingi, et ennem juba tulgu kord, kui et ta ainult tahab tulla, siis saaks rutem sellest surmahirmust lahti."

„Aga mis oli selle pussiga?" küsis poiss. „Kuidas saite selle oma kätte? Sellest ei saa mina kuidagi aru. Mõistan, et te ta mättasse pistsite, aga kuidas sattus ta teie pihku?"

„Kui mina hüüdsin Mullat, siis tema võttis pussi — võttis pussi puusa pealt tupest, ma nägin, sest ma seisin ja vaatasin, — nii et võttis pussi ja hakkas põõsast malakat lõikama, Mulla tarvis muidugi, aga see oli kärmem, kargas talle selja tagant kallale, kui ta malakat nüsis, ja nõnda jättis ta suure ehmu ja kange valuga malaka ja pussi sinnapaika. Nõnda saingi mina pussi kätte ja sops! mättasse, et ta enam ei saaks malakat lõigata."

„Ja kus see Mulla siis oli, et ta kohe tuli?“ küsis poiss.

„Seda ma ei tea,“ vastas Tiina, „aga nii kui mina hüüdsin, nii tema ka tuli, nagu oleks teine põõsa taga varitsend, mis meie kahekesi teeme.“

„Küll oli see õnn, et koer juhtus teie hüüdu kuulma,“ ütles Oskar.

„Arvate?“ küsis tüdruk nagu huvitatult.

„Aga muidugi,“ vastas poiss. „Sest et tema teist rammuga üle oli, selles pole mingit kahtlust. Ja kui ta kord oleks saand teiega rammu katsuma, mis oleks siis teie temaga peale hakand.“

„Seda ma ise mõtlesin ka,“ ütles tüdruk. „Jää või eluajaks teisega sinna sohu maadlema.“

„Just!“ kinitas poiss. „Jää või terveks eluks.“

„Aga ka sellest ei pea nii väga rääkima ega mõtlema,“ hoiatas tüdruk. „Sellest rammukatsumisest nimelt, sest ma kardan, et kui keegi sellest ühtepuhku räägib ja mõtleb, siis tuleb tal endal varsti seesama himu: läheb, nagu Eedigi, sohu tüdrukutega rammu katsuma.“

„Küll olete teie kaval!“ hüüdis poiss peaaegu imetlusega.

„Kuidas nii?“ imestus tüdruk vastu. „See on ju tõesti nõnda. Kui teiegi alati ühest ja sellestsamast asjast hakkate rääkima, siis tuleb ka teil viimaks see himu, nii et asi isegi tuleb viimaks kätte. Minuga on see nõnda olnd ja sellepärast arvangi ma, et teistega on niisama. Mina mõtlen alati ühte ja sedasama asja, juba mitu, mitu aastat, ja ma usun kindlasti, et kui ma nõnda edasi mõtlen, siis tuleb see mul viimaks kätte. Ja minu asi on niisuke, et ei mina ise ega keegi teine poleks võind uskuda ega mõista, kuidas ta võis mul kätte tulla. Aga mina mõtlesin teda ometi edasi, mõtlesin nagu kõige kiuste — ja teate, nüüd hakkan ma juba ise uskuma ja usuksid pisut teisedki, kui nad teaksid, et see asi võib ometi mulle kätte tulla. Nõnda on minu asjaga. Ja teiste inimeste asjadega on ju samuti. Kui nemadki nii kangesti mõtlevad, siis tuleb see neil kätte.“

„Mis asi see teil niisuke on, mida te nii mitu aastat olete mõelnd?“ küsis Oskar.

„Seda ei või ma öelda,“ vastas Tiina ilma pikemata.

„Küll olete teie saladuslik,“ ütles poiss. „Mõnikord tahaks ma teid nii väga läbi näha. Ja teate miks? Te meeldite mulle hirmsal kombel, Tiina. Juba algusest saadik. Ellile ka, ainult Oti pärast sai ta teie peale kadedaks, Oti ja koera pärast.“

„No näete nüüd,“ ütles tüdruk, „juba hakkabki teil kätte tulema, millest räägime. Eedi ei osanud viimasel ajal muud teha kui korrata: Tiina ilus tüdruk, ja nüüd olete teie ka varsti sealsamas.“

„Eedi rääkis seda lollist peast, aga minul pole ju arust puudu,“ ütles Oskar.

„Mis siis sest kasu, kui te räägite sedasama, mis Eedigi,“ vastas tüdruk. „Oodake vähemalt seni, kui tema asi ununeb, hakake siis rääkima.“

„Kuulge, kas te ei ütleks mulle lõpuks otsekoheselt ja avalikult, mis teil temaga oli?“ küsis Oskar nüüd.

„Te teate ju isegi, mis temaga oli,“ vastas Tiina. „Tema ütles mulle, et mina olla ilus tüdruk, ja tahtis minuga rammu katsuda ning nüüd ta on surnud. Kas see siis veel midagi ei ole, et te muud otsite ja ootate?“

„See pole see,“ vastas poiss. „Seda ei mõtle mina ega mõtle ka teie isegi, te räägite muidu nõnda.“

„Aga mida siis teie mõtlete?“ küsis Tiina.

„Mina,“ ütles poiss peatudes ja nagu õigeid sõnu otsides. „Mina mõtlen nimelt seda, et kas ta teile tõesti pisutki meeldis ja kas teil selletõttu midagi temaga oli?“

„Jah, tema meeldis mulle,“ ütles tüdruk.

„On see võimalik?!“ hüüdis poiss uskumatult, nagu saaks ta mingi suure eksiarvamuse jälile.

„Ja muidugi,“ kinnitas tüdruk. „Mis seal siis nii imestada! Ta oli nii hirmus rumal, et kui mina temaga juttu ajasin, siis tulin endale väga tark ette, aga teiste inimestega on nõnda, et nemad on ikka targad ja mina hirmus rumal. Mina tahtsin ka vahel tark

olla ja sellepärast siis ajasingi temaga juttu. Pärast aga nägin, et ta polegi nii väga rumal, nagu mina seda arvasin, ja siis ma enam temaga ei rääkind. Targad ajavad mulle ikka pisut hirmu peale, sest nendest ei saa ma kunagi õieti aru. Teie olete ka vist väga tark, teist ei saa ma ka hästi aru. Te küsite ja pärite ja ma ei tea, mis ma pean vastama, nõnda siis räägingi kõiksugu rumalust kokku."

„Jah, ei mina ka lõpuks aru saa, olete teie või olen mina see rumal," ohkas poiss nõutult.

„Uskuge, see olen mina," vastas tüdruk. „See on mul juba lapsest saadik. See on sest ajast, kus mu jalad hakkasid vedu võtma, siis läks kõik jõud jalgu, nii et pähe vist ei jätkunud. Ega mina ise selles süüdi ole, see on ainult mu õnnetus. Ja teiste õnnetus ka. Nemad näevad, et mina olen nagu teisiti loodud kui teised inimesed ja mõtlevad siis, et ei tea, mis minus on. Aga ei ole midagi, mitte midagi, ainult need jalad ja siis see, et ma olen rumalam kui teised inimesed."

„Ja ometi meeldid sa mulle, Tiina," ütles Oskar äkki kõigest südamest. „Kui sa ise aimaks, kui palju ma sinu peale mõtlen."

„No näete, nüüd ongi see käes, mis ma nii väga kartsin," ütles tüdruk, nagu oleks tal nutt varaks. „See on kõik sellepärast, et ma olen linnatüdruk ja et mu jalad pole päris terved. Teil hakkab minust lihtsalt hale meel ja siis tahate mulle rõõmu teha. Aga seda ei ole sugugi vaja. Sest mul on omal üks asi, mis mulle rõõmu teeb, ja sellest rõõmust on mulle küll, sest minul pole kuigi palju rõõmu tarvis, et õnnelik olla. Natukene — ja aitab. Mina olen nii piskuga harjund. Minu ema kordas mulle alati: Tiina, pea meeles, sa oled haige, sinul pole ilmas palju loota, sellepärast lepi vähega, siis saad õnnelikuks. Ja mina olen leppind ning olen ära näind, et kõik inimesed oleksid nagu haiged: nii kui nad hakkavad palju tahtma, kohe nad saavad õnnetuks. Nägite Otti. Tema ei leppind vähega ja tema sai soosillal otsa. Läks küll õnneliku näoga, aga teda varitses õnnetus."

„Mina ju lepin vähega," ütles poiss, „ma tahan ainult sind, Tiina, mitte kedagi muud."

„Nõnda ei peaks te minuga rääkima, Oskar," ütles Tiina vaikselt ja etteheitvalt. „Kas te siis ei tunne, et see tähendab õnnetust? Ott hakkas minuga nõnda rääkima ja tema sai otsa, siis tuli Eedi ja tema jäi kadunuks. Nüüd olete teie omakorda. See on nii hirmus! Milleks te tahate minu, iseenda, oma õe ja vanemad õnnetuks teha? Te mõelge, mis ütleksid vanaisa ja härragi all saunas, kui nad kuuleksid, et te minuga nõnda räägite, nagu otsiksite ka mingit kadu. Mina ei ole ju see, kelleks te mind peate, ja minust ei saa seda, mis te must loodate, mina pole üldse niisuke, nagu ma paistan. Te arvate, et ma olen hea. Aga ma olen ju ainult salalik. Mina olen ju nii vaikne ja omaette ainult sellepärast, et mul on omad asjad, omad saladused. See on minu häda, minu haigus, minu õnnetus. Ja kas te olete kunagi mõelnud, kuidas oleks elu inimesega, kellel on igavesti omad saladused? Te tahate praegu minu käest teada, mis ma surnud Eediga rääkisin, mis mul temaga soos oli, ja olete tema peale kade ning ei usu, mis ma räägin."

„Ma ei usu teid praegugi, Tiina," ütles Oskar.

„Kuidas te võite siis mulle niisukesi sõnu rääkida, nagu te esteks ütlesite?" küsis tüdruk. „Nõnda räägitakse sellega, keda ustakse sõna pealt, keda ustakse ilma ühegi sõnata, nii et..."

„Vaadake, Tiina, just nii see ongi," seletas poiss, „kui te vaikite, siis ma usun teid, ma usun teid nõnda, et ma võiks kas või oma hinge teie kätte anda ja ma tean, et sellega ei sünni midagi halba, aga niipea kui hakkate rääkima, siis on mul usk läind."

„Nõnda on ainult nende inimestega, kes on väga salalikud," õpetas tüdruk peaaegu emalikult. „Ja nendega tuleb varem või hiljem ikka õnnetus. Või arvate teie, et mina mõtlesin kunagi Eedi peale, kui ma temaga rääkisin? Et ma sooski mõtlesin tema peale, kui see asi seal oli? Ei, mina mõtlesin ainult oma asja peale, oma salajaste asjade peale mõtlesin ma. Ja teate, mis ma teile ütlen, — ja nüüd räägin ma teiega, nagu

seisaksin jumala enda ees, seda pidage kõvasti meeles — ma ütlen: isegi teiega rääkides ei mõtle ma teie peale, vaid omast asjast, mis on ainult minu asi, nii et teistel pole sellega midagi tegemist. Nõnda räägin ma teiega ja sellepärast ei pea teie minuga nõnda rääkima, nagu te seda esteks tegite. Ja see pole see, et teie oleks mõni Eedi või Ott, ei, teie olete hoopis teine, ning mitte sellepärast, et nemad on juba surnud ja teie elate alles. Sugugi mitte sellepärast..."

Aga nüüd haaras poiss tüdrukul käest kinni, nagu mõtleks ta teda sülelda, ja ütles:

„See ei aita, et te nõnda räägite, ega ma teid niikuinii ei usu. Mina usaldan oma tundmust rohkem kui teie sõnu. Mina isegi arvan, et te räägite nõnda ainult selleks, et mind ärritada. Ott ütles mulle ka seda. Eeditki te ärritasite seni, kui ta hakkas teile kallale kippuma, võib-olla kippuski, kust mina seda tean."

Aga nüüd kiskus tüdruk end lahti, nagu oleks kuum raud puutunud tema kätt, vahtis poisile suuril silmil otsa, kuhu ilmusid pisarad, ja ütles:

„Surnutest ei peaks te mulle nõnda kõnelema, te teete mulle väga haiget."

Nüüd uskus äkki ka poiss, et ta teeb tüdrukule väga haiget, ainult ta ei mõistnud, miks see nõnda on. Sellest sai ta isegi suure valu südamesse ja nõnda nad seisidki valutavate südametega teineteise ees.

„Teie olete vist väga ebausklik," lausus poiss viimaks, nagu tahaks ta näidata, et ta pisutki tüdrukut mõistab.

„Jah, väga," vastas tüdruk, „see on mul emast ja see ongi mu õnnetus, ning ka teiste õnnetus, kellega ma kokku puudun."

„Sellest peaks lahti saama," ütles poiss.

„Jah, sellest peaks lahti saama, ma ise tahaks ka sellest lahti saada. Aga ka teie peaks sellest lahti saama, sellest, et te minuga nõnda räägite, see toob ainult valu."

XXVIII.

See oli ühel kesknädalasel päeval, kui Mäe rahvas nägi, et Oru Karla sõidab vedruvankriga välja, noor mära ees, nagu läheks ta kirikusse. Kuhu ta küll võiks minna? Mis hea koht see on, kuhu Karla sõidab nõnda kesknädalasel päeval? Ja pealegi veel nii hea vutiga. On ehk vana Pearu haigeks jäänud? Läheb ta temale rohtu tooma? Ei, selleks sõidaks Juuli või Helene rattaga. Tahetakse ehk arst koju tuua? Noh, seda juba Pearu sündida ei lase. Temale on ainult kord arst koju toodud ja sellest aitab tema eluks. Seegi oli siis, kui polnud jumala haigus, vaid inimeste kätetöö, — kui taheti teda mitte tappa, vaid seni peksta, kuni ta sureb, nagu peksjad ütlesid. Siis päästis tema elu Mäe Andres, see tema vänge vihamees ja kange „nuaber", kes ise pole endale lasknud kunagi arsti koju tuua. On siis Pearu viletsam kui Andres, et tema peaks laskma arsti oma tarvis Vargamäele küüditada? Ei, Pearu ei taha viletsam olla. Või on ta jumalaga halvemas vahekorras kui tema leppimatu vingamees, et ta peaks hakkama jumala haiguse vastu inimesilt abi otsima? Ka mitte! Pearu asjad on jumalaga samuti korras nagu Andreselgi, ainult et tema ei tunne niipalju pühakirja kui see. Tema ei tunne niigi palju, et oleks võinud viimati oma minile nimetada selle vaga ja jumalakartliku naise nime, kes tõi ise oma käega oma jumalast seatud vanamehele noori tüdrukuid magatada, et nad sünnitaksid poegi ja tütreid, kui oma vaga ja jumalakartlik eit oli juba sigimatuks muutunud. Aga lõpuks nägi Pearu selgesti, et selle jumalakartliku naise nimel poleks mingit tähendust olnud ja et võib-olla kogu pühakirjalgi poleks mingit tähendust olnud, sest mini

oskas vana Pearuga rääkida nõnda, nagu oleks ta ise mõni pühakiri, mis trükitud Vargamäe kulu ja kirjadega. Nii et ka sellepoolest olid Pearu asjad üsna korras.

Aga Mäe rahvas polnud oma oletusi ja arutusi veel lõpetanud, kui sündis uus asi, mis köitis kõigi tähelepanu. See sai ainult sellepärast nõnda sündida, et Mäe rahvas vedas täna rukkeid sisse ja tuli parajasti koormatega koju, — Sass ja Tiina oma koormaga ning Oskar ja Elli omaga. Küll oli Oskar tahtnud, et Tiina tuleks temale koormat tegema, aga see ei läinud, vabandudes sellega, et tema ei oska koormat teha ja Oskar hakkab naerma, milline käperdis on tema, Tiina. Tema tahtis sellepärast tingimata minna peremees Sassiga, sest vanad inimesed ei hakka nii kergesti naerma ja pilkama. Ei aidanud seegi, et Sass ütles, Oskar olevat suurem koormameister kui tema, nii et kui Tiina tahab koormakunsti selgeks saada, siis on tal kasulikum Oskariga minna, Tiina jäi oma otsuses kindlaks, et tema läheb peremehega.

„Nõnda on mul palju rahulikum ja kindlam tundmus," ütles ta, „peremehe endaga on kohe hoopis teine asi."

Sellepärast nad siis tulidki oma koormatega nõnda, et Sass Tiinaga ja Oskar Elliga, kui äkki panid kõik tähele — õieti märkas seda Tiina kõige enne ja ütles siis ka teistele, nii et kõik võisid nüüd tähele panna, kuidas Oru Helene tuli suure jooksuga toast välja ja pistis lauda poole, ei aga jäänud sinna peatuma, vaid lippas sealt mööda, kargas kui kits üle tänavaaia ja ladus mööda tänavat alla, nagu oleks soos tuli lahti.

„Teisepere Helene tahab meie Oskarile näidata, kui kerged jalad tal on," mõtles Maret, kes oli keset õue seisma jäänud, et tüdruku jooksu vaadelda. Ja näiski nii, nagu näitaks Helene kellelegi oma jalgade kergust, sest all välja ääres kargas ta jällegi üle tänavaaia, nagu polekski tal undrukut seljas, vaid ainult helevalged püksid, mis välgatasid kuni vaatajate silmini. Nüüd ootasid juba kõik põnevusega, et kuhu see Helene küll nõnda jookseb. Aga ei kuhugi mujale kui

sauna juurde, kus vana Andres istus paku otsas ja punus korvi. Helene oleks võinud ju üle aia või värava Andrest teretada või temaga muidu mõne sõna juttu ajada, kuid ei — ta astus ilusasti väravast sisse, läks vanamehe ette ja teretas teda viisakalt, kõik panid tähele, et viisakalt, Oskargi pani, ja kui oli teretanud, siis rääkis ta nõnda, nagu paluks ta midagi. Rääkis tükk aega paludes, aga vana Andres punus korvi edasi, nagu oleks jutt kõige ükskõiksemast asjast, ainult korraks peatus ja vaatas tüdrukule nagu tõsiselt ja alistunult otsa. Kogu kõnelus lõppes sellega, et Helene läks uuesti saunaväravast välja, pistis uuesti jooksma, kuid nüüd juba nõnda, nagu oleks tal väsimustina kontides ja ihuliikmeis. Isegi aedadest ronis ta nõnda üle, nagu oleksid need vahepeal vähemalt kaks korda kõrgemaks tehtud. Helenel ei tulnud nagu enam põrmugi meelde, et teised vahivad ja et teiste seas on ka Oskar. Tema läks mööda tänavat üles tagasi, nagu oleks tal nutt varaks. Aga Maretil oli nüüd kohe selge aru käes, mis Orul lahti, ja ta ütles:

„Pearu hakkab surema, ei muud midagi. Andrest käidi üles tema juurde kutsumas."

„Ta hakkaks ju siis minema, kui surija kutsub, mis ta veel ootaks," arvas Sass vastuvaidlevalt.

Sellele jäi Maret vastuse võlgu. Tema asemel rääkis Tiina:

„Kas peab ikka minema, kui surija kutsub?"

„Surija on nagu küps vili, mis hakkab pudenema," ütles Sass, „iga inimene tõttab tema juurde."

„Aga kui on halb inimene?" küsis Tiina.

„Surija on surija," vastas Sass. „Olgu halb või hea, ikka pannakse puusärki ja höövlilaastud pea alla."

„Miks just höövlilaastud, peremees?" küsis Tiina, kes seisis Sassi selja taga vankris püsti ja hoidis temast kinni, sest nõnda ei tundnud sõidul põrutamist.

„Höövlilaastud on puhtad," ütles Sass, „puhtad ja jahedad. Surnu ise on puhas ja tema ase olgu puhas."

„Nii et puhtalt sünnib inimene ilma ja puhtalt läheb ta siit," jätkas Tiina.

Aga kui Oskar nägi, kuidas Tiina sõitis püsti vankris ja hoidis isal kahe käega selja tagant kinni, tundis ta südames valusat tuksatust ja ta ütles õele:

„Küll on see Tiina üks imelik tüdruk, ei mina tast aru saa, mis loom ta õieti on.“

„Mina arvan, temal on mõni salajane armastus, ei muud midagi,“ ütles Elli.

„Kes see võiks tal küll olla?“ küsis Oskar.

„Kas seda üldse enam on,“ lausus Elli ettevaatlikult.

„Sa arvad siis ikka Eedit?“ küsis Oskar otse kohkunult.

„Miks siis just teda?“ küsis õde vastu.

„Aga keda siis?“ ütles Oskar arusaamatuses.

„Küll oled sa mõnikord rumal!“ hüüdis Elli nüüd. „Ega sa siis ometi Otti arva?“

„Aga keda siis?“ küsis tüdruk imestuses. „Sa tuled oma Eediga! Kuidas sa võid nii rumal olla.“

„Ott oli ju sinu järele,“ ütles Oskar.

„Ja Tiina oli Oti järele,“ lisas Elli.

„Õige, õige!“ hüüdis Oskar äkki, nagu oleks tal midagi tähtsat meelde tulnud. „Sellepärast ta siis ütleski viimati, et las ta unustab vähemalt need asjad ära, tähendab Oti ja Eedi asjad, peaasi surma, sest see on tal kangesti hinge peal.“

Nõnda jutles Mäe rahvas rukkikoormaid tehes, naguärataks puhas leivavili samal ajal mõtteid surmast ja ka armastusest. Maret aga, kes üksi koju jäi, mõtles ainult surmast — Pearu surmast —, ja ta süda ei andnud talle enne rahu, kui pidi alla sauna juurde minema ja isalt küsima, mis see Oru Helene temalt tahtis.

„Pearu hakkab surema ja tahab minuga leppida,“ ütles Andres. „Karla sõitnud õpetaja järele.“

„No kas sa siis ei lähe, kui ta kutsub?“ küsis Maret. „Näe, Sasski ütles ülal Tiinale, et surija on kui küps vili, mida tõtatakse lõikama.“

„Mina pole seda vilja külvand, miks siis mina peaks teda lõikama,“ vastas Andres.

„Isa, ikka ju minnakse, kui surija kutsub," rääkis Maret. „On olnd, mis on olnd, aga surmaga läheb see kõik mööda."

„Mis ma sinna lähen," seletas Andres. „Minul pole temaga midagi leppimist."

„Ta ehk tahab sinu käest andeks paluda."

„Minult pole tal midagi andeks paluda, õiendagu oma asjad jumalaga, kui see on nõus, siis pole ka mina vastu."

„Mina sinu asemel, isa, oleks ometi läind, kui ta kutsub," ütles Maret.

„Helene pärast pidin ma peaaegu minema," ütles Andres, „see on nii kena laps, et ma otse imestan, kust on Karla niisukese lapse võtt, see on ikka vist Idast, ei see muud või olla."

„Eks sa siis läind Helene pärast," rääkis Maret, „kui sa Pearu enda pärast ei taht minna."

„Pidin minema, aga lõin tagasi, sest mõtlesin, et ta on juba mitu korda ähvardand surra, aga elab tänapäevani. Ehk pääseb ka nüüd ja siis hakka mõne aja pärast uuesti üles ronima, nii et surmaga tuleb samuti, nagu laualkäimisega, aeva muud kui lepi ja mine lauale, lepi ja mine lauale. Aga mis ma temaga ikka lepin, kui kõik hakkab uuesti otsast peale."

„Ega siis pärast surma enam midagi tule, ei vänklemist ega leppimist," ütles Maret.

„Kust sina seda tead, mu laps," ütles Andres nukralt. „Kust meie üldse seda teame, mis jumal meiega arvab teha. Aga mis siis, kui peame ka sealilmas edasi protsessima? Peame protsessima ehk jumala oma kohtulaua eeski? Sest võib-olla ütleb jumal meile kohtupäeval: ahah! seal te oletegi kahekesi, Andres ja Pearu. Kummal teist lõpuks siis õigus on? Vargamäel vaatasin teid, aga mitte aru ei saand. Küsisin oma pojalt, teie Õnnistegijalt, aga see ütles, et tema ei tea, mis on õigus. Nõnda siis, Andres ja Pearu, pange oma punktid siin mulle ette ja mõistke nõnda ise eneste peale kohut ning mina kinnitan teie mõistmise, kui olete protsessind õige otsuseni. Jah, nõnda teeb ehk jumal, kui me tema kohtulaua ette astume, sest kui ta

pole kunagi meie asja vahele astunud siin Vargamäel, miks peaks ta siis seda tegema ülal taevaski. Sellepärast lasingi Helene niisama ära minna, aga mul oli tast tõesti südamest kahju, kui ma nägin, et tal silmad märjaks läksid. Ainuke troost, ta on alles nii noor ja noorte pisarad kuivavad ruttu."

„Isa, sa oled ise mitu korda rääkind, et kui inimesel on mõni asi hirmsasti südame peal, siis ta ei saa surra," seletas Maret. „Aga kui ehk ka Pearul on sinuga leppimine nii südame peal, et surm ei tule tal."

„Minu pärast võib ta viimsepäeva laubani elada," vastas Andres ja pani korvile uue küljekondi sisse. „Minusse see ei puudu. See on jumala asi. Kui jumal arvab, et see, mis Pearu Vargamäel teind ja talitand, on nii halb ja kuri, et ta selle trahviks peab siin kas või igavesti elama, siis sündku see nõnda, mina sellele vastu vaidlema ei hakka. Ka jumalat paluma mina sellepärast ei lähe, sest vaata, Maret, mis otsusele mina olen siin saunas tulnd: jumal ei pane meie palveid mikski, tema vaatab ainult, mis me teeme ja mõtleme. Palved on inimeste pärast, mitte jumala pärast. Nii et Pearu katsugu ise, kuidas ta oma surmaga hakkama saab, kui ta tal tõesti ukse ees seisab."

Ja ei aidanud Maretil mingisugune rääkimine, isa jäi oma otsuses kindlaks, nagu oleks uue kartulikorvi punumine hoopis tähtsam ja olulisem kui sureva naabermehega leppimine, kellega oled kogu eluaeg ärbelnud, kakelnud ja kohut käinud. Aga kui Maret rääkis sellest oma mehele, ütles see pärast mõtlemist:

„Ega neid kahte või ühele surnuaialegi matta."

„Kui hästi teine teise otsa..." arvas Maret, nagu oleks Sassi sõnadel tõsi taga.

„Aga kui see oleks minu teha," ütles Sass natukese aja pärast, „siis tead, eit, mis mina teeks: mina võtaks ühest ja sellestsamast männitüvest lauad ja lööks neile puusärgid kokku ning laseks need ühest puust puusärgid kõrvuti hauda — seda teeks mina, kui see oleks minu teha. Lamagu külg külje ääres mulla all."

Parajasti sel ajal, kui Mäe peremees nõnda rääkis, vuras Oru vanker tema väravast mööda: Karla oli õpe-

tajaga Vargamäele jõudnud. Ja nüüd jäid kõik pikisilmi ootama ning Oru poole vahtima, nagu peaks seal midagi iseäralikku näha olema. Aga ei midagi muud, kui et õpetaja astus vankrilt maha ja ta juhatati tuppa, kuhu järgnes talle ka Karla. Ei võtnud ometi kuigi palju aega, kui Karla tuli kiirel sammul uuesti välja ja läks lautade poole, ning siis võis näha, kuis ta karjaaiast läbi tänavasse tuli ning seda mööda mäest alla ruttas.

„Karla läheb ise meie vanaisa järele," ütles Maret lastele, „Pearu ei saa ilma leppimata surra."

„Miks siis vanaisa ei taha temaga leppida?" küsis Elli.

„Vanaisa ütleb, et tal pole midagi leppida," seletas Maret. „Temal pole Pearule midagi andeks anda."

„Mis see Pearu siis veel tahab, et ta ei sure?" küsis Oskar.

„Miks sa nõnda küsid?" ütles Maret etteheitvalt pojale.

Aga Oru Karla jõudis seks ajaks alla sauna juurde, kus Andres ikka veel endist korvi punus, ning küsis temalt, kas ta siis tõesti ei taha oma naabermeest surivoodilegi vaatama tulla, õpetajahärragi laskvat temale kui hingekarjane väga südame peale panna, et ta tuleks. Aga Andres vastas Karlale peaaegu pahaselt, kuna ta ise talle oma kustunud silmapiludega tungivalt otsa vaatas:

„Mis on õpetajal siin ütlemist? Tema sõidab raha eest surivoodile, ega ta ometi taha, et mina teeks samuti?"

„Siis tule sellepärast, teisepere isa, et mina sind palun," ütles Karla viisakalt ja peaaegu härdalt.

„Karla," ütles Andres nüüd tõsiselt ja avameelselt, „oleks sa üksainuski kord elus varemalt nõnda minuga rääkind, nagu paergu, siis jätaks ma oma töö ja tuleks, aga sa ei ole seda kunagi enne teind ega tee ka tulevikus ja selle ühe korra pärast ei hakka ma oma vanu liikmeid vaevama."

„Teisepere isa," hakkas Karla, aga Andres ütles vahele:

„Mina pole enam teisepere isa, mina olen ainult va sauna Andres, ei muud midagi."

„Mina ei nimeta sind enam kunagi nõnda ja minule jääd sa kuni surmani teisepere isaks, kui sa praegu minu ja mu isa palvet kuulda võtad," rääkis Karla.

„Ma juba ütlesin sulle, Karla, et oleks sa kordki enne minuga nõnda rääkind, siis ma oleks kohe tulnd, aga nüüd ei tule. Ei, nüüd mitte. Mul on paergu üsna ükskõik, kuidas sina või teised mind nimetavad. Sinu isa on muld ja ka mina olen muld, mis on mullal sellest, kuidas teda hüütakse. Liha ja veri tahab õigust ja armu, aga muld! Muld tahab ainult rammu, et seeme paremini idaneks ja kasvaks."

„Teisepere isa, ma veel kord palun sind kõigest südamest," ütles Karla. „Isa ootab, meie kõik ootame ja ka õpetaja ootab."

„Öelge õpetajale, et kui ta ei sinu isale ega ühegi teisele surijale enam kunagi raha eest viimast troosti ei vii, siis ma tulen," ütles Andres nüüd.

„Seda ei või ma ju temale öelda," vastas Karla. „Pealegi on see tema amet, sest..."

„Noh, kui tema ei või omast jätta, miks siis mina peaks jätma omast," ütles Andres ning punus korvi edasi. Aga nüüd sai Karla meel pahaseks, et ta asjata palunud ja aega viitnud, ning ta ütles:

„Tänini olen ma mitu korda arvand, et minu isa on hullem, aga see, mis ma täna näen..."

„No vaata, Karla," ütles Andres vahele, „nüüd sul on jälle su õige hääl ja kõne, nõnda olen ma sind ikka kuulnd ja kuulen kuni surmani. Miks ma peaks siis sinu isa surivoodile tulema?"

Nõnda Karla jättiski oma lause pooleli ja läks sõnalausumata saunaväravast välja, ilma et sedagi oleks korralikult kinni pannud. Andres tõusis istepakult, läks sulges värava ja, istunud endisele paigale, lausus endamisi:

„Peremehest peast ma jändasin väravatega, need ei taht kuidagi kinni seista, nüüd hakka viimaks ka saunamehest peast."

Seega oli asi seks korraks läbi, nii et Andres võis rahulikult oma korvitööd nokitseda ja teised rukkeid vedada. Pererahva meeli häiris teatud määral veel seegi, et õpetaja küüditati hea vutiga tagasi, Andresel oli seevastu sootuks rahulik päev.

„Saab see Oru noor mära täna õige hea vati!" ütles Oskar õpetajahärra sõitu vaadates. „Kui nad nõnda edasi kihutavad, siis kukuvad talt kiriku juures vahutükid ja küljed on ohjade kohalt nagu seebiga sisse võitud."

Aga ükski teine ei arvanud tarviliseks sellele midagi lisada. Nõnda seisis asi kuni õhtuni, kus Indrek kraavilt koju tuli. Sellele rääkis Andres Pearu haigusest ja oma kahekordsest kutsest, lootes kuulda saada, mis Indrek arvab sellest asjast. Aga Indrek ei arvanud midagi, tema selle asemel hakkas lehti lugema, mis perest alla toodi, sest Oru sulane oli käinud õpetajat ära viimas ja oli ka Mäe posti vallamajast kaasa võtnud.

„Karla ise ei tee seda kunagi," seletas Elli Indrekule. „Sulane viskas lehed mööda minnes üle õuevärava sisse, ei julenud vist hobust peatada, kartis, et kodust nähakse."

Ja kui vana Andres nõnda oma asja jutustas ning Indrek lehte luges, sattus lugeja äkki ärevusse ja ütles:

„Meie asi on läbi! Meie asi on vastu võetud! Vargamäe jõgi lastakse alla! Kuula, isa!"

Ja Indrek luges teate sõna-sõnalt isale ette, kuna endal hääl kippus suurest ärevusest peaaegu kinni jääma.

„No mis sa nüüd ütled, isa?" küsis Indrek, tõustes püsti ja astudes Andrese ette, nagu tahaks ta selle nägu lähemalt vaadelda.

„Kas seda uskuda ka võib?" küsis isa. „Lehed parnavad ju niipalju kokku, et..."

„Seda võib kindlasti uskuda," ütles Indrek, „sest kellelgi pole vähematki põhjust või tulu seda sõnumit jumalamuidu lehte panna. Pealegi, seal seisab ju, et

veel tänavu hakatakse eeltöödega peale, nii et me võime iseoma silmaga näha, kuidas seda tehakse."

Aga vana Andres langes äkki millegipärast üsna kössi ja ei öelnud enam midagi. Seda nähes Indrek ütles temale:

„Noh, isa, sa ei rõõmustugi selle teate üle."

„Küll ikka, poeg," vastas Andres, „aga mul tuli äkki pähe, et ma oleks pidand ikka minema, kui Pearu lasi mind kutsuda. Sest nüüd ma näen, et jumal ei ole sugugi Vargamäed omapead jätnud, vaid tema mõistab ka siin õigust. Tema on ehk terve minu eluaeg siin õigust mõistnud, ainult mina oma inimesemõistusega pole sellest aru saand. Nüüd võin ma Pearu juurde minna, sest ma tean, et mina olen hea asja eest võidelnud, sest kui nemad linnas tahavad sedasama, mis olen mina terve oma elu taht, siis peab see hea ja õige asi olema."

Ja Andres tõusis, et hakata Orule minema.

„Ega sa ometi Pearule lähe oma õigusest ja Vargamäe jõe allalaskmisest rääkima, isa," ütles Indrek.

„Ei, poeg," vastas Andres, „see teade võiks talle kirstunaelaks saada. Mina lähen niisama tema juurde, et ta näeks, kuidas ma temale nüüd kõik olen andeks and ja unustand, mis meie kahe vahel siin Vargamäel olnd. Surgu ta rahus! Aga ma ei tahaks hea meelega üksipäinis minna, mind ehk ei lasta sisse, sest ma vihastasin ennist Karla ära. Kas sa ei tahaks minuga kaasa tulla, Indrek?"

„Hea küll, isa," vastas Indrek, „kui arvad, lähme kahekesi."

Nõnda nad siis hakkasidki üheskoos minema. Aga isal oli nii suur rutt, et ta vanad jalad ei jõudnud kaugeltki nii kärmesti liikuda, kui süda oleks tahtnud.

„Inimene on ka hullusti loodud," lõõtsutas Andres, „süda kipub veel, aga jalad ei võta enam. No milleks see süda peab kippuma, kui pole enam jalgu all? Südame poolest läheks veel hüpates ja karates, aga ihuliikmeid lükka kepiga takka. Mis asi see süda küll peaks olema, et tema nii kaua noor seisab? Hingega, sellega on teine lugu, tema on igavene, sest tema on jumalast, aga süda on ju ka muld, nagu muudki ihu-

liikmed, miks tema noor seisab? See on ikka vist vere pärast. Veri ei taha surra, tema tahab elada..."

„See'p see meie häda siinilmas ongi," rääkis Indrek, võttes isal toetuseks kõvasti käe alt kinni, „et meie ise lähme vanaks, meie süda ja veri jäävad aga nooreks. Ihuliikmed varisevad mulda, veri jookseks noortega kaasa. Aga noored ei näe ega usu meie verd, nemad näevad ainult meie ihuliikmeid."

„Jah, nemad näevad ainult ihuliikmeid," kinnitas Andres. „Kel väledad jalad, seda nähakse."

Nõnda jutlesid Indrek ja Andres Oru teel ja see oli ehk ainuke tulu, mis nad oma käigust said, kui mitte seda arvata, et nad Pearu peatsis võisid issameiet lugeda. Sest see oli juba mõne tunni eest lahkunud, kohe varsti peale õpetaja ärasõitu, nagu oleks see selleks Vargamäele tulnudki, et surma kaasa tuua.

Karla oli sauna rahva pärast väga liigutatud, aga peaasjalikult Indreku tõttu, sest tema arvas, et see oli isa mõjustanud siiatulekuks.

„Oleks sina kodus olnd, siis oleks ehk kõik teisiti läind," ütles ta.

Indrek vaikis, sest ta ei tahtnud ega võinud ometi jutustada vana Andrese võiduröõmust, mis oli nende tuleku põhjuseks. Ka see ise vaikis ja kõik oleks võinud lõppeda korralikult ja ilusasti, kui mitte Karla poleks endise meelepaha ajel öelnud seda, mis ta ütles. Oli jumalaõnn, et ütlemine sündis väljas, mitte kambris surnu juures, sest muidu oleks kõik hoopis rumalasti lõppenud, nagu oleks Oru Pearu taolise kange vanamehe surm mitte õnnetu, vaid ainult inetu sündmus. Aga ometi ei võinud keegi seda öelda, kes nägi, kuidas lahkus Pearu.

Õieti öelda otsustusid tema elupäevad õueväravas, kui ta istus vankril oma lapselapse Juuli kõrval, et asuda teele vallamajja, ja kui tema mini, Oru perenaine Ida, rääkis temale oma „veart" sõnad, nagu ütles Pearu. Need „veart" sõnad saidki surmatuleku alguseks, sest nad vapustasid Pearu südant liiga tugevasti.

Tema oli palju aastaid elanud oma mini kõrval ja oli mõelnud kangest ning „veart" verest, mille peaks

tooma Vargamäe Orule, ja ta polnud kunagi märganud, et see „veart“ ja kange veri ongi juba siin. Alles nagu elu viimsel silmapilgul avas jumal tema silmad ja tema vana süda kihvatas sees oma tühja töö ja vaevanägemise pärast. Siis ep ta hobuseohjadestki lahti laskis, vankrilt kargas ja tuppa ruttas, kus heitis asemele, et mitte kunagi sealt enam tõusta. Pearu tundis äkki, et temal pole siinilmas enam mingit tegemist, et selle viimsegi eest, mille pärast ta oma vana jõudu pingutas, on hoolitsenud jumal.

Tal oli küll veel üks asi südamel, aga sellest kartis ta ennem halba kui head. See oli nimelt Vargamäe jõe allalaskmine. Andres oma suguvõsaga oli selle asja algatanud ja oli seega nii tähtsaks tõusnud rahva silmis — Pearu nimelt arvas, nagu oleks ta tähtsaks tõusnud —, et Pearu ja tema suguvõsa polnud Andrese suguvõsa kõrval enam midagi. Oli ainukene lohutus, et jumal ehk seda asja sündida ei lase; et jumal ei lase Andrest ja tema suguvõsa nii suureks ja kangeks tõusta, et Pearul oleks tema ees häbi, iseenda ja Oru pärast. See oli ainuke lohutus ja selle lohutusega Pearu surigi, sest ta arvas, et kui asjast pole tänini midagi kuulda, siis ehk jääbki ta sinna paika — jääbki tulemata; või kuigi lõpuks tuleb, siis teevad seda teised mehed, mitte aga Mäe Andres ja tema suguvõsa, teeb ehk Kassiaru Nõmmann ja ühes temaga ka Oru Karla.

Nõnda suri Pearu täie teadmusega, et tema siinilmas kõik teinud, mis tal üldse teha olnud, ja kindlas usus, et jumal juhib ka tulevikus Vargamäel asju nõnda, nagu ta teinud seda tänini — Pearu rehnutipidamist mööda. Aga vaevalt oli Pearu oma silmad sulgenud, kui juba jumal muutis meelt: ta saatis Vargamäele ajalehe ja selles seisis must valgel, et Pearu viimne lootus ja lohutus oli olnud tühine: Vargamäe jõgi lastakse ometi alla ja Andres ning tema suguvõsa on selle asja mõtlejad ning algatajad.

Oru Karla ei teadnud seda veel, kui ta vahetas saunameestega õues enne lahkumist mõtteid ilmast, heina- ja viljasaagist, piimahinnast, kraavikaevamisest ja isa surmast. Tema ei teadnud seda sellepärast, et

temal lehte ei käinud ja et tema leidis mugavamana värskeid sõnumeid ja teateid saada Kassiarult või Ämmasoolt, kui lugeda lehest. Ja kuigi tal leht oleks käinud, ometi poleks tal täna aega olnud silma sinna sisse heita, sest tal oli muud hädalisemat toimetada. Nõnda siis polnud tal vähematki aimu sellest, miks vana Andres lõpuks ometi Orule oli tulnud, kuigi ta alguses pani vastu niihästi Helene kui ka Karla enda kutsele. Ja et see ta südamele kuidagi rahu ei andnud, siis ütles ta Andresele:

„Oli see minu isa küll kange, aga sina, teisepere isa, oled veel kangem. Siiski on veel kangemaid ilmas."

„Kes on veel kangem?" küsis Andres.

„Noh, minu isa kanguse murdis lõpuks minu eit ja sinu kanguse murdis su poeg," seletas Karla.

„Minu kangust pole veel keegi murnd," ütles Andres, „minu kanguse murrab alles surm, kui see on jumala tahtmine."

„Aga kuis sa siis nüüd meile tulid, teisepere isa, kui keegi su kangust ei murnd?" küsis Karla naerdes, nagu polekski tal isa surnud.

See riivas Andrest valusasti, sest äkki ta tundis, et ka tema ise lamab varsti nõnda valge lina all, nagu ta nägi hiljuti Pearut, ja et ka tema lamamise ajal võidakse õues samuti seista, juttu ajada ja naerda, nii et see kostaks läbi lahtiste akende selgesti lamajagi kõrvu, kui need veel kuuleksid. Sellepärast vastas ta:

„Minu kanguse murdis rõõm, mitte inimene."

Et Karlal Andrese tõsisest rõõmust aimu ei olnud, siis otsis ta seda sealt, kust ta leidis ainult meelepaha. Sellepärast ütles ta:

„On sul, teisepere isa, tõesti nii hea meel, et sa minu isast kauem elad?"

„Ei," vastas Andres järsult, „vaid et Vargamäe jõgi alla lastakse, see on minu rõõm, miks ma tahtsin sinu isa veel näha. Nüüd ma tean, et mina olen õige asja eest seisnud ja et mina olen eland kui jumala sulane."

Karla kuulas ammuli suul ja pärani silmil. Alles natukese aja pärast ta küsis:

„Ja sina, teisepere isa, tulid selleks minu isa juurde, et temale seda surisängil öelda?“

„Jah, selleks tulin ma,“ vastas Andres.

„Isa, see ei ole ju nõnda!“ hüüdis Indrek. „Karla, ära usu, mis ta meelepahaga räägib! Tema ei tahtnud midagi sinu isale öelda, ta tahtis ainult leppida, sest tal oli tõesti hea meel, kui ma lehest Vargamäe jõe kohta seda lugesin.“

Aga Karla ei uskunud Indrekut, ei uskunud tema sõnu, sest need olid lepitussõnad ja nende jaoks polnud tema südames ruumi. Tema muutus äkki vaikseks ja sõnakehvaks ning saunarahval ei jäänud muud üle kui head õhtut soovida ja lahkuda.

„Isa, miks sa ütlesid nõnda Karlale?“ küsis Indrek Andreselt koduteel. „Ega sa tahtnud ju Pearule Vargamäe jõe allalaskmisest rääkida?“

Ei, poeg, Pearule poleks ma sõnagi lausund,“ vastas Andres, „aga Karlalt ei võinud ma ometi vaikselt seda kuulata, mis tema mulle ütles. Sa näed, Indrek, tema ju usub, nagu poleks minul tema ja ta isa vastu peale kurjuse midagi südames, ja ta usub seda sellepärast nõnda, et tema oma süda on kuri. Noh, las ta siis nüüd teab, et ka minul on südames ainult kurjus, nõnda on tema meel rahul.“

XXIX.

Oru Karla meel oli tõepoolest vana Andrese sõnadest rahulikumaks muutunud. Sest kogu tema pikk jutt väljas Andrese ja Indrekuga oli rahutu meele tulemuseks. Temal oli nimelt küsimus kerkinud, et kas ei peaks nüüd, kus Indrek ja Andres Pearut vaatama tulid, neid tema matusele kutsuma, ja kui neid kutsuda, kas võib siis Mäe rahvast kutsumata jätta? Sellele oma küsimusele ei leidnud ta kuidagi rahuldavat vastust ja nõnda ta siis ajas juttu maast ja taevast, ilmast ja vaevast. Ja jutt aitas lõpuks, sest see omandas sellise keeru, et Karlale sai päevselgeks: isa matusele ei pea kutsuma ei Indrekut ega Andrest, ei Sassi ega Maretit, teistest rääkimata. Sest kui ta kutsuks need, siis peaks ta kutsumata jätma Kassiaru Nõmmanni, muidu võivad nad Vargamäe jõe allalaskmise pärast nattipidi kokku minna. Aga Kassiarut ei või Karla kutsumata jätta, nõnda siis jäävad tulemata saunamehed ja Mäe rahvas.

Kui Indrek seda oleks teadnud, siis oleks ta kohe taibanud, millise teene oli isa teinud Oru Karlale. Aga ta oleks ehk isegi taipamise asemel oletanud, et Karla juhtis meelega jutu sellistele asjadele, kus kokkupõrge ei võinud tulemata jääda. Karla tegi teadlikult või ebateadlikult sedasama, mida teevad nii paljud inimesed siinilmas: iseoma salajase sooviga tõmbas endale selle kaela, milles ta pärast süüdistas teisi inimesi, saatust või jumalat. Ei ole inimesel suuremat rahuldust, kui et ta usub: asi, mida ta ei taha teha, ei olene temast. Mis võib tema sinna parata, tema ei saa ometi ilma ega jumala vastu.

Selles rahuldustundes valmistatigi Orul nüüd vana Pearu matuseid ette. Ida oli alguses tahtnud kogu Vargamäe kokku ajada, aga kui ta kuulis Karlalt, millist juttu see vestnud saunameestega ning kuidas nad lahku läinud, siis oli ka tema süda üpris rahul, et ta võis nii põhjendatult oma esialgsest kavatsusest loobuda. Ainukene, kes jäi lõpuni oma eriarvamuse juurde, kuigi seda temalt keegi ei küsinud, oli Helene. Vana Andres polnud küll tema kutsel Orule tulnud, aga Helenel oli sellest nii kahju olnud, et ta veel praegu tema tulekut soovis. Ta soovis vana Andrese tulekut ja vahtis ise Mäe poole, nagu oleks saunataadi eluase seal. Seda tema Mäe poole vahtimist oli ka ema tähele pannud, nii et kui Helene tegi juttu Andrese ja Indreku kutsumisest, ütles ema ilma pikemata:

„Rumal laps, jäta ometi ükskord see Mäe Oskar rahule, sellest ei tule muud kui õnnetus, sest temal pole sinu tarvis silmi ega kõrvu peas."

„Ema, küll oled sina naljakas!" hüüdis Helene vastu. „Mina räägin vanast Andresest, aga sina kohe Oskariga turul. Ma pole ju temast sõnagi lausund. Mina tahaks ainult minna veel kord Andrest kutsuma ja ma tahaks näha, kas ma siis tõesti temast jagu ei saa, nii et ta tuleks."

„Ei, tüdruk," ütles ema, „mind sa ei peta. Sa räägid Andresest, aga ise mõtled Oskarist. Mis sul temas nii meeldib?"

„Ta ei meeldigi ju mulle," vastas Helene. „Poiss, kes on Tiinasuguse tüdruku sabas, ei ole kuigi suur asi."

„Ka minu arvates pole ta kuigi suur asi," ütles ema, „ja kui veel mõelda meie vahekorda, siis . . ."

Ida ei saanud oma lauset lõpetada, sest süldipada tõusis just praegu keema ja kargas üle ääre, nii et auru ja kahinat oli, nagu visataks leili.

„Vahukulp! vahukulp! vahukulp!" karjus Ida hädaliselt, nagu olekski see tema lause lõpp.

Et aknad suure kuumuse pärast pärani lahti seisid, siis tormas lõhnav aur, tormasid ka kõik teised lõhnad välja ja tuul kandis nad minema üle Vargamäe, kandis

üle soo suure Muulu raba poole, kust paistis kirik, mis nagu ootas, millal ta võiks hakata Pearule oma kelli helistama. Aga Mäe rahvas, kes küll teadis ja nägi, et Orul valmistatakse toitu ning jooki Pearu ärasaatmiseks, ei saanud sellest põrmugi osa, sest tuulelgi laskis jumal nõnda puhuda, et lõhnanatukestki ei puutuks teisepereinimeste ninna. Ainult Oskar sai Oru rahva tegemisest ja toimetusest pisut aimu, sest tema pidi minema väljale köies hobuseid teise kohta panema ning tema tee viis ta Oru õueväravast mööda. Ja just parajasti sel ajal, kui Oskar oli möödumas, tuli Helene ämbritega kaevule — jah, temal oli tarvis just sel silmapilgul kaevule tulla, sest teises ämbris oli küll veel natuke vett, kuid see oli sogane, hirmsasti prügi täis, Helene näitas seda emalegi —, nojah! Helene tuli parajasti kaevule ning siis ei saanud Oskar muidu, kui pidi teda teretama, nagu see viisaka noormehe kohus.

„Küll on hirmus kuumus!" hüüdis Helene Oskarile vastu. „Näete, misuke mu nägu!"

Nüüd pidi Oskar kui viisakas noormees ka Helene õhetavat nägu vaatama ning samuti viisakalt küsima, et mis ta küll siis nii hirmus askeldab, et tal niisuke nägu ees.

„Teate, emal ajab süldipada üle ja minul ei taha sai vannis seista," seletas Helene. „Aga te ei pea mõtlema, et see on pesuvann, ja et meie teeme pesuvannis saia, vaid see on sootuks puhas vann, helevalge ja raudvitsad peal. Ja et ta oleks veel õige puhas, siis panin mina talle keeva vee sisse ning vette lasin kuumad kivid, punased, nii et otse valged juba, ning kui siis see vesi kukkus vannis volisema, siis volises terve pool tundi, ja alles peale seda pesin ma vanni liivaga tublisti puhtaks ning valasin leige piima sisse. Vaat' selles vannis ei tahagi mu sai enam seista, aina kipub üle ääre. Aga ahi pole veel valmis, ahi köeb alles, kardan hirmsasti, et ta liiga saab . . ."

Nõnda oli Oskar Mäel ainukene, kes kuulis pisut Oru asjast ja Helene hirmsast kartusest ning kes tundis isegi pisut neid lõhnu, mida jumala tuul kandis üle Vargamäe ja raba kiriku poole. Aga tema ei lausunud

sellest ainustki sõna ühelegi hingele, nagu poleks asi seda väärt, et temast juttu teha, või nagu peaks temast vaikima suure saladuslikkuse tõttu.

Aga õigeks põhjuseks polnud vististi ei see ega teine asjaolu, vaid Oskari oma süda, mis valutas mitte sellepärast, et Oru Helene saiataigen kippus enne valgest vannist välja, kui ahi küdenud, vaid et ta ei teadnud, mis äärest või otsast Tiinaga peale hakata.

Elli arvas, et Tiina oli salajas armastanud kadunud Otti ja et see oligi see põhjus, miks nemad kahekesi vänta läksid ning ei sobi tänapäevani hästi. Jah, nendevaheline võistlus algas Mulla pärast ja lõppes Oti juhulise surmaga ning keegi ei tea praegu, millega see siis oleks lõppenud, kui Ott poleks otsa saanud.

Sest nüüd, kus Otti enam ei ole ja kus Ellil suur südamevalu hakkas juba pisut järele andma, nii et võis natukenegi sõnadega südant puutuda, nüüd ütles ta oma arvamused vennale lausa avalikult välja, nii et see teaks, mis on Tiinaga. Tema aitas emal Elligi järele valvata oma salajase armastuse tõttu ja võitis sellega kõigi poolehoiu, võitis peaaegu Elli endagi poolehoiu, kui tagantjärele asja tõsiselt vaadelda. Sest Oti lood pidid Orul hoopis halvad olema, kui kõik nii hirmsasti lõppes, ja mis elu või armastus võiks olla inimesega, kellel on kuskil läheduses või kaugel nii halvad lood. Ühe sõnaga — Elli hakkas tasapisi Otist paranema ja ta püüdis nüüd kõigest väest kaasa aidata, et ka vend paraneks Tiinast.

Aga venna südamevimmaga oli selline imelik lugu, et mida rohkem Elli teda katsus parandada, seda kurjemaks see muutus, nagu poleks ka siin mingit muud abi kui aga ainult surm. Kõige halvem oli Oskariga see, et tema aina kahtles, et temal aina tulid uued mõtted. Täna jääb ta Ellit uskuma, aga homme on ta juba eilse unustanud. Lõpuks ei usu ta enam midagi sellest, mis Elli temale seletanud, vaid tuleb sootuks uute mõtetega: Elli otsigu Tiinaga lepitust, võitku tema usaldus ja katsugu teada saada, mis temaga õieti on. Sellised on Oskari uued mõtted. Ja Elli hakkabki temaga varsti nõusse, ning siis näeb ühel ilusal päeval

Maret, näevad ka kõik teised, et tüdrukud on isekeskis sobima hakanud, nii et kas lase nad veel vastu sügist üheskoos aita magama. Muidugi, hilise aja pärast seda enam ei sünni, aga niipalju annab Maret ometi järele, et lubab Ellil voodi eeskambri tõsta.

„Te hakkate seal pooled ööd sosistama," ütleb Maret tüdrukuile.

„Ei, ema," vaidleb Elli vastu, „aga me õhtu pisut..."

Sellega siis mõeldakse leppida, et tüdrukud õhtuti enne uinumist sosistavad, sest Maret arvab, et see oleks Elli südame rahustamiseks ja Oti asja kiiremaks unustamiseks kasulik. Nõnda siis sosistavadki tüdrukud eeskambris õhtust õhtusse, nii et äratab lõpuks Sassigi tähelepanu, kes ütleb:

„Mis hea jutt neil tüdrukutel seal eeskambris iga õhtu on?"

Aga Maret ei tea vastata, ta arvab ainult, et küllap nad üheskoos tagantjärele arutavad Oti asja. Selle peale tähendab siis Sass:

„Elli pidi ju ikka seda unustama, aga nüüd..."

„Las nad nüüd vaterdavad, küll see asi kulub neil rääkides varsti kätte ära," seletab Maret.

Sellega lepib ka Sass ja üheskoos tahavad nad oodata, millal see asi tüdrukute käes ära kulub. Ka Oskar ootab, kuigi mitte asja kulumist, vaid ennem nagu mingit uut sündi. Aga nemad kõik ootavad üsna asjata, sest ei kulu Tiinal ja Ellil jutt otsa, ega sünni ka midagi uut. Sõnad oleksid nagu mingisugune keeruline planeedisüsteem, nad keerlevad vahetpidamata ühe ja sellesama punkti ümber, aga nad ei pääse sellele üsna ligi ega kao ka sellest kaugusse.

Mis Elli ka iganes küsib, kunagi ei saa ta Tiinalt vastust, mis teda rahuldaks ja millest ta võiks Oskarile midagi edasi rääkida, nii et ka see rahulduks. Ainult niipalju näib Ellile kindlana, et kuigi Tiinal oli Otiga tegemist, siis see pole tal ainuke põhjus, miks ta Oskariga nii tagasitõrjuvalt talitab. Lõpuks pahvatab Tiina ühel õhtul midagi välja, mis Elli arvates juba

tõesti on midagi. Ta räägib seekord jälle oma haigusest, ja kui Elli selles kahtleb, ütleb ta:

„Mina ei või ju lastki saada, niisuke olen mina."

„Kust sa seda tead?" küsib Elli.

„Kust ma seda tean," kordab Tiina mõttes. „Seda ma ei tahaks öelda, see ei ole ilus öelda."

Aga Elli ajab kõigest hingest peale, sest ta tahab nii väga kuulda, kust Tiina teab niisukest asja.

„Ma tahtsin mehele minna," seletab Tiina viimaks, „ja siis sain teada."

„Siis sa olidki juba mehel?" küsib Elli uudishimulikult.

„Ei olnd veel," vastab Tiina, „vaid ainult tahtsin minna. Ja kui ma mõtlesin, et hakkan minema, siis ei julend ma muidu, kui rääkisin oma haigusest ka sellele mehele, sest ma teadsin, et tema armastab väga lapsi. Ja kui ma olin temale kõik ilusasti ära rääkind, siis tema hakkas kartma, et tema ei saa minuga lapsi. Nõnda hakkas ta siis mulle kangesti peale käima, et ma läheks arsti juurde. Mina ei tahtnud minna, ajasin kangesti vastu. Aga siis ütles tema minule, et jätab mu maha. Nüüd polnud enam parata, sest see mees meeldis mulle nii väga, et tema pärast oleks ma valmis ükskõik mis tegema. Kui tema oleks mulle öelnd: mine tulle! siis oleks ma läind, sest ma oleks seda õigeks pidand ja ma usun veel tänapäevani, et tuli poleks mul ka ainustki juuksekarvagi kõrvetand, nii kindlasti oleks ma selle mehe sõna uskund. Samuti oleks ma sõnalausumata vette hüpand, ja ometi ei oska ma põrmugi ujuda. Kas sa oled kunagi kedagi nõnda uskund?"

Aga Elli ei olnud, ja see teda praegu ei huvitanudki kuigi palju, tema tahtis võimalikult ruttu teada, mis sest asjast sai, millega ta lõppes.

„Lõppes ei millegagi," ütles Tiina kurvalt. „Mina läksin arsti juurde ja see ütles mulle ja ütles ka mehele, et mina ei või lapsi saada. Kas mitte kuidagi? küsis see mees. Mitte kuidagi, vastas arst. Eluilmaski mitte? päris mees. Eluilmaski mitte, kinnitas arst."

„Noh! ja siis?" küsis Elli kannatamatult, kui Tiina vaikis.

„Ei midagi," jutustas Tiina. „Tulime kahekesi arsti juurest välja ja läksime mööda uulitsat, mees vaikis, mina nutsin, nutsin lihtsalt suure häälega, sest oli ju pime. Aga pimedaski jäid inimesed seisatama ja vaatasid meile järele. Ning meie ainult läksime ja kumbki ei lausund sõnagi, sest minul ei olnd midagi öelda, ja mees vaikis. Tema mõtles, ja kui ta oli küllalt mõelnud, jäi ta minu ette seisma, nii et ka mina jäin seisma, — me olime siis juba linnast väljas puiestikus, sootuks üksipäinis pimedas puude all, nii et keegi meid ei kuulnd. Ja teate, mis tema minule ütles?"

„Noh!?"

„Ta ütles, et tema arsti ei usu, tema lihtsalt ei usu ja sellepärast tema tahaks katsuda. Ta astus mulle üsna ligi ja vahtis pimedas mulle otsa, silmad põlesid peas..."

„Ja sina?" küsis Elli väriseva südamega.

„Mina seisin ja vahtisin talle vastu, sest oli ju sootuks pime ja niikuinii midagi ei näind. Nõnda me seisime seal ja äkki tema tahtis mul käevartest kinni võtta, aga nüüd tuli mul selline hirm peale, et pöörasin vurtstuu! ümber ja jooksma, niipalju kui jalad vähegi võtsid, ja ei peatund enne, kui olin puiestikust väljas laterna all, kus seisis kordnik. Ja ma mõtlesin, et kui ta ka siin oleks tahtnud mul nõnda käevartest kinni võtta, siis oleks ma kohe kordnikule öelnd, et päästke mind, see härra tahab katsuda, kas ta saab minuga last, sest arst ütleb, et ei saa. Seda oleks ma kordnikule öelnd. Aga see härra oli väga viisakas, ta tuli mulle järele ja ütles, et vabandage, preili, — jah, ta ütles mulle äkki preili, sest et ma eest ära jooksin, lihtsad tüdrukud ei jookse nõnda, ainult preilid, kui on pime, — ütles, et vabandage, aga mina ei mõelnd tõesti mitte midagi halba. — Mina vastasin temale siinsamas, nii et kas või kordnik oleks võind kuulda, vastasin, et ah te ei mõelnd midagi halba, aga mis siis, kui ma oleks lapse saand? Siis oleksite mu jalamaid maha jätnud, sest minu õde sai lapse ja peale selle jättis mees ta kohe maha. Tema vastu: armuline preili, last ma just tahangi, miks ma peaks teid siis maha jätma. Mina: te

ainult mõtlete, et tahate, kõik mehed mõtlevad, et tahavad last, aga niipea kui see käes, siis jätavad maha. Sest siis on hea maha jätta, kui on juba laps, kuhu läheb tüdruk lapsega, kuhu ta saab? Ei kuhugi. Ja nõnda mehed pistavadki minema. Aga kui last ei ole, siis ei lähe ju mees kuhugi, või kuigi läheb, siis tüdruk läheb talle järele, lihtsalt läheb, ei muud midagi. Sest kuhu siis mees ikkagi läheb, et tüdruk talle järele ei saaks. Ja tead, mis mina sulle ütlen: kui minul oleks mõni niisuke mees, siis läheks ma kas või ilmaotsa talle järele, läbi tule ja vee, sest kui tüdruk nõnda mehele järele läheb, siis ei hakka tema peale ei tuli ega vesi. Niisuke on armastus. Sest see on armastus, kui tüdruk mehele nõnda järele läheb, ja armastuse vastu ei saa miski. Armastuse vastu saab ainult armastus..."

„Aga kuhu jäi see mees?" küsis Elli.

„Kuhu jäävad kõik mehed," vastas Tiina nagu lootusetult. „Kui ta nägi, et arst on oma otsuses kindel ja et ka mina katsuda ei taha, siis ütles ta, et pole midagi parata, temal on küll väga kahju, aga tema peab kellegi teise otsima. Mina hakkasin siis hirmsasti nutma ja nutsin mitu päeva, aga mis see aitas. Tema võttis naise ja sellega on tal lapsed, aga mina meeldin talle ikka veel, nii et ma mõtlen, tema ehk armastab ikka veel mind natuke. Ja kui ma seda mõtlen, siis on mul väga valus ja siis tahan vahel, et enam ei oleks seda valu ega armastust. Sellepärast ma maalegi tahtsin, et ta ei saaks mulle enam öelda, et ma ikka veel temale meeldin, nõnda ehk saan oma valust ja armastusest lahti. Aga kui ma näen, et ma siin ka mõnele meeldin, nii et hakkab jällegi valu, siis ma kahetsen, et ma siia tulin, sest ennem oleks võind vana valu ja armastust kannatada kui võtta uut oma hingele. Ja nõnda ei saa ma ka kunagi unustada oma vana armastust, sest kõik, mis uus, tuletab mulle vana meelde. Ja nüüd sa võid isegi näha, misukeses hirmsas seisukorras ma olen: vanast ei saa lahti, uus ei anna mahti. Ja pealegi pead sa teadma: linnas saab veelgi kuidagi ilma lapseta, maal mitte. Maal peavad lapsed olema, kui sul on mees, aga kuidas võiks mul mees olla, kui ma ei saa lapsi? Ei, maal ei

või mul meest olla. Linnaski ei või hästi, ja see on minu õnnetus. Nüüd, tead, on mul ainuke lootus: kui see mees, kellest ma sulle rääkisin ja kel on juba oma praeguse naisega lapsed, kui tema ehk läheb oma naisega lahku — sest nüüdsel ajal minnakse ju sagedasti lahku — või kui naine sureb ära või saab kuidagi muidu otsa, ütleme, et jääb auto või trammi alla, upub ära või midagi niisukest, jah, kui ehk midagi niisukest sünniks! Aga ära mõtle, et ma seda ootan või jumalat paluks, et see nõnda sünniks, seda mitte, mina ootan lihtsalt muidu niisama, ootan head õnne, et ehk sünnib juhuslikult midagi niisukest, ja kui siis see mees tuleks ja tahaks minu käevartest kinni võtta, siis laseks ma seda teha, sest siis ma enam ei kardaks arsti ettekuulutust, sest et mehel on juba selle teise naisega lapsed..."

„Nii et, tähendab, sa armastad teda ikka veel?" küsis Elli.

„Ei, ei," vaidles Tiina vastu. „Praegu ma ei armasta, sest tal on teine naine, ja teise naise meest armastada ei ole aus ega viisakas. Aga kui seda teist naist enam ei oleks, siis hakkaks ma teda vist kindlasti uuesti armastama. Ja seda ma nüüd ootangi, et kui juhtuks nõnda, et see mees jääb üksi, siis tahaks ma kangesti näha, kas ma teda veel armastan ja kuidas ma teda armastan."

Ellile oli Tiina romaan pisut liiga keeruline, aga kui ta seda vennale edasi jutustas, muutus ta ehk veelgi keerulisemaks, ning kui Oskar hakkas millalgi sellest romaanist Tiinaga rääkima, et mõne kahtlase asja kohta seletust pärida, läks ta juba nii keeruliseks, et ka Tiina ise ei saanud temast enam kuidagi jagu. Aga see olevat temaga ikka nõnda, seletas Tiina Oskarile, et seni kui temalt ei nõuta seletusi, on asi üsna selge, aga niipea kui esitatakse temale kostmiseks küsimusi, läheb kõik äkki segaseks. Ja tema ei või sinna midagi parata, et see nii on. Põhjuseks on see, et tema hakkab seletades kartma, ehk ei ole kõik õige, mis ta rääkinud ja mis ta veel tahab rääkida, ja kartusega lähebki kõik segi. Ta tahab kõik nii hirmus õieti rääkida, et läheb mõnikord kõik käes valeks. Ja siis on vahel nõnda, et

kui juba kõik on hästi vale, siis hakkavad teised uskuma ja usud lõpuks isegi, et nõnda see just ongi olnd.

Aga Oskar ei saanud maast ega taevast aru, kuidas see just oli olnud või kuidas see oli praegu, ainult üks oli kindel: midagi tingimata oli. Oskar oli ajuti peaaegu sealmaal, et oleks läinud onu Indrekult küsima, ehk teab tema mingit seletust anda, sest Tiina on tema juures kauemat aega teeninud, aga päev-päevalt lükkas ta selle kavatsuse teostamist edasi, sest onu Indrek oli üldse sõnakehv, liiatigi veel niisuguseis asjus. Ainult isaga ja karjapoisiga kuuldi teda juttu ajavat, nagu peaks inimene enne saama üle kaheksakümne või olema alla viieteistkümne, kui temaga kõlbab mõni sõna rääkida.

Ometi oli Indrek viimaseil päevil pisut nagu muutunud. See oli sest ajast saadik, kus leht tõi Vargamäe jõe süvendamise ja õgvendamise teate. See oli tema keelepaelad lõdvendanud. Vana Andreski pani seda tähele, kui nad kahekesi arutasid tuhandendat korda ühte ja sedasama: arutasid jõesilla saamise ja Hundipalu Tiidu suurte kivilahmakate tekkimise lugu; tuletasid meelde suuri kändusid jõepõhjas ja kõike seda, mis nende puhul rääkinud köster, kirjutaja ja vana kadunud sauna Madis; katsusid üles arvata nende tõkete arvu, mis tehtud voogudele Vargamäe, Hundipalu, Ämmasoo, Rava, Kukessaare, Võlla, Aaseme ja kõigi teiste heinamaade kohal; pidasid aru, milliste jõekäärude lühenduseks kaevatakse uus jõesäng ning kui suur ja sügav see peaks olema, et ta suudaks kogu jõevee ära viia; püüdsid arvestada, kui palju see töö maksma läheb ja kuipalju on vaja mehi, et lõpetada kõik ühe suvega; murdsid pead, kust saab see inimeste hulk ülalpidamist ja kes hakkab seda neile kätte muretsema.

Peavarju pärast ei teinud vana Andres endale mingit muret, sest jõe ääres on ju küünisid küll, mis viga suvel soojaga seal magada. Ainult heinu peaksid mehed talvel pisut küünipõhja jätma, siis oleks kõik hea.

Oli veel üks mure: kui jõge kogu suvi puhastatakse

ja tema äärt mööda tallatakse, mis saab siis heinast? Saarmad, pardid ja üksikud kalastajadki tallavad suured rajad sisse, mis aga sünnib siis, kui meestekari päevad otsa muud ei teegi, kui trambib jõe ääres. Võta või jäta, aga vana Andres tuli otsusele, et sel suvel läheb kõige parem luht kaduma. Ja kuhu panevad nad muda, mulla, risu ja roisu, mis nad jõepõhjast välja võtavad? Kas otse sinnasamasse kõige parema rohumaa peale? Aga kas kevadine suurvesi seda sealt ära ei uha? Kas ta ei kanna seda jällegi jõkke, nii et ta ummistub silmapilkselt uuesti? Ah, jumal! Vanal Andresel oli nüüd päevad otsa mõtlemist ja arutamist ning sagedasti peletasid suured mured öösi unegi. Andres oli asjast nii väga huvitatud, nagu oleks temal alles pikk elu ees ja nagu jõuaks ta veel jõe süvendamise tulemusi näha ja kasutada.

Laupäeva õhtul kutsuti saunarahvas Mäele: Liisi oli tulnud oma poegade ja tütrega. Jah, Liisi oli tulnud ühes mehe ja lastega vana Pearut matma, ja et nad pühapäeval kiriku juurest enam tagasi Vargamäele ei tahtnud tulla, siis saabusid nad juba laupäeva lõunaks, et pisutki oleks mahti kodukohas viibida. Tagasi ei tahtnud aga sellepärast tulla, et omaste vahe polnud just kõige parem ja et peale Pearu mahaviimist, kus pääseb mõjule rikkalikult valmistatud toitude ja veel rikkalikumalt muretsetud jookide mõju, võiks see veel halvemaks minna või isegi tüliks muutuda. Segase vahekorra olid tekitanud pärandusasjad, sest kuna Pearu tahtis Orut jätta ühele või teisele Joosepi pojale, siis süüdistas Karla Joosepit, et see püüab oma naise kaudu tema käest kohta ära kiskuda. Mingisugused vastupidised kinnitused ei suutnud ei Karla enda ega tema kodakondsete arvamust selles asjas muuta. Ja kuigi asi Joosepil ning Liisil oli luhtunud, nagu Orul arvati, ometi ei kadunud kuri vimm inimeste südameist. Oru oli nagu mõni noor neiu, kellele võõras mees heitnud himutseva pilgu, ja seda ei võidud talle enam kunagi andeks anda. Nii halb polnud vendade vahekord ometi mitte, et üheskoos poleks võinud oma vana isa hauda viia, ainult tema mälestuseks pidutseda polnud võima-

lik, ei, seda mitte, sest see oleks võinud kurjasti lõppeda.

Liisilt saadi ka seda teada, et alguses tahetud Pearut teisipäeval või kesknädalal matta, sest siis oleks rohkem aega olnud kogu suurele suguseltsile sündmusest teatada, kuid haruldaselt soojade ilmade tõttu polnud see võimalik, sest surnu oleks läinud halvaks. Pole teisel küll muud kui ainult luu ja nahk, aga ikka ei kannata soojust — nõnda on surnud Pearuga. Aga elusalt oli ta suur soojusearmastaja ja kanges saunaleilis või palava päikese käes tuli tal ikka nagu teine hing sisse. Selline vahe oli temaga elusalt ja surnult.

Samuti kuuldi Liisilt ka seda, et Pearu pole enne surma oma testamenti muutnud, ainult suusõnal määranud ta Oru Juuli pojale.

„On sel siis oodata?" küsis Maret.

„No küllap vist," ütles Liisi ja seletas asja lähemalt.

Aga kui Elli seda kuulis, kihvatas ta noor süda suures valus, nagu oleks ta Oru Juulile tema oodatava poja pärast kade. Ning ta ei võinud midagi sinna parata, et ta pidi teiste seast ära minema ja kõrvale pugema, kus oleks võimalik kas või suure häälega nutta. Näis, nagu poleks sellest mingit kasu olnud, et nad Tiinaga nii palju õhtuid olid sosistanud ja sõnadega möödunud asju kulutanud, kõik oli äkki jällegi uus ja värske.

Liisi ei teadnud Elli asjast midagi ja sellepärast ei osanud ta õigel kohal oma suud pidada. Aga Maret märkas kohe, kuidas Juuli poja lugu Ellisse mõjus, ja sellepärast läks otsis ta üles ja katsus teda lohutada, öeldes:

„Ära ometi ole nii rumal, et teistele näitad, mis sul südames. Nuta pärast, kui nemad läind. Või miks sa üldse nutad? On sul kahju, et jäid lapseta?"

„Ei, ema, mul on hea meel," nuuksus Elli.

„No mis sa siis, rumal laps, nutad, kui sul on hea meel."

„Mul on hale meel."

„Millest sul siis hale meel on?"

„Ma ei tea millest," nuuksus Elli. „Hale meel ja valus."

„Kannata välja, küll läheb varsti üle," rääkis ema. „Ja ära sa nõnda teiste hulka tule, pese silmad enne külma veega üle, muidu mõtlevad teised ei tea mis."

Aga Tiina katsus Ellit hoopis teistmoodi lohutada. Tema ütles, et tema pole veel kunagi surnud meest armastanud ega selle pärast nutnud, ning et temale on see üsna arusaamatu asi.

„Ega ma siis surnd mehe pärast nuta," seletas Elli, „vaid surnd mehe lapse pärast."

„Aga surnd mehel ei ole ju veel last," ütles Tiina.

„Ta tuleb," kinnitas Elli.

„Armas aeg!" hüüdis Tiina nüüd. „Aga eks sa siis jõua nutta, kui ta on tulnd, mis sa enne seda. Võibolla et ei tulegi."

„Ma ei või kuulata, kui nad räägivad, et tal ehk tuleb," ütles Elli nüüd.

Sellele ei osanud Tiina midagi vastata, nii et Elli võis üsna rahulikult edasi nutta, kuni jagu täis.

Indrek istus peaaegu kogu aeg vaikides ja kuulas õdede juttu, nagu ta teinud seda millalgi paljude aastate eest. Ainult õed olid siis hoopis teised ja teine oli vist tema isegi. Õed ei ajanud siis ainult juttu, vaid laulsid ka, aga nüüd enam ei laulnud, nüüd mitte. Nende lapsedki ei katsunud üheskoos laulda.

Muidugi, siis oli kevade — jah, Indrekule paistis, nagu oleks siis alati kevade olnud oma heleda päikesega ja lumivalgete pilvedega sinises taevas, — siis oli kevade, oli tärkav rohi, oli kuskil laik musta lund tänavaaia ääres, oli virvendav jõgi, olid kauguses sinendavad metsad, ja haopinu taga kuuseteivaste, männilattide ja kasepakkude lõhn.

Nüüd aga kaldus päike juba sügisele, pilved muutusid päev-päevalt hallimaks, metsad tõmbusid kauguses tumedamaks ja jõgi peitis end luhta ning ümbritsevasse rägasse. Igatses Indrek ehk laulvaid õdesid, valgeid pilvi ja lõhnavaid kuuseteibaid haopinu taha tagasi? Ei! Milleks seda! Ta on sellegagi rahul, et

ta võib kuulata oma õdesid ja unistada sellest, mis ei kordu enam kunagi.

See ongi asjades see kõige ilusam, kõige võluvam, et nad kunagi ei kordu endisel kujul. Ikka on nõnda, et kas pole asi enam see või on inimene ise juba teine, aga aina on midagi uut, mida saadab nukrutsev magus mälestus. Ning ükskord saabub silmapilk, kus inimese elu polegi enam muud kui ainult mälestus. Siis muutub kõik igaveseks ja võib tulla surm, see kõige igavesem asi siin ajalikus elus.

Vana Andres on varsti sealmaal. Kui poleks seda jõge, mis kevadel nii imeliselt virvendab, siis olekski ta seal, aga see häirib teda veel. Tõepoolest on aga see jõgigi talle juba rohkem mälestus kui tõsiasi. Tema näeb teda nende silmadega, millega ta vaatas teda siis, kui tuli ühes Krõõdaga Vargamäele. Ja kui ta räägib jõevee allalaskmisest, siis ta teeb seda nõnda, nagu jutleks ta alles Krõõdaga, kellele ta kiideldes ütleb, et ehitab Vargamäele linna, kuhu viib suur, lai ja sile tee, pane või kaks hobust kõrvu ette. Aga tee on peaaegu endiseks jäänud. Lahkuvale Pearule oleks pidanud teda ehk siluma, nagu tema silus teda kord Krõõdale, aga ei olnud inimest, kes seda oleks teinud.

XXX.

Andresel oli veel ainukene soov siinilmas: näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe äärde ja hakkavad siin midagi tegema, hakkavad mõõtma, sihti ajama, vaiu lööma — Andres ei teadnud õieti, mis nad hakkavad tegema. Sest jõe allalaskmine pole see, mis kraavikaevamine Vargamäe soos. Siin pole muud, kui hakka välja alt kaevama ja kaeva edasi, kuni ots on jões, ning kui vesi jääb kuhugi peatuma, siis tee kraav pisut sügavamaks, nii et vesi oleks kaevates järjest kannul. Nõnda kaevas oma kraavid vana kadunud sauna Madis ja praegu kaevab just niisama ka Indrek, ainult selle vahega, et siis nimetati kraave Madise, nüüd Indreku nime järele.

Juba mitmel-setmel korral oli Andres ainult selleks jõe äärde läinud ja seal tükid maad mööda pehmet ja õõtsuvat pinda tampinud, et otsida oodatavaid võhivõõraid inimesi. Ja igakord, kui ta tuli tühjalt tagasi, oli tal valus pettumustunne südames, nii et igaüks oleks võinud sellest näha, kui noor on alles Andrese süda. Aga tema vanad ihuliikmed olid hirmus väsinud, nagu igatseksid nad igavest puhkust. Andrese noor süda sellepärast ehk kippuski nii väga jõe äärde vaatama, et vanad ihuliikmed ihkasid puhkust. Kui Indrek seda isa kärsitust nägi, arvas ta, et vanainimene muutub uuesti lapseks, kel pole püsivust oodata. Ja ta katsus teda lohutada, öeldes:

„Küll nad juba tulevad, ära karda."

„Ma kardan tõesti, et minu vanad silmad neid enam ei näe," vastas Andres.

„Näevad küll, isa, ära tühja muretse," rääkis Indrek.

Aga Andres oli endiselt ärevuses ja viskles öösiti rahutult asemel, kuna Indrek samal ajal norises ehtsat kraavimehe und. Hommikul kaebas isa Indrekule:

„On see vanainimese elu ka hull, et enam und ei ole. Ei saa ju end enam kuidagi hästi ära väsitada. Laps, see jookseb päevad otsa ühtesoodu ümber, noor inimene teeb tööd, aga mis on vanal peale hakata. Joosta ei saa, jalad ei võta vedu, tööd ei jäksa ka enam teha, sest keha on nõrgaks jäänd, no kuidas sa saad enese tublisti ära väsitada, nii et uni magusaks läheks. Ainult surm väsitab veel vanainimese nõnda, et uni läheb magusaks."

„Las näed varsti selle jõeasja ära, nii et su süda rahu saab, küll siis läheb uni jälle magusaks," rääkis Indrek.

„Vanast-peast ei lähe uni enam nii magusaks, kui oli lapsepõlves ja noores eas," seletas Andres. „Ei mina aru saa, milleks jumal selle nõnda on seadnud. Nüüd mul oleks aega magada kas või ööd ja päevad kokku, aga pole und, ükskord tahtsin kõigest väest magada, kuid siis polnd aega. Nõnda on see inimese elu."

„Jah! just nõnda on ta," kinnitas Indrek. „Täissöönul pole isu ja nälginul pole toitu — ning hädas on mõlemad."

Nõnda targutasid nad inimese maise saatuse üle ja ootasid, et jõega hakataks midagi tegema, nagu oleks need kaks asja teineteisega lähedases ühenduses. Ja kui vana Andrese noor süda oli peaaegu vähemagi kannatuse ning usu kaotanud, et Vargamäe jõega veel midagi sünnib, nii et tema seda oma silmaga näeks, just siis tuli teade, et mehed ongi juba jõe ääres, kuid Vargamäest tükk maad allpool.

Järgmisel päeval Indrek kraavile ei läinud, vaid ta otsustas isa seltsis jõe äärde minna, kes kibeles juba varasest hommikust saadik, et saaks aga sinna, nagu võiks ta hiljaks jääda. Aga Indreku pealekäimisel lahkusid nad alles kella kümne paiku kodunt. Jalgtee viis neid läbi madala ja tiheda sookasestiku. Esiteks astus Indrek aegamööda ees, pikad kummsaapad jalas,

ja isa tuli tätsates järele, kepp käes. Kuid varsti kaebas ta:

„Indrek, sa käid nii kärmesti, et mina ei jõua sulle järele, kuuled, mis mu rinnad teevad."

Jah muidugi, Indrek kuulis väga hästi, kuidas isa rinnad lõõtsutades karjusid, aga ta oli sellega nii harjunud, et ei pannud seda tähelegi. Isa sõnade tõttu jäi ta seisatama ja ütles:

„Sa mine õige ette, las mina tulen järele, siis pole karta, et me teineteisele liiga teeme."

Nõnda siis hakkasidki nad minema, isa oma kõvera kepiga ees ja Indrek oma pikkade kummsaabastega järel. Aga kui nad jõe äärde jõudsid, polnud kuskil ainustki inimhinge näha. Nad istusid oma küüni nurgaotsale, et puhata ja aru pidada.

„Peab allapoole minema, ei muu aita," ütles Indrek.

„Peab minema jah, mis muud," kinnitas isa, tõusis jalule ja hakkas astuma. Aga ei kestnud kuigi kaua, siis hakkas ta kaebama väsimust. Indrek võttis tal käe alt tugevasti kinni, püüdes teda toetada, aga sellest polnud kuigi suurt kasu. Pidi jällegi puhkama, pidi iga natukese aja tagant puhkama, sest maapind oli pehme ja õõtsuv, käimiseks äärmiselt raske. Kui nad jälle kord puhkuseks kuhugi küüni juurde läksid, ütles Indrek:

„Isa, mul tuli hea mõte: ma võtan su kukile."

„Kas sa siis jäksad siin pehme maa peal," kahtles isa.

„Katsume. Tule siia, ma aitan su küünisuu peale, siit on hea kukile võtta."

Nõnda siis sündiski: Indrek pani isa küünipalgile istuma ja võttis ta sealt endale kaksiti selga. Nõnda hakkasid nad minema.

„Ega minust ju enam midagi kanda ole," rääkis Andres, „liha on kehalt juba sootuks ära kuivand."

„Pole vigagi," vastas Indrek kandes, „üksi luudestkontidestki saab paras noos. Kui ma poleks aastat otsa enne kraavi kaevanud, siis ma poleks suga kuhugi läinud."

„Kas siis tunned, et jõudu on juba juurde tulnd?" küsis isa.

„Hoopis teine mees kohe," vastas Indrek ja astus täiel sammul edasi, et kiiremini eesmärgile läheneda kui tänini. Kui nad nõnda olid ümber eelseisva suurema jõekääru jõudnud, ütles isa:

„Vaata, Indrek, seal allpool paistavad nagu inimesed, kas ehk ongi nemad."

Indrek jäi seisatama, ajas end pisut sirgemaks ja pea püsti, muidu silm ei võtnud kaugemale.

„Nemad jah!" ütles ta natukese aja pärast. „Aga seal on ju palju rahvast."

Ja nagu oleks ta seisatamisest uut jõudu saanud, astus ta veel kiiremalt edasi. Lähemale jõudes selgus, et suurem hulk inimesi oli samuti uudishimulised pealtvaatajad nagu Indrek ja Andreski. Mehed tahtsid igaüks oma silmaga näha, mis mõeldakse jõega nende heinamaa kohal teha. Kas jäetakse ehk mõni jõekäär uue ja vana jõe vahele?

Muude seas paistsid siin silma ka Oru Karla ja Kassiaru Nõmmann. Viimase ümber keerleski peaasjalikult meestesumm. Oli eemale kaugele kuulda, kuidas Kassiaru seletas, et asjast poleks ehk üldse asja saanud, kui mitte tema oma käppa poleks külge pannud ega oma head sõna öelnud. Nüüd olevat asi enam kui kindel ja tuleval kevadel hakkab tema töödega peale. Kuis nii tema, Kassiaru?

„Aga vaadake, mehed," seletas Kassiaru, „mina ei kõlksuta ainult sõnu, vaid asun otsekohe tööle. Selle asjaga on muidugi suur tüli ja raske vastutus, aga keegi peab ikkagi selle oma peale võtma. Ja mis mõte oleks asja lasta võõraste kätte minna. Nagu meil enestel ei oleks mehi, kes selle tööga toime saab. See on ju meie oma asi, see on peaaegu minu oma asi, sest kui mina oma sõna poleks öelnd, mõni teab, kas sest asjast üldse asja oleks saand. Maavalitsus oleks võind ta kevadel igatahes kas või kümne aasta peale edasi lükata. Aga nüüd on mehed siin ja asi kindel, sest kõik läheb esimeses järjekorras. Tuleval kevadel on nii mõnelgi mehel leib hooletu, kui ta oskab ja viitsib la-

bidat liigutada. Mina ise lasen Vargamäe jõe alla, mina oma poegadega..."

Nõnda rääkis Kassiaru meestesummale, mille läheduses seisid ka Indrek ja Andres. Aga kui viimane seda kuulis, ütles ta pojale:

„Mis sa lased tast nõnda kelkida, eks sa anna talle teada, kes on Vargamäe jõe õiged allalaskjad."

„Arvad sina, isa, et mind veel keegi kuulab või usub, kui Kassiaru on ettevõtja ja kui tema käes on rahakott," ütles Indrek. „Lõpuks ei olegi see nii tähtis, kes see jõesüvendaja on, peaasi, et ta süvendatakse."

Aga Andres oli teisel arvamusel. Tema noor süda langes sees peaaegu ära ja muutus silmapilkselt vanaks, kui ta nägi ja kuulis, mis tema ümber sündis. Seesama Kassiaru, kes mängis Andrese ehitatud Vargamäe eluhoonetes kõik oma trumbid välja, et asja nurja ajada, suurustab nüüd nendesamade meeste ees, et tema ongi see asja algataja ja teostaja, ning mehed kuulavad vaikides tema tühje sõnu, nagu oleksid nad äkki kõik kaotanud mälu ja aru. Isegi Indrek kuulab Kassiaru Nõmmanni loba nagu mõnda jumalasõna.

See mõjus Andresesse nõnda, et kui tal oleks jõudu olnud, siis oleks ta Indreku ja kõik teisedki siia paika jätnud ja sõnalausumata koju tagasi läinud, aga ta tundis, et vaevalt läheb ta täna siit oma jalaga Vargamäele, vähemalt mitte tervet teed. Sellepärast seisis ta nukralt Indreku kõrval edasi, muutudes tõsiseks ja tummaks. Aga kui Indrek nägi, kuidas Kassiaru hooplevad sõnad mõjusid isasse, ütles ta temale:

„Isa, kas siis niisuke asi sinule sugugi nalja ei tee?"

„Mis asi?" küsis Andres arusaamatuses vastu.

„Aga ikka see Kassiaru ja need mehed, kes teda kuulavad," seletas Indrek.

„Mis nali see siis on?" imestus isa meelepahaga.

„No ikka on," vastas Indrek. „Näed, kui imelikult asjad on seatud: üks teeb, teine suurustab. Ja mis veel kõige kenam: kolmandad kuulavad ja vaatavad seda pealt ning lähevad suurustajaga, mitte tegijaga. Tähendab, suurustaja ja tema kambamehed hais-

tavad saaki, ei muud midagi. Sest ega siis ometi niisukest leidu, kes enam ei mäletaks, mis Kassiaru talvel meil rääkis. Aga nüüd on hoopis teine laul. Sellest teen ainult ühe järelduse: meie asi peab kindel olema. Sest ilmas pole kindlamaid pooldajaid kui isikliku kasu ihkajad. Kassiaru on nähtavasti hakanud ka takka lükkama. Minul pole siin muud kasu kui aga ainult see, et kas ma saan selle asja liikuma või mitte. Ja ma sain. Sain mehed talvel kokku, sain Kassiaru lömmi lüüa ja saan sinule, isa, enne surma näidata, et sinu kõige suurem soov läheb täide. Sinul, isa, ei ole ju ka enam sellest asjast mingit muud kasu, kui et ainult tead, et lõpuks ometi sünnib see. Mille pagana pärast ei või sa siis ühes minuga nende inimeste üle naerda, kes suurustavad ja kiitlevad ning lömitavad oma isiklikkude pisikeste kasude pärast? Meil pole ju neid pisitillukesi isiklikke kasusid, ja meie võime naerda inimeste väikluse üle. Kui meie asjast mõtleme, siis ikka kogu jõgikonda, aga nemad hoiavad küünte ja hammastega igaüks oma soo- või niidulapikesest kinni. Meie suurest asjast teevad nemad pisitillukese sääseaevastuse ning kehklevad ja kiitlevad sealjuures pealegi. Kui Hundipalu Tiit oleks seda kuulnud ja näinud, siis oleks ta tingimata oma laia lõuaga naernud."

„Arvad sina tõesti, et Hundipalu Tiit oleks võind naerda?" küsis Andres.

„Aga muidugi," vastas Indrek, „miks ei oleks ta pidanud inimeste väikluse üle naerma."

Indrek ja Andres seisid hulk aega kahekesi, aga lõpuks söandasid ometi mõned mehed Kassiaru juurest ära tulla nendega juttu ajama. Keegi Urvaküla meestest teadis rääkida, et Kassiaru tahtvat jõesüvendamise kellegi teisega kahasse oma kätte võtta, sest tema hankivat oma poegadele nõnda tööd. Koolitanud teine neid kangesti, raisanud palju raha, teinud koha peale võlgu ja nüüd pole poegi kuhugi panna, saada kas metsa puid lõikama või pane sohu kraavi kaevama. Aga seda ju Kassiaru au ei luba. Tema au ei luba sedagi, et poisid ühes sulaste ja tüdrukutega põllul tööd

teeksid. Jõesüvendamine on peenem ja puhtam, sest siin käi, kepp käes, ja vaata ainult, mis teised teevad. Nõnda olevat selle kange Kassiaru asjad: pankrot hakkab kallale tikkuma.

„Nii et kui lõvil jäävad kihvad ja küüned nüriks, siis hakkab ta kõige valjemini möirgama," ütles Indrek.

„Jah, kott tolmab ikka kõige hullemini, kui hakkab tühjaks saama," lausus Urvaküla mees.

See jutt rabas Andrest sama tugevasti kui esiteks Kassiaru Nõmmanni suurustaminegi. Mis hull see siis selle poegade koolitamisega on, et nemad pärast seda enam tööd ega teenistust ei leia? Kaevab ehk ka Indrek lõpuks ainult sellepärast Vargamäel kraavi, et temal enam kuhugi pole minna, et tema haridust ja oskust enam keegi ei vaja? Ta ehk ainult ei taha oma otsekohest häda avaldada, kartes sellega teda, Andrest, kurvastada, sest temal olid ju Indreku koolitamisega kõige imelisemad lootused ja unistused.

Hiljem kahekesi jäänud, Andres ei saanud kuidagi kiitlevat Kassiaru ja tema poegi unustada ja viis jutu uuesti nendele, et kuulda Indreku arvamust, kelle kukil ta parajasti istus, sest nad olid juba koduteel.

„Kudas see siis nüüd on?" rääkis Andres peaaegu hingeldades, sest temal oli Indreku kukil ehk raskem istuda kui sel teda kanda. „Terve minu eluea rääkisid kõik, et kes koolitud, sel on kergem elu, ja nüüd korraga: kes on koolitud, see mingu kraavi kaevama või jõge puhastama. Kes selle nõnda on teind?"

„Arvad sina, isa, et kraavikaevamine on see kõige raskem?" ähkis Indrek vastu, hoidudes küsimuse otsesest vastamisest kõrvale.

„Raskem ikka kui kooli- või kirikuõpetajal," arvas Andres. „Mina uskusin, et sinust saab midagi niisukest — et mina harin mullapõldu, sina hakkad hingepõldu harima, sest milleks muidu sind koolitada."

„Isa, hingepõld on raskem harida kui Vargamäe kivirägastik ja soo," rääkis Indrek lõõtsutades. „Vargamäel suudad kümne aastaga rohkem kui hingepõllul tuhandega, see on inimessoo eluvanne. Inimene ei suu-

da iseendagi hingepõldu harida, veel vähem teiste oma."

Neid sõnu kuuldes oli Andres tükk aega tumm, nagu mõtleks ta iseoma ja teiste hingepõldude üle järele. Viimaks rääkis ta:

„Mina olen liiga kauaks siiailma jäänd. Kui katsusin sind koolitada, siis uskusin ise ja uskus ka Hundipalu Tiit, et teen suurt asja, aga nüüd tõstad sa Vargamäe soomuda ning teisedki koolitud mehed tulevad Vargamäe soomuda tõstma. Minu suur töö on tühjaks saand, sest soomuda oskasid sa ilma koolitagi tõsta. Pearul oli Vargamäel õigus, nagu ütles juba õnnis Tiit, mitte minul."

„Aga Pearu ütles mulle viimati Jõessaare all otse vastupidi: sinul olla Vargamäel õigus, mitte temal," seletas Indrek.

„Ütles Pearu tõesti seda?" küsis Andres.

„Just seda ütles ta, kui istus minu ees päikesepaistel," kinnitas Indrek.

„Siis ei tea ma tõesti enam, mis arvata õndsast Hundipalu Tiidust või kadunud Pearust," ütles Andres ohates, ja tal hakkas veel kord südamest kahju, et ta polnud kohe Pearu surisängile läinud, kui Helene teda nii ilusasti kutsus. Aga ta lohutas end lõpuks usuga, et küllap see sündis jumala tahtmist mööda, sest miks muidu ta laskis Andresel jõesüvendamisest kuulda alles pärast Pearu surma. Jumal talitas Pearu surmatunnil samuti nagu kogu tema eluajal: ta muretses tema eest, nagu ta muretses Andresegi eest. Jumal kartis, et kui Andres oleks oma suure rõõmuga pääsenud Pearu surisängile, siis poleks ta suutnud oma suud pidada ja oleks lahkujale rääkinud asjust, mis oleksid talle ainult kurbust ja meelehärmi toonud. Aga seda jumal ei tahtnud. Tema laskis Pearu surra rõõmsas usus ja kindlas lootuses, et Vargamäe jõega ei sünni midagi, kuna ta Andresele samal ajal andis poja, kes võttis ta kukile ja viis veel enne surma oma silmaga vaatama, et jõega sünnib tingimata midagi. Nõnda võisid nad mõlemad oma jumalat kiita ja tänada.

Kogu pika tee tagasi Andres arutas endamisi jumala õiglasi seadmisi ja mõtles Pearu ning tema sõnade üle vaikides järele.

Indreku mõtted ajasid samal ajal oma rada. Nemad jätkasid endist arutlust kergest ja raskest. Kas on kergem ennast kanda lasta või teist kanda? Kas on mõtet teist kanda või ennast kanda lasta? Hea küll! Tema kannab oma nõtra isa ja see kandis kord teda, kui ta oli alles väetike. Tähendab — tugevam kannab nõrgemat. Aga maailmas on aina vastupidi: nõrgem kannab tugevamat. See maksab üksikute inimeste, kihtide, rahvaste ja rasside kohta ja seda peetakse kultuuriks. Kultuur on see, kui istud nõrgema kukil. Nii et kultuur on midagi röövtaime taolist, mis elab teisest taimest. Ning ometi usuvad kõik edu ja inimessoo paremat tulevikku kultuuri nimel. Ja kui see ei teostu, siis ütlevad targad inimesed, kes juhivad rahvaste saatust: kultuuri puudus! Mõistate? Üksik inimene, kiht, rahvas või rass ei istu veel küllalt kindlasti mõne teise inimese, kihi, rahva või rassi kukil, sellepärast ei teostu inimessoo parem tulevik.

Nõnda arutas igaüks omaette, olgu kandja või kantav. Aga kui nad jõudsid oma heinamaale küüni juurde, tahtis Andres pisut Indreku kukilt maha, sest ta mõtles siin natukene päikesepaistel istuda ja puhata ning siis oma jalaga tasakesi minema hakata, sest läbi soo viiv jalgtee oli palju kõvem ja parem vanainimese jalale astumiseks kui pehme samblane jõeäär. Ja kui nad nõnda seal küüni ees istusid, küsis Andres Indrekult, mis sünnib tema arvates Oru suure jõekääruga.

„See jääb tingimata uue ja vana jõe vahele," ütles Indrek.

„Aga siis saab ju Oru jõe allalaskmisest palju rohkem kasu kui Mäe ja ometi on tema selleks hulga vähem teind. Õieti öelda, ta pole midagi teind, on ainult vastu olnd, sest et meie asja üles võtsime," seletas Andres.

„Jah, nii see siinilmas ikka on," rääkis Indrek: „ühel on tegemise rõõm, teisel saamise rõõm. Õnnetud on need, kes ei tee midagi ja kes ei saa midagi, pä-

ris õnnelikud need, kes teevad midagi ja kes maitsevad oma tegude vilja. Meie oleme teinud, isa, ja sellest rõõmust aitab meile."

„Indrek, täna sa räägid ja oled minuga, nagu ei kunagi varem," ütles Andres liigutatud meelel.

„Isa, ma olen nii rõõmus, et sa oma silmaga võisid näha, kuidas inimesed juba jõe kallal tööl, sellepärast," seletas Indrek.

Jällegi vaikis isa tükk aega, nagu mõtleks ta Indreku sõnade üle järele. Siis ütles ta:

„Päikesepaistel tuleb nii hea unerammestus peale, kui ometi võiks nüüd natukeseks ajaks pikali visata."

„Ma aitan su küüni," ütles Indrek, „ja ronin ise järele, sest minulegi kulub pisut puhkust."

„Ma arvan ka," vastas isa, „sest see päratu maa, mis sa mind seljas kandsid..."

„Kõva teega poleks see ju suur asi, aga mööda pehmet jõeäärt..."

Lause jäi pooleli, sest Indrek hakkas isa küüni upitama, ja kui see sees, ronis ta ka ise järele.

„Ah kui hea!" ohkas Andres oma vanu konte pehmeil ja lõhnavail heintel sirutades. „Tahaks ühes jumalamehega öelda: Issand, nüüd lased sa oma sulase rahus minna, sest mu silmad on su õnnistust näind."

Nende sõnadega Andres uinus magama. Indrek lamas tükk aega pärani silmil ja vahtis läbi palgipragude jõevee virvendust ja lendlevaid pääsukesi, kes toitsid häälitsedes oma poegi. Mingisugused rohud lõhnasid heintes otse uimastavalt. Kas nende või väsimuse mõjul ka Indrek uinus magama, ilma et ise oleks seda enne märganud, kui avas virgudes silmad. Ta pidi olema üsna tüki aega maganud, sest päike oli juba üsna madalale langenud. Isa magas alles rahulikult edasi ja nii vaikselt, et Indrek ei kuulnud tema hingamistki.

„Ära väsis teine, vaeneke," lausus Indrek endamisi ja otsustas teda veel natukene magada lasta. Aga kui päike hakkas juba teisel pool jõge kasvava padriku varju vajuma, arvas ta, et pole parata, nüüd peab ta äratama. Esiteks hakkas teda tasakesi hüüdma ja kui

see ei aidanud, siis kõvendas häält. Aga kui isa ka seda ei kuulnud, hüüdis ta hoopis valjusti, nii et seda oleks võidud isegi teisel pool jõge kuulda, ning lisas siis:

„Magab nagu surmaund!"

Ja nii kui ta mõttetult need sõnad oli öelnud, sähvatas tal tõepoolest mõte, et mis siis, kui isa ongi surnud. Selle mõttega tõusis ta tasa, tasa heintelt, nagu tahaks ta seda kellegi salaja teha, ja läks käpuli ronides isa juurde, et teda puutuda. Ta pani oma käe tema käsivarrele ja katsus teda liigutada, ning talle tundus, et keha oleks nagu jahtunud ning peaaegu kange: surm pidi olema saabunud juba tüki aja eest, võib-olla kohe, niipea kui ta heintele heitis.

Indrek ajas end põlvili, nagu mõtleks ta palvetama hakata. Aga ei, ta põlvitas muidu niisama, nagu poleks tal praegusel silmapilgul midagi targemat teha. Ta vahtis lahkunu rahulikku nägu ja katsus meelde tuletada, kas ta ehk uinumise silmapilgul midagi iseäralikku ei märganud. Nõnda näis talle äkki, nagu oleks ta alguses kohe imestunud, kuidas isa nii vaikselt magama jääb, ei norinat ega rasket hingamist, nagu see oli kodus sängis. Siis Indrek pani selle värskete heinte ja suure väsimuse arvele, aga nüüd ta teadis, et see oli surm. Ta hakkas lõpuks isegi seda uskuma, nagu oleks ta kerget ohet kuulnud, ilma et oleks teadnud sellele mingit tähelepanu pöörata.

Kui ta küllalt oli nõnda põlvitanud ja endamisi arutanud, küsis ta lõpuks: mis nüüd? Peab ta isa siia jätma ja kärmesti koju jooksma, et abi tuua? Ja muidugi, kärmesti koju! Kähku kargas ta küünist välja ja hakkas minema. Aga juba mõne sammu järele jäi ta seisatama. Tal tuli uus mõte. Õige! Nõnda on parem! Ta pöördus küüni juurde tagasi. Ei, ei! Ta ei jäta isa üksinda siia. Enne oleks ju pime, kui nad tagasi jõuavad, ja korraga näis talle kõige võimatum just see, et isa lamaks üksi surnult siin küünis pimedas lõhnaval heinal.

Ta hakkas alt küünisuu eest hagu ära kiskuma. Kuivad lehed krabisesid valjusti ja panid Indreku

alguses võpatama. Aga ta harjus sellega peagi ja töötas edasi. Kui haod kõrvaldatud, ronis ta ülemisest avausest küüni ja hakkas alumist suud heintest vabastama. Ta töötas palavikulise ähmiga, nagu kardaks ta kuhugi hilinemist.

Kui heinad olid sedavõrt suu eest ära, et inimene pääses sealt välja minema, võttis Indrek isa ja tõstis ta küünisuu peale, nii et väljas seistes ulatuks ta kätte saama. Siis kargas ülalt august välja ja läks isa sülle võtma. Aga enne kui ta seda jõudis teostada, tõusis küsimus: mis saab küünisuuga? Jätab ta tema lahti või paneb hagudega uuesti kinni, et oleks kõik korras? Aga kuhu paneb ta seniks isa, kui ta jändab hirmsasti krabisevate hagudega (talle tundus kuivade lehtede krabin tõepoolest hirmsana)? Küüni äärde maha? Aga sealt pole teda nii hea sülle võtta kui küünisuu pealt. Jah, sealt pole nii hea, sellepärast siis, las need hirmsasti krabisevad oksad jääda täna, kus nad on, ta tuleb paneb nad homme ette. Aga kui ta oli juba isa sülle võtnud, siis mõtles ta ometi oma endise mõtte uuesti ümber, pani isa küüni ees lokkavale rohule ja mattis küünisuu nagu kord ja kohus kinni. Siis ronis ta veel küünigi ning ajas ka heinad endiselt suu peale vastu hagu tagasi, nii et oleks kõik täiesti endine — et oleks kõik täiesti korras, mõtles ta, ilma et oleks endale aru andnud, milleks oli vaja veel kord küüni ronida.

Aga isa aseme jättis ta puutumata ja see seisis kuni talveni, kus heinad küünist koju veeti. Karjapoiss oli küll seda aset sügisel vaatamas käinud, aga mitte puutunud, sest tema ei julgenud üldse küüni minna, vahtis ainult avauselt, seistes rinnuli pealmisel palgil. Poisile oli see surma küün, pealegi veel vanainimese surma küün, mis on palju halvem, kui oleks mõne lapse surma küün. Sest laps ei muutu peale surma kunagi kurjaks, vaid aina paremaks, aga vanainimene muutub. Ka Andres võib muutuda peale surma kurjaks, kuigi polnud eluajal poisile öelnud ainustki halba sõna. Nõnda arvas karjapoiss, kui ta

vahtis palgil rinnuli olles vana sauna Andrese aset heintel.

Indrek oli lõpuks oma tööga valmis, võttis isa maast sülle ja hakkas minema. Aga vaevalt oli ta teinud mõned sammud, kui jäi peatuma. Kus on isa kepp? Kuhu see jäi? Selle tahtis ta ju puusärki kaasa, sest see olnud viimaseil aastail tema truu seltsimees. Andres pole kunagi oma vanu hobuseid laadale viinud ega neid võõrastele inimestele tappa ja taga ajada müünud, nõnda ei taha ta ka, et tema kepp jääks teiste vintsutada. Jumal teab, kuhu nad ta viskavad või mis nad temaga teevad. Kepil on Andrese oma lõigatud kirjad peal, neid kirju ei taha ta teiste kätte jätta.

Indrek pöördus küüni juurde tagasi, pani isa endisele paigale rohu peale ja ronis küüni kepi järele. See lamas heintel sootuks nähtaval paigal, pealegi veel isa aseme kõrval, kuidas ta küll temale kohe silma ei puutunud? Aga ükskõik, kui ei puutunud, siis ei puutunud, nüüd ta võtab tema ära. Aga kuhu ta kepi paneb? Tal on ju ainult kaks kätt ja nendega hoiab ta isa. Mõnikord oleks inimesele nii hädasti rohkem käsi vaja. Kepile head paika otsides märkas ta äkki, kui lühikene see on. Jah, isa kepp oli imelikult lühikene. Tähendab nõnda olid aastad ta kössi vajutanud, aastad ja töö ning vaev, otsustas Indrek. Sest varemalt oleks isa pikemat keppi vajanud, tingimata pikemat, ainult, et siis ta üldse ei vajanud teda ning kui hakkas vajama, siis kohe lühemat.

Indrek katsus keppi kõverat otsapidi alla tasku pista, aga sealt võis ta ära kaduda, ilma et ta ise seda märkaks. Rinnataskus oleks tal sobiv paik, kuid siin jääb ta kõva kaikana isale ette, kui Indrek selle sülle võtab. Muidugi, Indrek mõistab väga hästi, et isal pole enam millestki sooja ega külma, aga ometi otsib ta kepile paremat paika. Lõpuks pistab ta tema kõverat otsapidi põuetasku ja nüüd on ta süda rahul: paks kuub on kõval kepil padjaks peal, nii et isal pole nurisemist, ja Indrek ise tunneb kogu tee käega, kas kepp on veel alles või mitte.

Ta võttis isa uuesti maast sülle ja hakkas minema ning nüüd ei pöördunud ta enam tagasi. Aga äkki tundis ta, et surnult oli isa palju raskem kanda kui elavalt. Surnud on üldse raskemad kui elavad, mõtles Indrek. Aga siis unustas ta selle raskuse, sest ta pani tähele, et pilved hommikupoolses taevas kumasid leegitsevas punas ja roosas. Millised võivad nad küll veel olla õhtu pool loojeneva päikese ümrbuses? mõtles Indrek, nagu oleks ta sellest väga huvitatud, aga ei pöördunud ometi ümber lääne poole vaatama, nagu aitaks talle sestki punast, mis kumas idas. Aga kui ta oli suure tüki teed ära käinud, istus ta mättale käsi puhkama, sest need kippusid väsima, ja nüüd pöördus ta silmadega sinnapoole, kust ta oli tulnud, nagu tahaks ta näha, kas ehk keegi pole ta kannul, ning ta nägi, et loojeneva päikese mail polnud ainustki pilveraasu, lõõmas ainult puhas õhtune taevas. Sellepärast kumavadki nii väga hommikupilved, mõtles Indrek, nagu sünniks see tõesti sellepärast.

Aga kui ta haaras oma koorma põlvilt uuesti kätele ja pöördus jällegi hommiku poole, olid pilved juba oma endise kiirgava sära kaotanud ja kaldusid halli, pruuni ja violetivarjundeisse, nagu tahaksid nad olla saabuva öö esimesed ennustajad. Ja Indreku silmade ette ilmus äkki öine tume taevas oma lugematu hulga tähtedega ja nende all kari inimesi kohmetute ja nõutute nägudega, astudes tummalt palja päi selle järele, kes kannab inimest kätel ja loeb ise midagi joobnud käriseval häälel. Nägemus oli nii selge ja masendav, et Indrek tundis, nagu oleks temagi praegu pisut joobnud, sest ka tema kannab inimest kätel ja kõnnib taaruval sammul mööda soist jalgteed mätaste ja põõsaste vahel, pea kohal küll mitte tähed, kuid selja taga kumendav taevas.

Aga nagu see nägemus ootamatult ilmus, samuti ta ka kadus, nagu poleks teda kunagi olnudki. Ja tema asemele tuli teine, mis sama selge ja masendav: vilets tütarlaps nuuksub südantlõhestavalt kaltsuhunnikul, Indrek põlvitab tema juures ja katsub kaasa nutta ning siis saab tütarlaps rõõmsaks ning viskab oma pee-

ned käsivarred Indrekule ümber kaela — ta tunneb nagu praegu veel neid käsivarsi oma kaelal — ja Indrek võtab tema viletsa ning nuuksumisest tuksatava keha ümbert kinni.

Miks need kaks nägemust kõrvuti ja miks just praegu? Ah jaa! Siis räägiti ju inimesest, räägiti igavesest inimesest, aga Indrek kohtas seda igavest inimest nuuksuva tütarlapsena, kel polnud jalgu all. Ning siis rääkis ta jumalast, rääkis tema ingleist ja Õnnistegijast ning usust, mida tal endal ei olnud. Jah, seda tegi ta, et lohutada viletsat. Ka praegu on tal tegemist inimesega, keda kannab kätel. On see inimene igavene? Kes vastab? Aga kindlasti on ta inimene, kes elas ja võitles. Ja nüüd on ta surnud. Aga Indrekul ei ole kahju, mitte põrmugi ei ole tal kahju, ainult lõpmatu hell tundmus on rinnas, et ta kannab seda kätel, kes oli kord inimene ja kes tahtis olla igavene.

Niisama paljuke oligi siis veel järele sellest igavesest inimesest!

XXXI.

Vargamäe vänged vanamehed on läinud oma esiisade juurde, kes olid ehk veel vängemad kui nemad, sest inimesed jäävad põlv-põlvelt nõdremaks, nagu arvatakse kogu Vargamäel, olgu Mäel või Orul. Nii et inimese kanguse suhtes ollakse ühel kui ka teisel pool samal arvamusel. Aga kui kaks inimest elab ühel ajal, liiatigi veel Vargamäel, kus on sihid ja peenrad, ristikivid ja kupitsad, siis ei tea keegi, kumb neist on kangem, ja sellepärast peab seda katsuma kogu eluaja. Mõnikord ei saa siiski õiget otsa kätte. Võta või Pearu ja Andres! „Prosessisid" ja ärplesid kogu oma pika ea, aga lõpuks ei teadnud kumbki, kes on võidumees, või nagu Andres ütles: kummal on õigus. Pearu arvas, et õigus on Andresel, Andres arvas, et Pearul. Et õiget aru kätte saada, peaks jumal need kaks kanget vanameest uuesti ilma saatma, kas või jällegi Vargamäele, aga nüüd juba nõnda, et Pearu oleks Andrese asemel ja Andres Pearu asemel. Kui nad ka vahetatud osadega sinnasamasse jõuaksid, kuhu varemalt, s. t. kui nad jällegi lõpuks arvaksid, et õigus on vastasel, mitte temal, siis oleks üsna kindel, et õigus on mõlemal. Aga et teada polnud, kas jumal kunagi vaevaks võtab Pearu ja Andresega nõnda katsetada, siis pidid omaksed otsustamata jäänud võitlust jätkama.

Pearul polnud sellest kuigi suurt tulu, et ta oli enne surma soovi avaldanud, tema matusele tulgu kogu suguselts kokku, nii et oleksid õiged ja „veart" matused, sest Mäe Sass ja Maret tegid sedasama Andrese suguseltsiga, kuigi Andres ise suri nii ootamata, et ta ei saanud ainustki soovi avaldada, nagu polekski tal

neid enam siinilmas olemas. Sass ja Maret tegid veel rohkemgi, ja ehk küll mitte omast peast, vaid Indreku nõuandel, tegid seda siiski: nad kutsusid Andrese matusele ka Oru rahva, kuigi Oru rahvas polnud neid Pearu matusele kutsunud kange Kassiaru pärast. Sass ja Maret kutsusid Oru rahva nagu ainult selleks, et näidata: ei maksa uhkustada, et Pearu lahkus Vargamäelt vedruvankril, kaks hobust ees, sest Andres läheb talle järele autos — iseoma poja Sassi autos, kes on tõusnud Vargamäelt munaparisnikuks ja muuks „sehvtimeheks". Kui mõned kahtlesid, et kas kanamunadega võib tõesti auto osta, siis oli neid, kes arvasid, et kui ise kanu kasvatada ja munetada, siis mitte, aga kui teised seda teevad, siis küll. Noh, ja Andrese poeg Sass ei munetanud ise kanu, vaid laskis seda teistel teha, nii et tal võis tõesti auto olla. Et aga Andres lahkub autol Vargamäelt, seda ei osanud ta ette aimata, sest muidu oleks ta pöördunud kõnega õndsa Krõõda poole ja öelnud: „Vaata, Krõõt, minu sõnad on täide läinud: Vargamäe soosillal sõidan ma tõllaga, ainult et ma ise olen juba surnud; aga sest pole midagi, sest ka sina oled juba surnud, kui ma sinuga sellepärast räägin." Jah, Andres oli oma eluajal palju ilusaid ja inetuid sõnu rääkinud, aga need ilusad sõnad jäid tal ütlemata, sest ta ei teadnud, et neid oleks tarvis öelda.

Aga ka oma suguseltsi suurusega polnud Pearul oma matuseid pidades põhjust Andrese ees suurustada, sest kuigi sel olid poegadest Andres ja Ants surnud mehe eas, ometi olid tütred kõik elus ja kõigil lapsed: Liisil kolm, kõik juba täiskasvanud, nagu Mareti kakski; Liinel neli, kellest kaks alles kümne ümber, Tiiul kolm, üks neist alles mudilane; Kadril ka kolm, kõik alles alaealised, neljas oodata. Ka Indrekul olid lapsed, ainult kahju, et nad polnud vanaisa ära saatmas, sest siis oleks veel kaks last juures olnud. Sass üksi vehkles ilmas vallalisena, sest sehvtiasi ei andnud võimalust naistega kestvamaid sidemeid luua, nõnda seletas ta ise teiste matuseliste rahustuseks.

Nõnda siis võis Andres rõõmuga oma matuseid pida-

da, sest laste kilkamist ja naeru olid kõik Vargamäe hooned täis. Nutta ei tahtnud keegi, või olgu siis, et seetõttu, et teised nutsid. Kõige rohkem kippusid Maretile pisarad silma ja mitte niipalju sellepärast, et isa surnud, vaid et ta oli oma silmaga näinud, kuidas Indrek temaga jõe äärest koju tuli. See ajaski talle nutu peale. Ja niipea kui Maret hakkas nutma, siis ei saanud ka Tiina enam pidada, sest perenaise pisarad tõid ka temale pisarad silma. Neile kahele järgnes Liisi ja siis tulid teised õed riburada mööda. Meestest vesistas silma ainult peremees Sass, nagu oleks ta tahtnud teistele eeskujuks olla. Aga tema ei teinud seda sugugi eeskuju pärast, vaid et ta mõtles, kuidas ta Andresele puusärki tegi ning — kes muretseb kord küll tema enda puusärgi eest? Jah, see oli tema meelest väga hale ja tähtis küsimus.

Muide, kadunust oli vähe juttu, kui mitte arvestada tema surma ennast, mis juhtus ebatavaliselt, sest ajad ja huvid olid teiseks muutunud, kui et keegi oleks tahtnud nii väga möödunud aegu ja asju meelde tuletada. Jah, näis, nagu polekski vanast Vargamäe Andresest suurt midagi rääkida, nii vaesena ja tühjana tundus tema elu noortele. Ainult Oru Helene tegi temast Oskariga juttu, küsides:

„Kas teil on ka vanaisast kahju?“

„Ei ole,“ vastas Oskar.

„Aga minul on,“ ütles Helene.

„Teil on meie vanaisast kahju?“ küsis Oskar imestunult.

„Jah, mul on kahju,“ kinnitas Helene. „Ja teate, miks? Mina käisin teda meie vanaisa juurde kutsumas ja tema ei tulnd . . .“

„Ema ütles, et on vähe puudunud, siis oleks ta teie kutsudes tulnd,“ ütles Oskar vahele.

„Kas tõsi?“ küsis Helene õnnelikult ja jutustas siis: „Vaadake, Oskar, mina mõtlesin, et kui teie vanaisa oleks kauem eland, nii et mina oleks veel kord saand teda kutsuda, siis oleks ma teda nii ilusasti palund, et ta tingimata oleks minu kutsel tulnd. Sellepärast ongi mul temast kahju.“

Soo, jumal tänatud, nüüd oli Helene saanud Oskarile seda ära ütelda, mis tema südamel kipitses. Sest Oskar ei pea arvama, nagu ei oskaks tema, Helene, üldse nii ilusasti paluda, et Oskari vanaisa seda kuulda võtaks. Ei, Helene oskab, ainult Oskari vanaisa suri ära ja nüüd Helene ei saa enam oma oskust näidata. Nõnda on asi. Oskar pidagu seda meeles.

Aga Oskar ei pidanud seda meeles, ta peaaegu ei kuulanudki Helene seletust, või kuigi kuulas, siis ei saanud ta sellest õieti aru. Igatahes ei matusel ega ka peale matuseid tulnud see enam tal meelde. Temal oli omal kellelegi midagi öelda ja seletada ja temaga sündis sealjuures täpselt samuti, nagu Helenega Oskarile seletades: teda kas ei kuulatud või temast ei saadud õieti aru. Tema hädast sai varsti pärast matuseid teada Indrekki, kes elas nüüd nagu hunt üksinda saunas. Mareti abil kohendas ta pisut kadunud isa aset ja tegi selle nüüd oma asemeks, nagu mõtleks ka tema siin seni oodata, kuni surm tabab teda kuskil heinaküünis või mätta ääres.

„Kas sul üksi siin igav ei hakka ka?“ küsis Maret.

„Ei,“ vastas Indrek. „Ise oled endale ikka kõige parem seltsimees.“

„Ma olen nii mitu-setu korda sinu ja su laste peale mõelnd, et...“

„Õde, ma palusin sind kord, et sa neid asju enam kunagi ei puutuks,“ ütles Indrek vahele. „Siis isa elas. Nüüd olen ma üksinda ja ma palun sinult uuesti sedasama.“

„Armas Indrek,“ hakkas Maret, kuna tal endal silmad tulid vett täis.

„Ei, ei, ei,“ kinnitas Indrek, „praegu veel mitte! Või tahad sa hakata mind nüüd Vargamäelt välja sööma?“

„Jumal hoidku, Indrek!“ hüüdis Maret hirmunult. „Mis su arusse tuleb!“

„Kuule, õde,“ rääkis Indrek nüüd südamlikult, „me oleme mõlemad juba peaaegu vanad inimesed ja võiksime teineteisega päris avalikult ja otsekoheselt rääkida. Ütle mulle, kas sina ise või Sass ei pea mind

pisut nende hädade põhjuseks, mis teile tänavu nagu kurjast kaela on saadetud?"

„Issand jumal, Indrek!" peaaegu karjatas Maret ja istus sängiservale, mida ta just praegu soputanud ja kohendanud. „Mul lähvad jalad all nõrgaks. Kust sa seda tead? Kes sulle seda on rääkind? Seda teame ju ainult meie Sassiga."

„Tähendab mu aimus oli õige," ütles Indrek. „Muidugi, nii see on. Minu tõttu sattus Tiina siia ja tema pärast tulid nii või teisiti kõik need hädad ja viperused teile kaela."

„Jah, temaga on meil küll häda olnd," nõustus Maret, „ja kes teab, millega see kõik lõpeb. Ma olen kohe päris mures sellega."

„Ma ju küll kevadel ootasin, et sa tuled enne minuga rääkima, kui sa ta ära kaupled," seletas Indrek, „ja kui sa seda oleks teinud, siis oleksin ma ta sulle ära laitnud, teda poleks Vargamäel olnud."

„Ja alles nüüd sa ütled mulle seda!" hüüdis Maret.

„Aga sa pole ju varemalt sellest juttu teinud, ja mina ei tahtnud omapead sinu asjusse segada," vastas Indrek.

„Sa siis tead temast midagi?" küsis Maret.

„Seep' see ongi, et ma ei tea temast mitte midagi rohkem, kui et ta on kuidagi imelik ja naljakas," seletas Indrek. „Aga mina poleks teda sulle soovitanud, see on kindel. Mispärast? seda ma ei oska öelda, mul oli ainult niisuke tundmus, et teda pole hea tüdrukuks võtta."

„On temas midagi halba?" päris Maret.

„Kui ma teaks!" hüüdis Indrek. „Minu arvates on ta hea ja korralik tüdruk, aga sinule ma teda ometi kevadel poleks soovitanud. Saad aru — juba sellepärast mitte, et tema minu juures oli, kui mul see kõik sündis: ma poleks tahtnud teda oma läheduses näha."

„Armuline taevas!" hüüdis Maret, „miks sa mulle seda siis kohe ei öelnud!"

„Olin mina siis või olen ma praegugi mõni ütleja

teiste inimeste kohta," vastas Indrek. „Ma kartsin isegi seda, et saadate mu Vargamäelt minema."

„Ei, Indrek, seda ei ole keegi kunagi mõelnd, veel vähem sellest rääkind," ütles Maret. „Kui meil see asi Sassiga jutuks oli, ütles tema sinu kohta: kuhu ta siis peab minema? Kui ta siin ei või olla, kus siis? Aga seda ta arvas küll, et meie hädad tulevad sinust, sinu Vargamäe verest, haigest, rikutud verest."

„Isa ütles mulle sedasama," lausus Indrek.

„Nojah, siis sealt tulidki sa selle mõttele, et ka meie seda arvame, et meie oleme isaga seda asja arutand. Aga seda meie ei ole, meie ainult Sassiga kahekesi, isa rääkis omast peast."

Kui Maret sel päeval alt saunast üles läks, oli tema süda raske, nagu juba ammugi mitte. Ainult ühe kergenduse leidis ta Indreku sõnadest: Indrek poleks Tiinat soovitanud sellepärast, et see teenis tema juures ja nägi, mis seal sündis. Poleks Indrek neid sõnu rääkinud, siis oleks Mareti süda hoopis raske olnud ja ta oleks Tiinat kartnud nagu mõnda nõida või kurja vaimu, kes võtnud endale armsa ja meeldiva tüdruku kuju. Et sellised asjad ilmas võivad sündida, selles Maret nii väga ei kahelnud, aga et just Tiina niisuke loom oleks, noh, seda pidi esiotsa vaatama ja ära ootama.

Aga Tiina oli tõepoolest selline loom, et tema vaevas ja valutas oma südant teiste pärast samuti, nagu teised oma südant tema pärast. Ja tema südamevalu läks lõpuks nii suureks, et ta ühel õhtul sauna juures Indrekule ütles:

„Härra, kas lubate endaga rääkida?"

„Mis siis on, Tiina?" küsis Indrek.

„Ma tahaks teilt nõu küsida," ütles Tiina.

„Kui ma aga oskan teile nõu anda," arvas Indrek, „teisele nõuandmine on alati täbar asi."

„Kui teie ei oska, siis ei oska keegi, härra," ütles Tiina.

„Mis asi see teil siis on?" küsis Indrek.

„See on Oskariga," vastas tüdruk piineldes.

„No, mu Tiinakene!“ hüüdis Indrek pool naljatades, pool tõsiselt, „kui asi puutub poistesse, siis jätke mind sõnalausumata rahule. Neis asjus ei oska vanajumal isegi tüdrukutele õiget nõu anda.“

„Oskar tahab mind omale, tahab mind Vargamäe perenaiseks,“ ütles Tiina, nagu poleks ta Indreku sõnu kuulnudki.

„Noh, mis siis,“ vastas Indrek, „pistke põrsas kotti, kui pakutakse.“

„Härra, te ju ainult naerate minu üle,“ ütles tüdruk nüüd, „aga see pole sugugi naeruasi. Ma räägin väga tõsiselt ja palun ka teid tõsine olla, härra.“

„Ma olen ju tõsine,“ vastas Indrek, „aga mina ei saa teid aidata.“

„Saate küll, härra,“ vaidles tüdruk vastu, „öelge, mis ma pean tegema, ja ma teengi nii.“

„Tiina, kuulge, mis mina teile ütlen: abiellumine pole ometi mõni mänguasi, milles teine teab midagi öelda. Kui te kevadel siia tahtsite jääda, siis olin mina vastu...“

„Ei, härra, teie olite poolt,“ ütles tüdruk. „Esteks olite vastu, pärast olite poolt.“

„Ärge tühja lobisege,“ ütles Indrek teatud kärsitusega. „Veel paar päeva tagasi oli mul õega teist juttu ja ma ütlesin temale selge sõnaga, et kui tema oleks kevadel tulnud minult küsima, siis oleksin mina temale nõu andnud, et ta teid mitte poleks võtnud.“

„Ah siis sellepärast ongi perenaine viimased päevad niisuke,“ ütles Tiina, „mina arvasin, et Oskari pärast.“

„Sellest ei tea mina midagi, misuke minu õde praegu on,“ rääkis Indrek, „aga mina ütlesin talle oma arvamuse ja nüüd räägin sellest ka teile, et te teaksite: salajas ei taha ma teie vastu urgitseda.“

„Ma olen teile väga tänulik, härra,“ ütles tüdruk, „aga miks te siis mind perenaisele soovitasite?“

Indrek jäi päranisilmi tüdrukule otsa vahtima ja ütles siis:

„Mina soovitasin? Kumb meist on aru kaotanud,

teie või mina? Minu käest pole ju keegi midagi küsinudki, kust siis mina sain soovitada."

„Aga te ju ütlesite mulle, et ma olen korralik ja tubli tüdruk, ainult talutööd ei tunne," seletas tüdruk. „Need sõnad ütlesin mina perenaisele ja peremehele edasi. Kas see ei ole soovitus. See on ju hea soovitus. Oleks teie öelnd, et mina olen raiskuläind tüdruk, ja mina oleks seda perenaisele ja peremehele edasi rääkind — ja mina oleks seda tingimata teind, kui teie oleks seda öelnd —, nii et kui mina oleks seda perenaisele öelnd, siis poleks ta mind kunagi tüdrukuks kaubelnd."

„Mina ei saa tõepoolest aru," ütles Indrek nõutult, „kas olete pisut ohoh või mängite lolli. Teie võisite ju perenaisele ette luisata, mis süda kutsus..."

„Härra, ma ei luisand ju," ütles tüdruk paluvalt vahele.

„Palun, kuulake!" hüüdis Indrek kärsitult.

„Jah, härra, ma kuulan," vastas tüdruk.

„Teie võisite minu õele rääkida, mis tahtsite, tõtt rääkida või valetada, see on üsna ükskõik..."

„See ei ole ju ükskõik, härra," ütles tüdruk jällegi vahele.

„Nõnda ma ei räägi üldse enam teiega," lausus Indrek vaikselt ja otsustavalt. „Tahate teie rääkida, siis olge head, ma kuulan, mis teil öelda. Minule ei paku mingit lõbu teiega iga sõna pärast vaielda."

„Härra, ma palun," hakkas tüdruk.

„Ei, sellest aitab," vastas Indrek järsult. „On teil veel midagi mulle öelda, siis olge head, kui ei, siis..."

Tiina hakkas vaikselt nagu endamisi nutma ja Indrek katkestas oma sõnad. Ta ootas. Natukese aja pärast ütles ta naeratades:

„Seal te nüüd olete. Tahan mina rääkida, siis te ei lase, annan mina teile sõna, siis te hakkate nutma. Te tulete oma soovitusega. Aga see soovitus pole ju enne minu soovitus, kui minult on küsitud ja kui mina teie sõnad olen kinnitanud. Muidu on need ainult teie sõnad, kas tõsi või vale, see on siis kõrvaline asi."

„Aga need olid ju härra omad sõnad, mis ma perenaisele ütlesin," rääkis tüdruk pisarsilmil.

„Seda küll, aga õde ei teadnud ju enne seda, kui pidi minult järele küsima, kas mina tõesti need sõnad olin rääkinud. Ja teate, mis mina oleksin teinud, kui õde oleks tulnud minult küsima: ma oleksin oma sõnad tagasi võtnud."

„Härra!" hüüdis Tiina ja tema näos peegeldus lausa hirm. „Teie oleks öelnd, et mina pole korralik tüdruk?"

„Miks just seda?" küsis Indrek vastu. „Ma oleksin rääkinud kuidagi nõnda, et õde oleks lasknud teid minna, see on kõik."

„Seda poleks ma teist kunagi uskund, härra," ütles Tiina värisevail huulil. „Mitte kunagi."

„Aga mis ma oleksin pidanud siis tegema? Noh, ma pole midagi öelnud ja teie olete siin, kas olete väga õnnelik, mis?"

„Väga," peaaegu sosistas tüdruk.

„Issand jumal! Mida tahate siis minust?!" hüüdis Indrek. „Õnnelik inimene ei lähe teistelt nõu küsima."

„Härra, ma pole ju veel nii õnnelik, et enam sugugi poleks vaja nõu küsida," vastas tüdruk nüüd. „Ja teie peate mulle, härra, nõu andma, sest te võite ju öelda, mis tahes, aga mina jäin ikkagi siia teie soovituse läbi, ja kui mul nüüd nõu vaja on, kes siis seda peab mulle andma. Kui ma siia poleks saand jääda, siis poleks mul ka seda nõuandmist vaja olnd, sest siis poleks üldse midagi olnd, nii et..."

„Teate, Tiina," ütles Indrek nüüd, „mitte minu soovituse läbi ei saanud te siia jääda, vaid selle tõttu, et te mu õele meeldisite. Tema ei vajanud ei minu ega kellegi teise soovitust, võttis teid muidu niisama, nii et minu nõuande peale pole teil mingit õigust."

„Teie siis ei taha mind aidata, härra?" küsis tüdruk nukralt.

„Ma ei saa teid aidata, uskuge ometi," vastas Indrek.

„Siis pean ma Vargamäelt ära minema," ütles tüdruk alistunult.

„Miks ära?" küsis Indrek. „Kas Oskar teile ei meeldi?"

„Oskar on väga kena poiss," vastas Tiina, selg Indreku poole, nagu oleks ta juba minekul.

„Seda arvan ka mina," ütles Indrek. „Kena, korralik ja aus poiss. Selliseid poisse pole tänapäev palju. Aga miks te siis ära lähete?"

„Ma pole endas kindel," seletas tüdruk. „Mõtlesin, et kui teie ehk midagi ütlete, siis... aga teie ei ütle, ja nõnda ei või ma enam jääda, sest Oskar tahab vastust ja mina ei või anda. Mis vastust ma annan, kui ma pole kindel. Ja Oskar on muidu kena poiss, mina nõnda ei või. Kui siit ära saan, siis ehk tean, mis teha."

„Nojah, kuidas arvate," lausus Indrek. „Südame vastu teha igatahes ei maksa, seda arvan ka mina."

„Eks ole, härra," kiitis tüdruk äkki elavalt, mis ei harmoneerinud põrmugi tema praeguse meeleoluga. „Süda on peaasi. Nii et teie arvate ka, et parem on ära minna?"

„Mina ei arva midagi, tehke nagu tunnete," ütles Indrek. „Minule on see ükskõik."

Aga nüüd hakkas tüdruk jällegi nutma, nagu oleks Indrek teda millegagi riivanud, ja nõnda ta väljuski uksest suure nutuga. Kartes, et ta nõnda võiks Mäele minna, Indrek kutsus ta kojast tagasi ja ütles:

„Tiina, te peate end rohkem kokku võtma..."

„Jah, härra, ma pean tõesti end kokku võtma, nõnda ei või," oli tüdruk nõus, enne kui Indrek sai lõpetada.

„Pange nüüd ilusasti tähele, mis ma teile ütlen..."

„Härra, ma panen ilusasti tähele," kinnitas tüdruk.

„Te ütlete, et olete siin minu soovitusel..."

Tüdruk nokutas pead, nagu tahaks ta jällegi midagi ütlema hakata.

„Olgu nõnda: mina soovitasin teid. Aga siis peate katsuma nõnda talitada, et minule kui soovitajale sellest halba ei sünniks. Te mõtelge ometi, mis hädad te olete neile seal peres kaela tõmmanud. Esiteks Otiga, siis selle Oru poisiga, nüüd Oskariga. Kuigi ehk teie ise pole süüdi, ometi on see ikkagi kõik teie pärast."

„Härra, aga mis ma siis teie arvates pean tegema? Kuidas on kõige parem?" küsis tüdruk.

„Kui siin olla on raske, siis minge ära," õpetas Indrek. „Aga ärge andke Oskarile lõplikku vastust, see oleks talle ehk liiga raske. Öelge talle, et mõtlete järele ja vastate siis. Nõnda on kõige parem."

„Pean ma hoopis ära minema või võin ma kusagil lähemal omale koha otsida?" küsis Tiina.

„See oleneb sellest, kas tahate Oskariga veel kokku puutuda või mitte," seletas Indrek isalikult õpetades. „Mina isiklikult arvan, et parem on kaugemale minna."

„Hea küll, härra, siis ma lähen kaugemale," ütles tüdruk alistunult ja hakkas uuesti nutma.

„Mispärast te siis nutate, kui te ise tahate minna?" küsis Indrek.

„Mul on nii kahju, et ma ei või Vargamäel perenaiseks hakata," nuuksus tüdruk.

„Miks siis mitte?" päris Indrek.

„Seda ma ei või öelda, sest see on üks halb asi," vastas Tiina.

„See on vist jällegi see saladus, mis oli juba linnas?" küsis Indrek.

„Jah, härra," vastas Tiina ja lisas natukese aja pärast, nagu oleks ta asja üle paremini järele mõelnud, „see on seesama ja üks teine ka."

„Nii et nüüd on juba kaks saladust, üks linna saladus ja teine maa saladus, nii-öelda Vargamäe saladus. Ah teid õnnetut lapsukest küll!"

Indrek rääkis seda pool haletsedes, pool naljatades. Aga tüdrukule ei meeldinud see ja ta ütles:

„Ma pole sugugi enam lapsuke."

„Mis te siis olete,“ vastas Indrek tõsiselt, „kui te nõnda oma saladustega hundiratast lööte ja ise sealjuures töinate? Nõnda teevad ju ainult lapsed.“

„Kas siis suurtel inimestel saladusi ei ole?“ küsis tüdruk äkki huvitatult.

„Miks ei ole,“ vastas Indrek, „aga et nad nende pärast nõnda nutaksid!...“

„Mina ei tea teie saladustest midagi,“ rääkis Indrek vanainimesena õpetlikult, „ja mina ei tahagi neist midagi teada, aga ühte nõu annaksin ma teile ometi: kui te üles lähete ja oma asju seal ajate, ajage neid siis ausalt ja otsekoheselt ning ilma igasuguste saladusteta, sest need seal on kõik head ja ausad inimesed, niipalju kui mina neist aru saan.“

„Jah, härra, ma teen, nagu teie tahate ja käsete,“ vastas tüdruk valmilt.

„Minul pole siin midagi tahta ega käskida, Tiina, teie ise peate tahtma,“ ütles Indrek.

„Hea küll, härra, ma ise tahan,“ vastas tüdruk, ja nende sõnadega olekski ta lahkunud, kui tal poleks lävel midagi veel meelde tulnud, sellepärast küsis ta:

„Härra, kui ma minema hakkan, kas ma tohin enne tulla teiega jumalaga jätma?“

„Tulge jumala rahus, kui te tahate,“ vastas Indrek.

„Ma tahan, härra, ja tänan väga.“

Nõnda läks Tiina lõpuks saunauksest välja.

XXXII.

Aga ülal talus olid inimesed kõik imestuses, miks küll Tiina täna nii kauaks sauna jääb, ja kui nad lõpuks veel tema nutetud silmi nägid, siis aimasid kõik, et midagi on sündinud.

„Tiina, kuhu sa ometi nii kauaks jäid?" küsis Maret. „Mis sul saunas juhtus?"

„Sain härra käest võtta," vastas Tiina; „ta ütles, et ma pean Vargamäelt ära minema, see on kõige parem."

Maret jäi tüdrukule tõsiselt otsa vahtima ja ta ei saanud kuidagi aru, miks tahab Indrek Tiina praegu Vargamäelt ära ajada, kui sügisesed tööd alles kõik pooleli. Otist jäid nad ilma, nüüd siis läheb ka tüdruk. Mis see küll tänavu tähendab? Sassil on lõpuks ometi õigus, et niipea kui tuli Indrek oma vana Vargamäe verega siia, läks kogu elu lörri, sest inimesed oleksid nagu üle-öö kõik aru kaotanud. Ja kui Tiina päris tõsiselt Maretilt kui perenaiselt küsis, millal tema võiks ära minna, millal ta võiks võimalikult ruttu ära minna, vastas see temale:

„Ei, tüdruk, nii see ei lähe. Talutöö pole niisuke, et võid päeva pealt joosta. Ja see pole minu teha, millal sa lähed, seda peab peremehelt küsima, igatahes enne oma kuu lõppu ei lähe sa kuhugi, vaid teed ilusasti tööd edasi."

„Ma jätan kahe nädala palga sisse," ütles Tiina.

„Mis aitab su kahe nädala palk," vastas Maret, „töö tahab teha."

„Ma jätan terve kuupalga," tingis Tiina edasi.

„No mis hull valu sul siis nüüd taga on?" küsis Maret peaaegu hirmunult, et inimene kipub äkki nõnda

tema katuse alt ära jooksma, ja ta otsustas jalamaid sauna Indreku juurde minna, et temalt järele kuulata, mis siis õieti on sündinud. Omal aga tekkis äkki kahtlus, kas ehk Indrek Tiina suhtes midagi ei varja, et teda, Maretit, mitte ärevusse ajada, sest Indrek oli ju mitmel korral toonitanud — tema poleks Tiinat kevadel mingil tingimusel soovitanud. Ah jumal! Nii on need linnainimesed, sest ka Indrek on juba linnainimene, mõtles Maret, minnes alla sauna poole.

Seda silmapilku kasutas kohe Oskar, kes tahtis omakorda Tiinalt teada, mis ta saunas nii kaua teinud. Oskar põles valusas uudishimus eriti sellepärast, et Elli oli oma terava keelega jõudnud juba sinnapoole torgata, nagu hakkaks Tiina nüüd onu Indrekuga peale: esiteks oli tal Ott, siis Eedi, pärast Oskar, nüüd Indrek. Ühe sõnaga — linnatüdruk, kelle himu ei saa kunagi ühest täis. Oskari arvates oli see muidugi tühijutt ja Elli rääkis seda kadedusest, sest ta ei võinud Tiinat juba sellepärast kannatada, et kõigi huvid kippusid viimasel ajal tema ümber keerlema, kuna Elli muutus nagu kõrvaliseks asjaks. Ellil oli siis palju parem elada, kui tema nimi oli järjesti kõigil suus.

Nõnda siis, kui Oskar Tiina poole pöördus, vastas see lausa ja otsekoheselt, nagu Indrek talle soovitanud:

„Käisin härralt nõu küsimas, mis teha."

„Noh, ja mis onu Indrek ütles?" küsis Oskar peaaegu väriseval südamel.

„Härra ütles, et nõnda ei või," vastas Tiina. „Et kui on niisuke asi, siis maal ikkagi ei või. Et nõnda saavad mõlemad õnnetuks, tingimata. Maal peavad lapsed olema, kui on talu, muidu ei saa. Härra ütles, et milleks siis talu, kui ei ole lapsi, ja mina ütlen sedasama, et milleks see kõik, kui midagi ei ole. Sest mis siis on, kui ei ole lapsi? Iseasi, kui oleks veel linnas, siis ehk veel kuidagi, sest seal pole talu ja oma maja pole ka tarvis osta, sest üürikorteris võib sama hästi elada."

„Tiina, mina olen kohe valmis sinuga üheskoos

linna tulema," ütles Oskar. „Ma tulen igale poole, kuhu sa tahad."

„Aga Vargamäe? Aga talu?" küsis Tiina.

„Las see jääb Ellile," ütles Oskar. „Mis on mulle Vargamäe ilma sinuta."

„Ka sellest rääkisin ma härraga," seletas Tiina nüüd. „Tema ei usu, et sellest midagi head tuleb. Tema ütleb, et see on ainult alguses nõnda, aga et see ei kesta kunagi kaua, mitte kuigi kaua ei kesta see. Ehk olgu siis, et mõlemad on väga, väga kindlad. Ja siiski ei tea igakord öelda. Aga kui veel nõnda, et teine kardab, nagu mina, siis ei kesta see kuigi kaua, vaid varsti hakkab kahju. Ja mina kardan, kardan hirmsasti, et teil hakkab üsna varsti kahju ja siis hakkab ka minul kahju ja nõnda saame mõlemad õnnetuks. Mina kardan hirmsasti, et keegi võiks minu pärast õnnetuks saada, sest mina ise olen õnnetu ja sellepärast ma tean, kui hirmus on õnnetu olla. Aga mis õnne võib see teisele anda, kes ise on õnnetu."

„On see nii, siis tahan ma ühes sinuga õnnetu olla," ütles Oskar, „sest ilma sinuta olen ma niikuinii õnnetu."

„Kui te teaksite, kuidas see mulle valu teeb, et see kõik nõnda on läind!" hüüdis tüdruk oma käsi murdes.

„Kui valu, siis valu, mis sinna parata," ütles Oskar, „aga mina sind, Tiina, ei jäta, seda pea meeles. Sina kardad, mina ei karda. Mina ei karda midagi. Ja kui meie kahekesi oleme ühes, siis kaob ka sinul varsti kartus, usu ometi."

„Ei, Oskar," vastas tüdruk, „mina nõnda ei või. Mina ei või oma südametunnistuse vastu. Mina ei karda õnnetust, sest ma juba tean, mis õnnetus on, aga oma südametunnistust kardan, sest see võib mu Oru Eedile järele ajada. See on nii, Oru Eedil oli tingimata südametunnistus, kui ta jäi nõnda kadunuks. Ja minul on ka südametunnistus, seda peate mõtlema. Mina pean oma südametunnistusega selgusele jõudma, enne kui ma võin kedagi õnnetuks teha. Mina pean järele mõtlema."

„Sa oled juba küllalt mõelnd," ütles Oskar.

„Ei, ei, ma pean siit ära minema ja siis mõtlema, ma pean olema üksi, sootuks üksi, nagu härra saunas, siis saan ma õieti mõelda, nii et ma tean, mis mu südametunnistusega on."

„Te ei tule kunagi tagasi, ma ei näe teid enam kunagi, kui te kord olete läind!" hüüdis Oskar.

„Ma tulen tagasi, kui südametunnistus on selge," ütles tüdruk.

„Sa ei tule kunagi, ma tunnen seda," kinnitas poiss.

Aga kui Maret oli sauna juurest tagasi tulnud ja tagakambris Sassiga tükk aega isekeskis aru pidanud, ütles ta Tiinale, nii et Oskar ja Elligi võisid seda kuulda:

„Kui see sinu tõsine soov on, siis võid sa hommispäev minna."

„Tänan väga, perenaine," vastas Tiina. „Ma lähen."

Nii lühikeselt lõppes Tiinaga kõik, kui Maret oli Indreku ja Sassiga rääkinud. Tiina võis kas või täna õhtul juba oma asju hakata kokku korjama ja teisel hommikul valgevarus Vargamäelt alla minna, kas nuttes või naerdes, see on üsna tema asi. Aga Tiinal endal oli nägu peas, nagu ei kipuks tal ei nutt ega naer peale, vaid nagu alistuks ta oma saatusele: ta lahkub Vargamäelt nõnda sellepärast, et ta peab. Milleks siin siis veel nutta või naerda?

Aga Oskar ei uskunud saatust, tema toonitas tahet. Tiinal ei ole head tahtmist, sellepärast lahkub ta nõnda. Tiina ei julge tahta, Tiina ei taha tahta, sest tahtmine nõuab pingutust, nõuab võitlemist iseendaga ja ka teistega, kas või kogu ilmaga. Tiina kardab võitlust, Tiina kardab inimesi, Tiina kardab iseennast, oma südametunnistust. Aga Oskar ei karda, tema läheb kõigile vastu, tema läheb kas või oma südametunnistuse vastugi, kui tema tõesti tahab. Tema läheks ka Tiina südametunnistuse vastu, nii suur on tema tahtmine praegu, ainult kui ta tabaks selleks õige silmapilgu. Tema tahaks Tiinale oma võitmatu tahtmisega

näidata ja tõendada, et ilmas peab ainult kindlasti tahtma, peab kindlasti oma tahtmisse uskuma, ja siis saab kõik heaks. Miski ei suuda inimese õnne takistada, kui inimene ise seda kindlasti tahab ja kui ta oma tahtmist sama kindlasti usub.

Selline on Oskari vankumatu veendumus tema sügavamas olemuse põhjas ja seda ta tahaks Tiinale veel kord öelda, enne kui ta hakkab minema. Aga ta ei saa seda kuidagi teha, sest Tiina ei anna selleks võimalust, nagu ei peaks ta Oskari veendumusest kuigi palju lugu, või nagu ta isegi kardaks teda. Ja kui kõik on magama heitnud, saab Oskar kogu suve kohta esimest korda sellega toime, et tuleb lakast maha ja kobab pimedas käsikaudu kambriukse juurde, et katsuda, on see lahti või kinni, sest tema tahaks kas või tasakesi sosistadeski Tiinale öelda, mis ta mõtleb, ta tahaks nii tasakesi öelda, et Elligi seda ei kuuleks, kuigi magab siinsamas teises kambrinurgas. Aga uks on kinni, uks on kõvasti kinni; ka aknatripid on seotud, et nad ei avaneks loksutades, seda teab Oskar. Muidugi, kui Oskar ust või aknaid pisutki liigutaks, kui ta neid kõvemini katsukski, siis Tiina kuuleks kohe, aga kindel on, et ta ei tuleks neid avama. Tema teeskleks kohe rasket und ning nõnda ei saa talle hommikul isegi etteheiteid teha. Nõnda on Tiinaga, sest nii palju Oskar on teda suve jooksul tundma õppinud. Sellepärast tuleb lakka tagasi minna ja hommikut oodata.

Ka hommikul ei leidnud Oskar enam mahti Tiinaga rääkida, sest see tuulas reisupalavikus ühtesoodu ühest kohast teise, nagu oleks tal jumal teab kui palju asutamist ja pakkimist. Aga kui ta viimaks omaga valmis sai, polnud tal rohkem kui väike pambuke, mis paras selga või käe otsa võtta. Tähendab ta oli nagu kana, kes kaagutab poole päeva, aga kui pesale saab, muneb ainult ühe muna ja sellegi väikese. Nõnda on need tüdrukud, nõnda need naised.

Lahkumisel Oskar oma nägu ei näidanud, nagu oleks ta pahane. Ka Elli andis kätt peaaegu vastu tahtmist. Maret läks Tiinat õueväravani saatma, nagu tahaks ta oma silmaga näha, et ta tõepoolest nüüd Var-

gamäelt alla läheb ja et ükskord ometi tema jandist lahti saab. Aga Maret eksis, sest kui nad värava taga olid jumalaga jätnud, ütles Tiina äkki tõsise hirmuga, vaadates Maretile otsa:

„Perenaine, ma kardan, ma ei julge minna."

Nüüd tuli ka Maretil hirm peale, sest ta arvas, et tüdrukul pole täit aru peas. Aga ta sundis end rahule ja küsis:

„Mis sa siis, rumal laps, kardad?"

„Ma kardan soosilda, perenaine," vastas Tiina, „mul on ikka see Ott meeles."

„Küll oled sa, Tiina, arutu!" hüüdis Maret kergendatud südamel, et tüdruku hirmule nii lihtis ja loomulik põhjus leidus. Tähendab, ei tal siis arust puudu ole, kui ta nii lihtsalt ja loomulikult kardab, mõtles Maret enda lohutuseks ja jätkas: „Kui sul muud põhjust ei ole, kui see soosild, siis saadan mina ise su sealt üle, et sa minema saad."

„Kui hea te olete, perenaine!" hüüdis tüdruk nagu imetluses.

Ja nõnda läksid nad kahekesi kõrvu Vargamäelt alla, nagu oleksid nad teineteisesse sedavõrt armunud, et ei suuda kuidagi lahkuda. Oru Helenegi pani tähele, kuidas Mäe perenaine läks ühes tüdrukuga, kel pamp seljas, nagu mõtleks ta alatiseks ära minna, ja ta ei saanud kuidagi aru, mis on Mäe Maretil oma tüdruku kõrval kõndimist, kui see läheb nõnda pambuga. Ka teised Oru inimesed ei saanud sellest aru, kui Helene neile asjast rääkis. Ainult sulane-vanapoiss, see möhmus, nagu Helene teda nimetas, muigas nagu endamisi:

„Näeh, Ott läks üksinda ja läkski, sellepärast ei lähegi tüdruk enam üksinda."

„Perenaine peab üksinda tagasi tulema ikkagi," ütles Helene.

„Perenaine on teine asi," nohises „möhmus", „perenaine on perenaine, mitte võeras tüdruk."

Aga Oru sulane eksis: ka perenaine ei tulnud üksi tagasi, nagu kardaks ka tema juba Vargamäe soosilda.

Tema tuli ühes Tiinaga, nagu Tiina oli esiteks läinud ühes temaga. Lugu ise sündis nõnda:

Kui nad väljamäest alla said ja soosillale astusid, tuli Tiinal loomusunnilik hirm ning ta hoidus võimalikult Mareti ligi.

„Sa ikka tõesti kardad või?" küsis Maret.

„Ma tõesti kardan, perenaine," ütles Tiina.

„Tule siis hästi minu ligi," ütles Maret. „Kummale poole tahad? Siia? Noh, tule siis siia. Vaata, ma võtan sul ümbert kinni, kas nüüd veel kardad?"

„Ei, perenaine, nõnda ma ei karda," ütles Tiina, „nõnda on hea."

„Nii et sa kardad seda paksu metsa?" küsis Maret.

„Paksu metsa," kordas tüdruk sõnakehvalt, nagu ei saaks ta ikkagi veel hirmust üsna lahti.

Nii-öelda Mareti kaenlas läks Tiina üle Vargamäe soosilla. Aga kui nad olid jõudnud lagedale heinamaale ja Tiina kartus kadus, võttis Maret oma käe tema ümbert ja ütles:

„Noh, kas oli midagi?"

„Ei, nüüd ei olnd," vastas tüdruk.

„Ka muidu poleks olnd," ütles Maret, „ka üksinda poleks olnd. Sest mina lähen ju üksinda tagasi."

Need sõnad Maret rääkis küüni ees, mida piiras lage niit oma helerohelise ädalikuga. Eemalt kuskilt kandis tuul nende kõrvu koera haukumise ja karjakellade kõlina.

„Soo, nüüd sa julged üksigi minna, mina pööran siit tagasi," ütles Maret seisma jäädes. Ta sirutas käe jumalagajätuks ja lisas: „Head teed siis! Saa ilusti linna!"

Ka Tiina sirutas oma käe, aga enne kui see jõudis perenaise käeni, purskus tüdruk otse suure häälega karjuma ja puges ninapidi perenaise juurde. See ehmus esiteks väga, aga varsti hakkas tal nagu hea meelgi Tiina nutust ning ta ütles:

„Kuule, tüdruk, sinuga ei ole õige asi."

„Ei ole jah õige asi, perenaine," nuuksus tüdruk ise.

„Mis see siis sinuga ometi on? Tule, istume siia natukeseks."

Maret viis Tiina küüni kõrvale, kus kasvas suur laiade ja tihedate okstega kuusk, mis varjas maad kaste ja isegi kergemate vihmade eest. Hommikusest ajast hoolimata oli rohi kuuse all täiesti kuiv. Siia nad siis istusidki, seljad vastu jämedat puutüve.

„Kuule, Tiina" ütles Maret ja võttis ise tüdrukul käest kinni, „minu meelest oled sa hea ja korralik tüdruk ja mina oleks nii hea meelega näind, et sinust oleks mulle mini saand, kas sa ei tahaks mulle ometi ilusti ja ausasti öelda, miks sa lähed minu poja eest ära?"

„Ma ei või jääda," ütles Tiina.

„Miks? Mis on see põhjus? Ellilt kuulsin ma, sa oled rääkind, et sa ei saa last. Elli võib seda uskuda, mina ei usu seda mitte. Minu arvates on see lihtsalt vale, nagu kõik muu, mis sa oled rääkind. Ütle mulle nüüd päris ausalt, on see vale?"

„See on vale, perenaine," vastas tüdruk.

„Aga miks sa siis valetad nõnda? Mis on selle põhjus? Kas sa siis tõesti ei või seda mulle öelda? Ma olen tahtnud sinu vastu nii hea olla. Mõtle ometi, et ma olen ema ja ma kardan oma ainukese poja eluõnne pärast ja palun sind: ütle mulle, et ma teaks. Kas siis Oskar sulle sugugi ei meeldi?"

„Oskar on kõige kenam poiss, keda ma näind," nuuksus tüdruk, nagu oleks tal hirmus kahju, et maailmas on nii keni poisse.

„Aga, armuline taevas, mis see siis on?!" hüüdis Maret.

„See on härra," sosistas Tiina ja puges ninapidi perenaise juurde, nagu oleks tal surmlikult häbi.

„Indrek?" küsis Maret nagu arusaamatuses.

Tiina nokutas vastuseks ainult pead, tundes äkki, nagu oleks ta mingist raskest koormast vabanenud, mida ta kandnud palju aastaid suure vaevaga. Samal silmapilgul meenus talle, et ta oli Indrekult luba palunud jumalagajätuks, aga oli selle luba lahkumisel unustanud, nagu oleks see mõni tühine asi. Oli see sündinud mingisuguse alateadliku tagamõttega? Tiina ei

teadnud, aga häbi hakkas tal veel rohkem, sest talle näis, et oma elusaladuse pärast ei vea ta ainult teisi ninapidi, vaid ka iseennast. Ta valetab iseendale samuti nagu teistelegi, iseendale ehk veel rohkem. Aga see pole talle kunagi mingit muret teinud, ainult kui saaks selle, mida süda ihkab. Selline on tema südametunnistus, mida ta nii väga toonitas Oskarile.

„Siis oli minu esialgne aimdus ometi õige," rääkis Maret natukese aja pärast mõttes. Ja kui Tiina ikka veel vaikis, küsis ta: „Ega Indrekul ometi oma naisega sinu pärast?..."

„Ei, perenaine!" karjus tüdruk nüüd nagu surmahirmus

„Aga mis ajast saadik see siis on?" huvitus Maret. „Ma pole terve suvi midagi märgand."

„Perenaine, aga ei olegi ju midagi," vastas Tiina.

„Heldene aeg!" hüüdis Maret. „Mis jutt see siis nüüd on?"

„See on ju tõesti nõnda, et ei ole midagi," seletas Tiina. „Härra ei teagi, et see nõnda on, sest tema on juba kõik unustand ja ei tunnegi mind enam. Tema ei tea, et mina olen see väike Tiina, kellele ta jalad alla pani ja siis ütles, et ta ootab, kuni ma suureks saan."

Aga sellest seletusest ei saanud Maret midagi aru, see tegi asja veel segasemaks, nii et ta hakkas uuesti tüdruku täies mõistuses kahtlema. Kuid see, saades kord rääkima, jutustas oma lapsepõlvest, oma jalgadest, mis olnud nagu ohelikuotsad, jutustas emast ja õest ning uuesti jalgadest ja arstidest, hommikustest ja õhtustest palvetest, mis ikka jalgade pärast, jutustas, kuni jõudis viimse silmapilguni, kus tema nuuksus kaltsuhunnikul, sest Indrek oli öelnud, et pole jumalat, pole ingleid ega ka Jeesust Kristust.

„Kas siis Indrek ei usu jumalat ja meie Õnnistegijat?" küsis Maret.

„Siis ta ei uskunud," vastas Tiina, „aga kui mina sellepärast nutma hakkasin, ütles ta, et ta ikkagi usub, põlvitas minu juurde ja ütles. Ning mina võtsin tal kaelast kinni ja tema pani mul käed ümber keha, see on kõik," lõpetas Tiina.

„Ja muud ei olegi olnd?“ küsis Maret imestudes.

„Muud mitte kunagi,“ vastas Tiina ja vaatas suuril silmil Maretile otsa, nii et see teda uskus.

„Ning mis sa siis nüüd tahad?“

„Tahaks teada, kas härra oma sõna peab, sest ma olen nüüd suur,“ seletas Tiina.

„Miks sa temalt seda ei küsi?“

„Ma ei julge, ma pole seda kunagi julgend.“

„Ja sa teenisid nõnda Indreku juures, kui tema naine alles elas,“ rääkis Maret, „nõnda võisid ometi sina kõiges süüdi olla.“

„Ma ise hakkasin ka seda kartma ja tahtsin mitmel korral ära minna, aga proua ei lasknud, mitte ei lasknud, sest lapsed hoidsid mind väga taga.“

„Seda ma juba usun, et lapsed sind taga hoiavad,“ ütles Maret, ja kui ta natukene aega oli vaikinud, siis lisas ta: „Ja nüüd tõuseme üles ja lähme koju tagasi.“

„Ei, ei, perenaine!“ karjus tüdruk ja kargas maast, nagu tahaks ta põgeneda. „Seda ma ütlesin ainult sinule, sest sina olid mu vastu nii hea.“

Aga Maret haaras Tiinal käest kõvasti kinni ja ütles:

„Sina ütlesid seda minule ja mina ütlen Indrekule.“

Sõnalausumata hakkas ta tagasi minema, vedades tüdrukut kättpidi järel, kes karjus suure häälega, nagu viidaks teda peksupingile või tapalavale. Aga kui nad jõudsid paksu metsa vahele, kus Tiina oli esiteks nii väga kartnud, et Maret pidi ta kaenlasse võtma, küsis see muiates:

„Tiina, sa enam ei kardagi seda paksu metsa?“

Tüdruk vaatas perenaisele nagu etteheitvalt otsa ja hakkas siis naerma, kuigi pisarad olid endal alles silmis.

„Kardan, perenaine, kardan veel rohkem,“ lausus ta peaaegu kogu kehast värisedes.

„Rumal tüdruk,“ hellatas Maret teda ja tõmbas ta endale nagu tulleski kaenlasse.

Kodus olid Elli ja Sass väga imestunud, kui nägid, et Maret tuleb Tiinaga tagasi, aga nende imestus kas-

vas aina suuremaks, kui Maret viis Tiina otseteed Mäe õuest läbi sauna juurde, kus Indrek istus õues paku otsas päikesepaistel. Õieti oleks pidanud ta juba ammugi kraavil olema, sest tema harilik tööpäev algas päikesetõusuga. Kuid isa surmast saadik oli tal tulnud imelik roidumus kogu kehasse, nagu oleks seal ikka veel isa laiba kandmise väsimus. Sellepärast jäi ta hommikuti nüüd sagedasti kauemaks koju, pikendades õhtusi töötunde selle eest lausa pimedani. Pealegi, nüüd oli kodus sama rahulik nagu soos kraavilgi, veel rahulikum, sest seal kohisesid puud kõrva ääres, siin olid needki sada sammu eemal. Sellest rahust joobus tal ihu ja hing.

Sellisel rahusilmapilgul viiski Maret Tiina kättpidi Indreku juurde ja ütles:

„Siin see tüdruk sul on, tee temaga, mis tahad, meie ei oska temaga midagi peale hakata, sest temal olla sinu tehtud jalad all."

Nende sõnadega Maret pani Tiina venna ette seisma, nagu peaks see järele vaatama, kas tüdrukul on tõepoolest tema tehtud jalad all, ning jättis nad sinna paika. Seal see Tiina siis nüüd keset saunaõue seisis, ludumüts peas, pamp seljas, kõrgekontsaga kingad jalas, silmad maateral, suurevõitu kahvatu suu nagu nutul või naerul.

„Mis siis on, Tiina?" küsis Indrek. „Mis teiega jälle on juhtunud?"

„Ma tahtsin ära minna, aga hakkasin nutma ja siis perenaine tõi mu siia," seletas Tiina.

„Seda ma nägin, aga miks?" küsis Indrek.

„Härra, te ju kuulsite, mis perenaine ütles — mul on teie tehtud jalad all," rääkis Tiina ja vaatas Indrekule suuril silmil otsa, kuhu kippusid pisarad. Indrek vahtis temale samuti pärani pilgul vastu ja tundis äkki kohmetust ning peaaegu hirmu.

„Armas laps, ma ei saa teist midagi aru," ütles ta viimaks. „Mis jalgadest teie räägite?"

„Iseoma jalgadest, härra," vastas Tiina. „Need olid nõrgad ja ei käind ja teie panite nad käima, kui tulite

Mauruse juurest ja ütlesite, et ei ole jumalat, ingleid ega Jeesust Kristust. Ja kui mina hakkasin nutma, et siis ei saa ju mu jalad kunagi terveks, siis ütlesite teie, et on jumal, on inglid, on Jeesus Kristus..."

„Ning siis hakkasite käima?" küsis Indrek, nagu ei mäletaks ta enam õieti olnud sündmust.

„Ei, siis veel mitte, kui ütlesite, et on jumal, on inglid, on Jeesus Kristus," vaidles tüdruk vastu.

„Aga millal siis?" küsis Indrek.

„Siis, kui te ütlesite, et..." Tiinal jäid sõnad kurku kinni. „Just seda ma ei saagi öelda," rääkis ta ja silmad tulid tulvil vett täis.

„Öelge aga kõik ilusasti välja, Tiina, ma kurjaks ei saa ja ei tee teile midagi," julgustas Indrek.

„Seep see ongi, härra, et teie midagi ei tee ega ütle, kõik pean mina," rääkis Tiina.

„Aga ma ei tea ju, milles asi on," ütles Indrek.

„Härra, kas te tõesti enam ei mäleta, mis te mulle siis lubasite, otse vandega tõotasite?" küsis Tiina ja vahtis uurivalt Indrekule silma. Aga see vaatas talle üsna rahulikult ja avameelselt vastu ning ütles:

„Mitte mõhkugi."

„Siis oli minu emal õigus, kui ta ütles: mehed on kõik ühesugused," rääkis Tiina mõttes ja vahtis suuril silmil tühjusse. „Nad ei pea kunagi oma lubadust ja unustavad selle, et poleks südametunnistuse-piina."

„Nüüd hakkab mind juba tõepoolest huvitama, mis ma teile tol korral siis õige lubasin," ütles Indrek, tõusis istmelt ja astus Tiina ette. „Rääkige juba kord see asi ära, ja kui te muidu ei julge, siis pöörake oma pamp minu poole, nõnda," ta pööras tüdruku oma ees ümber. „Öelge nüüd, nagu oleks te süda täis, sest täis süda on sama hea kui purjus pea."

„Mu süda ei saa kunagi teie peale täis, härra," vastas tüdruk ja lisas siis: „Minu jalad ei võtnud enne vedu, kui te lubasite mind ootama jääda, kuni ma suureks saan, ja kui ma teil kaela ümbert kinni võtsin, siis... nüüd te teate, kuidas ma jalad sain."

„Rumal tüdruk," ütles Indrek nüüd haletsevalt, istudes tagasi pakule, „see on ju paljas teie ettekujutus,

et teie jalad sellest terveks said. Kui mina tõesti seda olen lubanud või isegi vandega tõotanud, siis on mul väga kahju, aga tõsiselt pole ma seda kunagi mõelnud, sest siis ma mäletaksin seda. Ma pidin isegi vastu tahtmist lubama või tõotama, sest miks ma muidu olen selle nõnda unustanud. Ma tahtsin vististi, maksku mis maksab, teid sel korral lohutada, muud mitte midagi, sellepärast andsin teile jumala, inglid ja Õnnistegija ning lõpuks iseendagi, kui jumalast ja Õnnistegijast ei aidanud. Nõnda oli see."

„Just nõnda, nagu ema alati ütles," rääkis tüdruk, kes seisis ikka veel, pamp Indreku poole. „Mehed mõtlevad ise hoopis midagi muud, kui mis nad tõotavad ja vannuvad. Aga mina ütlen teile, härra," ja nüüd tüdruk pöördus äkki ümber, ning astus isegi paar sammu Indrekule lähemale, „et mina poleks kunagi jalgu alla saand, kui teie poleks luband mind oodata. Selletõttu ma nii hirmus tahtsingi terveks saada, et hakkasin tõsiselt jumalat, ingleid ja Jeesust Kristust uskuma, jah, härra, just teie tõotuse pärast hakkasin ma tõsiselt uskuma ja sain terveks. Aga kui teie ütlete, et teie pole seda kunagi tõsiselt mõelnud, siis ma kahetsen, et ma olen nõnda uskund, sest mul pole siis vaja ei neid jalgu, jumalat ega Jeesust Kristust. Mitte midagi pole mul vaja, kui teie pole seda tõsiselt mõelnud, härra. Mis ma siis oma jalgadega teen? Kuhu ma nendega lähen? Ma ei taha siis kuhugi minna ega midagi teha . . ."

Rääkides tüdruk vahtis kõrvale, ja Indrek temale üksisilmi näkku. Tüdruku silmad olid kuivaks tõmbunud ja kilasid imelikult, kuna tema huuled värisesid. Kahvatu nägu, millel vaevalt tunda tuule ja päikese jälgi, oli surmlikult tõsine. Lõug tükkis nagu liiga ette ja kippus värisema. Suunurgad tõmblesid pisut.

Sellisena teda vaadeldes Indreku mõtted liikusid kuskil mujal. Nad sähvisid paigast paika ja sündmuselt sündmusele, mille vahemaaks olid ajuti kümned aastad. Ta leidis end männi alt, millel poomisvõllaks paras oks; ta tundis saabastes külma lund, mis hakkas seal sulama; ta nägi tütarlast, kes jooksis teda otsides

mööda pimedat tänavat; ta märkas äkki karvase näoga vanameest, kes seisis laest põrandani ulatuva peegli ees, millel punasest puust raam, ja ta kuulis sama peegli purunemise klirinat; ta hoidis kellegi kõhna, kuivanud ja krobelist kätt, mis jahtus pikkamisi; ta vahtis kellegi kustunud silmi ja veriseid huuli; kuskil eemal, läbi saju ja tuisu, paistis vana ja köökus, külmast lõdisev hobusekronu, kes seisis ähmase tänavalaterna valgusel, ja Indrekule näis silmapilguks, nagu oleks temal selle viletsa neljajalgsega sugulust.

„Tiina, teie olete arukas tüdruk, olete tubli tüdruk," rääkis Indrek viimaks, kui oli küllalt teise juttu kuulanud, „aga te ometi teate, mis ja kuidas minuga on, nii et mõistate, kui ma teile ütlen: isegi kui ma tahaksin praegu oma tõotust täita, siis ei saaks ma seda, sest ma ei vaja naist, võib-olla ei tule teda kunagi tarvis," rääkis Indrek.

„Härra," vastas Tiina, „sest ei ole midagi, lubage mul muidu niisama teie juurde jääda."

„Kuis ma siis muidu," lausus Indrek nõutult.

„Aga ega ju keegi tea, et ma muidu niisama teie juures elan. Keegi ei saa seda teada, kui ma ise ei räägi," seletas Tiina. „Saunas võime nõnda magada, et teie lähete isa asemele, nagu ikka, ja mina ronin ahju peale, seal on mul hea küll. Sest kui teie võisite seal magada, miks siis mina ei või."

Indrek ei vastanud. Ta mõtles oma elu üle järele, nii et ta vaevalt teise kõrvaga kuulis, mis Tiina rääkis. Kui imelik! Unustad selle, mis oli ehk kõige tähtsam, ja teed elust mingi narrimängu, aga samal ajal usub ja ootab sind mõni tüdruk, kellele sa jalad alla pannud, võib-olla südamegi sisse teinud. Võib isegi nõnda olla, et kogu see tüdruk on sinu enda loodud ja sina oled tema jumal, tema looja, aga ometi oled selle unustanud, nagu jumal on unustanud inimesegi maailmas, saagu ta endaga siin toime ükskõik kuidas. Aga ta ei saa endaga toime, ta tuleb ja seisab keset saunaõue su ees, pamp seljas, nagu oleks ta teel juba ammust aega.

„Härra," rääkis Tiina, kui ta nägi, et Indrek ei vasta, „kui teile see ei meeldi, siis öelge, mis ma pean

tegema. Ma teen kõik, mis te tahate, ma lähen kas või Vargamäele perenaiseks."

„Seda mitte, Tiina," ütles Indrek. „Ma mõtlesin nimelt, et kõik oleks võinud ehk teisiti olla, kui ma oleksin varemalt teadnud, et teie see Tiina olete. Siis oleks ehk linnas see kõik tulemata jäänud."

„Perenaine arvas, et minu pärast see ehk kõik tuligi," ütles Tiina, „ja mina ise arvasin sedasama, sellepärast tahtsingi ma mitu korda ära minna."

„Ei, Tiina," vastas Indrek, „see, mis tuli, oli juba ammu enne teid tulemas ja sellepärast ei võinud teie selle põhjuseks olla, aga küll oleksite võinud teie takistada, et see nõnda poleks tulnud. Te oleksite võinud minu sel korral päästa, Tiina, kui te oleksite öelnud, et olete jalutu Tiina Mauruse päevilt."

„Ma ei julgend, härra, ma küll katsusin, aga mitte ei julgend," ütles tüdruk, „Ma poleks seda tänagi julgend, aga mul tuli meelde, mis teie mulle eile saladuste kohta ütlesite, ja siis julgesin."

„Hea seegi," ütles Indrek.

„On see tõesti teie meelest hea, härra?" küsis tüdruk õnnelikult.

„Muidugi, Tiina, see on väga hea," ütles Indrek.

„Teie ei aja siis mind ära?" päris tüdruk, nagu ei usuks ta oma kõrvu.

„Kui tahate just igal tingimusel..."

„Ma tahan ükskõik kuidas."

XXXIII.

Indrek oli tulnud Vargamäele, et jääda siia mõneks aastaks, sest tema oli arvanud endal osa olevat sellest muinaskangelasest, kes sai emakese-maaga kokku puutudes aina uut jõudu. Tema arvas endal osa olevat kogu inimessoost, kes pöördub ikka ja jälle pettunult ja väsinult emakese-maa juurde tagasi ja algab sealt uuesti ühes oma jumalatega.

Aga nüüd läheb Indrekul pisut teisiti, kui ta kavatsenud, temal läheb aina teisiti. Temal läheb isegi teisiti, kui teised temaga kavatsenud. Siiski, hea seegi, et ta võis aastaks jääda Vargamäele, aitab pisut sellestki. Hea seegi, et ta sattus siin naisele, kes algatab tema elu ammuunustatud ajult, öeldes: siin ma olen, tee minuga, mis tahad, võta mind, kuis tahad, nagu oleks temaski pisut Vargamäge, pisut kodusoode värsket muda.

Tiina oleks tahtnud kohe minna, jalamaid Vargamäelt lahkuda, kas või pampu seljast võtmata, aga Indrekul polnud võimalik, sest tema tahtis enne minekut oma kraaviotsa jõkke viia — tema tahtis ise näha ja tahtis ka Tiinale näidata, kuidas vesi hakkab jooksma. Nõnda pidid nad jääma veel mõneks päevaks.

Tiina käis endiselt peres tööl, aga magama tuli sauna Indreku juurde, kuigi see oli selle vastu, sest ta ei tahtnud inimestele tühja kõneainet anda. Kuid Tiina ei andnud järele, öeldes Indrekule:

„Kuidas sa siis muidu näed, et ma niisamagi tulen."

„Ma usun sind palja sõnagi peale," vastas Indrek.

„Aga mina ei taha, et sa mind nõnda usud," ütles Tiina ja tuli ikkagi öösiks sauna, sest temal olid sel-

leks omad põhjused. Tema tahtis Oskarile näidata, et ta ei peaks enam tühja lootma, sest poiss oli veel samal päeval, kus Tiina pidi lahkuma, sellele öelnud:

„Sest polnud miskit kasu, et te ema kaasa võtsite."

„Kuis nii?" küsis Tiina. „Nõnda ma ei kartnud ju."

„Aga ma oleks Võlla välja äärde teile ette joosnud, seal on ka paks mets," seletas Oskar.

Nüüd jäi Tiina päranisilmi poisile otsa vahtima.

„Siis mu hirm oli õige," lausus ta viimaks.

„Hirm oli õige," kordas poiss. „Mina nägin, kui emaga läksite, ta võttis teid oma kaenlasse. Ma nägin ka seda, kus te küüni juures istusite. Nii et nüüd te teate."

„Siis olen ma teile palju kurja teind," ütles Tiina.

„Ei, Tiina," vastas poiss, „teie olete kuldne, aga mul oli väga valus, mul on ikka veel väga valus, sellepärast palun ma, minge Vargamäelt ära, minge võimalikult ruttu ära."

„Ega te nüüd soosilla juurde metsa tule, kui me Indrekuga lähme?" küsis Tiina värisevail huulil.

„Ei, Tiina, nüüd ma ei tule," seletas poiss, „ema rääkis mulle kõik, rääkis teie jalgadest, rääkis jumalast, rääkis Jeesusest Kristusest, rääkis usust ja armastusest, nüüd ma ei tule. Aga ma lähen üles väljamäele, teate, kus see kivihunnik, enne olid seal vanad pedakad, sinna lähen ma, sest sealt näen ma, kui te lähete Võlla väljamäelt alla. Sealt vaadake tagasi, ja kui kedagi kivihunniku otsas näete, siis teate, see olen mina."

„Minu silm ei võta nii kaugele," ütles Tiina.

„Noh, siis teadke niisama, et ma seisan seal ja vaatan, kuis te Võlla väljamäelt alla lähete, sest see on viimane, mis ma teist näen. Aga millal te lähete?"

„Indrekul on veel kraavi kaevata, ta tahab otsa jõkke lasta," seletas Tiina.

„Öelge talle, et mina ise lasen selle kraaviotsa jõkke, et ma kaevan teisigi kraave tema asemel."

„Indrek tahab mulle näidata, kuidas vesi jooksma hakkab, kui kraaviots jõkke saab," ütles Tiina. „Ma ise tahaksin ka kangesti seda näha."

„Noh, eks siis jääge pealegi, kuni kraaviots jõkke saab," nõustus Oskar lõpuks.

Selle jutu järele ei jäänudki Tiina enam Mäe eeskambri Elli seltsi magama, vaid tahtis tingimata sauna Indreku juurde minna. Aga ta ei teinud seda muidu, kui rääkis enne perenaisega, kes ütles:

„Tiina, ega see ilus ei ole, et sa nõnda lähed, aga kui sa just nii väga tahad ..."

„Ei, härra tahab," vastas Tiina ja pööras silmad kõrvale, nagu oleks tal hirmus häbi. „Härra tahab neid jalgu näha, mis ta mulle alla pand."

Aga niipea kui Tiina lahkus eeskambrist, hakkas Ellil seal üksinda õudne, kuigi tagakambri-uks oli ristseliti lahti, ja et ta uuesti ei tahtnud tagakambri vanemate juurde kolida, siis mangus ta venna kallal seni, kui see tuli lakast maha ja asus Tiina asemele. See meeldis ka Maretile, sest ta ütles Sassile:

„Ongi hea, et ta lakast maha tuli, mis ta seal üksi konutab, mõni teab, mis mõttedki nõnda pähe tulevad."

„Ega see asi siis ometi nii hull peaks olema," lausus Sass.

„Aga kes see teise südamesse näeb," vastas Maret. „Võta või see Tiinagi ..."

„No hea, et see nüüd nõnda lõppes," arvas Sass, „nüüd saab Vargamäe jällegi vanast verest ilusasti puhtaks, hakkavad ehk siis pisut rahulikumad päevad."

„No ehk ometi," lausus Maret.

Aga kui Oru rahvas nägi, mis sündis Mäel ja saunas, panid seda kõik väga imeks ja Oru karske perenaine rääkis Tiinast väga halvasti. Oli juba halb, kui poiss puges öösi salaja tüdruku juurde, aga mis mõelda tüdrukust, kes läheb lausa kõigi silma all mehe juurde, kes pealegi lesk ja laste isa? Ei, sellisest tüdrukust ei mõtle korralik perenaine enam midagi.

Helenegi omandas Tiina kohta ema arvamused ja andis need ka esimesel parajal juhul Mäe Oskarile edasi, kui see käis Oru õueväravast mööda hobuseid köietamas, kuna Helenel oli samal ajal oma õuevärava kandis midagi toimetamist — vinnas kaevust puhast vett, tõi ämbriga solkvett välja või riputas aia otsa kui-

vama rätikuid, lappe, sokke, sukki, põllesid, isegi selliseid riidetükke, mida pole päris viisakaski õueaia otsa riputada. Nõnda tal siis oligi juhus Oskarile öelda, mis tal nii väga südamel kipitas, nimelt: et Tiina käib saunas onu Indreku juures magamas.

Aga Oskarile hakkas see väga südamest kinni, et Helene tuleb temale sellist asja Tiinast ja onu Indrekust ütlema ja lõpuks kogu nende perest ning saunast halba rääkima. Sellepärast jutustas ta Helenele siinsamas, milline lugu on õieti Tiinaga ja tema jalgadega ning milline onu Indrekuga, jumalaga ja Jeesuse Kristusega, nii et ta lõpuks võis täie õigusega Helenelt üle Oru õuevärava küsida:

„Kui teie kedagi nii väga armastaks, kas teie ei läheks siis?"

Aga Helenel hakkas sellest küsimusest hirmus häbi ja tema nägu lõi üleni lõkendama nagu elus tuli, ometi ei võinud ta Mäe Oskarile valetada, vaid vastas silmi kõrvale pöörates:

„Kui just nii väga armastaks..."

Rohkem Mäe Oskar ei kuulanud, sellest aitas temale, sest et ta oli Oru Helenele selgeks teinud, et Tiina ja onu Indreku asjad on üsna korras, nüüd võis ta rahulikult minna hobuseid köietama. Aga Oru Helene kartis, et Mäe Oskar pole temast õieti aru saanud, sellepärast peatas ta tema uuesti ja ütles talle nagu saladuslikult:

„Teate, Oskar, ma mõtlesin järele: see on tõesti nõnda, et kui kedagi nii väga armastad, siis võib küll seda teha, mis Tiina teeb, siis võib kõik teha, kui nii hirmus väga kedagi armastad."

Aga Oskar ei vastanud, vaid pöördus minema, et hobuseid köietada, nagu poleks temal armastusest vähematki aimu, ja Helene jäi talle nukral pilgul järele vahtima, süda täis rasket muret, kuidas ta küll saaks Oskarile selgeks teha, mis on armastus, mis on see, kui sa nii hirmus väga armastad, et sa võid kõik teha.

See kõla, et Tiina käinud onu Indreku juures saunas magamas, ulatus lõpuks ka kaugemate inimeste kõrvu — ulatus Ämmasoole, Sooväljale, Võõsikule, Hun-

dipalule, Ravale ja Kukessaardegi ning välimaa kanti: Aasemele, Võllale, Aiule, Kassiarule ja Urvakülassegi, aga seal ei pandud seda mikski, sest seal öeldi kohe:

„Mis nüüd linnatüdrukuid rääkida, näe, isegi maaplikad jooksevad rohkem poiste kui poisid nende järgi. See nüüd niisuke uus aeg ja uus mood."

Nõnda siis oleks võinud Tiina kas või oma eluotsani Vargamäe saunas Indreku juures magamas käia ja sest poleks midagi olnud, aga ta pidi siit ära minema, sest Oskar oli seda temalt palunud. Oskar oli isegi seda öelnud, miks ta Tiina peatset minekut soovib: ta tahab kivihunniku otsas seista ja vaadata, kuidas Tiina läheb.

Ja Tiina läkski, läks ühes onu Indrekuga, nagu kõik ütlesid. Nad läksid kahekesi, mõlemal pambud seljas. Sass pakkus neile hobust, pakkus iseennast või Ellit küütijaks, aga lahkujad ei soovinud seda, nad tahtsid jala minna. Maret kutsus nad enne minekut aida juurde, sest ta tahtis neile midagi mälestuseks anda.

„Kes teid teab, millal te jälle Vargamäe maile tulete," ütles ta, „ja kui tulete, kes ütleb, kel siis silmad veel lahti, kel suu mulda täis."

Indrek jäi aidatrepi ette seisma, selg ukse poole, vaadeldes ümbritsevaid vanu hooneid, kuhu suletud nii palju mälestusi, ja ka uusi, mis saanud aasta jooksul omaseks. Millised on nad siis, kui ta ükskord jälle siia tuleb? On neid üldse veel siis olemas?

Aga ta ärkas äkki nagu unest: kuulmeid tabas mingisugune tuttav kääksumine. Ta pöördus aidaukse poole. Ah jaa! See oli vana kirjatud kirstu kaas, mille Maret just praegu avas, — avas ja pani pulga püsti vahele, et ta ei langeks kinni. Indrek läks aita, astus kirstu juurde. Kuis olid ta kirjad tuhmunud ja lihtsaks muutunud! Aga kirstus oli sama lõhn, nagu mitmed aastakümned tagasigi.

„Mis lõhn see on?" küsis Indrek Maretilt.

„Ma ei tea," vastas Maret, „aga see on juba minu ema Krõõdast saadik nõnda, vist koi- ja raudrohu lõhn. Ja vaata, Tiina, siin annan ma sulle linase rätiku, mille

veel minu ema oma käega kedranud, haspeldanud, käärinud, kudunud ja pleegitanud. Ma olen kaks tükki omale mälestuseks hoidnud ja teise saad sina nüüd omale."

Maret viis Tiina aidauksele, kus heledam valgus, et näidata rätikut, millest jutt, ja teisi asju, mis ta kirstust võtnud. Nõnda jäi Indrek üksi kääksuva kaanega kirstu juurde, millel pidi olema veel Vargamäe Krõõda aegne lõhn. Indrek polnud seda Krõõta kunagi näinud, sest ta suri enne kui Indrek sündis, aga tema nime ja mälestusega puutus ta igal pool kokku, kui ta liikus Vargamäel. Indrekul endal polnud temast mälestusi, vaid tema mälestas ainult teiste mälestusi, temal oli nii-öelda mälestuste mälestus. Ja äkki tundus talle siin kirstu ääres seistes, et kogu elu polegi muud kui ainult mälestus või mälestuste mälestus, kõik ülejäänu on nii tühine, et selle võiks rahulikult loovutada. Kogu inimkondki terve oma elu ja hädadega, võitluste ja valudega on pisitillukene täppekene mälestuse kõrval. Pisinatukene lõhna kuskil vanas tuhmunud kirjadega kirstunurgas ja mälestuste mälestus mõnest ammukadunud naisest või mehest, see on inimese elu. Aga sellele ei pea mõtlema, sellele ei pea koguni mitte mõtlema. Ja ei Vargamäel ega kuskil mujal pea ühegi vana kirstu juures seisma ega tema lõhna haistma, kui ei taha, et ärkaksid mälestused ja mälestuste mälestused.

Lahkumisel tulid ka Elli ja Sass õueväravale ning viimane ütles Indrekule:

„Noh, kas tuled ise ka tuleval kevadel vaatama, mis nad su vana jõega teevad?"

„No ega tea, ehk tulen ka, kui töö juba käimas," vastas Indrek. „Aga ütle Oskarile, et oma kummsäärikud jätsin ma tema jaoks sauna, kui ta ehk mõtleb minu kraavitööd jätkata, nagu ta lubanud."

„Hea küll," vastas Sass ja lisas: „Ei tea, kus ta ise ongi."

Mindi otsima ja hakati hüüdma, et ta tuleks onule head teed soovima, aga Oskarit polnud kuskilt leida. Ja äkki meenus Maretile Tiina hiljutine hirm ning Oti

surm soosillal ja oma südame rahustuseks läks ta kambri vaatama, kas püss on seinal varna otsas. Ja nähes teda oma harilikul paigal, hakkas ta oma rumala hirmu üle naerma ning ei julgenud sellest kunagi kellelegi sõnagi lausuda.

Aga Tiina läks Indreku kõrval julgesti Vargamäelt alla ja tal ei tulnud meeldegi, et ta alles hiljuti oli hirmu pärast siin Mareti kaenlasse pugenud. Ometi, kui Indrek soosillal tahtis teada, kus kohal just Ott oli lamanud — sest Tiina oli teda vaatamas käinud —, lõi sellel salajane värin südamest läbi ning ta asus Indrekule paksu metsa poole külge nagu kilbiks.

„Ega sa ometi karda?“ küsis Indrek.

„Ei, aga parem on parem,“ vastas Tiina, „kui midagi juhtub, siis saan kõigepealt mina otsa.“

„Miks sa siis nii väga iseenda eest muretsed?“ küsis Indrek.

„See oleks liiga hirmus, kui mina nüüd üksi peaks järele jääma,“ seletas Tiina, „sest siis peaks ma iseennast tapma hakkama. Aga sina saad väga hästi ka ilma minuta läbi.“

„Aga kuuli võib ju mulle pähe sihtida, see ulatub ju üle sinu,“ ütles Indrek nokkivalt.

„Issand jumal!“ hüüdis Tiina, „sellele mõttele ei tulnud ma hoopis mitte.“

Ja nüüd ta sundis Indrekut kõveras ja köökus käima, nii et tema pea ei ulatuks üle Tiina oma. Ta tegi seda küll naerdes, aga Indrek tundis ometi, et selle naeru taga peitus tõsine hirm. Nõnda Indrek siis kõndiski nõtkutatud põlvedega üle soosilla, nagu nõuaks seda Vargamäe jumal, kes istub tee ääres paksus metsas.

Võlla väljamäel, kust paistis Vargamäe oma hoonete ja puudega viimset korda, jäi Tiina seisatama ja vaatas tagasi. Natukese aja pärast ütles ta:

„Vaata, Indrek, sina, minu silm ei võta hästi, kas Vargamäe kõrgemal tipul, kus olnud enne vanad pedakad, seisab keegi kivihunniku otsas?“

„Seisab küll,“ vastas Indrek. „Aga kust sina seda

tead, et seal keegi seisab, kui su silm nii kaugele ei võta?"

„Tema ise ütles, et ta seisab, sest sealt tahtis ta mind viimast korda näha siiamaale," seletas Tiina, ja kui Indrek talle otsa vaatas, siis nägi ta, et tüdruku silmad on tulvil pisaraist. Esimest korda Indrek tundis selle naise pärast valutuksatust oma südames ja ta ütles liigutatult:

„Tiina, veel on aeg, pööra ümber ja mine tagasi, kui arvad, näe, ta ootab ikka veel."

„Jumal hoidku, Indrek!" hüüdis Tiina. „Ega ma siis sellepärast! Aga mul on nii hirmus valus, et ei saa muidu õnne olla, kui keegi peab kannatama."

„Jah, nii see siinilmas on," vastas Indrek alistunult, „ikka kannatab kuskil keegi, kui sünnib õnn."

Ja ta pani esimest korda oma käe Tiinale ümber piha ning viis ta sellelt väljamäelt alla, kust Vargamäe Andres oli mitukümmend aastat tagasi oma naise Krõõdaga üles tulnud ja talle esimest korda näidanud tema uut eluaset — Vargamäed.

Romaani lõpp.